

A KATONAI BIZTONSÁGI HIVATAL TUDOMÁNYOS TANÁCSÁNAK KIADVÁNYA

A TARTALOMBÓL

Főigazgatói tájékoztató

A nemzetközileg ellenőrzött termékek és technológiák legális forgalmának ellenőrzésével kapcsolatos eljárási rend III. rész

A terrorcselekmények büntetőjogi értékelésének fejlődése és jelene

A bel-, és igazságügyi együttműködés jövője: a Stockholmi Program

Úton a nemzetközi biztonság felé

Diabetes mellitus és katonai szolgálat

Etnikai és vallási konfliktusokkal terhelt többnemzetiségű Csád

Stratégiaalkotó a HR?

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

<i>Bizottság elnöke:</i>	Domján László
<i>Bizottság tagjai:</i>	Dr. Izsa Jenő PhD Dr. Kobilka István a KBH TT titkára, PhD Ledács Kiss Jenő
<i>Felelős kiadó:</i>	Domján László Az MK KBH főigazgatója
<i>Főszerkesztő:</i>	Ledács Kiss Jenő
<i>Tördelő szerkesztő:</i>	Juth Marianna
<i>Székhely:</i>	Budapest
<i>ISSN:</i>	1785-1181
<i>Postacím:</i>	MK KBH Tudományos Tanács 1885 Budapest, Pf.: 25. Telefon: 236-5111/ 24-190, 31-423 mellék

A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI

- Elsősorban a honvédelemmel, ezen belül a nemzetbiztonsággal összefüggő kérdéseket feldolgozó, elemző írásokat várunk. A kéziratokat másfeles sortávolsággal, gépelve - elektronikusan is - kérjük a TT titkárához vagy az SZB valamelyik tagjához eljuttatni a szerző neve, beosztása, rendfokozata, lakcíme és telefonszáma feltüntetésével.

- A cikk, tanulmány, írás terjedelme lehetőleg ne haladja meg az egy ívet (21-23 gépelt oldal).

- A közlésre nem kerülő cikkeket nem őrizzük meg, de a szerző kérésére visszaküldjük.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

TARTALOMJEGYZÉK

	Oldal
Domján László Főigazgatói tájékoztató	5
ÉRTÉKELÉSEK, ELEMZÉSEK, TANULMÁNYOK	
Récsei Mihály A nemzetközileg ellenőrzött termékek és technológiák legális forgalmának ellenőrzésével kapcsolatos eljárási rend III. rész	6
Szabó Sándor Tibor A belügyi és igazságügyi együttműködés mérföldkövei az Európai Unióban	22
Fábián Péter A terrorcselekmények büntetőjogi értékelésének fejlődése és jelene	35
AKTUÁLIS	
Kobolka István – Sallai János A bel- és igazságügyi együttműködés jövője a Stockholmi Program	46
Kiss Gábor – Schandl László Diabetes mellitus és katonai szolgálat	51
KONZULTÁCIÓ	
Zádori Iván Paradicsomtermesztéstől az adóparadicsomig a Csatorna-szigetek gazdasági kihívásai és válaszkísérletei	59
Gazdik Gyula Az egyiptomi külpolitika formálódása az ötvenes évek első felében és a szuezi válság	72
DOKTORANDUSZOK FÓRUMA	
Mikulás Sándor Úton a nemzetközi biztonság felé	90
Győry-Barcsa Andrea A brit védelempolitika alakulása	101

Besenyő János	
Etnikai és vallási konfliktusokkal terhelt többnemzetiségű Csád . .	112
	Oldal
Balajti László - Bathelt Sándor	
Stratégiaalkotó a HR?	135
Remetei Dóra	
A Magyar Köztársaság biztonságpolitikai dokumentumai elemzése a biztonság, a magyar biztonság, valamint a Magyar Honvédség szempontjából	144
Deák Gabriella	
Az új EU művelet helyszíne: Szomália	155
Uri László	
Kábítószer-bűnözés elleni felderítés sajátosságai Koszovóban.....	170
Ladányi Éva	
A Közel-Kelet keresztény egyházai I. rész	175
<i>TITKOSSZOLGÁLATOK TÖRTÉNETÉBŐL</i>	
Szabó Ervin Antal	
<i>Vázlatok az orosz hírszerzés történetéből</i>	
Az amerikai citadellában	189
<i>HÍREK, ESEMÉNYEK, ADATOK</i>	
Szabó Ervin Antal	
<i>Összeállítás a külföldi sajtó nemzetbiztonsági kérdéseket érintő cikkeiből</i>	
Új stílus az FSZB kémügyeiben: együtt kell működni	196
Az orosz és az ukrán titkosszolgálatok együttműködése	199
Contents	201
<i>SZERZŐINK</i>	203

Tisztelt Olvasó!

Korunk kihívásai megkövetelik, hogy az elért eredmények, az adott szakmai kultúra hagyományai megőrzése mellett folyamatosan megújuljunk, hatékonyan alkalmazkodjunk a Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Honvédség feladatrendszeréhez.

Ez a folyamat vett új lendületet július elsejével, a Katonai Biztonsági Hivatal alaprendeltetését komplexen biztosító, kompetencia alapú, költséghatékonyabb, modern állománytáblája hatályba lépésével, a nemzetbiztonsági munkával szembeni elvárások és működési elvek újrafogalmazásával.

A Hivatal munkáját a jövőben is a törvények betartása és betartatása, a professzionalizmus, az elkötelezett szakmai szeretet, a precíz, a parancsnokok/katonai vezetők munkájának segítése és nem utolsósorban a poraktivitás kell, hogy jellemezze. Ezen elvárások teljesítésében jelentős szerep hárul tudományos kiadványainkra, a Szakmai Szemle nyílt és minősített, valamint angol nyelvű számaira, a Szakmai Tudományos Közleményekre, ezek fórumaira, amelyek cikkek, tanulmányok, szakmai tapasztalatok, a nemzetbiztonsági tevékenységgel kapcsolatos vélemények közreadásával járulnak hozzá feladataink magas szintű teljesítéséhez.

Biztatom Önöket, együttműködő katonai és titkosszolgálati kollégákat, valamint általában az érdeklődőket, hogy szakmai témában publikálásra szánt gondolataikat osszák meg velünk ezen kiadvány hasábjain.

Munkatársaimmal együtt bízom abban, hogy az előzőekben leírtak megértésre, támogatásra találnak olvasóink körében.

Domján László dandártábornok
főigazgató

ÉRTÉKELÉSEK, ELEMZÉSEK, TANULMÁNYOK

RÉCSEI MIHÁLY

A NEMZETKÖZILEG ELLENŐRZÖTT TERMÉKEK ÉS TECHNOLOGIÁK LEGÁLIS FORGALMÁNAK ELLENŐR- ZÉSÉVEL KAPCSOLATOS ELJÁRÁSI REND

III. rész

A publikáció harmadik részében keríték sort a nemzetközileg ellenőrzött termékek és technológiák legális forgalmának ellenőrzésére, ezek kiviteléhez, behozatalához, transzferjéhez és tranzitjához szükséges engedélyezési eljárási renddel kapcsolatos ismereteket összegző szándékú bemutatására. Ezek közül a nukleáris, valamint nukleáris kettős felhasználású termékek nemzetközi forgalmának szabályozására helyezném a hangsúlyt. A terrorizmus előretörésével számolni kell azzal a lehetőséggel, hogy ezek a termékek különböző terrorszervezetek kezébe kerülve „piszkos fegyverekké” alakulnak át, és állandó veszélyt jelentenek ránk. A publikációban e fenyegetés elleni harc egyik szegmensét jelentő, a prevenciót szolgáló magyarországi jogszabályi háttér vázlatos taglalásával szeretném felhívni a figyelmet a témakör fontosságára.

A tömegpusztító fegyverek terroristák által történő alkalmazásának veszélye

Az al-Kaida terrorhálózat továbbra sem tett le arról, hogy tömegpusztító fegyvert vessen be az USA ellen, állapította meg Rolf Mowatt-Larssen, a Központi Hírszerző Ügynökség (CIA) tömegpusztító fegyverekre specializálódott volt ügynökének friss tanulmánya, amelyből a The Washington Post hozott nyilvánosságra 2010. január 26-án néhány részletet. A szakértő úgy jellemezte az al-Kaida vezetőit, mint elszánt és kitartó harcosokat, akik akár évekig is várnak, hogy hozzájussanak a jelentős pusztítást eredményező vegyi, biológiai, esetleg nukleáris fegyverekhez. Ismeretei szerint a terrorszervezet már jelenleg is rendelkezik nagy mennyiségű vegyi fegyverrel, de nem mondott le a nukleáris fegyverek megszerzéséről sem. Valószínűsíthető, hogy az al-Kaida 2013-ig tömegpusztító fegyverekkel intéz támadást az USA ellen. Az amerikai kormány erre a veszélyre már 2003-ban felhívta a világ figyelmét, de a megtett preventív intézkedések eredményeként ez a támadás napjainkig nem következett be. Ezen preventív intézkedések egyike volt a Bush adminisztráció 2003-ban végrehajtott akciója, amikor sikerült megakadályozni, hogy Osama bin Laden hozzájusson Szaúd-Arábiában tevékenykedő al-Kaida ügynökök közreműködésével 3 lopott orosz nukleáris töltetű rakétához. A szaúdi kormány az ügy felgöngyölítése jegyében sok al-Kaida ügynököt tartóztatott le és végeztetett ki.

Egyébként is a szakértők jelentős része azon az állásponton van, hogy a terroristák elsődlegesen nem működőképes nukleáris fegyverek megszerzésére törekednek. Egyszerűbbnek találják a hasadóanyag beszerzését, amelyből aztán létrehozzák a maguk atomfegyverét. Oroszország az egyik legvalószínűbb forráshelye a hasadóanyag illegális megszerzésének, mivel világelső az atomfegyverek és nukleáris anyagok birtoklása terén. Ehhez járul még a nukleáris eszközökkel foglalkozó orosz szakembergárda alacsony fizetése és morálja. [1]

Becslések szerint 1991 végén a szovjet nukleáris arzenál 9357 stratégiai, valamint 15000-30000 taktikai robbanófejből állt. A nagy arányban feldúsított urániumból felhalmozott készlet meghaladta az ezer tonnát. Ugyanakkor a felügyeleti rendszer alacsony színvonalú volt. Még napjainkban is legalább 650 tonna olyan hasadóanyagot tartanak számon a korábbi Szovjetunió területén, amely alkalmas az atombombagyártásra, de nem őrzik kellő hatékonysággal. Ezek a készletek ki vannak téve annak, hogy lopás útján megjelenjenek illegális kereskedelmi csatornákon. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a világ 40 országában 130 civil irányítású kutató reaktor is található. Az illegális nukleáris kereskedelemre adatbázist lehet találni a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség Illegális Kereskedelmi Adatbázisában.¹ Ebben találhatunk adatokat a radioaktív és nukleáris anyagokkal összefüggő jogellenes tevékenységre vonatkozóan. A 2007-ig regisztrált 662 esetből 196 alkalommal kereskedtek hasadó anyagokkal, míg 400 esetben radioaktív izotópokkal. Ezek közül 50 olyan esetet rögzítettek, amely nagy veszélyforrást jelentett volna a szándékos alkalmazásakor. [2]

Az amerikai hírszerző közösség szakértőinek egybehangzó véleménye szerint az al-Kaida rendelkezik vegyi fegyverekkel (beleértve az ideggázokat), biológiai fegyverekkel (anthrax), valamint nukleáris sugárzó eszközökkel („piszkos bomba”). Annak érdekében, hogy megelőzzük a terroristák nukleáris eszközökhöz jutását, rendkívül nagy felelősséggel és szakszerűséggel szükséges őrizni ezeket a világ minden pontján. A Nemzetközi Atomenergia Ügynökségnek nagyobb hatékonysággal kell érvényesítenie az Atomsorompó Egyezményben² foglalt non-proliferációs szabályokat. Meg kell akadályozni, hogy újabb országok fejlesszenek ki nukleáris arzenált. A nemzetközi együttműködés hatékonyságát szükséges folyamatosan javítani, beleértve a hírszerző együttműködést is.³ Ebben kiemelt szerep jut az USA-nak és Oroszországnak, mivel a nukleáris arzenál 95 %-át ez a két ország birtokolja. Fontos, hogy a nukleáris terrorizmus elleni harcot minden nemzet a magáénak vallja. [3] Úgy gondolom, hogy a magyar kormány ezeket az alapelveket maximálisan szem előtt tartja, amelyek áttételesen tükröződnek az alábbiakban vázolt jogszabályi háttérben is.

A kettős felhasználású termékek és technológiák külkereskedelmi forgalmának engedélyezése⁴

A közösségi vámjog végrehajtásáról szóló 2003. évi CXXVI. törvény 26.§-ában kapott felhatalmazás alapján, az 1997. évi CIV. törvénnyel kihirdetett,

¹ Az adatbázis 1995-ben jött létre, <http://www.atomicarchive.com/Fission/Fission9.shtml> Internet elérhetőséggel

² Az USA és a Szovjetunió 1969. november 24-én ratifikálta, 1970. március 5-én lépett hatályba; napjainkig 188 ország csatlakozott a szerződéshez, de India, Pakisztán és Izrael nincs az aláíró országok között

³ Az Európai Unió a 2007-2013 közötti időintervallumra tagországok biztonságát fenyegető veszélyek megelőzésére és elhárítására 1,43 milliárd eurót különített el

⁴ A kettős felhasználású termékek és technológiák külkereskedelmi forgalmának engedélyezéséről szóló 50/2004. (III. 23.) Korm. rendelet

a vegyifegyverek kifejlesztésének, gyártásának, felhalmozásának és használatának tilalmáról, valamint megsemmisítéséről szóló, Párizsban 1993. január 13-án aláírt egyezményel; az 1970. évi 12. törvényerejű rendelettel kihirdetett, az ENSZ Közgyűlésének XXII. Ülésszakán 1968. június 12-én elhatározott, a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozásáról szóló szerződéssel; az 1975. évi 11. törvényerejű rendelettel kihirdetett, a bakteriológiai (biológiai) és toxin fegyverek kifejlesztésének, előállításának és tárolásának megtiltásáról és e fegyverek megsemmisítéséről szóló, az ENSZ BT XXVI. ülészakán 1971. december 10-én elfogadott egyezményel összhangban a következőket rendeli el:

A rendelet hatálya az alábbiakra terjed ki:

- A kettős felhasználású termékek és technológiák kivételére vonatkozó közösségi ellenőrzési rendszer kialakításáról szóló 2009. május 5-ei 428/2009/EK Tanácsi rendelet hatálya alá tartozó kettős felhasználású termékek és technológiák transzferjére, és az EU területén kívülre irányuló exportjára vonatkozóan;
- A 428/2009/EK Tanácsi rendelet hatálya alá tartozó kettős felhasználású termékek és technológiák az EU-n kívüli országokból az MK területére történő behozatala, tovább bármely egyéb termék vagy technológia behozatala, amennyiben az exportáló ország illetékes hatósága az export jóváhagyásának feltételeként a magyar állam hivatalos garanciavállalását (Nemzetközi Importigazolás) igényli;
- Az 1997. évi CIV. törvénnyel kihirdetett, a vegyifegyverek kifejlesztésének, gyártásának, felhalmozásának és használatának tilalmáról, valamint megsemmisítéséről szóló, Párizsban 1993. január 13-án aláírt egyezmény 1. Mellékletének hatálya alá tartozó vegyi anyagoknak az EU területén kívülre irányuló exportja és az EU-n kívüli országokból történő behozatala, illetve ezen anyagok MK területére vagy területéről történő transzferje.

Fogalommagyarázat:

- *Végfelhasználó*: bármely személy, aki a jelen rendelet szerint exportált kettős felhasználású terméket ténylegesen használja.
- *Végfelhasználói Nyilatkozat*: az a nyilatkozat, amit a végső címzett tesz.
- *Címzett*: bármely személy, aki a jelen rendeletben megállapított exportellenőrzési eljárás szerint a kettős felhasználású terméket importálja, és akinek jogában áll a termék tulajdonjogát átruházni.
- *Végső címzett*: az a személy, aki nyilatkozatot tesz arról, hogy a behozott terméket és technológiát kizárólag a nyilatkozatban megjelölt feltételekkel és módon fogja felhasználni.
- *Eljáró hatóság*: Magyar Kereskedelmi Engedélyezési Hivatal (a továbbiakban: MKEH).

A kettős felhasználású termékek exportengedélyeinek fajtái

Egyedi Exportengedély:

- Egy exporttőrre, és egy végfelhasználóra érvényes, Egyedi Exportengedély 1 évre szól, amely még egy évvel meghosszabbítható.

Globál Exportengedély:

- Egy exporttőrre, több termékcsoportha, egy vagy több vevőre érvényes.
- Három évre adható, amely egy alkalommal, egy évvel meghosszabbítható.
- Csak kellő exportellenőrzési gyakorlattal (legalább 3 év) rendelkező kérelmező részre adható.
- A naptári év végétől számított 30 napon belül az exportőr köteles megküldeni az MKEH-nek az év során lebonyolított exportügyeletek összesítését.

Nemzeti Általános Exportengedély:

- A 428/2009/EK Tanácsi rendelet 1. számú mellékletében felsorolt tételre adják ki, amely a visszavonásáig érvényes.
- Az EU-n kívüli ügyletekre kerül kiadásra.
- A naptári év végétől számított 30 napon belül az exportőr köteles megküldeni az MKEH-nek az év során lebonyolított exportügyeletek összesítését.

Közösségi Általános Exportengedély:

- Ez az engedély meghatározott termékekre és relációkra érvényes.
- A naptári év végétől számított 30 napon belül az exportőr köteles megküldeni az MKEH-nak az év során lebonyolított exportügyeletek összesítését.

Az exportengedély iránti kérelem elbírálását követően az MKEH az engedélyeket a külügyminiszter és – az ügy tárgyától függően – az igazságügyi és rendvédelmi miniszter, az önkormányzati és területfejlesztési miniszter, a VPOP országos parancsnoka, az Országos Atomenergia Hivatal (a továbbiakban: OAH) főigazgatója, valamint az illetékes nemzetbiztonsági szolgálatok főigazgatóinak hozzájárulása esetén adja ki. A külügyminiszternek az engedély megtagadásakor nem kell indokolnia a döntését.

Az MKEH az engedélykérelmet elutasíthatja, az érvényes engedélyeket visszavonhatja az alábbi esetekben:

- Ha a 428/2009/EK Tanácsi rendelet 8. cikke⁵ szerinti feltételek nem teljesülnek.
- Az MKEH tudomást szerez arról, hogy az exportőr vagy az üzleti partnere a kettős felhasználású termékekre és technológiákra vonatkozó jogszabályokat vagy nemzetközi eljárásokat megsérti, ezekkel ellentétes tevékenységet folytat.

⁵ A vonatkozó nemzetközi non-proliférációs egyezményekben foglalt szabályok, az EU fegyverexporttal kapcsolatos Magatartási Kódexében foglaltak folyamatos teljesítése; a nemzeti kül- és biztonságpolitikával való harmonizálás

- Az exportőr az engedélyhez kapcsolódó bármely feltételt nem teljesít, vagy valótlan adatokat közöl.
- Az MK-nak a nemzetközi non-proliférációs rezsimekben és egyéb nemzetközi megállapodásokban vállalt kötelezettségei teljesítését, illetve nemzetbiztonsági érdekeit sérti, vagy veszélyezteti.
- A kérelmező az MKEH által jóváhagyott belső exportellenőrzési rendszerét a jogszabályban, illetve az engedélyben meghatározott feltételektől eltérően működteti.
- Az **OAH** kettős felhasználású nukleáris termékek és technológiák exportjával és az EU-n belüli átadhatóságával kapcsolatos *előzetes engedélyének hiánya*, illetve ennek visszavonása.

Megjegyzés: A 428/2009/EK Tanácsi rendelet 4. és 5.⁶ cikkével összhangban az MKEH engedélyezés alá vonhatja az olyan kettős felhasználású termékek exportját, amelyeket a rendelet 1. számú melléklete nem tartalmaz. Ezekben az esetekben az ügylet összes fázisa engedélyköteles.

A katonai végfelhasználáskor nyújtott segítség:

E rendelet előírásai szerinti kötelezettségek fenntartásával és az Együttes fellépés 2. és 5. cikkében foglalt vegyi, biológiai vagy nukleáris fegyverek vagy más nukleáris robbanóanyagok, valamint ezeket célba juttatni képes rakétatechnikai eszközök kifejlesztésével, gyártásával, kereskedelmével, karbantartásával, észlelésével, azonosításával, elterjesztésével kapcsolatos műszaki segítségnyújtás TILOS! *Ez alól a tilalom alól kivételt képez Ausztrália, Kanada, az USA, Japán, Új-Zéland, Norvégiai és Svájc.* Szintén engedélyezett a műszaki segítségnyújtás, ha – átadott információ formájában – a nemzetközi export-ellenőrzési rezsimekben, szervezetekben és szerződésekből meghatározott nyilvános körben vagy tudományos alap kutatásban kerül alkalmazásra, illetve szóbeli közlés formájában történik, és nem vonatkozik egy vagy több nemzetközi export-ellenőrzési rezsimek által ellenőrzött termékekre.

A katonai végfelhasználású technikai segítségnyújtás magában foglalja a tagországok haditechnikai listáin feltüntetett termékek, a tagországok haditechnikai listáin feltüntetett termékek kifejlesztéséhez, gyártásához, karbantartásához szükséges termelő-, ellenőrző- vagy vizsgáló berendezések és ezekhez tartozó alkatrészek, valamint a tagországok haditechnikai listáin feltüntetett termékek gyártásához, a gyártó létesítményben bármely félkész termék átadását.

A kettős felhasználású termékek, technológiák és szolgáltatások EU-n kívüli országokból Magyarországra történő behozatala, valamint az EU-n belüli transzferje

Az EU vámterületén kívülről a kormányrendelet mellékletében szereplő Nemzetközi Importigazolással hozhatók be az MK területére azok a

⁶ Az EU tagországok jogosultak a 428/2009/EK Tanácsi rendelet 1. számú mellékletében nem szerepeltetett kettős felhasználású termékek exportjának engedélyeztetési eljárásához kötésére

428/2009/EK Tanácsi rendelet hatálya alá eső kettős felhasználású termékek, technológiák és szolgáltatások, amelyek esetében a származási ország hatósága igényli annak kiállítását, illetve amelyek az Egyezmény 1. mellékletének hatálya alá tartoznak.

Nemzetközi Importigazolás szükséges a kettős felhasználású termékek és technológiák EU vámterületén kívülről *nem közösségi áru* MK területére történő behozatalakor, az aktív *feldolgozásra beérkező áru*, az *ideiglenes behozatalra kerülő áru*, a *passzív feldolgozásra kivitt áru* visszahozatala, valamint a *térti-áru* behozatalakor. Ide tartoznak még a szoftver vagy technológia EU-n kívüli vámterületről elektronikus eszközök, e-mail, telefon vagy telefax útján történő behozatala, illetve az ezekkel folytatott bróker tevékenység.

Nemzetközi Importigazolás

A 428/2009/EK Tanácsi rendelet hatálya alá eső kettős felhasználású termékek, technológiák és szolgáltatások EU-n kívüli országokból az MK területére történő behozatala esetén az MKEH Nemzetközi Importigazolást ad ki azzal a céllal, hogy igazolja az említett termék behozatalának tényét. Ez csupán az exportáló ország hatóságai előtti eljárás során az abban nevesített nevében használható fel és másra nem ruházható át. A Nemzetközi Importigazolásban (a kormányrendelet 3/A. számú melléklete), a hozzá tartozó Végső Címzetti és Vásárlói Nyilatkozatban⁷ (a kormányrendelet 3/B. számú melléklete), valamint a Szállítási Tanúsítványban⁸ (a kormányrendelet 3/C. számú melléklete) szereplő adatokban bekövetkezett bármilyen változásról a kérelmezőnek 5 munkanapon belül értesítenie kell az MKEH-t. Változás esetén az MKEH jogosult az igazolást visszavonni, illetve a változásjelentést új kérelemként kezelni. A Nemzetközi Importigazolás hatályát veszti, ha a kibocsátását követő hat hónapon belül nem mutatják be a megfelelő külföldi hatóságnál.

A Nemzetközi Importigazolás iránti kérelem elbírálása

A kérelmet az MKEH-nél a kitöltési útmutató szerint kitöltött nyomtatványokon kell benyújtani a műszaki paraméterek listájával együtt (külön kérésre). Az MKEH a kérelem benyújtásától számított 22 munkanapon belül határozatot hoz és értesíti a kérelmezőt az Igazolás kiadásáról, illetve a kérelem elutasításáról. Az Igazolás kiadásához az ügy tárgyától függően a külügyminiszter, az igazságügyi és rendészeti miniszter, az önkormányzati és területfejlesztési miniszter, a VPOP országos parancsnoka, az OAH főigazgatója és az illetékes nemzetbiztonsági szolgálatok főigazgatóinak hozzájárulása szükséges.

⁷ A terméket vagy technológiát kizárólag az ebben jelölt feltételekkel és módon fogják használni

⁸ Ha a szabad forgalomba helyezést magyar vámhivatal végzi, ez szolgál annak igazolására, hogy az adott termékek és technológiák megérkeztek az MK területére. Ha a kettős felhasználású termékek és technológiák Magyarországra történő behozatala esetén a szabad forgalomba helyezést a behozalt megelőzően az EU tagállamainak vámszervei elvégzik, az importőr kötelessége 48 órán belül erről bejelentést tenni az MKEH számára.

Az igazolás kiadását az MKEH megtagadja, illetve a kiadott Igazolást visszavonja abban az esetben, ha:

- A külföldi fél vagy a belföldi végső felhasználó a vonatkozó jogszabályokkal ellentétes tevékenységet folytat.
- Az Igazolás kiadása ellentétes lenne az MK nemzetközi kötelezettségvállalásaival, illetve e kötelezettségvállalás teljesítését sértené vagy veszélyeztetné.
- A kérelmező a termékek és technológiák forgalmazása kapcsán nem jogkövető külföldi vagy belföldi végső felhasználóval áll kapcsolatban.
- A termékek és technológiák forgalma sértené az MK nemzetbiztonsági érdekeit.
- A kérelmező valótlan adatot közölt.
- A kérelmező eltért a termék vagy technológia felhasználásának az Igazolásban foglalt előírásaitól.
- A kérelmező a belső ellenőrzési rendszerét nem megfelelően működteti.

Az MKEH elsőfokú közgazdasági határozatai ellen benyújtott jogorvoslati kérelmeket másodfokon a nemzeti fejlesztési és gazdasági miniszter bírálja el.

A kettős felhasználású termékek és technológiák behozatalában résztvevők – a végső felhasználókat is ideértve – kötelesek az Igazolás iránti kérelem benyújtásakor az MKEH-val közölni mindazokat az adatokat, amelyek alapján a szóban forgó terméket vagy technológiát műszakilag meghatározzák. Közölni kell a felhasználás körülményeire vonatkozó adatokat is. A kérelem elbírálásához szükséges irat a kérelmező nyilatkozatával nem pótolható. Az MKEH a benyújtott adatokat kizárólag hivatalos lejárása során használhatja fel és köteles azokat *bizalmas információkként* kezelni. A kérelemmel kapcsolatos dokumentációt mindaddig meg kell őrizni, amíg a szóban forgó termékek és technológiák nemzetközileg ellenőrzöttnek bizonyulnak.

Hatósági ellenőrzés:

- Az ellenőrzésre az MKEH és a VPOP jogosult; ebbe bevonhat megfelelő szakértői cégeket, és az exportáló ország felhatalmazott szakértőit.
- Az ellenőrző szerv felhívására a származást az eladó ország illetékes szervezete által kiállított, a közösségi vámszabályokban meghatározott okmányokkal kell igazolni.
- Ha az ellenőrzött nem tartja be a jogszabályokban foglalt előírásokat, 500.000 forinttól 10 millió forintig terjedő bírsággal sújtható (ez a kirovó hatóság bevételeit képezi).
- Bírság megállapítására a VPOP is jogosult.

Ezt a rendeletet a természetes személyek határátlépésével megvalósuló technológiaátadásra is alkalmazni kell.

A nukleáris és nukleáris kettős felhasználású termékek nemzetközi

forgalmának szabályozása⁹

Az MK Kormánya az atomenergiáról szóló 1996. évi CXVI. törvény 67. §-ának l) pontjában kapott felhatalmazása alapján – figyelemmel a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozásáról szóló 1968. június 12-én kelt szerződést (a továbbiakban: Atomsorompó Szerződés) kihirdető 1970. évi 12. törvényerejű rendelet 3. §-ára, a kettős felhasználású termékek és technológiák külkereskedelmi forgalmának engedélyezéséről szóló 50/2004. (III. 23.) Korm. rendelettel összhangban a következőket rendeli el:

- A kettős felhasználású termékek és technológiák kivitelére vonatkozó közösségi ellenőrzési rendszer kialakításáról szóló 428/2009/EK Tanácsi rendelet 1. számú mellékletének „0” kategóriájában (Nukleáris Termékellenőrzési Jegyzék) szereplő termékek és technológiák (a továbbiakban: nukleáris termékek) EU-n kívülről Magyarországra történő behozatala.
- A nukleáris termékek, valamint a 428/2009/EK Tanácsi rendelet 1. számú mellékletének 1-9 kategóriáiban felsorolt, a Nukleáris Kettős Felhasználású Termékek Ellenőrzési Jegyzékén szereplő termékek (a továbbiakban: nukleáris kettős felhasználású termékek) és technológiák MK területéről az EU-n kívülre történő kivitele.
- A nukleáris és nukleáris kettős felhasználású termékek MK területéről az EU tagállamaiba történő transzfere, illetve onnan történő behozatala.

Nukleáris termékek nukleáris fegyverrel nem rendelkező országba történő exportjára az OAH előzetes engedélyének megadását követően kerülhet sor, amely során az alábbi szempontokat mérlegelik:

- Az importáló ország békés célú nukleáris tevékenysége a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség (a továbbiakban: NAÜ) teljes körű biztosítéki ellenőrzése alatt áll.
- Az importáló ország illetékes állami szerve írásban kötelezettséget vállalt arra, hogy a nukleáris termékeket ne használja fel nukleáris fegyverek és más nukleáris robbanószerkezetek előállítására; a nukleáris termékeket fizikai védelem alá helyezi olyan módon, hogy ez megfeleljen a NAÜ ajánlásainak.
- Urándúsító létesítmények vagy hozzájuk kapcsolódó technológiák nukleáris fegyverrel nem rendelkező országokba történő exportja során a végfelhasználónak nyilatkoznia kell, hogy nem hoz létre 20%-nál nagyobb dúsítású uránt az OAH hozzájárulása nélkül; az OAH hozzájárulásáról a NAÜ-t tájékoztatni kell.

Az OAH a nukleáris exportra, a nukleáris transzferre és nukleáris kettős felhasználású transzferre vonatkozó előzetes engedélye kiadásának az alábbi feltételek teljesülését vizsgálja:

⁹ A nukleáris és nukleáris kettős felhasználású termékek nemzetközi forgalmának szabályozásáról szóló 263/2004. (IX. 23.) Korm. rendelet

- A nukleáris fegyverrel nem rendelkező fogadó állam békés célú nukleáris tevékenysége a NAÜ ellenőrzése alatt áll-e, és aláveti-e magát a NAÜ leghatékonyabb ellenőrzési rendszerének.
- A szállítás összhangban van-e azokkal a nukleáris exportellenőrzéssel foglalkozó nemzetközi rendszerekkel, amelyekhez az MK csatlakozott.
- A szállítás nincs-e ellentétben a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozására irányuló célkitűzésekkel.
- A szállítás nem sérti-e az MK nemzetbiztonsági vagy külpolitikai érdekeit.
- A fogadó ország gyakorlata összhangban van-e a nukleáris fegyverek elterjedésének megakadályozására irányuló nemzetközi erőfeszítésekkel.
- Az importáló ország illetékes állami szerve írásban kötelezettséget vállal arra, hogy a terméket nem használja fel nukleáris fegyverek és más nukleáris robbanószerkezetek előállítására.
- Végfelhasználó Nyilatkozat megléte, ennek tartalmi vizsgálata kiállja az ellenőrzés próbáját.
- A nehézvíz és fegyvertisztaságú nukleáris anyagok re-export lehetőségének kizárhatósága, illetve csak OAH engedélyével történő re-exportja.

Az EU-n belüli nukleáris transzfer, valamint nukleáris kettős felhasználású transzfer vonatkozásában az alábbi előírásokat kell betartani:

- A magyarországi szerződő fél köteles írásban bejelenteni az OAH-nak a szállításra vonatkozó szerződés megkötésének tényét.
- A bejelentésben szerepeltetni kell a szállítandó termék megnevezését, mennyiségét, értékét, tervezett felhasználási helyét, valamint a szállítás tervezett időpontját.
- A bejelentést követően az OAH szükség esetén megkéri a fogadó állam illetékes állami szervét, nyilatkozatban vállaljon kötelezettséget arra, hogy a részükre beszállított termék vagy kapcsolódó technológia re-exportja, illetve a beszállított létesítmény, berendezés vagy technológia segítségével előállított nukleáris termék exportja során betartja a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség Alapokmányában megfogalmazott előírásokat.

Az OAH a nukleáris exportengedély visszavonását kezdeményezi, ha az importáló ország a fentiekben felsorolt kötelezettségeit megszegi. Nukleáris export abba az országba mindaddig nem engedélyezhető, amíg a vállalt kötelezettségeinek eleget nem tesz. Az 50/2004. (III. 23.) Korm. rendelet szerinti exportengedélyhez az OAH az MKEH megkeresésére adja ki az előzetes engedélyét, illetve az importigazoláshoz szükséges előzetes szakmai állásfoglalását. A termék Nukleáris Termékellenőrzési Jegyzék, illetve Nukleáris kettős Felhasználású Termékek Ellenőrzési Jegyzéke szerinti besorolása az előzetes engedély, illetve szakmai hozzájárulás kérőjének a feladata. Az OAH az előzetes engedély megadásához írásbeli indoklással további dokumentumokat és információkat is bekérhet az engedélykérőtől. A nukleáris termékek, vagy nukleáris kettős felhasználású termékek MK területére történő szállításához az OAH adhat a külföldi hatóság megkeresésére igazolást. A nukleáris export, import, illetve tranzit meg-

történetét követő 5 munkanapon belül a magyarországi szerződő félnek e tényről írásban tájékoztatnia kell az OAH-t.

A vegyifegyverek kifejlesztésének, gyártásának, felhalmozásának és használatának tilalma, valamint megsemmisítéséről szóló egyezményből eredő nyilatkozattételi kötelezettségek végrehajtása és az ellenőrzés rendje¹⁰

A vegyifegyverek kifejlesztésének, gyártásának, felhalmozásának és használatának tilalmáról, valamint megsemmisítéséről szóló, Párizsban 1993. január 13-án aláírt egyezmény kihirdetéséről szóló 1997. évi CIV. törvény alapján készített kormányrendelet hatálya azon természetes és jogi személyre, gazdasági társaságra, valamint külföldi székhelyű vállalkozás magyarországi fióktelepére terjed ki, amely az Egyezmény által nem tiltott célra:

- 1. listás vegyületet gyárt, feldolgoz, felhasznál, átad, átvesz, exportál, importál (az Egyezmény 1. számú melléklet 1. számú listáján szereplő mérgező vegyület);
- 2. listás vegyületet gyárt, feldolgoz, felhasznál, exportál, importál (az Egyezmény 1. számú melléklet 2. számú listáján szereplő mérgező vegyület);
- 3. listás vegyületet gyárt, exportál, importál (az Egyezmény 1. számú melléklet 3. számú listáján szereplő mérgező vegyület);
- Létesítményenként listán nem szereplő egyedi szerves vegyületekből évente 200 tonna feletti mennyiség gyártója;
- Létesítményenként listán nem szereplő, *ként, foszfort vagy fluort* tartalmazó egyedi szerves vegyületekből évente 30 tonna feletti mennyiség.

Az Egyezmény végrehajtásának felügyeletét és a rendeletben foglalt előírások betartásának ellenőrzését az MKEH látja el. Nyilvántartja az ellenőrzött tevékenységet folytató szervezeteket, a szervezetek által benyújtott nyilatkozatokat. Ellenőrzi a bejelentési és adatszolgáltatási kötelezettség betartását, illetve a szervezetek nyilatkozataiban szereplő adatok valódiságát. Engedélyezi az 1. listás vegyület gyártását. Az Igazságügyi és Rendvédelmi Minisztérium, valamint a Pénzügyminisztérium által kijelölt szervek bevonásával ellenőrzi a szervezetek tevékenységét. Összefoglaló nyilatkozatot készít a Vegyifegyver Tilalmi Szervezet számára. Elősegíti a Vegyifegyver Tilalmi Szervezet részére az Egyezményben meghatározott ellenőrző tevékenységét.

Az MKEH e rendelet szerinti hatósági eljárásaiban hozott első fokú közigazgatási határozatok ellen benyújtott fellebbezéseket másodfokon a gazdasági és közlekedési minisztérium bírálja el. *Az MKEH tevékenységéhez a Non-Profit Társaságok Társasági Bizottság elvi iránymutatást ad.*

Bejelentési és adatszolgáltatási kötelezettség

¹⁰ A vegyifegyverek kifejlesztésének, gyártásának, felhalmozásának és használatának tilalmáról, valamint megsemmisítéséről szóló egyezményből eredő nyilatkozattételi kötelezettségek végrehajtásáról és az ellenőrzés rendjéről szóló 212/1998. (XII. 24.) Korm. rendelet

Az ellenőrzött tevékenységet folytató szervezet köteles benyújtani az MKEH felé egy nyilvántartásba vételi bejelentést. Ezt követően be kell szereznie az engedélyköteles tevékenység végzéséhez szükséges engedélyt. Az 1. listás vegyületek gyártásához kell az MKEH engedélye. Az engedély iránti kérelmet a tevékenység megkezdése előtt *200 nappal korábban* kell benyújtani, amelynek tartalmaznia kell a létesítményt azonosító adatokon kívül az üzem részletes leírását, beleértve a berendezések jegyzékét és részletes folyamatábrákat. Végezetül nyilatkozatot kell tennie a rendeletben foglaltak szerint az ellenőrzött tevékenységről. A nyilatkozattétel részletes előírásait a kormányrendelet tartalmazza.

Az 1. listás vegyületek gyártott, átvett, átadott évi országos összesített mennyisége nem haladhatja meg az 1 tonnát. A 2. és 3. listás vegyületek előállításának mennyisége nincs korlátozva.

Az MKEH az ellenőrzései során a szervezettől adatokat kérhet, illetve pótlólagos nyilatkozat megtételére szólíthat fel, helyszíni ellenőrzést tarthat, mely során jogosult jegyzőkönyv egyidejű felvétele mellett a szervezet helyiségeibe belépni, az ellenőrzött tevékenységgel kapcsolatos dokumentációkba betekinteni, a személyzet bármely tagjáról felvilágosítást kérni, termelési eljárásokat ellenőrizni, műszeres vizsgálatokat végezni, mintát venni, ezeket a helyszínen elemezni, helyszínen kívüli elemzésre elszállítani, képfelvételt készíteni, illetve a dokumentumokról másolatot készíteni. Az Egyezmény megsértésének gyanúja esetén az MKEH késelem nélkül, bárhol ellenőrzést tarthat. Az ellenőrzött szervezet köteles együttműködni. Az MKEH viszont köteles az ellenőrzés során tudomására jutott adatokat *bizalmasan* kezelni. Az ezekhez való hozzáférést csak az Egyezmény betartásához szükséges mértékben és körben teszi lehetővé.

A védelem terén alapvető biztonsági érdeket érintő, kifejezetten katonai, rendvédelmi, rendészeti célokra szánt áruk beszerzése, illetőleg szolgáltatások megrendelésére vonatkozó sajátos szabályok¹¹

A kormányrendelet a közbeszerzésekről szóló 2003. évi CXXIX. törvényben (a továbbiakban: Kbt.) foglaltak alapján került kiadásra. A rendelet hatálya kiterjed az 1. számú mellékletben¹² felsorolt, a védelem terén alapvető biztonsági érdeket érintő, kifejezetten katonai, rendvédelmi, rendészeti célokra szánt áruk beszerzésére, szolgáltatások megrendelésére (a továbbiakban: haditechnikai eszközök), kivéve, ha az államtitkot, vagy szolgálati titkot, illetőleg alapvető biztonsági, nemzetbiztonsági érdeket érintő vagy különleges biztonsági intézkedést igénylő beszerzések sajátos szabályairól szóló 143/2004. (IV. 29.) Korm. rendeletet kell alkalmazni. Ha e beszerzés a NATO Biztonsági Beruházási

¹¹ A védelem terén alapvető biztonsági érdeket érintő, kifejezetten katonai, rendvédelmi, rendészeti célokra szánt áruk beszerzése, illetőleg szolgáltatások megrendelésére vonatkozó sajátos szabályokról szóló 228/2004. (VII. 30.) Korm. rendelet

¹² A védelem terén alapvető biztonsági érdeket érintő, kifejezetten katonai, rendvédelmi célokra szánt áruk, illetőleg kapcsolódó szolgáltatások jegyzékét tartalmazó melléklet

Program¹³ (a továbbiakban: NSIP) keretében valósul meg, akkor külön jogszabály előírásait kell figyelembe venni.

Az eljárás alapelvei:

- A beszerzési eljárásban – beleértve a szerződés megkötését is – az ajánlatkérő köteles biztosítani, az ajánlattevő pedig tiszteletben tartani a verseny tisztaságát és nyilvánosságát.
- Biztosítani kell az esélyegyenlőséget és az egyenlő bánásmódot.
- Az EU-ban letelepedett ajánlattevők és a közösségi áruk számára nemzeti elbánást kell nyújtani a beszerzési eljárásban.
- A beszerzések során a gazdaságosság, a honvédelem és a nemzetbiztonság, továbbá az állami és szolgálati titkok védelmének szempontjait egyaránt figyelembe kell venni.

A beszerzési eljárás általános szabálya, hogy az ajánlatkérő minden egyes beszerzési eljárást írásban köteles dokumentálni. A keletkezett iratokat a beszerzési eljárás lezárulásától, illetve a szerződés teljesítésétől számított 5 évig meg kell őrizni. A beszerzési eljárás során maradéktalanul be kell tartani az összeférhetlenséggel kapcsolatos előírásokat.

A beszerzési eljárás fajtái (nem lehet áttérni az egyik eljárási fajtáról a másikra):

- Nyílt (az ajánlattevő a felhívásban és a dokumentációban meghatározott feltételekhez, az ajánlattevő pedig az ajánlatához van kötve, nincs tárgyalásnak helye).
- Tárgyalásos (a nyílt eljárás szabályait kell alkalmazni).
- Különleges.

A nyílt eljárás néhány eleme:

- Ajánlati felhívás¹⁴ (az ajánlatkérő hirdetmény útján köteles közzétenni).
- Dokumentáció (az ajánlatkérő – a megfelelő ajánlattétel elősegítése érdekében – dokumentációt készíthet, amely egyebek mellett tartalmazhatja a részletes szerződési feltételeket és a beszerzés tárgyára vonatkozó műszaki leírást).
- Bírálati szempontok: a) a legalacsonyabb összegű ellenszolgáltatás;
b) összességében a legelőnyösebb ajánlat kiválasztása.

Kizáró okok:

- Az ajánlattevő végelszámolás alatt áll vagy az ellene indított csődeljárás, felszámolási eljárás folyamatban van.
- Az ajánlattevő a tevékenységét felfüggesztette, vagy a tevékenységét felfüggesztették.

¹³ NATO Security Investment Program (NSIP)

¹⁴ A kormányrendelet 2. számú mellékletében található a tartalmi elemeit taglaló minta

- Gazdasági, illetve szakmai tevékenységével kapcsolatban jogerős bírósági ítéletben megállapított bűncselekményt követett el (ameddig a büntetett előélethez fűződő hátrányok alól nem mentesült).
- Egy évnél régebben lejárt adó- vámfizetési vagy társadalombiztosítási járulékfizetési kötelezettségének nem tett eleget, kivéve, ha erre halasztást kapott.
- Korábbi – három évnél nem régebbi – közbeszerzési, illetve e rendelet hatálya alá eső beszerzési eljárásban hamis adatot szolgáltatott és ezért az eljárásból kizárták, illetve a hamis adatszolgáltatást jogerősen megállapították.
- Arra az időtartamra, amíg a közbeszerzési eljárásban való részvételtől jogerősen eltiltásra került.

Az ajánlatkérő az ajánlati felhívásban előírhatja, hogy az eljárásban nem lehet ajánlattevő vagy a beszerzés értékének 10 %-át meghaladó mértékben igénybe venni kívánt alvállalkozó¹⁵, aki:

- A gazdasági, illetőleg szakmai tevékenységével összefüggésben – öt évnél nem régebben meghozott – jogerős bírósági ítéletben megállapított jogszabálysértést követett el.
- A tisztességtelen piaci magatartás és a versenykorlátozás tilalmáról szóló 1996. évi LVII. törvény 11. §-a (2) bekezdésének e) pontjával kapcsolatban – öt évnél nem régebben meghozott – jogerős és végrehajtható verseny-felügyeleti határozatban vagy a verseny-felügyeleti határozat bírósági felülvizsgálata esetén a bíróság jogerős és végrehajtható határozatában megállapított jogszabálysértést követett el.
- Korábbi – öt évnél nem régebben lezárult – közbeszerzési, illetve e rendelet hatálya alá tartozó beszerzési eljárás alapján vállalt szerződéses kötelezettségének megszegését jogerős közigazgatási, illetve bírósági határozat megállapította.
- A letelepedése szerinti ország nyilvántartásában nincs bejegyezve.
- A tevékenység végzéséhez a letelepedése szerinti országban előírt engedéllyel, illetőleg előírt szervezeti, kamarai tagsággal nem rendelkezik.
- Három évnél nem régebben súlyos, jogszabályban meghatározott szakmai kötelezettségzegést, vagy szakmai etikai szabályokba ütköző cselekedetet követett el, vagy korábbi – három évnél nem régebben lezárult – beszerzési eljárás alapján vállalt szerződéses kötelezettségét súlyosan megszegte, amelyet az ajánlatkérő bizonyítani tud.
- *Törlésre került a NATO beszállítói névjegyzékből.*¹⁶

Az ajánlattevőnek, valamint a beszerzés értékének 10 %-át meghaladó mértékben igénybe venni tervezett alvállalkozójának *az ajánlatban* írásban nyilatkoznia kell, hogy nem áll a fentiekben részletezett kizáró okok egyikének ha-

¹⁵ *Alvállalkozó:* az a szervezet (személy), amelyek (akivel) az ajánlattevő a beszerzési eljárás alapján megkötött szerződés teljesítése céljából, e szerződésre tekintettel fog szerződést kötni vagy módosítani, kivéve, ha a szervezet (személy) tevékenységét kizárólagos jog alapján végzi

¹⁶ Az NSIP keretében kiírásra kerülő pályázatokon való részvételi jogosultság feltételeiről, a jogosultság megszerzésével kapcsolatos eljárás szabályairól és az eljáró szervezetről szóló 164/2002. (VIII. 2.) Korm. rendelet 23. §-ban meghatározott nyilvántartás

tálya alatt sem (illetékes bíróság vagy hatóságok az ajánlattételi időtől számított egy éven belüli nyilvántartási kivonata, kamarai igazolás). Ha az igazolás nem terjedne ki az összes felsorolt szempontra, illetve a kiadás időtartama meghaladná az ajánlattételi határidőt, elfogadható az ajánlattevő (alvállalkozó) által a közjegyző, kamara, szakmai szervezet előtt tett nyilatkozat is.

Az ajánlattevő és alvállalkozójának alkalmassága:

- Az ajánlatkérő az ajánlati felhívásban köteles előírni az ajánlattevő iránti pénzügyi, gazdasági, műszaki, valamint szakmai alkalmassági elvárásait, az ezt igazoló anyagok becsatolását.
- Az ajánlattevők és a beszerzés értékének 10 %-át meghaladó mértékben igénybe venni kívánt alvállalkozók esetében a NATO beszállítói névjegyzéken való szereplés kiválthatja részben vagy egészben az alkalmassági igazolást, kivéve, ha az adott beszerzés pénzügyi, gazdasági, műszaki, illetve szakmai alkalmassági feltételei magasabbak, mint a NATO beszállítói névjegyzékre kerülés elvárásai.
- Az igazolásokkal kapcsolatos előírások a jogszabályban részletesen szerepelnek.
- Az ajánlatkérőnek az adatkérést – figyelemmel az ajánlattevő üzleti titkokhoz fűződő érdekeire – a beszerzés tárgyára kell korlátoznia.

Az ajánlattevő az ajánlatában – kifejezetten és elkülönített módon, mellékletben – közölt üzleti titkok nyilvánosságra hozatalát megtilthatja.

Az ajánlat érvénytelen, ha az ajánlattevő (alvállalkozó) nem felel meg a szerződés teljesítéséhez szükséges alkalmassági követelményeknek, illetve egyéb módon nem felel meg az ajánlati felhívásban és dokumentációban, valamint jogszabályokban meghatározott feltételeknek.

Az áru származásának megállapítására a külön jogszabályokban, illetőleg a Közösségi Vámkódex létrehozásáról szóló 2913/92/EGK tanácsi rendeletben meghatározott származási szabályokat kell alkalmazni.

A tárgyalásos eljárás indulhat hirdetmény közzétételével vagy anélkül. A hirdetmény nélküli eljárás egyik oka lehet, hogy nemzetbiztonsági, illetve honvédelmi érdekek alapján, a hazai hadiipari kapacitások fenntartása érdekében egy meghatározott forrásból történik a beszerzés. Szintén hirdetmény nélkül történik az eljárás, ha a Kormány által elrendelt speciális alkalmazásra felállítandó szervezetek felszerelésének beszerzésére irányul a tender.

Különleges eljárás:

- Az ajánlatkérő különleges eljárást alkalmazhat a fegyveres szervezet alkalmazási képességét befolyásoló, külföldi kormányok, minisztériumok, más állami szervek, egyéb külföldi szervezetek által előnyös feltételek mellett felajánlott haditechnikai eszközök esetében.

- Akkor alkalmazható, ha a felajánlás nemzetközi megállapodásban, jegyzőkönyvben, egyetértési nyilatkozatban kerül rögzítésre, és a Kormány vagy az illetékes miniszter döntött a felajánlás elfogadásáról.
- A különleges eljárás hirdetmény közzététele nélkül indul.
- A szerződést a tárgyalások lezárását követően, a végső ajánlat tartalma szerint kell megkötni a felajánló szervezet által nevesített szervezettel.

Az ajánlattevő köteles ellentételezési kötelezettséget vállalni, ha a beszerzés értékéből a külföldi szállító vagy beszállító részére történő kifizetés eléri vagy meghaladja az *egy milliárd forintot*. Ennek feltételeiről a Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztériummal külön megállapodást köt. Az ajánlatkérő csak olyan ajánlatot fogadhat el, amelyben az ajánlattevő az ellentételezés mértékének legalább *30 %-át* kitevő magyar beruházást vállal.

A kormányrendelet 1. számú melléklete I-XXIII. fejezetei tartalmazzák a védelem terén alapvető biztonsági érdeket érintő, kifejezetten katonai, rendvédelmi, rendészeti célokra szánt áruk, illetőleg kapcsolódó szolgáltatások jegyzékét. A többi melléklet a tendereztetés egyéb szempontrendszerét foglalja magában.

Megjegyzés: a tender kiírójának jogában áll feltételként szabni a 143/2004. (IV. 29.) Korm. rendelet irányadó jegyzékén, illetve a HM FLÜ Biztonsági Beruházási Bizottság által vezetett NATO beszállítói névjegyzéken való szereplést.

Befejezés

A nemzetközileg ellenőrzött termékek és technológiák kereskedelme a proliferáció ellen vívott harc egyik legösszetettebb, rendkívül nagy szakmai tapasztalatot és felkészültséget igénylő területe. Ez a megállapítás különösen igaz a nukleáris, valamint nukleáris kettős felhasználású termékek nemzetközi forgalmának kontroll alatt tartását illetően. Ezen a területen a titkosszolgálatok is kiemelt szerepet játszanak. A nemzetközi együttműködés hatékonyságának garanciális elemei egyre kiépültebbek és átfogóbbak. Megállapítható, hogy a magyar jogszabályi háttér jelentős mértékben harmonizál a nemzetközi egyezményekben foglaltakkal és segíti a proliferáció ellen vívott harcot. *A proliferáció olyan kockázati tényező, amely rendkívül komoly következményekkel járhat, ezért a hivatal feladatrendszerében is kiemelt szerepet kapott.*

Felhasznált irodalom:

- [1] Nuclear Terrorism: How Serious a Threat to Russia (based on Russia in Global Affairs); http://www.belfercenter.ksg.harvard.edu/publication/660/nuclear_terrorism.html
- [2] Hanka László – Vince Árpád – Solymosi József: A nukleáris terrorizmus, mint potenciális fenyegetettség napjainkban; Hadmérnök II. évfolyam 4. szám (2007. december)

[3] Graham T. Allison: Nuclear Terrorism: The Ultimate Preventable Catastrophe, Times Books, New York, 2004, pp. 263

Jogszabályi háttér:

- 1995. évi C. törvény a vámjogról, vámeljárásról, valamint a vámigazgatásról, CD Jogtár, 2008.
- Az atomenergiáról szóló 1996. évi CXVI. törvény, CD Jogtár, 2008.
- A vegyifegyverek kifejlesztésének, gyártásának, felhalmozásának és használatának tilalmáról szóló 1997. évi CIV. törvény, CD Jogtár, 2008.
- A vegyifegyverek kifejlesztésének, gyártásának, felhalmozásának és használatának tilalmáról, valamint megsemmisítéséről szóló egyezményből eredő nyilatkozattételi kötelezettségek végrehajtásáról és az ellenőrzés rendjéről szóló 212/1998. (XII. 24.) Korm. rendelet, CD Jogtár, 2008.
- A non-proliférációs területen működő tárcaközi bizottságok tevékenységének összehangolásáról szóló 2016/1999. (II. 10.) Korm. határozat
- A NATO Biztonsági Beruházási Program keretében kiírásra kerülő pályázatokon való részvételi jogosultság feltételeiről, a jogosultság megszerzésével kapcsolatos eljárás szabályairól és az eljáró szervezetről szóló 164/2002. (VIII. 2.) Korm. rendelet, CD Jogtár, 2008.
- A közösségi vámjog végrehajtásáról szóló 2003. évi CXXVI. törvény, CD Jogtár, 2008.
- A kettős felhasználású termékek és technológiák külkereskedelmi forgalmazásáról szóló 50/2004. (III. 23.) Korm. rendelet, CD Jogtár, 2008.
- A védelem terén alapvető biztonsági érdeket érintő, kifejezetten katonai, rendvédelmi, rendészeti célokra szánt áruk beszerzése, illetőleg szolgáltatások megrendelésére vonatkozó sajátos szabályokról szóló 228/2004. (VII. 30.) Korm. rendelet, CD Jogtár, 2008.

- Az államtitkot, vagy szolgálati titkot, illetőleg alapvető biztonsági, nemzetbiztonsági érdeket érintő vagy különleges biztonsági intézkedést igénylő beszerzések sajátos szabályairól szóló 143/2004. (IV. 29.) Korm. rendeletet, CD Jogtár, 2008.
- A nukleáris és nukleáris kettős felhasználású termékek nemzetközi forgalmának szabályozásáról szóló 263/2004. (IX. 23.) Korm. rendelet, CD Jogtár, 2008.
- A NATO Biztonsági Beruházási Program keretében megvalósuló beszerzésekre vonatkozó részletes szabályokról szóló 40/2005. (III. 10.) Korm. rendelet, CD Jogtár, 2008.
- A Magyar Kereskedelmi Engedélyezési Hivatalról szóló 297/2005. (XII. 23.) Korm. rendelet, CD Jogtár, 2008.
- A Magyar Kereskedelmi Engedélyezési Hivatalról szóló 260/2006. (XII. 20.) Korm. rendelet CD Jogtár, 2008.

SZABÓ SÁNDOR TIBOR

A BELÜGYI ÉS IGAZSÁGÜGYI EGYÜTTMŰKÖDÉS MÉR- FÖLDKÖVEI AZ EURÓPAI UNIÓBAN

2011. január 1-jétől Magyarország első ízben tölti be az Európai Unió Tanácsának *soros elnöki tisztségét*.

Az elnökség meghatározó szerepet játszik abban, hogy irányításának fél évében milyen ügyek kapnak prioritást, és nagy befolyást képes gyakorolni a különböző politikai és gazdasági kihívások kezelésének módjára. Annak ellenére, hogy a félév célkitűzéseinek nagy része „örökölt”, a soros elnökséget gyakorló ország, a számára fontos kérdésekben képes új lendületet adni az unió együttműködésének kiemelt területein.

Magyarország EU taggá válásával, majd a későbbi schengeni térséghez történő csatlakozásával, ezáltal a határok megnyitásával, olyan feladatok kerültek előtérbe, melyek az ország állampolgárai biztonságának garantálása szempontjából rendkívül fontosak.

Ilyen kiemelt terület a belügyi és igazságügyi együttműködés, mely az Európai Unióban már több évtizedes tapasztalatok alapján folyamatosan változik és fejlődik. Az együttműködés hatékonyságának javítása, a már meglévő szervezeti és jogi struktúrákhoz történő teljes értékű integrálódás érdekében célszerű a folyamat kialakulásának fő állomásait és a jövőbeni fejlődés lehetőségeit áttekinteni.

RÓMAI SZERZŐDÉS (1957)

A rendészeti – és igazságügyi együttműködésről az 1957. március 25-i *Római Szerződés* eredetileg nem rendelkezett, ehhez szükséges jogi alapot nem tartalmazott.

Az Európai Közösségek (EK) tagállamai közötti bel- és igazságügyi együttműködés az elmúlt évtizedek során az integráció egyéb területeivel összehasonlítva lassan fejlődött, és az Európai Unió létrehozásáról szóló, 1993-ban életbe lépett Maastrichti Szerződésig az integrációs kereteken kívül zajlott.

TREVI EGYÜTTMŰKÖDÉS (1976)

A terrorizmus és a szervezett bűnözés határokat nem ismerő terjedése ellen az EK egyes tag-államai nemzeti keretek között nem találtak hatékony ellenszert, ezért a hetvenes évek közepén az EK bel- és igazságügyi miniszterei 1976-os döntése nyomán felállították a *TREVI (Terrorism, Radicalism, Exaggerated Violence; nemzetközi terrorizmus, radikalizmus, extrémizmus és erőszak)* csoportot. Információcsere és taktikai együttműködés jellemezte.

A TREVI volt a bel- és igazságügyi kormányközi együttműködés első szervezett, állandó formája, melyben a tagállamok számára több szinten lehetőség nyílt az egyeztetésre, az információ- és tapasztalatcserére, az együttműködés kialakítására.

EGYSÉGES EURÓPAI OKMÁNY (1987)

Az 1987-ben életbe lépett *Egységes Európai Okmány (Single European Act)* 1993-ra célul tűzte ki az egységes belső piac megteremtését, mely olyan belsőhatárok nélküli térség, ahol az áruk, személyek, szolgáltatások és a tőke szabad mozgása biztosított. A személyek szabad mozgása és a belső határokon az ellenőrzés felszámolása igen kényes kérdés, a tagállamok számára komoly biztonsági kockázattal jár. A biztonsági kockázat növekedésének ellensúlyozására a tagállamok a bel- és igazságügyi együttműködés szorosabbra fűzését szorgalmazták.

Az Egységes Európai Okmány bevonta az együttműködés kereteibe *a szervezett bűnözés és az illegális migráció elleni küzdelmet* is. Felmerült továbbá, hogy a személyek szabad mozgásának megteremtésével párhuzamosan erősíteni kell a külső határellenőrzést, valamint egységes menekült- és bevándorlási politikát kell kialakítani.

A feladatok végrehajtására a tagállamok munkacsoportokat alakítottak, melyek továbbra is az EK keretein kívül, kormányközi szinten működtek. Ilyen munkacsoport volt 1986-ban a be-vándorlási ad hoc munkacsoport, 1989-ben a Kábítószer-ellenes Európai Bizottság (*CELAD; Coordination Group on Drugs*)

és a vámhatóságok együttműködését elősegítő Kölcsönös Hatósági Segítség Csoport.

A '80-as évek végén a közép és kelet-európai szocialista rendszerek összeomlása, az átalakulás kibontakozása során megerősödött az illegális migráció és a szervezett bűnözés jelensége. Az EK tagállamainak azon törekvése, mely szerint a belső határokon az ellenőrzés felszámolásával biztosítják a személyek szabad mozgását, tovább fokozta az állampolgárok biztonság iránti igényét és elvárásait a külső határok őrzésével kapcsolatban. Felerősödött a nemzeti igazságügyi rendszerek közötti együttműködés, amelynek célja biztosítani, hogy az egyik tagállamban hozott ítéleteket a többi tagállam is elismerje és végrehajtsa.

MAASTRICHTI SZERZŐDÉS (1992)

Az 1992-ben aláírt és 1993. november 1-jén életbe lépett *Maastrichti Szerződés* intézményesítette ezt a kormányközi szintű együttműködést és létrehozta a három pillérből álló Európai Uniót. Az addigi Európai Közösségeket magában foglaló első pillér mellett az integrációs keretben új elemként jelent meg a második pillért alkotó kül- és biztonságpolitika, valamint a harmadik pillér, azaz a bel- és igazságügyi együttműködés.

A Maastrichti Szerződés nem definiálta a bel- és igazságügyi együttműködés fogalmát, hanem a szerződés VI. címének K.1.¹⁷ cikke felsorolta az ide tartozó területeket, melyeket a tagállamok az Európai Közösség hatáskörén kívüli, de az Európai Unió célkitűzéseinek megvalósítása érdekében közös érdekkörükbe eső területeknek tekintettek:

- menekültügyi politika,
- a tagállamok külső határai átlépésének ellenőrzése,
- bevándorlási politika, harmadik országok állampolgáraival kapcsolatos politika,
- kábítószer-függőség elleni harc,
- nemzetközi szintű csalások elleni küzdelem,
- igazságügyi együttműködés polgári ügyekben,
- igazságügyi együttműködés büntető ügyekben,
- vámügyi együttműködés,
- rendőrségi együttműködés a terrorizmus, a kábítószer-kereskedelem és a szervezett bűnözés elleni harc területén.

Annak ellenére, hogy a bel- és igazságügyi együttműködés bekerült az Európai Unió intézményi struktúrájába, a Maastrichti Szerződés alapján a közösségi intézmények szerepe erősen korlátozott maradt, és nem volt megfelelő befolyásuk a tagállamok döntéseire. A Tanácsban minden döntés meghozatalához egyhangú szavazásra volt szükség, ami gyakran megbénította a döntéshozatalt.

AMSZTERDAMI SZERZŐDÉS (1997)

¹⁷ www.okm.gov.hu/europai-unio-oktatas/maastrichti-szerzodes

A hiányosságok állandó kritikára ösztönözték az EU intézményeit, melynek eredményeként a Maastrichti Szerződés felülvizsgálatára összehívott kormányközi konferenciát lezáró *Amszterdami Szerződés* jelentősen megreformálta a bel- és igazságügyi együttműködést.

Az Amszterdami Szerződés egyik legfontosabb, az integrációt elmélyítő célkitűzése az ún. „szabadság, biztonság és a jog térségének” létrehozása, amely a személyek szabad mozgásának biztosításán alapul. Az Amszterdami Szerződés változtatásai három fő elemre épültek:

- a korábbi harmadik pilléres együttműködés bizonyos területeinek közösségi szintre emelése,
- az EU harmadik pillérében maradó területeken folyó együttműködés hatékonyságának növelése,
- a Schengeni vívmányok beemelése az Unió keretei közé.

Az EK Szerződésben külön címként létrejött a „*Vízumok, menekültügy, bevándorlás és a személyek szabad mozgására vonatkozó egyéb politikák*” területe. A változás óriási jelentőségű volt, hiszen ezzel a lépéssel a tagállamok szuverenitásuk újabb fontos elemeiről mondtak le a közösségi intézmények javára. A módosítás szerint közösségi hatáskörbe került:

- a vízumpolitika, külső határellenőrzés,
- a menekültügyi politika, a bevándorlási politika,
- a személyek szabad mozgásához kötődő egyéb politikák.

Ide tartozik az Európai Unió külső határainak ellenőrzése, valamint az igazságügyi együttműködés polgári ügyekben is. Ezekben a területeken tehát a közösségi intézmények, az Európai Bizottság, a Tanács, az Európai Parlament és az Európai Bíróság kulcsszerepet kaptak a közös uniós politika kialakításában, megvalósításában és ellenőrzésében.

Az Amszterdami Szerződésben elfogadott módosítások után az Európai Unióról szóló szerződés VI. címe *“Rendőrségi és igazságügyi együttműködés büntetőügyekben”*.

A változtatások következtében a harmadik pillérben hangsúlyosabb szerepet kap a bűnözés elleni küzdelem területén folytatott együttműködés:

- a szervezett bűnözés,
- a terrorizmus,
- az ember- és gyermekkereskedelem,
- a kábítószer- és fegyverkereskedelem,
- a csalás, és a korrupció elleni küzdelem.

EUROPOL (1999)

A bűnözés elleni küzdelem kulcsfontosságú eszköze a rendőrségek közti együttműködés, melyet az Unió elsősorban az 1999. július 1-jétől működő *EUROPOL* (Európai Rendőri Hivatal) útján kíván megvalósítani.¹⁸

Az EUROPOL célja, hogy segítse az uniós tagországok lehető legszorosabb és leghatékonyabb együttműködését a szervezett bűnözés elleni harcban különös tekintettel az alábbi területekre:

- kábítószer-csempészet,
- bevándorló hálózatok,
- gépjárműcsempészet,
- embercsempészet és gyermekpornográfia,
- pénz- vagy egyéb fizetőeszköz hamisítása,
- radioaktív illetve nukleáris anyagok csempészete,
- terrorizmus.

Az EUROPOL tagállamoknak nyújtott támogatása a következőket foglalja magába:

- az információcsere előmozdítása az uniós tagállamok között,
- műveleti elemzés, illetve támogatás biztosítása a tagállamok műveleteihez,
- szakértelem és technikai támogatás biztosítása az EU-n belüli nyomozásokhoz és műveletekhez, a tagállamok felügyelete és jogi felelőssége mellett,
- a tagállamoktól vagy egyéb forrásból származó információk és adatok alapján stratégiai jelentések (pl. veszélyértékelések) és bűnügyi elemzések készítése.¹⁹

SCHENGENI EGYEZMÉNY (1985)

Az 1985. június 14-én aláírt *Schengeni Megállapodás* után 1990. január 15-én aláírták a Schengeni Végrehajtási Egyezményt. A két egyezmény 1995-ben lépett életbe, és a schengeni térségben felszámolta a belső határellenőrzést, áthelyezve azt a külső határokra, ahol meg-határozott szabályok alapján történik a beutazás- és a bevándorlás ellenőrzése. A személyek szabad mozgásának biztosítása érdekében a biztonsági kockázatok kiküszöbölésére közös szabályokat fogadtak el a vízumpolitika, a menekültügy és a külső határellenőrzés területén.

A Schengeni Egyezményhez a kilencvenes évek folyamán az Egyesült Királyság és Írország kivételével valamennyi EU-tagállam csatlakozott. Az egyezmény értelmében ahhoz csak EU-tagállamok csatlakozhatnak. Tekintettel arra, hogy az EU északi államai tagjai a Schengeni Egyezményhez hasonló tartalmú Északi Útlevel Uniónak, melynek tagja Norvégia és Izland is, a schengeni egyezmények aláírói társult tagságot ajánlottak fel az Északi Útlevel Unió azon tagjainak (Norvégiának és Izlandnak), melyek nem tagjai az EU-nak. Norvégia és Izland 1999. május 18-án csatlakozott a Schengeni Egyezményekhez.

¹⁸ http://www.euvonal.hu/index.php?op=kozossegi_politikak&id=4

¹⁹ http://europa.eu/agencies/pol_agencies/europol/index_hu.htm

2004. május 1-jével Magyarország az EU tagjává vált, azonban a schengeni térséghez 2007. december 21-én csatlakozott. Magyarország teljes jogú schengeni taggá válásával a magyar állampolgárok határellenőrzés nélkül, bárhol és bárhol - tehát nem csak a korábbi kijelölt határátkelőhelyeken - átléphetik a belső határokat, schengeni határokat.

Az ún. schengeni térség 2008. december 12-től már 25 tagot foglal magában:

- az Európai Unió 27 tagja közül 22 országot (Ausztriát, Belgiumot, Csehországot, Dániát, Észtországot, Finnországot, Franciaországot, Görögországot, Hollandiát, Lengyelországot, Lettországot, Litvániát, Luxemburgot, Magyarországot, Máltát, Németországot, Olaszországot, Portugáliát, Spanyolországot, Svédországot, Szlovákiát, Szlovéniát);
- az EGT (*Európai Gazdasági Térség; European Economic Area*) tag Norvégiát és Izlandot;
- valamint Svájcot.

A bel- és igazságügyek terén Amszterdam után az átfogó célkitűzés a szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésén alapuló térség megteremtése volt. A Tanács erről szóló cselekvési terve tartalommal töltötte meg e célkitűzést és a következő öt évre határidőkhöz kötött menet-rendet, prioritási listát határozott meg a menekültügy, a bevándorlás, a vízumpolitika, a polgári, a rendőrségi és a büntetőügyekben való igazságügyi együttműködés területén.

A biztonsági kockázat ellensúlyozására **erősítették a rendőrségek, a vámhatóságok és az igazságügyi hatóságok közötti együttműködést**, valamint a **szervezett bűnözés és a terrorizmus elleni küzdelmet**.

SCHENGENI INFORMÁCIÓS RENDSZER (1995)

Mindezen célok megvalósításának elősegítésére létrehozták a *Schengeni Információs Rend-szert (SIS; Schengen Information System)*.

A schengeni mechanizmus központi eleme a Schengeni Információs Rendszer, a szerződő államok biztonsági hatóságait összekötő informatikai hálózat, ahonnan a tagállamok rendőrségei és erre felhatalmazott hatóságai adatokat kaphatnak egyes személyekről, illetve elloptott vagy elveszett tárgyokról, járművekről.

A rendszer célja a közbiztonság, közrend és a nemzetközi személyforgalommal összefüggő biztonsági intézkedések elősegítése.

A SIS működését egy nemzeti és helyi rendőri, vámügyi és igazságügyi szolgáltatási szervek képviselőiből álló, 24 órás kölcsönös információs szolgálatot fenntartó hálózat, a *SIRENE* is segíti.

NIZZAI SZERZŐDÉS (2001)

A bel- és igazságügyek prioritási területté válását, a szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésének térsége célkitűzésének súlyát igazolta, hogy az Európai Tanács 1999 őszi tamperei rendkívüli ülését teljes egészében e témakörnek szentelte. A tamperei csúcson határoztak az állam és kormányfők a Tamperei programként emlegetett intézkedéscsomagról, továbbá, hogy az EUROPOL mintájára 2002-ben létrehoztak egy, a tagállamok bűnüldöző hatóságai közötti együttműködést és információcserét ösztönző egységet, az ún. *Eurojust*-t (*Az Európai Unió Igazságügyi Együttműködési Egysége*), amelyet a *Nizzai Szerződés* intézményesített.

Az Eurojust ösztönzi és javítja a tagállamok illetékes igazságügyi hatóságai közötti koordinációt a nyomozások és a büntetőeljárások terén. Munkája során a szervezet figyelembe veszi a tagállamok illetékes hatóságaitól beérkező kéréseket és a Szerződések keretében elfogadott jogszabályok által felhatalmazott testületektől: Európai Igazságügyi Hálózat, Europol, OLAF (European Anti-Fraud Office; Európai Csalás Elleni Hivatal) kapott információkat.

Az Eurojust további célja az illetékes hatóságok közötti együttműködés javítása, különösen a kölcsönös nemzetközi jogsegély és az európai elfogatóparancs révén.

Az Eurojust támogatja az illetékes hatóságokat annak érdekében, hogy javuljon a nyomozati és büntetőeljárások hatékonysága. A szervezet segítséget nyújt olyan nyomozati és büntető-eljárások során is, amelyek egy tagállamot és egy Unión kívüli országot érintenek, és támogatást biztosít azokban az eljárásokban, amelyek az Európai Közösség pénzügyi érdekeit sértő bűncselekmények kapcsán a tagállamok egyikének és a Bizottságnak a közreműködésével folynak.

Annak érdekében, hogy a bűnelkövetőket ténylegesen és gyorsan bíróság elé lehessen állítani, az Eurojust elősegíti a nemzeti nyomozó és bűnüldöző hatóságok munkáját, a több tagállamot érintő súlyos bűncselekményekkel és a szervezett bűnözéssel kapcsolatos ügyekben (pl. terrorizmus, embercsempészet, kábítószer-csempészet, csalás, pénzmosás).²⁰

HÁGAI PROGRAM (2004)

Az EU állam- és kormányfőinek 2004 novemberében megtartott, a bel- és igazságügyekre koncentráló ülésén megszületett a következő több évre szóló intézkedéscsomag, a *Hágai Program*.

²⁰ http://europa.eu/agencies/pol_agencies/eurojust/index_hu.htm

A dokumentum öt évre (2005-2010) prioritásokat határozott meg a szabadságon, biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség megerősítése céljából.

A Hágai Program megvalósítása érdekében az Európai Bizottság és a Tanács Cselekvési Tervet fogadott el, amely tartalmazza a prioritások végrehajtásához szükséges alábbi konkrét intézkedéseket:

- Közös Európai Menekültügyi Rendszer megteremtése (2005-től létrejött az ún. Európai Menekültügyi Alap),
- hatékony kitoloncolási és hazatelepítési politika kialakítása,
- a SIS II működésbe lépése (2011),
- a külső határvédelem integrált irányítási rendszerének létrehozása, Európai Határőrizeti Ügynökség felállítása, közösségi határellenőrzési alap létrehozása,
- a biometrikus azonosítók úti okmányokba, vízumokba és az információs rendszerekbe történő integrálása,
- közös vízumirodák létrehozása,
- a terrorizmus finanszírozása elleni küzdelem,
- Európai Igazságügyi Térség megteremtése.

A hágai programhoz csatolták később a 2005-2012-re vonatkozó Európai Kábítószer-stratégiát is.²¹

LISSZABONI SZERZŐDÉS (2007)

A *Lisszaboni Szerződés* hatálybalépése okán új intézményi kereteket kell gyakorlattal megtölteni. A Lisszaboni Szerződés egyik legjelentősebb intézményi változtatása az Európai Tanács intézményi rangra emelése és a két és fél évre választott állandó elnök tisztségének létrehozása. Az állandó elnök összehívja és elnököli az Európai Tanács üléseit; a Bizottság elnökével együttműködésben és az Általános Ügyek Tanácsában folytatott munka alapján gondoskodik az Európai Tanács munkájának előkészítéséről és folyamatosságáról. Az Európai Tanács üléseit követően jelentést nyújt be az Európai Parlamentnek, valamint saját szintjén és az unió külügyi és biztonságpolitikai főképviselője hatáskörének sérelme nélkül ellátja az unió külső képviseletét a közös kül- és biztonságpolitikához tartozó kérdésekben. Az Európai Tanács elnöke tehát átveszi mindazokat a feladatokat, amelyeket mostanáig a soros elnökség miniszterelnöke látott el az Európai Tanács működtetése kapcsán.

A Lisszaboni Szerződés jelentősen megnöveli az Európai Parlament jogalkotási hatáskörét.

STOCKHOLMI PROGRAM (2009)

²¹ http://www.euvonal.hu/index.php?op=kozossegi_politikak&id=4

Az Európai Tanács folytatja a szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség fejlesztését, szolgálva és védve az uniós polgárokat és az e térségben élőket. Öt évvel a Hágai Programot követően elérkezett az idő arra, hogy az Unió az új kihívások hatékony kezelése érdekében felülvizsgálja a politikáját, maradéktalanul kihasználva a Lisszaboni Szerződés kínálta lehetőségeket. Az Európai Tanács ezért a 2010–2014-es időszakra új, többéves programot fogadott el, ez a *Stockholmi Program*.

Az Európai Tanács 2009. december 10–11. következtetések címen kiadott tájékoztató anyaga (EUCO 6/09 alapján a Stockholmi Programot *A polgárokat szolgáló és védő, nyitott és biztonságos Európa* fejezetcím alatt ismerteti²².

Az Európai Tanács megítélése szerint az elkövetkező évek legfontosabb feladata az lesz, hogy szem előtt tartsuk a polgárok és más olyan személyek érdekeit és igényeit, akikért az Európai Unió felelősséggel tartozik. A kihívást az alapvető jogok és szabadságok és a sértetlenség tiszteletben tartásának biztosítása, és ezzel egyidejűleg Európa biztonságának garantálása jelenti. Kiemelkedően fontos, hogy a bűnüldözési intézkedések, az egyéni jogok és a jogállamiság védelmére irányuló intézkedések, valamint a nemzetközi védelmi szabályok ugyanabba az irányba vezessenek, és egymást kölcsönösen erősítsék.

A Stockholmi Program középpontjában az alábbiakban meghatározott főbb feladatok állnak:²³

1. A polgárság és az alapvető jogok előmozdítása

Az európai polgárságnak kézzelfogható valósággá kell válnia. A szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség mindenekelőtt olyan egységes terület, amelyben az alapvető jogok védelme biztosítva van. Folytatódnia kell a schengeni térség bővítésének. Az ember és az emberi méltóság, valamint az Alapjogi Chartában és az emberi jogokról szóló európai egyezményben rögzített egyéb jogok tiszteletben tartása alapvető érték. E szabadságok gyakorlását és a polgárok magánéletének védelmét – különösen a személyes adatok védelme révén – például a nemzeti határokon túl is biztosítani kell. Figyelembe kell venni a kiszolgáltatott személyek sajátos igényeit, és biztosítani kell, hogy az európai polgárok és mások az Európai Unióban – és adott esetben akár az Unión kívül is – teljes mértékben érvényesíthessék jogaikat.

2. A jog és a jogérvényesülés Európája

Meg kell szilárdítani a jog érvényesülésén alapuló európai térséget, hogy megszűnjön a jelenlegi fragmentáltság. Elsőbbséget élveznek az emberek igazság-szolgáltatáshoz való hozzáférését megkönnyítő mechanizmusok, hogy a pol-

²² http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/HU/ec/111891.pdf

²³ Uo.

gárok az egész Unióban érvényesíthessék jogaikat. Javítani kell továbbá a jogi szakemberek közti együttműködést és képzésüket, valamint erőforrásokat kell mobilizálni annak érdekében, hogy megszűnjenek a jogi határozatok más tagállamokban való elismerésének akadályai.

3. Védelmet nyújtó Európa

Belső biztonsági stratégiát kell kidolgozni az Unión belüli biztonság további javítása, és ezáltal az európai polgárok életének és biztonságának védelme, valamint a szervezett bűnözés, a terrorizmus és egyéb fenyegetések elleni küzdelem érdekében. A stratégiának a bűnüldözés, a határigazgatás, a polgári védelem és a katasztrófavédelem terén folytatott együttműködés, valamint a büntetőügyekben folytatott igazságügyi együttműködés megerősítését kell céloznia Európa biztonságának növelése érdekében. Az Európai Uniónak továbbá munkáját a tagállamok közötti szolidaritásra kell alapoznia, és teljes mértékben ki kell használnia az Európai Unió működéséről szóló szerződés (EUMSZ.) 222. cikkét.²⁴

Beutazás Európába és a globalizáció: Hatékonyabbá és eredményesebbé kell tenni az Európa-ba való beutazásra vonatkozó eljárásokat az Unió területére elismerten jogos érdekből beutazni kívánó személyek számára. Az Uniónak és tagállamainak ugyanakkor garantálniuk kell polgáraik biztonságát. Az integrált határigazgatást és a vízumpolitikákat e célok szolgálatába kell állítani.

4. A felelősségvállalás, a szolidaritás és a partnerség Európája migrációs és menekültügyi kérdésekben:

Az előrettekintő és átfogó, szolidaritáson és felelősségvállaláson alapuló európai migrációs politika kidolgozása továbbra is az Európai Unió egyik kiemelt szakpolitikai célkitűzése. Gondoskodni kell valamennyi vonatkozó jogi eszköz tényleges végrehajtásáról, és teljes mértékben fel kell használni az e területen működő, érintett ügynökségek és hivatalok munkáját. A megfelelően kezelt migráció valamennyi érdekelt fél számára előnyös lehet. Az Európai Bevándorlási és Menekültügyi Paktum világos alapot teremt az e területen való további előrelépéshez. Európának rugalmas politikára lesz szüksége, amely igazodik a tagállamok prioritásaihoz és szükségleteihez, és lehetővé teszi a migránsok számára, hogy maradéktalanul éljenek a tagállamok által felkínált lehetőségekkel. A közös menekültügyi rendszer 2012-ben történő létrehozásának célkitűzése továbbra is fennáll, a védelemre szorulóknak pedig biztosítani kell a jogilag biztonságos és hatékony menekültügyi eljárások igénybevételének lehetőségét. Ezen kívül – a hiteles és fenntartható uniós bevándorlási és menekültügyi rendszerek megtartása érdekében – az Európai Tanács 2009. októberi következtetéseivel összhangban meg kell előzni és vissza kell szorítani az illegális migrációt, és küzdeni kell ellene, mivel az EU-ra és különösen a külső határai mentén elhe-

²⁴ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:115:0047:0199:HU:PDF>

lyezkedő tagállamokra – a déli határokat is beleértve – egyre nagyobb nyomás nehezedik az illegális migrációs áramlások miatt.

5. *Európa szerepe a globalizált világban – a külső dimenzió:*

A szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térségre vonatkozó uniós politika külső dimenziójának jelentősége szükségessé teszi, hogy az e területen folytatott szakpolitikák fokozottan beépüljenek az Európai Unió általános politikáiba. A külső dimenzió alapvető fontosságú az előttünk álló legfontosabb kihívások kezelése, valamint annak szem-pontjából, hogy több lehetőséget biztosítsunk az uniós polgárok számára ahhoz, hogy szerte a világban munkát vállalhassanak, és üzleti tevékenységet folytathassanak. A szabadság, a biztonság és a jogérvényesülés külső dimenziója létfontosságú e program céljainak sikeres végrehajtása szempontjából, továbbá azt az uniós külpolitika minden más vonatkozásában figyelembe kell venni és azzal teljes mértékben koherensnek kell lennie.

Az Európai Tanács felkéri a Bizottságot, hogy terjesszen be a Stockholmi Program végrehajtására vonatkozó cselekvési tervet, amelyet legkésőbb 2010 júniusáig el kell fogadni, 2012 júniusáig pedig nyújtson be félidős értékelést.

MAGYAR SOROS ELNÖKSÉG (2011)

A Stockholmi Program megvalósításának egyik legnehezebb időszakában, 2011. január 1. és június 30. között Magyarország első ízben tölti be az Európai Unió Tanácsának *soros elnöki tisztségét*.

Az elnökség politikai, diplomáciai, szakmai és kommunikációs feladatokat egyaránt jelent. Az Európai Unió soros elnöke fél éven keresztül irányítja az uniót, biztosítja az unió működésének folyamatosságát, rugalmasságát.

A Lisszaboni Szerződés életbelépésével a tagállamok két és fél évre állandó elnököt választanak az Európai Tanácsnak. Az állandó elnök és a soros elnökség szoros együttműködése adja az unió vezetését.

Az Európai Unió soros elnöki tisztségét félévenként felváltva tölti be egy-egy tagállam. Az elnökség elsődleges szerepet játszik az Európai Unió Tanácsa munkájának szervezésében. Az elnökséget viselő állam adja a Tanács, a tanácsüléseket előkészítő *COREPER*, a szakbizottságok valamint munkacsoportok elnökeit, ebben a minőségében dönt az ülések összehívásáról, napirendjéről és eljárási kérdéseiről.

Az elnökség fontos feladata a 27 tagállam számára megfelelő kompromisszumok elősegítése, a mindenki számára megfelelő megegyezés kialakítása.

A három egymást követő elnökséget betöltő tagállam egyfajta „trióban” szorosabban együttműködik. Megoszthatják egymással tapasztalataikat és segí-

tik egymást a felkészülésben, szorosan együttműködnek feladataik ellátásában, különös tekintettel a féléves periódusokon túl-nyúló ügyekre, amelyekben egyeztetik állás-pontjukat. Ezzel kívánják biztosítani, hogy minél nagyobb következetesség és folyamatosság jellemezze az egymást követő féléves elnökségi időszakokat. A gördülékenység érdekében természetesen nem csak csoporton belül, hanem az egyes elnökségi triók egymás között is egyeztetnek.

Az elnökségi trió együttműködésének alapvető keretét a trió 18 hónapos elnökségi programja határozza meg. Az elnökségi programnak illeszkednie kell az EU általános napirendjébe. Az elnökségi program kialakítása az elnökség ideje alatt napirendre kerülő nagy politikai dossziék, jogalkotási javaslatok, uniós események, főleg állam- és kormányfői, valamint miniszteri szintű találkozók tervezését jelenti.

A trió programja két részből áll:

- a *stratégiai keretből*, amely a trió legfőbb politikai céljait tartalmazza összefoglaló jelleggel; valamint
- az *operatív programból*, amely a stratégiai program részletes kifejtése.

A trió elnökség prioritásai:

- A gazdaságpolitika összehangolása:
 - a gazdasági és pénzügyi rendszer, a pénzügyi piacok jobb szabályozására és felügyeletének kialakítása,
 - a lisszaboni stratégia (EU 2020) felülvizsgálata, és
 - új stratégia elfogadása az EU gazdaságának növekedése, versenyképességének fokozása és a szociális vívmányok védelme együttes céljainak szolgálatában.
- A pénzügyi keret félidős felülvizsgálata.
- Energiabiztonság, energiahatékonyság és az éghajlatváltozás elleni küzdelem; a koppenhágai és a mexikói klímakonferencia (utó)kezelése.
- Hatékonyabb és aktívabb Európa, amely nyitott a világra.
- **Aktív állampolgárság.**
- **A szabadságon, a biztonságon és a jog érvényesülésén alapuló térség fejlesztésére vonatkozó új többéves terv (stockholmi program) végrehajtása** (különös figyelemmel Románia és Bulgária 2011 márciusára tervezett schengeni csatlakozására).
- A természeti erőforrások fenntartható felhasználása:
 - a közös vízpolitika továbbfejlesztése, valamint
 - európai Duna-stratégia elfogadása.
- A 2013 utáni időszakra vonatkozó közös agrár- és halászati politika reformja.
- **A bővítési folyamat továbbvitele – különös tekintettel Horvátország csatlakozására, a Nyugat-Balkán európai perspektívájának végrehajtására és az európai szomszédságpolitikára.**

A magyar elnökség alatt napirenden lévő, „örökölt” ügyek között kiemelt jelentőségű:

- a következő – 2014-2020 évekre szóló – pénzügyi keret felülvizsgálatának megkezdése, amely magában foglalja a kohéziós-, az agrár- és az energia-politika nagy horderejű kérdéseit, de érinti a környezetvédelmet, a kutatás-fejlesztést is;
- az EU versenyképességi programja, a lisszaboni stratégiát felváltó, azt folytató újabb 10 éves stratégia beindítása, valamint a bővítés, a nyugat-balkáni országok integrációja és a szomszédságpolitika;
- **a schengeni térség kiterjesztése, amelyhez Bulgária és Románia a tervek szerint 2011 első félévében csatlakozhat;**
- a Magyarország számára hangsúlyozottan fontos a természeti erőforrások fenntarthatósága, ezen belül is az integrált vízpolitika kidolgozása. Ehhez szorosan kapcsolódva nagy jelentőségű a Duna Stratégia végrehajtása, amelyet a Bizottság 2010-re dolgoz ki.²⁵

Összegzés

Mind a Lisszaboni szerződés életbelépéséből adódó új szervezeti- és működési struktúrák megismerése, mind a Stockholmi Program Magyarországra háruló feladatai és a 2011. évi soros elnökséggel kapcsolatos előkészületek, és végrehajtási feladatok jelentősen megterhelik a rendvédelmi szervek apparátusát. Azonban a soros elnökség időszakában rendelkezésre álló „helyzeti előny” kihasználásával, a megfelelően előkészített programok és kiváló szakértelem birtokában, a magyar és az Európai Unió tagországai és a nem Európai Uniói szomszédos államok rendvédelmi és igazságügyi együttműködése hosszútávra megalapozható.

Felhasznált irodalom:

1. 2007. évi CV. törvény *a Schengeni Végrehajtási Egyezmény keretében történő együttműködésről és információcseréről*
2. Szerződés az Európai Unióról <http://www.okm.gov.hu/europai-unio-oktatas/maastrichti-szerzodes>; (letöltve: 2010.02.15.)
3. Tájékoztató az Európai Tanács 2009. december 10-11-i ülésén elfogadott következtetésekről. <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsdata/docs/pressdata/HU/ec/111891.pdf> (letöltve: 2010.02.15.)
4. EU vonal: Bel- és igazságügyi együttműködés - a szabadság, a biztonság és a jog térsége http://www.euvonal.hu/index.php?op=kozossegi_politikak&id=4 (letöltve: 2010.02.15.)
5. Az Európai Unió Ügynökségei http://europa.eu/agencies/pol_agencies/eurojust/index_hu.htm; (letöltve: 2010.02.15.)

²⁵ http://www.euvonal.hu/images/100122_kiadvany.pdf

6. Az Európai Unió Ügynökségei
http://europa.eu/agencies/pol_agencies/europol/index_hu.htm; (letöltve: 2010.02.15.)
7. EU vonal: Magyar EU-elnökség
http://www.euvonal.hu/images/100122_kiadvany.pdf (letöltve: 2010.02.15.)

FÁBIÁN PÉTER

A TERRORCSELEKMÉNYEK BÜNTETŐJOGI ÉRTÉKELÉSÉNEK FEJLŐDÉSE ÉS JELENE

A terrorizmussal, és a jogi értelemben vett terrorcselekménnyel kapcsolatos fogalmak tisztázása – a büntető tényállás változása

A terrorcselekmények meghatározott definíciók szerint olyan bűncselekmények, amelyek politikai céllal arra irányulnak, hogy a közvéleményben, személyek meghatározott csoportjában, vagy adott személyekben rettegést keltsenek. A terrorcselekményekkel kapcsolatban azt kell kiemelni, hogy sem nemzeti, sem nemzetközi szinten teljesen egyértelmű definíció nem létezik.

A magyar jogalkotásban a terror elleni fellépésnek jelentős lökést adott az 1991-ben a gyorsforgalmi úton elkövetett terrorcselekmény, melyben Moszkvából érkező orosz zsidó személyek csoportjai ellen követték el a terrortámadást. A terrorelhárító szakemberek egyébként a cselekmény előtt felmérték azt, hogy a Keleti pályaudvartól arab férfiak figyelik az orosz zsidók csoportját, és követik azok mozgását, és ezeket feletteseiknek jelezték is, de a terrorcselekmény mégis megtörtént. Az Oroszországból Izraelbe kivándorló zsidók autóbuszát elől és hátul egyaránt rendőrautó kísérte, és ennek ellenére 100-150 m-re volt a konvoj attól a ponttól, ahol a repülőtéri parkolóhoz kellett befordulni, amikor az út mentén parkoló személyautó felrobbant, és így a konvojt záró rendőrautó utasai, illetve a busz végében utazók megsérültek. A robbantás erejére jellemző volt, hogy 4-500 m-re lévő ablakok is betörték, háztetők megrongálódtak és a parkoló autók szétromcsolódtak. Az események valódi elkövetőinek felkutatása és felelősségre vonása tekintetében ma sincs egyértelmű kép, de a történetek ráirányították a figyelmet az új típusú, félelemkeltő cselekményekre, és a terror meghatározásának szükségességére és önálló büntetőjogi cselekmény meghatározására.

Fogalomalkotási kísérletek

A terrorizmus elleni küzdelem egyik legfontosabb lépése a terrorizmus definiálása a terrorcselekmények pontos fogalmának a megadása, amire ugyanakkor hosszú évtizedeken keresztül nem került sor. A fogalomalkotás problémá-

ja először az Egyesült Nemzetek szervezeténél merült fel. A terrorcselekmények száma hirtelen megnövekedett az 1970-es években, amit az ENSZ nem hagyhatott figyelmen kívül. Először univerzális intézmény 1972-ben foglalkozott a terrorizmus kérdésével, azóta számtalan esetben kerül napirendre a terrorizmus elleni küzdelem mellett a terrorizmus pontos definíciójának meghatározása is.

Az elmúlt három évtized alatt megközelítőleg százféle meghatározás és értelmezés született, de a mai napig nem létezik mindenki számára elfogadható és egységes definíció a terrorizmusra.¹ Az egyes definíciók olyan alapvető kérdésekben különböznek, hogy hány elkövető esetében beszélhetünk terrorizmusról, míg a spanyol, olasz és német jog csak kollektív elkövetés esetén ismeri a terrorcselekményt ilyennek, addig a francia jog kifejezetten egyéni elkövetőről, az USA, Nagy-Britannia és Oroszország és Törökország pedig egyáltalán nem érinti azt a kérdést, hogy hány elkövető szerepel a cselekményben.

A terrorizmus definíciója alapvetően átalakult az elmúlt két évtizedben. A kettőszáz évvel ezelőtti terrorizmus még a kormányok által elkövetett cselekményt jelentette, a kezdetekben tehát a terrorizmust maguk az államok alkalmazták. A nemzetek szövetsége 1937-ben úgy definiálta a terrorizmust, mint olyan bűncselekményt, amely az állam irányul *„a terrorcselekmény kifejezés a jelen megállapodásban olyan bűnös cselekményeket jelent, amelyek valamely állam ellen irányulnak, és céljuk, hogy meghatározott személyeknél, személyek csoportjánál vagy a közösség körében terrort idézzenek elő.”*²

A hidegháborúban a két részre szakadt világ vezető hatalmai is sajátos definíciókat alkottak. Az egyiknek a terrorista, a másiknak a szabadságharcos kifejezés volt inkább alkalmazandó a terrorizmus meghatározására.

Az ENSZ-en belül az általános definíció kialakulását két fő kérdés akadályozta meg. Az első kérdés arra vonatkozott, hogy van-e az államoknak joga katonai erővel fellépni civil állampolgárokkal szemben. A második kérdés pedig arra, hogy az idegen megszállás alatt lévő népek ellenállási jogát szabad-e korlátozni.³ Hosszas fontolgatás után a konszenzus irányában a következő definíció mutatott: *„a terrorizmus személyek vagy csoportok fegyveres erőszakot alkalmazó tevékenysége, politikai ideológiai jelszavakkal az állam és a társadalmi rend szilárdságának megingatására”*.⁴

A terrorizmus definiálására vonatkozó legújabb kísérlet 2004. december 2-án történt az ENSZ főtitkára által megbízott magas szintű szakértői csoport jelentésében. E javaslat szerint *„terrorcselekmény a már hatályos terrorizmusra*

¹ Józsa László: Globális terrorizmus – fogalmi keretek. In. Tóth Péter (szerk.): Válaszok a terrorizmusra, avagy van-e út az afganisztáni vadászattól a fenntartható globalizációig. Budapest, SVKH-Charta-press, 2002. 85-140. old.

² A terrorizmus megelőzéséről és megbüntetéséről szóló egyezmény 1 cikk (2) bekezdés

³ Kovács Krisztina: A terrorizmus elleni védekezés, Debreceni Jogi Műhely, 2005/3. szám

⁴ Jeremy Zakis: Annual Report into International Terrorist Activity 2001. Emergency Response and Research Institute, www.emergency.com/2002/erri_ter2001.pdf

vonatkozó egyezményekben, a Genovai Egyezményben és a Biztonsági Tanács 1566. (2004) számú határozatában foglaltakon kívül mind az a cselekmény, amely arra irányul, hogy halált vagy súlyos testi sérülést okozzanak a civileknek és a harcokban rész nem vevőknek, és amelynek természetéből és a körülményekből adódóan az a célja, hogy megfélemlítse a lakosságot, vagy arra kényszerítsen egy kormányt vagy nemzetközi szervezetet, vagy, hogy valamit tegyen, vagy, hogy tartózkodjék valaminek a megtételétől.”⁵

A terrorizmus meghatározása inkább úgy történhet, hogy mely cselekményeket követnek el terrorista módszerrel (gyilkosság, túszejtés, repülőgép-eltérítések, autóba rejtett pokolgépek, öngyilkos bombarobbantások, merényletek és tömeggyilkosságok) és milyen egyéb jellemzői vannak a terrorista cselekményeknek: erőszakos támadás, vértlen polgári áldozatok, a szub-nacionális csoportok, illetve a titkos ügynökök által végrehajtott, válogatás nélküli erőszak stb.

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy amennyiben polgári személyek, megélhetési javaik, életmódjuk és kormányuk a terror célpontjává válik – vagyis az erőszakkal, szélsőséges formájával fenyegetik őket vagy velük szemben az erőszak szélsőséges formáit alkalmazzák valamilyen cél elérése érdekében –, akkor azokat, akik elkövetik ezeket a cselekményeket terroristáknak tekinthetjük, és tevékenységüket pedig, amit folytatnak, terrorizmusnak.⁶

A terrorcselekmény büntetőjogi tényállása – a fogalom fejlődése – a politikai jelleg kimondása

Hatályos jogunkban a Btk. 261.§-a határozza meg a terrorcselekmény büntető törvényi tényállását. A magyar Btk.-ban a terror vagy terrorjellegű cselekmények a közrend elleni bűncselekmények fejezetében helyezkednek el. A terrorcselekmény büntetőjogi tényállását a 2001. évi terrorcselekmények után kellett egy büntető novellával módosítani, méghozzá jelentős mértékben. A terrorcselekmény Btk.-ban történő pönalizálása azért vált szükségessé, mert a rendszerváltást követő években a szervezett bűnözés, a kényszerítésnek és a zsarolásnak a korábban ismertekhez képest teljesen új, minőségileg magasabb szintű és szervezettebb formáját hozta létre.

A terrorizmus definiálásakor a legfontosabb probléma a terrorizmus vagy terrorcselekmények politikai jellegének elkendőzése, vagy annak egyértelmű kimondása. Ezt a problémát Gellér Balázs József akként fogalmazza meg, hogy a nemzetközi egyezményeknek szükségszerűen kell a terrorcselekmények politikától való mentességét hangsúlyozni, hiszen ha ezt nem tennék, akkor éppen nem lennének képesek arra, hogy globálisan üldözzék a terrorizmust, vagyis, hogy a nemzetközi bűnügyi együttműködés teljes spektruma a terrorizmusra fő-

⁵ Kovács Krisztina: A terrorizmus elleni védekezés, Debreceni Jogi Műhely, 2005/3 szám

⁶ A terrorizmus elleni küzdelem fogalmi és tartalmi keretei, különös tekintettel annak katonai dimenziójára, ZMNE STRATÉGIAI VÉDELMI KUTATÓ KÖZPONT, ELEMZÉSEK – 2004/3, http://193.224.76.4/download/svki/Elemzesek/2004/SVKK_Elemzesek_2004_3.pdf, 1. oldal

kuszáljon. Ugyanakkor, ha tagadjuk a terrorcselekmények, a terrorizmus politikai jellegét, akkor éppen az egyik legfontosabb eleme, illetve a terrorizmus motivációja is tagadásra kerül. Gellér rámutat arra, hogy a bizonyos egyezmények egyáltalán nem is utalnak a terrorcselekmények politikai jellegére, míg más egyezmények a definícióban ezt kifejezetten használják.

A terrorcselekmények politikai jellegének a definícióban való szerepeltetése egyébként a magyar jogértelmezés szempontjából is, több bírósági határozaton keresztül vitatott volt, és e tekintetben ellentmondásos ítéletek születtek. A Legfelsőbb Bíróság BH 1992. 622. számú határozatában a bíróság kitér arra, hogy *„ennek a bűncselekménynek kettős a jogi tárgya elsődlegesen a cselekmény az állami társadalmi szervek működését zavarja, azt az igényt, hogy a szervek működésében a saját, kényszermentes elhatározásuk érvényesülhessen. Minthogy az állami és a társadalmi szervek akadálytalan működése a közrend és a közbiztonság egyik alapvető feltétele, a cselekmény a Btk. XVI. fejezetében a közbiztonság elleni bűncselekmények körében kerül elhelyezésre. A védett jogtárgy jellege önmagában kizárja a védelem által említett politikai indítéknak, motívumnak a meghatározó jellegét. Másrészt a bűncselekmény a személyi szabadságot és a vagyoni jogokat sérti. A kettős jogtárgy védelmét a törvény akként biztosítja, hogy törvényi egységet képez a személyi szabadság megsértése, illetve a vagyon elleni bűncselekmények, és ez a bűncselekmény, amelynek megvalósulását az eszközcselekmények szolgálják. A törvényi egység összetett bűncselekmény.”*

Ez a bírósági határozat egyértelműen kizárja és tagadja a politikai motivációt, illetve a terrorcselekmény politikai elemét. Ezzel kapcsolatba hangsúlyozni kell, hogy a Btk.-ban a terrorcselekmény definíciója, tényállása 2003. március 1-jéig a következőképpen nézett ki: *„aki mást személyi szabadságától megfoszt vagy jelentős anyagi javakat kerít hatalmába, és a személyi szabadon bocsátását illetően a javak sértetlenül hagyását vagy visszaadását állami szervhez vagy társadalmi szervezethez intézett követelés teljesítésétől teszi függővé, úgyszintén aki terrorcselekmény elkövetéséhez anyagi eszközöket szolgáltat, büntetést követ el és 5 évtől 15 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”*

Egy korábbi 1988-as BH. 1988.65. számú eseti döntésben a bíróság azt állapította meg, hogy *„nem terrorcselekményt vagy a közveszély okozás büntettségének előkészületét, hanem a kényszerítés büntetést valósítja meg az az elítélt, aki annak érdekében, hogy kieroszakolja a nevelőtiszt által történő azonnali meghallgatását, a festékraktárba zárkózva annak felgyújtásával fenyegetőzik.”* Az adott ügyben a vádlott büntetés-végrehajtási intézetben dolgozott és ott órabérért csökkentették. A vádlott és társa elhatározták, hogy ezért a nevelőtisztnél jelentkeznek, de ez a kísérletük nem sikerült. Ezért elhatározták, hogy bezárkóznak a veszélyes anyagokat tartalmazó festékanyagraktárba, és addig nem jönnek ki, míg kivánságukat nem teljesítik. A vádlott magatartása következtében a büntetés-végrehajtási intézetben a szokásos rend megbomlott, leállt a munkavégzés. A

bíróság részletesen nem tért ki arra, hogy miért nem tekintette az elkövetett cselekményt terrorcselekménynek a hatályos jogszabályi tényállása alapján.

A BH. 1999. 439. számú eseti döntésben, a terrorcselekmények mai jellegét figyelembe véve igen meglepő módon a bíróság kimondta, hogy a terrorcselekmény büntetettét valósítja meg az az elkövető, aki a volt élettársát és annak leányát – féltékenységtől motiváltan – megfosztja a személyi szabadságától, és a szabadon bocsátásukat a rendőrséghez intézett anyagi követelés teljesítésétől teszi függővé.

A BH. 2003. 227. számú határozat szerint terrorcselekményt és nem emberrablást valósít meg, aki a sértett szabadon bocsátását a rendőrséghez intézett követelés teljesítésétől teszi függővé.

A terrorcselekmények vonatkozásában az 1990-es évek elején taxis blokádként elhíresült esemény vizsgálata is érdemes, hiszen ebben az esetben a taxik az ország életét teljesen megbénító útlezárásokat követtek el a hatóságokhoz intézett politikai követelések kikényszerítése céljából. Az ezzel összefüggő bűncselekmények büntethetőségét a közkegyelem gyakorlásáról szóló 1991. évi V. törvény szüntette meg. A közkegyelmi törvény egyébként semmilyen vonatkozásban nem tér ki a terrorcselekményre, pedig nem nyilvánvaló, hogy a politikai motivációból történő más személy szabadságától megfosztó taxis blokádk miért nem minősülhetett terrorcselekménynek. A kényszerítés vagy éppen a személyi szabadság megsértése bűncselekmények értelmében a mozgási, helyváltoztatási szabadság ilyen jellegű akadályozása megalapozhatja a személyi szabadságtól megfosztást. Ezen kérdés megválaszolásával adós még a jogalkotó.

Az eltérő módon történő értelmezések tehát rámutatnak arra, hogy a 2003. márciusig hatályban lévő törvényi tényállás: *„a más személyi szabadságától megfoszt és a személyi szabadon bocsátását állami szervhez vagy társadalmi szervezethez intézett követelés teljesítésétől teszi függővé”* törvényi tényállás rendkívül laza, félrevezető és elnagyolt a politikai motivációt nem tartalmazó, de bizonyos esetekben a politikai motivációra is utaló a büntetőjogi- anyagi jogi követelményeknek meg nem felelő tényállás volt.

Éppen ezért a jelenleg is hatályos tényállás megalkotásakor a jogalkotó a New York-ban az Egyesült Nemzetek Közgyűlésének 52. ülészakán 1997-ben elfogadott a robbantásos terrorizmus visszaszorításáról szóló egyezményben, valamint a terrorizmus finanszírozásának visszaszorításáról szóló egyezményben foglaltakra is figyelemmel volt. A szöveg szó szerint az Európai Unió Tanácsa által 2002. június 13. napján a terrorizmus elleni küzdelemről hozott kerethatározatot követi.

A hatályos Btk. törvényi tényállás szerint:

„aki abból a célból, hogy az

a) állami szervet, más államot, nemzetközi szervezetet arra kényszerítsen, hogy valamit tegyen, ne tegyen vagy eltűnjön

b) A lakosságot megfélemlítse

c) Más állam alkotmányos, társadalmi vagy gazdasági rendjét megváltoztassa, vagy megzavarja, illetőleg nemzetközi szervezet működését megzavarja

A (9) bekezdésben meghatározott személy elleni erőszakos, közveszélyt okozó vagy fegyverrel kapcsolatos bűncselekményt követ el, büntett miatt 10 évtől 15 évig terjedő vagy életfogytig tartó szabadságvesztéssel büntetendő.”

A (2) bekezdés szerint büntetendő, aki az a) pontban *„meghatározott célból jelentős anyagi javakat kerít hatalmába, és azok sértetlenül hagyását vagy visszaadását állami szervhez vagy nemzetközi szervezethez intézett követelés teljesítésétől teszi függővé”*.

A definíció nagyon jól megmutatja, hogy a legtöbb terrorcselekmény alapvetően köztörvényes bűncselekmény és csak az elkövető sajátos indítéka teszi azt terrorcselekménnyé, ez az indíték az állami szervek jelentős megváltoztatása vagy lerombolása, emberek megfélemlítése, melynek mindegyike egyfajta politikai motiváció.

A terrorcselekmény Btk. 271. §-ában foglalt törvényi tényállását a 2003. évi II. törvény iktatta be a Btk.-ba. Ekkor a jogalkotó arra törekedett, hogy megfeleljen az Egyesült Nemzetek Szervezete, illetve az Európai Unió terrorizmus elleni küzdelemmel foglalkozó jogi aktusaiban foglalt elvárásoknak. A definíció teljesen megfelel az Európai Unió Tanácsának 2002. június 13-án elfogadott, a terrorizmus elleni küzdelemről szóló kerethatározatában megfogalmazott definíciónak. Ezt a kerethatározatot, illetve egyezményt a Magyar Köztársaság 2002. évi LIX. törvényével erősítette meg.

Csoportban vagy önállóan történő elkövetés

A Btk. hatályos szabályozása szerint terrorista csoportnak minősül *„a három vagy több személyből álló, hosszabb időre szervezett, összehangoltan működő csoport amelynek célja a Btk. terrorcselekmény tényállása alatti (1), (2) bekezdésben meghatározott bűncselekmények elkövetése”*.

Az egyezmény rendelkezéseiből egyértelműen kiderül, hogy a terrorcselekmény elkövetését nemcsak abban az esetben kell büntetni, hogyha a terrorista csoportban működik, hanem önállóan, illetve a terrorista csoportszervezetségi szintjét el nem érő módon történő elkövetés esetében is. A korábban hatályos szabályzással kapcsolatban a Világbank és a Nemzetközi Valutalap is felhívta a

figyelmet a magyar szabályozás hiányosságára, és nem tartotta elfogadhatónak azt a magyarázatot, hogy a magányos elkövető nem esik a bűncselekmény törvényi tényállása alá.⁷

Sui generis előkészületi cselekmény

További módosítása volt a törvénynek 2003-ban, hogy a törvény a cselekmény előkészületét szabályozó (4) bekezdést, az előkészületi magatartásokat teljes körűen felsorolta, és kiegészítette a terrorcselekmény elkövetéséhez való anyagi eszközszolgáltatással és gyűjtéssel, mint *sui generis* előkészületi bűncselekményt határozta meg, lehetővé téve ezzel az ilyen cselekmények kísérletének a szankcionálását is.

A Btk. 261.§-ának (6) bekezdése csak a terrorista csoporthoz kapcsolódó előkészületi cselekmények bejelentése és körülményeinek feltárása esetén biztosít az együttműködő személy számára büntethetőséget megszüntető okot. Ésszerű és életszerű, hogy a (4) bekezdés szerinti ügynevezett *sui generis* előkészület elkövetőinek együttműködése esetén is biztosítva legyen ez a mentesülés, és a törvény ennek megfelelően módosította a Btk. ezen szakaszának (6) bekezdését. A 2003-ban hatályban lévő törvény kiegészítette továbbá a Btk. 261. §-ának (9) bekezdésének a) pontját, a haditechnikai termékkel és szolgáltatással, illetve a kettős felhasználású termékkel való visszaélés tényállásával, így a bűncselekmény is személy elleni erőszakos, közveszélyt okozó vagy fegyverrel kapcsolatos bűncselekménynek minősül.

A terrorcselekmények így tehát politikailag motivált köztörvényes bűncselekmények.⁸ Ennek a megállapításnak a jelen munka szempontjából kiemelkedő jelentőséget tulajdonítok, és ennek fényében vizsgálom majd az intézményi és eljárási kérdéseket a terrorizmus elleni küzdelem vonatkozásában.

Terrorisztikus cselekmények

A büntető anyagi jog vonatkozásában beszélnünk kell még a terrorisztikus jellegű cselekményekről, amelyek nem terrorcselekmények, de a terror jellegű jegyeket magukon hordoznak, ilyen az emberrablás, a közveszély-okozás, illetve a közérdekű üzem működésének a megzavarása, valamint a visszaélés robbanóanyaggal és robbantószerrel bűncselekmények, és az emberölés és testi sértés minősített esetei a népirtás és a rombolás.

A terrorisztikus jellegű bűncselekmények kategóriájába tartoznak az alkotmányos rend erőszakos megváltoztatása, az apartheid, népirtás, a nemzeti etnikai faji, vallási csoport elleni erőszak, a légi jármű hatalomba kerítése, visszaélést sugárzó anyaggal. A terrorisztikus jellegű bűncselekmények büntető anya-

⁷ A Btk magyarázata CD Jogtár

⁸ Gellér Balázs József: A terrorizmus elleni harc egyes kérdései az anyagi büntetőjog szemszögéből, Györgyi Kálmán ünnepi kötet, 241-262. old. 254. old

gi- jogi megítélése rendkívül nehéz abból a szempontból, hogy a büntetőjogszabályok keretjellegek, illetve a terrorcselekmény büntető anyagi jogi szabály keretjellegű, és általános értelmezését adja a terrorizmusnak és terrorista cselekményeknek. Abban az esetben, ha csupán a keretjellegre támaszkodunk, akkor a bűncselekmények túlzottan nagy körét érthetjük terrorista cselekménynek, ha pedig szűken értelmezzük azt, akkor a terrorizmus jogi szabályozása szenved csorbát a szankcionálás szempontjából.

Légi jármű hatalomba kerítése

A terrorjellegű cselekmények kategóriájába tartozik a Btk. 262. §-ában szabályozott légi jármű, vasúti, vízi, tömegközlekedési vagy tömeges áruszállításra alkalmas jármű hatalomba kerítése. E szerint a tényállás szerint „*aki légi jármű, illetve vasúti, vízi, közúti tömegközlekedési vagy tömeges áruszállításra alkalmas jármű ellenőrzését erőszakkal, fenyegetéssel, avagy másnak öntudatlan vagy védekezésre képtelen állapotba helyezésével magához ragadja, büntetett követ el és 5 évtől 10 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő*”. Súlyosabbnak minősül a cselekmény akkor, hogyha több ember halálát okozza. A cselekmény előkészülete is büntetendő, miközben korlátlanul enyhítendő annak a büntetése, aki a bűncselekményt abbahagyja mielőtt abból súlyos következmény származott volna.

A légi járművek, illetve más járművek eltérítésére irányuló cselekmények tipikusan terrorisztikus jellegű cselekmények, mely bűncselekmény éppen ezért magával a terrorcselekménnyel, illetve emberölés bűncselekményével halmazatban nem állapítható meg.

Ezen törvényi tényálláshoz egyértelműen kapcsolódik az 1972. évi 8. törvényerejű rendelettel kihirdetett, a légi járművek jogellenes hatalomba kerítésének leküzdéséről Hágában 1970. december 16-án aláírt nemzetközi egyezmény, valamint a terrorizmus elleni küzdelemről az Európai Unió Tanácsa által 2002. június 13-án elfogadott kerethatározat is.

Lőszerral, robbanószerrel való visszaélés

Terrorisztikus cselekmények elkövetésével egy időben általában megvalósul, vagy a robbanóanyaggal való visszaélés, vagy a lőszerral, lőfegyverrel való visszaélés törvényi tényállása is.

A Btk. 23.§ (1) bekezdése szerint „*aki robbanóanyagot, robbantószeret vagy ezek felhasználására szolgáló készüléket engedély nélkül készít, megszerez, tart vagy a tartásukra nem jogosult személynek átad, büntetett követ el és 2 évtől 8 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő*”. Súlyosabbnak minősül a cselekmény, ha azt üzletszerűen vagy bűnszövetségben követik el. Ennek a cselekménynek az előkészülete úgyszintén büntetendő. Úgyszintén kapcsolódó cselekménynek tekinthető a visszaélés lőfegyverrel illetve lőszerral, hiszen a terrorista

cselekmények elkövetője általában kimerítik azt a törvényi tényállást, hogy lőszer vagy lőfegyvert engedély nélkül készítenek, megszerznek, illetve tartanak vagy forgalomba hoznak, vagy pedig ezen cselekményekre vonatkozó engedély kereteit túllépik.

Visszaélés nukleáris és radioaktív anyagokkal

A terrorizmus elleni küzdelemnek része a 2003/80/IB. Tanácsi Kerethatározat, amelynek 2. cikke határozza meg azokat a cselekményeket, amelyeket minden államnak büntetőjogi eszközökkel szankcionálni kell. A kerethatározat 2. cikkének e) pontja szerint bűncselekményként kell meghatározni a nukleáris anyagok vagy más veszélyes radioaktív anyagok jogellenes gyártását, kezelését, tárolását, használatát, szállítását, kivitelét és behozatalát, amely bármely személy halálát vagy súlyos sérülését, vagy a levegő, a talaj, a víz minőségének vagy az állatoknak, vagy növények a jelentős károsodását okozza vagy okozhatja. Az egyezmény eme rendelkezése okán a Btk. 264.§ (1) bekezdése büntetni rendeli a radioaktív anyaggal való visszaélést. A hatályos Btk. megfelel a kerethatározat előírásainak. A terrorisztikus cselekményekkel kapcsolatosan ugyanakkor meg jegyezni, mindezidáig radioaktív anyaggal való visszaélés keretében terrorcselekmény elkövetésére nem került sor.

A radioaktív illetve nukleáris létesítményekkel kapcsolatban a nukleáris terrorcselekmények visszaszorításáról szóló nemzetközi egyezmény szövegét a közgyűlés 2005. április 13-án fogadta el az 59/290. számú kerethatározatával, és egyben felhívta az államokat az aláírásra. Az egyezmény definíciókat tartalmaz a nukleáris terrorizmushoz köthető anyagokra, eszközökre és cselekményekre vonatkozóan. Az egyezmény elrendeli egyes cselekmények büntetendővé tételét, amelynek következtében ezen elkövetési magatartásokat a Btk. 264.§-a tartalmazza is.

A Btk. 264/A.§ értelmében, „*aki jogszabályban meghatározott engedély nélkül vagy az engedélytől eltérően nukleáris létesítményt üzemeltet büntettet követ el*”. A bűncselekmény előkészületét is büntetni rendeli a törvény.

Közveszélyokozás

A Btk. közrend elleni bűncselekmények fejezete körében a 259.§ (1) bekezdés közveszélyokozás törvényi tényállása alatt szabályozza, hogy „*aki árvíz okozásával, robbanó, sugárzó vagy más anyag, energia vagy tűz pusztító hatásának kiváltásával közveszélyt idéz elő, vagy a közveszély elhárítását, avagy következményeinek enyhítését akadályozza, büntettet követ el, és 2 évtől 8 évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő*”. Súlyosabban minősül a cselekmény, ha több ember halálát idézi elő a cselekmény, és a jogalkotó úgyszintén büntetni rendeli a közveszély okozásra irányuló előkészületet is.

Közérdekű üzem működésének megzavarása

A Btk. 260.§ (1) bekezdése szerint „*aki közérdekű üzem működését, berendezésének, vezetékének megrongálásával, vagy más módon jelentős mértékben megzavarja*”, közérdekű üzem működésének megzavarása bűncselekményt követ el. A cselekmény súlyosabban minősül, ha azt csoportosan, fegyveresen felfegyverkezve, illetve különösen nagy vagyoni hátrányt okozva, illetve jelentős vagyoni hátrányt okozva követik el. A közérdekű üzem megzavarása is tipikusan kapcsolódhat terrorisztikus jellegű cselekményekhez.

Emberrablás

A terrorjellegű cselekmények úgyszintén több esetben összekapcsolódnak az emberrablás bűncselekményével, éppen ezért egy azon személy esetében a terrorcselekményt az emberrablás bűncselekményével halmazatban megállapítani nem lehet. A Btk. 175/A.§-a szerint emberrablást követ el az, aki „*mást személyi szabadságától erőszakkal, vagy az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel, illetve védekezésre vagy akaratnyilvánításra képtelen állapotát kihasználva megfoszt, és szabadon bocsátását követelését teljesítésétől teszi függővé*”. Súlyosabban minősül a cselekmény, ha az bünszövetségben, fegyveresen hivatalos személy vagy külföldi hivatalos személy ellen, illetve különös súlyos hátrányt vagy halált okozva követi el.

Az emberrablási mozzanat tehát a legtöbb esetben része a terrorcselekménynek. Terrorcselekménnyel halmazatban megállapítani nem lehet. Az emberrablás és a terrorcselekmény elhatárolása tekintetében a Legfelsőbb Bíróság BH 2003.227. számú eseti döntése kimondta, hogy terrorcselekményt és nem emberrablást valósít meg, aki a sértett szabadon bocsátását a rendőrséghez intézett követelés teljesítésétől teszi függővé.

Népiirtás és apartheid

Tág értelemben a népiirtás, illetve az apartheid minősülhet olyan cselekményeknek. A népiirtás esetében „*valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport teljes vagy részleges kiirtása céljából történő ölésről, illetve súlyos testi vagy lelki sérelem okozásáról, illetve olyan életfeltételek közé kényszerítéséről beszélünk, amelyek a csoport tagjait pusztulással fenyegetik.*”⁹ Úgyszintén népiirtásnak minősül az adott csoporton belül a születések meggátolása, illetve a csoporthoz tartozó gyermekek elhurcolása. A népiirtás törvényi tényállása így tehát csak tágabb értelemben tartozhat, vagy lehet része bizonyos terrorisztikus cselekményeknek. A bizonyos faji, vallási, nemzeti, etnikai csoportok ellen irányuló terrorcselekmények esetén beszélhetünk a népiirtás tényállásához kapcsolódásról.

Ugyanez igaz ez az apartheid bűncselekményre, mely szerint „*aki az emberek valamelyik faji csoportja által az emberek egy másik faji csoportja feletti uralom megszerzése és fenntartása, illetőleg a másik faji csoport rendszeres el-*

⁹ Btk 155.§

*nyomása céljából a csoport tagjait megöli olyan életkörülmények közé kényszeríti, amelyekkel a csoport illetőleg a csoportok teljes vagy részbeni fizikai megsemmisítésére törekszik*¹⁰ apartheid bűncselekményt követ el.

Fontos megemlíteni, hogy az apartheid bűncselekményen az 1976. évi 27. törvényerejű rendelettel kihirdetett, az apartheid bűncselekmények leküzdéséről és megbüntetéséről szóló New Yorkban az ENSZ közgyűlésén 1973. november 30-án elfogadott Nemzetközi Egyezmény 2. cikkének meghatározott pontjaiban definiált apartheid bűncselekményeket kell érteni.

¹⁰ Btk 157.§

KOBOLKA ISTVÁN - SALLAI JÁNOS

A BEL-, ÉS IGAZSÁGÜGYI EGYÜTTMŰKÖDÉS JÖVŐJE: A STOCKHOLMI PROGRAM

„A következő években az Európai Unió fellépéseinek mindenekelőtt arra kell irányulniuk, hogy a lehető legjobb szolgáltatásokat nyújtsák a polgárok számára a szabadság, a biztonság és a jog érvényesülésének térségében.”

José Manuel Barroso

Ki gondolná, hogy ebben az évben, már 25. éve, azaz egynegyed százada, hogy aláírták a Schengeni Egyezményt, amely laboratóriumi körülmények között, elindította a személyek szabad áramlását. Mindez a Maastrichti, majd Amszterdami szerződésben teljesedett ki az EU polgárai számára. A schengeni vívmányok beemelése az EU I. pillérébe a Bécsi Akciótervvel kezdődött, majd a folyamat megerősítése a Hágai Programmal folytatódott. A sikereke ellenére még nagyon sok teendő maradt az EU vezetése számára, amit jelez, hogy 2009-ben a Hágai program befejezését követően létrejött a Stockholmi program, ami jelentős feladatokat ró mind az EU politikai vezetésére, mind a tagállamok kormányaira, mind az EU polgáira.

Magyarországra 2011-ben nagy feladat vár, az EU elnökség. A spanyol-belga-magyar trojka feladatait a bel-, és igazságügyi együttműködés terén meghatározza a Hágai programot követő: **Stockholmi Program**. A trojka vállalta, hogy fenntartható uniós belső biztonsági stratégiát dolgoz ki, amely tükrözi a jelenlegi helyzetet, a jövőbeli kihívásokat, és az Unió stratégiai fellépését, valamint kiterjed az uniós bűnüldözési együttműködés legfontosabb területeire. A konkrét intézkedések között *prioritást élvez az európai bűnügyi hírszerzési modell* kiépítése, és a *terrorizmus elleni küzdelem*. Természetesen a spanyol-belga-magyar elnökség a bel-, és igazságügyi együttműködés terén illesztette programját a Stockholmi Programhoz. Ezért is fontos ismerni, és tudni mit is tartalmaz a **Stockholmi Program**.¹¹

Az SP a bevezetőben kiemeli, hogy az EU *„Polgárok virágzó és békés Európai Unióban kívánnak élni, ahol tiszteletben tartják a jogaikat és ügyelnek a biztonságukra. Szabadon kívánnak utazni, és szabadon szeretnének dönteni*

¹¹ 17024/09 sz. tanácsi dokumentum, Stockholmi Program, Nyitott és biztonságos Európa a polgárok szolgálatában, angol nyelven elérhető:
http://ec.europa.eu/justice_home/news/intro/doc/stockholm_program_en.pdf

arról, hogy tanulás, munkavégzés, családalapítás, vállalkozás indítása vagy nyugdíjas éveik eltöltése céljából átmenetileg vagy állandó jelleggel egy másik európai országban telepednek le. Mindazonáltal nyugtalanítja őket, hogy válságok és globális jelenségek veszélyeztetik az elmúlt évek során Európában megteremtett stabilitást és biztonságot."

A SP leszögezi, hogy a gazdasági integráció után az EU állampolgárok számára a szabadság, a biztonság és a jog érvényesülése azok az alapvető értékek, amelyek az európai társadalmi modell legfontosabb alkotóelemeit képezik. Ezen a területen az elmúlt negyedszázadban, többek között az alábbi sikereket érte el az EU:

- A schengeni térségen belüli belső határforgalom-ellenőrzés felszámolása következtében mára kb. 500 millió ember utazhat szabadon Finnországtól Portugáliáig, vagy Olaszországtól Svédorszáig. Az EU külső határainak magasabb szinten való őrizete, védelme a Frontex ügynökség felállításával mára napi gyakorlattá vált.
- Az EU lefektette a közös bevándorlás politika alapjait.
- A nemzetközi védelemre szoruló személyek érdekében az EU megalkotta a közös európai menekültügyi rendszer alapjait, amelyek – az Európai Menekültügyi Támogató Hivatal révén – az operatív szempontokra is kiterjednek.
- Sikeresen dolgozta ki a közös vízumpolitikát, amely valamennyi érintett személy számára növelte az átláthatóságot, illetve erősítette a jogbiztonságot.
- A bűnüldözés területén elsősorban az információcserét javította. A rendőri hatóságok például különösebb akadályok nélkül hozzájuthatnak egy másik tagállam információihoz, amennyiben azok rendelkezésre állnak.
- Az európai elfogatóparancs, amely a bűnözők kiadatásához szükséges erőfeszítést is jelentősen mérsékelte, egy évről 11 naptól 6 hétig terjedő időtartamra csökkentette az eljárási határidőt.
- Az EU erőfeszítéseket tett a terrorizmus és a szervezett bűnözés – így a számítástechnikai bűnözés – elleni küzdelem, valamint a kritikus infrastruktúrák védelme terén.

A fenti sikerek ellenére, ahhoz, hogy a polgárok Európája megvalósulhasson, a következő jelentős kihívások előtt áll az EU:

- Napjainkban 500 millió ember élvezheti az Unión belüli szabad mozgás és a tartózkodás szabad megválasztásának jogát. Ennek megfelelően egyre gyakoribbak a határok feletti dimenzióval rendelkező személyes és üzleti helyzetek. Egyértelműen megnőtt továbbá a migrációs nyomás, különösen az Unió déli határa mentén.
- Napjainkban 8 milliót meghaladó számú európai polgár gyakorolja azt a jogát, hogy a választása szerinti másik tagállamban éljen, és ez a tendencia minden bizonnyal a jövőben is erősödni fog. Mindazonáltal a polgárok még

mindig sok nehézséggel szembesülnek e jog gyakorlása során, amely az uniós polgárság legfontosabb kifejeződése.

- Egyre fontosabbá válnak a polgári igazságszolgáltatás kérdései. Az Unión belül már minden tízedik öröklés nemzetközi dimenzióval bír.
- A számítástechnikai bűnözés túllépi az országhatárokat, és szüntelenül fejlődik. 2008-ban 1500 kereskedelmi és egyéb célú, gyermek pornográf jellegű tartalmakat megjelenítő internetes oldalra bukkantak a hatóságok.
- A terrorizmus továbbra is veszélyt jelent az Unió számára. 2007-ben közel 600 (sikertelen, megghiúsított vagy végrehajtott) terrortámadásra került sor az Unió tizenegy tagállamában.
- 2006-ban 1636 kijelölt határátkelőhelyen keresztül lehetett belépni az Európai Unió területére, a beutazók létszáma megközelítőleg 900 millió fő volt. Az Unió számára komoly kihívást jelent, hogy gondoskodnia kell a hatékony külső határigazgatásról a nyitott, és a személyek fokozódó mobilitásával jellemezhető világban.
- 2006-ban az Unióban 18,5 millió harmadik országokbeli állampolgárt vettek nyilvántartásba. Ez az összlakosság közel 3,8 %-ának felel meg. A migrációs nyomás tovább fokozódhat, ami a származási országokban tapasztalható demográfiai növekedésnek és a szegénységnek, valamint az európai népesség öregedésének tudható be. 2008-tól 2060-ig a munkaképes korú személyek létszáma várhatóan 15 %-kal, körülbelül 50 millió főre csökken.
- Becslések szerint megközelítőleg 8 millió illegális bevándorló él az Európai Unió területén, közülük sokakat a fekete gazdaságban foglalkoztatnak. Az elkövetkező évek legfontosabb problémáit az illegális bevándorlást ösztönző tényezők kezelése és a jelenség elleni küzdelemre vonatkozó politikák hatékonyságának fokozása jelenti.
- A közös menekültügyi rendszer ellenére, továbbra is megvalósításra vár a menedékkérelmek egységesebb tagállami kezelése, mivel jelenleg rendkívül eltérő mértékű az elismerés aránya. 2007-ben az elsőfokú határozatok 25 %-a adott védelmi jogállást (menekült vagy kiegészítő védelem). Ez az átlag jelentős eltéréseket takar: egyes tagállamok csak igen kevés esetben biztosítanak védelmet, míg másokban 50 %-hoz közelít az elismerési arány.

SP rámutat, hogy bár az EU-nak, bizonyos területeken a fejlődés a kívánatosnál lassabb volt, ezért az elkövetkezendő időszakban az új program központi témája **„a polgárok Európájának megalkotása”**, amihez a jövőbeni **fellépésnek a következő négy prioritást kell szem előtt tartania:**

- ***a polgárok jogainak érvényesítése – a jogok Európája: „a szabadság, biztonság és a jog érvényesülésen alapuló térségnek” az alapjogok védelmének egységes térségévé kell válnia.***
- ***a polgárok életének megkönnyítése – a jogérvényesülés Európája: ennek érdekében szükséges az egyének igazságszolgáltatáshoz való hozzáféréseinek megkönnyítése, az igazságszolgáltatási szakemberek együttműködésé-***

nek javítása, valamint a bírósági okmányok más tagállamokban való elismerése előtti akadályok eltörlése.

- *a polgárok védelme – a védelmet nyújtó Európa: az Unión belüli biztonság javítása céljából belső biztonsági stratégiát kell kidolgozni, ennek keretében erősíteni kell a rendőrségi és büntetőjogi együttműködést*
- *a polgárokat jobban befogadó társadalom ösztönzése - a szolidáris Európa: az elkövetkezendő évek fontos prioritása a tagállamok közötti szolidaritást és a harmadik országokkal való partnerséget biztosító bevándorlási és menekültügyi politika megszilárdítása és végrehajtása*

A dokumentum meghatározza a végrehajtás érdekében szükséges eszközöket is, melyek közül az alábbi 5 eszközt emeli ki.

1. A bel- és igazságügy területén kidolgozott politikák – ahogy egyre érettebbé válnak – kölcsönösen támogatják egymást, és fokozódik az összhangjuk. A következő évek során e politikákat harmonikusan integrálni kell az Unió egyéb szakpolitikáiba.

2. Az európai szinten elfogadott szabályok és politikák, valamint azok nemzeti szintű végrehajtása közötti jelentős eltérés csökkentése érdekében fokozott figyelmet kell szentelni az utóbbinak. A jogszabályok átültetése mellett a konkrét támogatási intézkedések (pl. a szakmai hálózatok erősítése) végrehajtását is nyomon kell követni.

3. Továbbra is kiemelten kell kezelni az európai jogszabályok minőségének javítását. Az Unió fellépésének súlypontját oda kell helyezni, ahol a cselekvés megfelelő választ képes adni a polgárok problémáira. Már kidolgozásukkor mérlegelni kell, hogy a javaslatok milyen hatást gyakorolhatnak a polgárokra és azok alapvető jogaira, valamint a gazdaságra és a környezetre. Bár az e területre vonatkozó közösségi vívmányok kidolgozására nemrégiben került sor, ezek mégis nagy jelentőségűek, és az egymást követő intézményi változások következtében összetettebbé váltak. Bizonyára ez az egyik oka az észlelt alkalmazási nehézségeknek.

4. A polgárok számítanak arra, hogy megmutatkoznak az Unió fellépésének eredményei. Elsőbbséget élvez, hogy javítsuk az elfogadott jogi aktusok és felállított ügynökségek értékelését.

5. Gondoskodni kell arról, hogy megfelelő pénzügyi eszközök társuljanak a politikai prioritásokhoz, amelyek lehetővé teszik azok végrehajtását, illetve egyértelműen azok céljára fordíthatók. A jövőbeni költségvetési eszközöknek arányosnak kell lenniük az új többéves politikai program politikai törekvéseivel, és azokat a jelenlegi eszközök hatékonyságának értékelésére kell alapozni.

A SP nagy kiterjedése miatt nem nyílik alkalom, hogy minden részletet publikációnkban megjelenítsük, de úgy gondoljuk, hogy *a célok, és prioritások*, illetve a *végrehajtáshoz szükséges eszközök jól tükrözik az EU politikai vezeté-*

sének az elszántságát, hogy az EU polgárok biztonságának, szabad mozgás biztosításának elkötelezett híve.

A szerzők véleménye, hogy a SP lehetőséget teremt arra, hogy az elkövetkezendő időszakban az EU területén élők számára megfelelő egyensúly alakulhat ki a biztonság fokozása és alapvető jogok védelme között, továbbá biztosítottá válhat a határokon átnyúló bűnözés és a terrorizmus elleni küzdelemhez szükséges az adatok cseréje, és ezzel párhuzamosan nagyobb védelmet kaphatnak a magánéletet, a személyes adatokat és általában az alapvető szabadságjogok védelme.

Felhasznált irodalom:

1. 17024/09 sz. tanácsi dokumentum, Stockholmi Program, Nyitott és biztonságos Európa a polgárok szolgálatában, angol nyelven elérhető:
http://ec.europa.eu/justice_home/news/intro/doc/stockholm_program_en.pdf
2. Fazekas Judit: Bel- és igazságügyi együttműködés az Európai Unióban, Európai Tükör Különszám, 2009. március, Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma, Budapest, 2009.; <http://www.kulugyminiszterium.hu/NR/rdonlyres/26DFF340-E3C7-499D-B480-25D7472683B9/0/europaitukor200903kulonszam.pdf>
3. Fejes Zsuzsanna, Sallai János, Soós Edit, Tóth Judit (szerk.), Vájlok László – Schengenre hangolva, Európai Műhelytanulmányok 113. szám, Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma, Budapest, 2007
4. Remek Éva: Gondolatok a Lisszaboni Szerződésről: előtérben a biztonságpolitika, Európai Tükör, 2009. november, Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma, Budapest, 2009.; http://www.kulugyminiszterium.hu/NR/rdonlyres/E1872B44-98A5-479A-BBF7-673F56FEFF45/0/europai_tukor_200911.pdf
5. Tamás Csaba Gergely: Rendhagyó áttörés az uniós rendőri együttműködésben? A Prümi Szerződés európai jogba ültetése, Európai Tükör, 2008. április, Magyar Köztársaság Külügyminisztériuma, Budapest, 2008.; http://www.mfa.gov.hu/NR/rdonlyres/B38338A2-0D38-4A81-AC8B-7-FAD17B08DCB/0/et_2008_04.pdf
6. Stockholmi Program: hatékonyabb és jobb együttműködés a bel- és az igazságügy területén [Forrás: EUvonal - EU Tájékoztató Szolgálat, www.euvonal.hu](http://www.euvonal.hu)

DIABETES MELLITUS ÉS KATONAI SZOLGÁLAT

Mivel a cukorbetegség (diabetes mellitus) járványos méreteket öltött, így nem kerüli el a honvédséget sem. Ezen okból kifolyólag jelen cikk szerzői áttekintést szeretnének adni az elmúlt évek ezirányú kutatásairól, s arról, mi várható a közeljövőben.

A cikkben a szerzők mindvégig a WHO („World Health Organization”-Egészségügyi Világszervezet”) diabetes mellitus definícióját használták, mely szerint: „A diabetes mellitus egy olyan krónikus betegség, amely akkor lép fel, amikor a hasnyálmirigy nem termel elég inzulint, vagy a szervezet nem tudja megfelelően használni a megtermelt inzulint. Hyperglycaemia, vagyis az emelkedett vércukorszint a kezeletlen cukorbetegség szokásos velejárója, és bizonyos idő után több szervrendszer, különösen az idegek, és véredények, komoly károsodását okozza.”

Amerikai adatok alapján jelenleg a katonai állomány tagjait, akiknél diabetes alakul ki, valószínűleg orvosilag alkalmatlannak nyilvánítják, vagy nyugdíjazzák. A 2-es típusú cukorbetegség elterjedésének fokozódása az USA népessége körében, párosulva az elhízási „járvánnyal” elég nagyszámú férfit és nőt érint, akik egyébiránt teljesíteni tudnák a katonai szolgálathoz szükséges felvételi követelményeket. A diabetes csökkenti a képzett katonák állományát, együttesen azokkal, akiknél pályájuk során a későbbiekben derül fény a betegség fennállására (1).

Az utóbbi években számos kutatást végeztek a metabolikus szindróma területén, és ennek részeként a tanulmányok megemlítik a diabetest is. Más tanulmányokban a diabetesnek bizonyos specifikus szervkárosodásokhoz való viszonyát vizsgálták.

Egy franciaországi epidemiológiai tanulmányban Frank Ceppa és társai különböző kardiovaszkuláris rizikófaktorok gyakoriságát és súlyosságát vizsgálták, melyeket egy éven át metabolikus szindróma alatt összegezték, majd követték a kiválasztott populációt 10 éven át, hogy aztán összehasonlítsák az eredményeket a kardiovaszkuláris rizikófaktorokból számított előrejelzésekkel, és hogy meghatározzák a páciensoktatás hatékonyságát. 20 és 58 év közötti katonák vettek részt a felmérésben, akik a francia köztársasági gárdában, a készenléti rendőrségnél, valamint Ile-de-France csendőrségénél teljesítenek szolgálatot. Kétezer alanyra volt szükség ahhoz, hogy az eredmények statisztikailag szignifikánsak legyenek. Bizonyos információkat a tanulmány kezdetekor minden résztvevőtől összegyűjtöttek, így kérdőíves kérdéseket (életrajzi adatok, alkohol- és dohány-

zási szokások, sport aktivitás, korábbi betegségek, családi anamnézis), vizsgálati adatok (súly, magasság- BMI, csípő és derék körméret, közép systolés és diastolés vérnyomás érték), EKG, vér és vizelet minták. A Nemzeti Cholesterol Nevelési Programhoz (NCEP ATP-III) igazodó, metabolikus szindrómát meghatározó kritériumok alapján lehetővé vált a páciensek közül egy adott csoport kiválasztása és eredményeik összehasonlítása a többi páciensével. Azokat, akik három vagy több NCEP ATP III kritériumnak megfeleltek, metabolikus szindrómával érintetteknek tekintették. Ez a követéses vizsgálat 10 éven keresztül tartó évenkénti cardiovascularis eseményekből és a rizikófaktorok, mint a magas vérnyomás, cukorbetegség, és dyslipidaemia csökkentéséből áll. A páciensek 9 %-a (185) felelt meg a NCEP ATP –III szerinti metabolikus szindróma definíció három vagy több kritériumának. A paraméterek között megfigyelt különbségek szignifikánsnak mutatkoztak, még az életkorral elvégzett korrekció után is. A metabolikus szindrómában szenvedő páciensek szignifikánsak idősebbek, s a szindróma gyakorisága az életkorral növekszik. Az NCEP definíció alapján metabolikus szindrómás betegeknek magasabb volt a BMI (body mass index- testtömegindex) értékük, és tömegük jelentősen több volt, mint 20 éves korukban. Ezeknél a pácienseknél gyakrabban fordult elő a dohányzás, a csökkent fizikai aktivitás, valamint gyakoribb volt körükben az anamnézisben előforduló cukorbetegség vagy magas vérnyomás. Ezen eredmények azt mutatták, hogy a metabolikus szindróma és az inzulin rezisztencia szoros kapcsolatban állnak egymással. Valóban, a metabolikus szindróma kritériumaival párhuzamosan emelkedik az inzulin, és szoros kapcsolat mutatható ki az inzulin szint, BMI, vérnyomás, és derék körfogat között. A járványos méreteket öltött elhízás egyértelműen hatással van a metabolikus szindróma incidenciájára, és ez is magyarázhatja, hogy a bretonokat, akik kevésbé elhízottak, mint az ország más részeiben lakó társaik, kevésbé érinti a metabolikus szindróma. A jelen kutatásban való részvétel felhívhatja a katonai orvosok figyelmét az állomány egészségi állapotának gyakoribb, szorosabb követése fontosságára (2).

Egy másik tanulmányban Al-Qahtani DA és munkatársai a 20 éves és annál idősebb szaúdi férfi katonák körében akarták meghatározni a metabolikus szindróma prevalenciáját, alapul véve ehhez a már említett NCEP ATP-III kritériumokat. Azt találták, hogy a metabolikus szindróma életkorral korrigált prevalenciája 20,8 %. A vizsgált populációban a leggyakoribb eltérés a hasi elhízás volt (33,1 %), melyet szorosán követett az emelkedett serum triglycerid szint (32,2 %), és az emelkedett systoles vérnyomás (29,5 %). Az alanyok több mint kétharmada (71 %) a metabolikus szindróma legalább egy kritériumát teljesítette. Az egyéni faktorok prevalenciája, valamint a szindróma részjelenségeinek csoporton belüli átlagértékei egyenletes növekedést mutattak az életkor és a testzsír növekedésével. A szerzők úgy találták, hogy az általuk meghatározott prevalencia hasonló az egyéb, Közép-Keleten végzett hasonló tanulmányok során észlelttel. A szindróma szaúdiak között magasnak talált aránya a következő néhány évben a cardiovascularis betegségek, és a diabetes fokozott rizikóját vetíti előre (3).

Egy finnországi tanulmányban, Timonen és társai (4) azt vizsgálták, hogy vajon az inzulin rezisztencia (IR) és a depresszív tünetek közötti összefüggés már fiatal felnőtt férfiakban is megfigyelhető-e. Az említett összefüggést elég szegényesen kutatták, jóllehet, a 2-es típusú diabetes és a depresszió közötti kapcsolat létezése irodalmi adatokkal alátámasztott (5,6,7,8,9). Egy keresztmetszeti tanulmányban az inzulin rezisztenciát a „homeostasis modal assesment” (HOMA-IR) alapján határozták meg. A depressziós tünetek súlyosságát a 13 pontból álló Beck-féle Depressziós Skála (R-BDI) módosított finn változata alapján határozták meg. A zavaró faktorok utánállítását követően azt találták, hogy a mérsékelt-súlyos depressziós tünetek fokozták az IR rizikóját, sőt, ahogy ezt a HOMA-IR skála felső tizede is meghatározza, akár 2,8-szorosára is. Az enyhe depressziós tünetek nem mutattak kapcsolatot az inzulin rezisztenciával. Fiatal felnőtt férfiakban az együttesen előforduló szigorúan definiált IR a meglévő mérsékelt-súlyos depressziós tünetekkel pozitívan asszociálnak tűnik.

Sakuta és kollégái a japán hadsereg középkorú katonáiban tanulmányozták a 2-es típusú diabetes mellitus és a hallásvesztés közti összefüggést (10). Egyes megfigyelések támogatják a feltevést (11, 12), megint mások elvetik a kettő közötti kapcsolatot (13, 14). Jelen tanulmányban olyan középkorú japán katonákat vizsgáltak, akik átettek egy nyugdíjazás előtti egészségügyi vizsgálaton (n= 699). Diabeteses státusukat orvos által megállapított diabetes önbevallása alapján, vagy 75 g szénhidrátot tartalmazó orális glükóz tolerancia teszt (OGTT) elvégzésével határozták meg. A 2-es típusú diabetes mellitus diagnosztizálásához a WHO definícióját alkalmazták. A tanulmányban részt vevők közül senki sem szorult inzulinadásra. Önellenőrző kérdőív használatával gyűjtöttek információt a napi elszívott cigaretta mennyiségéről, fizikai aktivitásról, és a napi alkoholfogyasztás mértékéről. Tiszta hang, levegő- és csont audiometriát végeztek mind a két fülön rendre 0.25, 0.5, 1, 2, 3, 4, 6 and 8 kHz hang használatával. Az eredmények azt sugallják, hogy a 2-es típusú diabetes mellitus és a hallásvesztés között összefüggés van, függetlenül a kortól, életstílustól, rendfokozattól a japán hadsereg vizsgált középkorú katonái körében. A hallásvesztés mértéke (dB) nagyobb volt a magasabb frekvenciákon. A mechanizmus, ami magyarázza, hogy a 2-es típusú cukorbetegség körében miért nagyobb a hallásvesztés előfordulása, még nem tisztázott. A diabetesnek számos kísérő szövődménye ismert, melyek a vesét és a szemet támadják meg. Ezen károsodások a cukorbeteg fülét, s hallását is megtámadhatják. Kimutatták ugyanis, hogy inzulin-függő diabeteses patkányokban a microangiopathiát basal membrán megvastagodás kíséri, mely elváltozás nem-diabeteses patkányokban nem volt megfigyelhető (15), valamint, hogy a diabeteses szenzoneuronális hallásvesztés az endolymphaticus zsák, vagy a basal membrán ereinek microrangiopathiás érintettségéből következik (16). Leírták azt is, hogy a nem-inzulin-függő diabetes mellitus és a zajártalom kombinációja összefüggésben áll a belső fül micro-angiopathias elváltozásaival (17). A hallásvesztés mértéke (dB) magasabb frekvenciákon nagyobb volt a diabeteses páciensek között, mint azok között, akik normál glükóztolerancia értékekkel (NGT) rendelkeztek. Ezek az eredmények arra en-

gednek következtetni, hogy a diabetes elősegíti a hallásvesztés kialakulását a zajártalomnak kitett állomány körében. Az eredmények továbbá megegyeznek annak a korábbi tanulmánynak az eredményével, mely szerint a foglalkozás körében zajártalomnak kitett diabeteses páciensekben nagyobb valószínűséggel alakul ki súlyos zaj-indukált hallásvesztés (noise induced hearing loss- NIHL), mint a nem diabeteses zajnak kitett kontroll csoportban (18).

Egy friss tanulmányban a metabolikus szindróma prevalenciáját és jellemzőit vizsgálták a jordán légierő 111 pilótája körében (19). A szerzők a szükséges adatokat a rendszeres éves orvosi ellenőrzés során gyűjtötték, kiegészítve azt a metabolikus szindróma NCEP ATP-III szerinti értékelésével. A mérések között szerepelt a magasság, testtömeg, derék és csípő körfogat, és vérnyomásmérés. 17 pácienszt találtak, aki a metabolikus szindróma három vagy több komponensével rendelkezett. A prevalencia a korrall emelkedett, míg a 30 év alattiak körében csupán 11,5 % volt, addig a 40 éven felüliek körében ez már 26,7 % volt. A metabolikus szindrómás és nem metabolikus szindrómás csoportban szignifikáns különbség mutatkozott a lipid profilban, systolés és diastolés vérnyomásban, derék körfogatban, és az éhomi vércukor értékben is. Mindezek alapján a szerzők úgy találták az általuk vizsgált csoportban magasnak mutatkozik a metabolikus szindróma prevalenciája, de mégis alacsonyabb, mint néhány más térségbeli országban.

Egy dániai populáció-alapú csoport tanulmányban G. L. Nielsen és társai összehasonlították a sorozáskori alkalmatlansági gyakoriságot és kognitív funkciókat, valamint az anya terhesség alatti szénhidrát anyagcsere állapotát (20). Dán diabeteses anyák fiú újszülötteit követték 1976 és 1984 között populáció kontroll csoporttal a sorozás idejéig. A fő cél az alkalmatlansági gyakoriság és egy validált intelligencia teszt segítségével meghatározott kognitív funkció vizsgálata volt. Minden dán férfinak jelentkeznie kell a sorozó bizottságnál 18 és 20 éves kora közötti időpontban, míg az aktuális katonai szolgálat egyéni okokból halasztható, legyen az például továbbtanulási tervek miatt. A sorozásnál minden egyes jelentkező egy kérdőívet tölt ki, melyen nyilatkozik olyan súlyos, krónikus betegségekről, melyek eleve kizárják a katonai szolgálat teljesítését. A sorozó bizottság egészségügy szakemberekkel hitelesítetteti a kérdőíveket, és azok, akiket alkalmatlannak tartanak a katonai szolgálatra, kivonják a további vizsgálatok alól. (A szerzők ezeket az embereket „nonpresenter”-eknek, „jelen-nem-lévők”-nek titulálják vizsgálataik során). A fennmaradó jelentkezők katonai alkalmasságát a sorozó bizottság rutin eljárása határozza meg, melynek része egy orvosi vizsgálat, és egy intelligencia teszt. Mindannyian elvégzik a Boerge-Prien tesztet, ami egy 45 perces, validált csoportos intelligencia teszt, melyet 1957-ben a dán sorozó bizottság részére készítettek, és azóta is változatlan formában alkalmaznak (21). Ez a 78 pontból álló teszt 4 alskálával rendelkezik (betűmátrix, verbális analógiák, számsorok, és geometriai ábrák). A kapott pont megegyezik a 78-ból helyesen megválaszolt kérdések számával, és nagymértékben korrelál a verbális intelligencia hányadossal (IQ), a teljesítmény IQ-val, és a

Wechsler felnőtt intelligencia skála (WAIS) teljes-IQ pontszámaival. A terhességi korra és az 5 perces Apgar-score-ra vonatkozó adatokat kórházi nyilvántartásból nyerték. Diabetesek anyák esetén az anyai White-klasszifikációs adatokat kórházi dokumentációkból nyerték. A White A csoportba tartozó anyákat csak diétával kezelték, míg a B, C, D és F csoportba olyan anyák tartoznak, akik már a terhességet megelőzően is inzulin-függők voltak. A szerzők 50 terhesség esetén az anyai HbA1c értékekhez is hozzáférhettek. Az eredmények alapján a diabetesnek kitett csoportban az alkalmatlansági ráta („nonpresenter”-ek) 19,2 % volt (54/ 282), míg a kontrol csoportban ez az arány 15,4 % volt (134/ 870). Ha a két csoportot egyesítették, akkor az alkalmatlansági ráta 52,5 % volt a diabetesnek kitett csoportban, míg a másokban ez az arány 42,4 % volt. A Borge-Prien pontszámok 227 diabetesnek kitett sorköteles, és 736 kontrol személy esetén álltak rendelkezésre. Az átlag pontszám 43 volt mind a két csoportban. A diabetesnek kitett csoportban a középérték 41,1 pont volt, míg a másik csoportban ez az érték 42,7 pont volt. A különbségként adódó 1,27 pont 3 pontnak felel meg az általánosan használt IQ teszten. A 39 terhességet magába foglaló alcsoportban, ahol az anyai HbA1c értékek, és a kognitív pontszámok is ismertek voltak, minden 1 %-os HbA1c érték emelkedés a kognitív pontszám 2,6 %-os csökkenésével járt együtt. Ha a két fentebb említett sorköteles csoportot egyesítették, akkor az alkalmatlansági ráta magasabbnak mutatkozott a diabetes expozíciónak kitett csoportban. Az anyai HbA1c érték és a kognitív pontszám között szignifikáns negatív kapcsolat igazolódott. Mindemellett, azon férfiak kognitív pontszáma, akik HbA1c < 7 % expozíciónak voltak kitéve, megegyeztek a kontroll csoportban lévők kognitív pontszámaival. Mivel az ismert HbA1c értékkel rendelkező csoport egy szelektált csoportot képviselhet, ezért az eredmények ebben a csoportban óvatossággal kezelendők. Ugyanakkor, ezek az eredmények megegyeznek Silverman és munkatársai eredményeivel (22), akik negatív kapcsolatot találtak az anyai HbA1c szint, a béta-hydroxybutirat szint, és az iskolás korban nyújtott intellektuális teljesítmény között. A diabeteses anyák fiai között tapasztalt magasabb morbiditás összhangban van egy országos, nyilvántartás-alapú svéd tanulmánnyal, mely kisfokú emelkedést mutatott diabeteses anyák gyermekei esetében a hospitalizációk számában, szemben a kontroll csoportban tapasztaltakkal (23).

Míg a fentebb említett tanulmányok alapvetően a 2-es típusú cukorbetegséggel, vagy a metabolikus szindrómával foglalkoztak, létezik egy tanulmány, mely inzulin-függő cukorbeteg sorkatonákkal kapcsolatos tapasztalatokat öszszegzi. Sane és társai azt vizsgálták, hogy fiatal, inzulin-függő cukorbetegek hogyan szervezik meg napi gondozásukat, életvitelüket a sorkatonaság nagy fizikai igénybevételű támasztó körülményei között, és figyelték a katonai szolgálat hatását a glycaemiás kontrollra, valamint az akut diabeteses komplikációk előfordulását (24). 47 fiatal sorállományú katonát vizsgáltak 4 éven keresztül a finnországi Riihimäki-ben. A végpont vizsgálatok kiterjedtek a szolgálatból való elbocsátásra, a diabeteses gondozás kivitelezésére, glycaemias kontrollra, valamint a súlyos hypoglycaemia, és ketoacidosis előfordulására. Eddig mindössze az izraeli

hadseregből állnak rendelkezésre tapasztalatok 1-es típusú, inzulinfüggő diabetes mellitusban szenvedő páciensekről, ahol bizonyos, korlátozott számú feladat elvégzése számukra is lehetséges (25). A finn tanulmányban 47, válogatott fiatal felnőtt kezdte meg a szolgálatot Riihimäki-ben. A katonák egy bazális inzulint (NPH vagy glargine) és étkezéshez kötött inzulinokat (aspart) tartalmazó inzulin-rezsimet használtak. A szerzők a szolgálat kezdetekor, valamint a későbbiekben 2-3 hónapos időközönként találkoztak a katonákkal. A 47 diabeteses katonából 40 (85 %) teljesítette a sorkatonai szolgálatát. Az átlagos napi inzulinmennyiség változatlan maradt a teljes időszakban. Egyharmaduk beszámolt arról, hogy gyakran, vagy meglehetősen gyakran voltak problémái a cukorszint ellenőrzéssel, és az inzulin beadásával, különösen a téli időszakban végrehajtott kültéri gyakorlatok során. Az átlagos HbA1c érték szignifikánsan emelkedett az első 6 hónap során, és ez csak azokban jelentkezett, akik a kiképzés előtt szigorú diabetes kontrollt folytattak. Az átlagos HbA1c érték a szolgálat hónapjai alatt egyedül a kiindulási HbA1c értékkel korrelált, sem az inzulin dózissal, sem a bazális inzulin mennyiségével, sem a BMI-vel nem mutatott összefüggést. Három sorkatona (7 %) beszámolt összesen öt súlyos hypoglycaemias epizódról, a hypoglycaemia teljes incidenciája 0,15/ páciensév volt. A glycaemias kontroll romlása jól kontrollált katonákon abból eredhet, hogy a hypoglycaemiától való félelem miatt aktívan igyekeztek megakadályozni az alacsonyabb vércukorértékek előfordulását, valamint a kiképzés inzulin szükségletre gyakorolt hatásai mindezidáig ismeretlenek voltak. A szolgálat okozta HbA1c emelkedés ellenére a glycaemias kontroll még mindig jobb volt, mint amit 1-es típusú diabeteses finn felnőttek körében tapasztaltak (26), vagy máshol megfigyeltek (27, 28). A szolgálat kezdetén meglévő jó glycaemias kontroll jobb kontrollt vetített előre a kiképzés idejére, ami a diabetes kezelésében a megtanult készségek fontosságát hangsúlyozza. A napi cukormérések átlaga messze volt az optimálistól, de még így is összehasonlítható maradt a normál körülmények között élő felnőttek adataival. Az ebben a tanulmányban megfigyelt súlyos hypoglycaemia incidenciája nem hasonlítható össze más tanulmányokban találtakal, mivel a szerzők eleve kizárták a vizsgálatból azokat, akik nem érzik meg a közelgő hypoglycaemias epizódot. Jóllehet, az ezen tanulmányban szereplő katonák több mint 90 %-a normális funkcionális képességeket mutatott a kiképzés során mindvégig, a hypoglycaemia komolyabban vétele, valamint a diabeteses sorkatonák jobb oktatása még tovább csökkenthetné a súlyos hypoglycaemias epizódok számát a kiképzés során. A szerzők szerint a katonai szolgálat csak azon 1-es típusú diabeteses páciensek számára lehetőség, akik elkötelezettek a diabetes öngondozásában, és ugyanilyen elkötelezettek a katonai szolgálat iránt is.

A 2-es típusú cukorbetegség elterjedésének fokozódása az USA népessége körében, párosulva az elhízási „járvánnyal” elég nagyszámú férfit és nőt érint, akik egyébiránt teljesíteni tudnák a katonai szolgálathoz szükséges felvételi követelményeket. Szükséges tehát tennünk a metabolikus szindróma kezelése, és részjelenségei megelőzése érdekében is, hogy megelőzzük a mortalitást. A katonáorvosok kiemelkedően fontos szerepet játszanak a metabolikus szindróma és

diabetes megelőzésében, valamint a páciensoktatásban, hogy egyrészt elkerülhető legyen a „diabetes járvány” a katonai környezetben, és hogy jobb minőségű kondíciót biztosíthassunk minden katonatársunknak, másrészt lehetőséget nyújtsanak minél teljesebb körű katonai szolgálat betöltésére jól edukált cukorbeteg részére is.

Felhasznált irodalom:

1. LTC(P) Karl E. Friedl, Ph.D.: Military Diabetes and Advanced Technologies Research; Diabetes Technology & Therapeutics Volume 5, Number 4, 2003. pp.703.
2. LTC Franck Ceppa, Maj Audrey Merens, Col Pascal Burnat, Col Hervé Mayaudon, Gal Bernard Bauduceau: Military Community: A Privileged Site for Clinical Research: Epidemiological Study of Metabolic Syndrome Risk Factors in the Military Environment; Military Medicine, 173, 10:960-967, 2008
3. Al-Qahtani DA, Imtiaz ML: Prevalence of metabolic syndrome in Saudi adult soldiers, Saudi Med J, 2005 Sep; 26(9):1360-6.
4. Timonen M, Salmenkaita I, Jokelainen J, Laakso M, Härkönen P, Koskela P, Meyer-Rochow VB, Peitso A, Keinänen-Kiukaanniemi S: Insulin resistance and depressive symptoms in young adult males: findings from Finnish military conscripts, Psychosom Med. 2007 Nov;69(8):723-8. Epub 2007 Oct. 17.
5. Musselman DL, Betan E, Larsen H, Phillips LS. Relationship of depression to diabetes types 1 and 2: epidemiology, biology, and treatment. Biol Psychiatry 2003;54:317–29.
6. Ramasubbu R. Insulin resistance: a metabolic link between depressive disorder and atherosclerotic vascular diseases. Med Hypotheses 2002;59: 537–51.
7. Rasgon NL, Rao RC, Hwang S, Altshuler LL, Elman S, Zuckerbrow-Miller J, Korenman SG. Depression in women with polycystic ovary syndrome: clinical and biochemical correlates. J Affect Disord 2003;74: 299–304.
8. Timonen M, Laakso M, Jokelainen J, Rajala U, Meyer-Rochow VB, Keinänen-Kiukaanniemi S. Insulin Resistance and Depression: cross sectional study BMJ 2005;330:17– 8.
9. Timonen M, Rajala U, Jokelainen J, Keinänen-Kiukaanniemi S, Meyer-Rochow VB, Räsänen P. Depressive symptoms and insulin resistance in young adult males: results from the Northern Finland 1966 birth cohort. Mol Psychiatry 2006;11:929 –33.
10. H Sakuta, T Suzuki, H Yasuda, T Ito, type 2 diabetes and hearing loss in personnel of the Self-Defense Forces, Diabetes Research and Clinical Practice 75 (2007) 229-234
11. M Kurien, K Thomas, TS Bhanu, Hearing threshold in patients with diabetes mellitus, J Laryngol Otol 103 (1989) 164-168.
12. D.S. Dalton, KJ Cruickshanks, R Klein, TL Wiley, Association of NIDDM and hearing loss, Diabetes Care 21 (1998) 1540-44.
13. KP Gibbin, CG Davis, A hearing survey in diabetes mellitus, Clin Otolaryngol. Allied Sci. 6 (1981) 345-350
14. MJ Hodgson, E Talbott, JC Helmkamp, LH Kuller, Diabetes, noise exposure, and hearing loss, J Occup Med 29 (1987) 576-579.
15. TL Smith, E Raynor, J Prazma, JE Bunting, HC Pillsbury, Insulin-dependent diabetic microangiopathy in the inner ear, Laryngoscope 105 (1995) 236-240.
16. PA Wackym, FH Linthicum Jr, Diabetes mellitus and hearing loss: clinical and histopathologic relationships, Am J Otol 7 (1986) 176-182.
17. CT McQueen, A Baxter, TL Smith, E Raynor, SM Yoon, J Prazma, et al. Non-insulin-dependent diabetic microangiopathy in the inner ear, J. Laryngol. Otol. 113 (1999) 13-18.

18. EK Ishii, EO Talbott, RC Findlay JA D'Antonio, LH Kuller, Is NIDDM a risk factor for noise-induced hearing loss in an occupationally noise exposed cohort? *Sci Total Environ* 127 (1992) 155-165.
19. Khazale NS, Haddad E, Prevalence and characteristics of metabolic syndrome in 111 Royal Jordanian Air Force pilots *Aviat Space Environ Med* 2007 Oct;78(10):968-72.
20. G. L. Nielsen, C. Dethlefsen, H. T Sorensen, J. F. Pedersen, L. Molsted-Pedersen Cognitive function and army rejection rate in young adult male offspring of women with diabetes *Diabetes Care* 2007 Nov;30(11):2827-31.
21. Mortensen EL, Reinisch JM, Teasdale TW Intelligence as measured by the WAIS and military draft board group test. *Scand J Psychol* 31:315-318, 1990.
22. Silverman BL, Rizzo TA, Cho NH, Metzger BE Long-term effects of the intrauterine environment: the Northwestern University Diabetes in Pregnancy Center. *Diabetes Care* 21 (Suppl. 2): B142-B149, 1998.
23. Aberg A, Westbom L Association between maternal preexisting or gestational diabetes and health problems of their children. *Acta Paediatr* 90: 746-750, 2001.
24. T. Sane, A. Rautuoja, M. Mäkelä, J. Westerberg and M. Lehesjoki Experiences of patients with insulin-treated diabetes in conscript military service *Diabet. Med.* 24, 87-90 (2007).
25. Amir A, Galatzer A, Karp M, Laron Z, The young diabetic subjects in the Israel army. *Diabete Metabolisme* 1994;20: 297-302.
26. Tulokas S, Ojanen , Koivisto A-M, Pasternack A. A problem based learning method for patient education given better results among diabetic adolescents than individual counselling. *Finnish Med J* 2005;60: 893-898.
27. Mortenson HB, Hougaard P, Comparison of metabolic control in a cross-sectional study of 2,873 children and adolescents with IDDM from 18 countries: the Hvidovre Study Group on Childhood Diabetes. *Diabetes Care* 1997;20: 714-720.
28. Bryden KS, Peveler RC, Stein A, Neil A, Maou RA, Dunger DB Clinical and psychological course of diabetes from adolescence to young adulthood. *Diabetes Care* 2001;24: 1536-1540.

KONZULTÁCIÓ

ZÁDORI IVÁN

PARADICSOMTERMESZTÉSTŐL AZ ADÓPARADICSOMIG: A CSATORNA-SZIGETEK GAZ- DASÁGI KIHÍVÁSAI ÉS VÁLASZKÍSÉRLETEI

Bevezetés

Gazdaságilag jól teljesítő szigetekről leginkább az adóparadicsom-jelleg, az offshore vállalatok, az adóelkerülés, a zavaros és követhetetlen pénzügyi tranzakciók, vagy éppen a fehérgalléros bűnözés juthat eszünkbe. Érdekes kérdés lehet azonban, hogy milyen folyamatok húzódnak meg a háttérben? Egyértelműen negatívnak minősíthető gazdasági jelenségekről van-e szó, vagy csupán arról, hogy az egyes szigetgazdaságok az adott gazdasági, társadalmi, politikai kereteket és e fennálló keretfeltételek esetleges kiskapuit kihasználva próbálják meg helyzetüket optimalizálni?

Az esetek többségében a szigetszerű területek hasonló problémákkal néznek szembe, a kevésbé gazdaságosnak tekinthető gazdasági tevékenységektől és méretgazdaságosságtól kezdve a külső kereskedelmi és politikai függőség különféle fokozataiig, a magas szállítási és infrastrukturális költségekig és a természeti katasztrófákkal szembeni nagyobb sebezhetőségig, vagy éppen a rendelkezésre álló erőforrások szűkösségéig. Ezen gazdaságok legtöbbje kísérletek, próbálgatások sokaságát „végezte” és végzi jelenleg is annak érdekében, hogy működőképes, hosszabb távon fenntartható gazdaságot építsenek fel, amely biztosítja a helyi lakosság megfelelő életfeltételeit. A korábbi történeti korokban az egyes szigetek földrajzi és természeti jellegzetességei nagymértékben befolyásolták, hogy az egyes közösségek létre tudnak-e hozni hosszabb távon is működő gazdasági-társadalmi rendszereket. Az egyes folyamatok logikája alapvetően napjainkban sem változott meg, a különbség leginkább abban nyilvánul meg, hogy a korábban hangsúlyosabb környezeti, földrajzi dimenziók mellett egyre erőteljesebben jelenik a gazdasági kihívások köre és a folyamatos versenyképesség biztosítása a globális keretek között.

Jelen tanulmányban a Csatorna-szigetek pénzügyi központtá válásának folyamata és jelenlegi gazdasági kihívásai, valamint elméleti háttérként az ún. PROFIT-modell kerül áttekintésre, választ keresve a bevezető kérdésekre.

PROFIT-modell

Annak ellenére, hogy több tanulmány a kis méret és az elzártság miatt a sziget-gazdaságok sérülékenységét hangsúlyozza, a szigetszerűségnek nemcsak hátrányai vannak, egyes sziget-gazdaságok nem csupán passzív szemlélői a világgazdasági eseményeknek, hanem aktív szereplőként próbálják a rendelkezésre álló előnyöket, kapcsolatokat, viszonyokat, erőforrásokat stb. kihasználva helyzetüket optimalizálni¹². E sajátos stratégiai irány, melyet először a kanadai Godfrey Baldacchino vázol¹³, az ún. **PROFIT modell**, a következő elemekkel:

- **P** (people considerations): a szigetlakók ténylegesen is „érintettek” és meghatározó alakítói, nem csupán passzív résztvevői a gazdasági-társadalmi folyamatoknak, a munkaerő-piaci folyamatoktól kezdve a népességszám kontrolljáig;
- **R** (Resource management): a rendelkezésre álló, illetve a külvilág számára érdekes erőforrások hatékony menedzselése figyelhető meg;
- **O** (Overseas engagement): a tengerentúli területekkel, korábbi anyaországokkal a történelmi előzményekből következő sajátos politikai kapcsolatoknak megfelelő viszonyrendszerből adódóan e kapcsolatok menedzselése intenzív, aktív formában figyelhető meg, „kreatív” diplomáciai megoldásokkal;
- **Fi** (Finance, insurance, taxation) a rendelkezésre álló sajátos erőforrásoknak, kiaknázható lehetőségeknek megfelelően ezen erőforrásokra és az általuk generált tevékenységekre történő specializáció jellemzi a gazdaságukat;
 - **T** (Transportation): Megközelíthetőségi, elérhetőségi, szállítási lehetőségek kontrollja.

A PROFIT modellbe sorolható szigetek esetén kitüntetett szerephez jut e területek politikai, jogi státusza: e szigetek jelentős része nem tekinthető teljesen függetlennek, hanem a korábbi történelmi hagyományoknak, politikai vagy éppen gyarmati kapcsolatrendszernek megfelelően az autonómia különféle lépcsőfokain elhelyezkedve, próbálják a helyzetüket optimalizálni és rendszerint az anyaország, vagy a korábbi gyarmattartó is profitál e sajátos viszonyrendszer fenntartásából. Tipikusan ilyen aszimmetrikus, föderalisztikus kapcsolatnak tekinthető a Feröer-szigetek és Grönland viszonyrendszere Dániával, Åland viszonya Finnországgal, az Azovi-szigetek és Madeira kapcsolata Portugáliával, a Man-sziget, Guernsey és Jersey, valamint az Egyesült Királyság viszonyrendszere, vagy éppen az Északi Mariana-szigetek és Puerto Rico kapcsolatrendszere az Egyesült Államokkal. E kapcsolatok menedzselésénél Baldacchino szerint 5 gazdasági és 4 politikai „kapacitás” tűnik karakterisztikusnak:

- Pénzügyi tevékenységek és az adózás feletti önrendelkezés;

¹² Bertram, G. - Poirine, B. (2007), 331. p.

¹³ Baldacchino, G. (2005, 2006); Bertram, G. (2006)

- Környezeti, természeti erőforrások feletti önrendelkezés;
- Elérhetőség, megközelíthetőség és szállítás feletti önrendelkezés;
- Személyek szabad áramlásából fakadó előnyök;
- Önálló turizmus-politika;

Valamint kreatív politikai kapacitásként:

- A sajátos jogi státuszából fakadó, folyamatosan „kijátszható” kártyák;
- Nemzeti, illetve sajátos, nemzeti szint alatti identitás hangsúlyozása;
- Kisebbségek védelme;
- valamint az ún. „para-diplomácia” folytatása, amely pénzügyi, környezetvédelmi, kereskedelmi egyezményekben való önálló részvételt jelenti.¹⁴

A PROFIT-modell rövid áttekintéséből kiderül, hogy az egyes fejlődési pályákat és versenyképességi tényezőket nagymértékben befolyásolják a korábbi időszakok gazdasági, társadalmi eseményei, kapcsolatrendszerei, és az egyébként a külső szemlélők számára akár fenntarthatatlannak minősíthető szituációk is a rendelkezésre álló természeti és humán erőforrásokat (ki)használva és megfelelően menedzselve hosszabb távon működtethetők, ha a gazdaságok képesek megtalálni azokat a „piaci réseket”, ahol sikeresek lehetnek. A siker kulcsa azonban szinte minden esetben egyfajta széles stratégiai társadalmi megállapodás közösségi szinten, együtt a szükséges rugalmassággal és nagyfokú alkalmazkodási képességgel, amikor az – elsősorban a külső – feltételek változnak.

A következőkben a Csatorna-szigetek gazdasági kihívásai és válaszkísérletei kerülnek részletesebb elemzésre. A II. világháborút követő években a kedvező gazdasági, politikai környezet, a viszonylagos függetlenség és nem utolsósorban a szigetek előnyös adórendszerének eredményeképpen a szigetek a PROFIT-modellt megvalósítva, komoly pénzügyi központokká, adóparadicsomokká váltak. E kedvező pozíció fenntartása és versenyképességük megőrzése a múltban, és a jelenben is folyamatosan komoly kihívásként jelentkezik.

Csatorna-szigetek gazdaságtörténete a kezdetektől a II. világháborúig

A Csatorna-szigetek Normandia partjai előtt helyezkednek el. Területükön két kormányzóság található, a 91000 fő lakossággal rendelkező és 116 km² területű Jersey és a hozzá kapcsolódó kisebb szigetek (Dirouilles, Barnouics, Minquires and Ecrehous), illetve a 65000 fős, 65 km² területű Guernsey Kormányzóság a hozzá tartozó Alderney, Sark, Herm, Jethou szigetével és néhány kisebb szigettel (Lihou, Burhou and Brecqhou) együtt.¹⁵ Az utolsó jégkorszak végéig a szigetek egybefüggő szárazföldet alkottak a normandiai partvidékkel, csak a tengerszint megemelkedésével szakadtak el a kontinenstől. A leszakadás azonban csak lassan ment végbe, és a későbbi korokban is viszonylag könnyen

¹⁴ Baldacchino, G. (2006), 861. p.

¹⁵ CIA The World Factbook, (2007)

elérhető volt a szárazföldről, a gazdasági, társadalmi, kulturális aktivitások tekintetében a lényeges folyamatok megegyeztek a kontinensen tapasztaltakkal.¹⁶ Időszámításunk szerint 56-ban kerülnek a Csatorna-szigetek római fennhatóság alá, akik a szigeteket elsősorban kereskedelmi bázisként használták.¹⁷ 933-tól 1204-ig a szigetek Normandiához tartoztak, elsősorban normann, világi és egyházi földbirtokosok uralma alatt. 1204 lényeges fordulópont volt a Csatorna-szigetek történetében, mert ebben az évben János angol király elvesztette Normandiát, és II. Fülöp francia király kiszorította az angolokat Franciaország területéről. A szigetlakóknak el kellett dönteniük, hogy továbbra is hűségesek lesznek az angol koronához, vagy az elfoglalt Normandiával együtt francia fennhatóság alá kerülnek. A Csatorna-szigetek végül Angliát választották, melynek köszönhetően 1215-ben az immár Földnélküli János angol király bizonyos jogokat és privilégiumokat adományozott, amelyek továbbra is lehetővé tették az Angliától független önkormányzatiságot.

A szigetek hadászati stratégiai jelentősége miatt elkövetkező 200 évben a franciák nincsenek túlságosan kibékülve azzal, hogy a szigetek az angol fennhatóságot választották, ezért több alkalommal megkísérik elfoglalni a szigeteket, de a pusztításon kívül tartósan nem sikerül megvetni lábukat a Csatorna-szigeteken. Az „ütközőzóna” szerep a később sem sokat változik, a folyamatos támadások és csatározások miatt (1356, 1372 stb.) IV. Edward angol király IV. Sixtus pápától azt kéri, hogy nyilvánítsa semlegessé a Guernsey szigetét, melyet végül az 1480-as pápai bulla tesz lehetővé. Egy évre rá megalakul a Guernsey-i állam (States of Guernsey),¹⁸ a semlegességet pedig később kiterjesztik Jersey-re is. Ezek után, legalábbis elméletileg, a szigetek fennhatósága alá tartozó vizeken, nem lehetett az ellenséghez tartozó hajókat megtámadni és elfoglalni, biztosítva a két, szinte folyamatosan háborúban álló ország közti, mindkét fél számára fontos kereskedelem lebonyolítását. A szigetek a semleges státuszon felül bizonyos árukat vámmentesen importálhattak Angliából, szerződésben rögzített, meghatározott kvóta-keretrendszeren belül.¹⁹ Az import egy része végül Angliában kötött ki, a többi pedig elsősorban Franciaországba áramlott, de miután a szigeteken többszöri próbálkozásra sem sikerült angol vámhatóságot felállítani, elég nehezen lehetett kontrollálni a szigetekre behozott és kivitt áruk mennyiségét és értékét. A kereskedelmi anomáliák ellen, bár időről időre fókuszba kerültek, nem lépett fel senki túlzott mértékben, mert ez által több, és kedvezőbb áru termék került a kontinensről Angliába. E rendszer a kölcsönös megállapodások és az „elnéző” magatartás ellenére ingatag egyensúly volt, amely, ha bármilyen irányban változások vagy elmozdulások következtek be, komoly következményekkel járt az egyes felekre nézve. A 17. században azonban más típusú gon-

¹⁶ A People of the Sea. The Maritime History of the Channel Islands. Edited by A. G. Jamieson, Methuen, New York, 1986, 4. p.

¹⁷ Johnston, P. (1994), 15-27 p.

¹⁸ Uo., 35-45. p.

¹⁹ A People of the Sea. The Maritime History of the Channel Islands. Edited by A. G. Jamieson, Methuen, New York, 1986, 71. p.

dok is adódtak, a fő kereskedelmi partnerek, Franciaország, és Anglia protekcionista gazdaságpolitikájának köszönhetően a korábbi kereskedelmi kapcsolatok egyre nehezebbé és körülményesebbé váltak. Az 1650-es évektől az újonnan kivetett adóknak köszönhetően a Csatorna-szigetek egyre inkább egymással is versenyezve próbálták a folyamatosan szűkülő francia piacokon a pozícióikat és profitjaikat megőrizni.

1689-ben újabb háborús konfliktus robbant ki Franciaországgal, megtiltva a francia kereskedelmi kapcsolatokat. Ez az új helyzet a szigetek korábbi bevételi forrásait igen kedvezőtlenül érintette, egyrészt sürgősen új bevételi forrásokról kellett gondoskodni, másrészt az eddig még háború esetén is megtűrt kereskedelmi kapcsolatokból származó javakat valahogyan biztosítani kellett. A korábbi kereskedelmi kapcsolatok nem szűntek meg egyik napról a másikra, de idővel, a háborús helyzet elhúzódásával praktikusabbnak tűnt átstrukturálni ezeket a tevékenységeket a szigetlakók számára nem teljesen ismeretlen, de korábban intenzíven nem alkalmazott tevékenységek, a csempészet és a kalózkodás irányába. A „privateer” azonban nem minősíthető egyszerűen kalóznak, mert királyi felhatalmazással végzi a tevékenységét, és a megszerzett zsákmány bizonyos szabályok szerint kerül felosztásra. 1/5 rész jár a királynak, a maradék zsákmány 2/3-a a vállalkozás tulajdonosainak, és a fennmaradó rész pedig a hajó kapitánya, tisztjei, és legénysége között kerül felosztásra. Ez a tevékenység csak háború esetén, és megfelelő papírokkal, engedélyekkel (letters of marque) és meghatározott célpontok ellen volt „legális” (ez különböztette meg a „klaszikus” kalózkodástól), és nem csupán Anglia élt ezzel a lehetőséggel, hanem a tengeri hatalmak jelentős része háborús helyzet esetén alkalmazta. Ezen tevékenységek köre egyrészt jó üzleti lehetőséget jelentett az érintett feleknek, másrészt alkalmas volt arra is, hogy az ellenség sorait megzavarja, kereskedelmét megakadályozza, a lefoglalt javakkal pedig a korábbi kereskedelem legalább egy része továbbra is fenntartható volt. Érdekes kérdés, hogy egy olyan területen, ahol évszázadok óta működő, hol ellenséges, hol barátságos gazdasági, politikai, kulturális kapcsolatok jellemzik a szigetek és Franciaország viszonyrendszerét, hogyan lehet szinte egyik napról a másikra váltani? A források szerint az új típusú kereskedelem elsősorban nem „vére”, hanem sokkal inkább a haszonra ment, kölcsönösen megrövidítve egymást. A kalózkodási üzlet annyira jól bevált, hogy ez funkcionált a szigetek, különösen Guernsey fő bevételi forrásként, „iparaként”.

A másik „iparág”, ami hatalmas fejlődésnek indul, a csempészet, amit a szigetekkel foglalkozó szakirodalomban gyakran „szabad kereskedelem” címszóval emlegetnek. A szigetek speciális helyzetükből adódóan mindig is kiválóan alkalmasak voltak különféle áruk raktározására, átrakására (egyész szerzők szerint a szigetek már a rómaiak idején is hasonló funkciókkal bírtak). Az illegális kereskedelem elsősorban az angol gyapjú és az amerikai gyarmatokról, vagy Angliából származó dohány kereskedelmét jelentette. A csempészetnek további lökést adott a szigetek, különösen Guernsey fő bevételi forrásként, „iparaként”.

gyobb forgalmat lebonyolító csempészközpont, a Man-sziget ezen szerepét elvesztette, amikor a sziget lordja, James Murray, Atholl második hercege, 1765-ben 70.000 fontért eladta a szigetet a brit kormánynak. A csempészek ezután elhagyták a szigetet, áthelyezve székhelyüket Wales-be, Angliába, Írországra és Skóciába, de sokan a Csatorna-szigeteket választották.²⁰

A szigetek azonban elsősorban a „kínálatot” biztosították a csempészeknek, melyek más, „külföldi” csempészek által behozott áruból és a nem ellenséges területekkel lebonyolított kereskedelemről származtak, azonban ők maguk kevésbé voltak érintettek ezekben az ügyletekben, a legtöbb csempészhajó ugyanis brit tulajdonban volt. A „hagyományoknak” és a földrajzi elhelyezkedésnek köszönhetően, Jersey elsősorban a „francia kapcsolatban”, Guernsey pedig az Angliába és Írországra irányuló csempészetben volt érdekelt. Igazán komoly ellenlépésekre azonban csak az 1800-as évek első évtizedében került sor, amikor is a csempészet visszaszorításával kapcsolatos törvényi szabályozások megtörténtek, valamint több évszázados „előkészítő munka” után, vámhivatalok létesültek mindkét szigeten. A változások hatására a szigetek gazdasági tevékenységei egyrészt a korábban is létező, de jóval kisebb volumenű új-fundlandi tőkehalüzetbe történő nagyobb mértékű bekapcsolódás, másrészt a fa vitorlászajó-építés felé mozdulnak el. E két új tevékenység kedvező pozíciói azonban az 1860-as évektől gyengülni kezdenek, a Csatorna-szigetek kereskedői és hajóépítő műhelyei nem bírják sem a kanadai halássterületek helyi és új szereplői által generált piaci versenyt, sem pedig a gőzhajózás kihívásait: ismét új diverzifikációs lehetőségek után kellett nézni a szigetlakóknak.

Az 1880-as évektől kezdve új elmozdulási lehetőségként a mezőgazdasági és az idegenforgalmi tevékenységek váltak hangsúlyossá mindkét sziget esetében. Hasonló jellegű felfutási, illetve hanyatlási periódusok jellemzik a szigetek mezőgazdasági folyamatait, mint a korábban már vázolt egyéb gazdasági tevékenységeket is, folyamatos az alkalmazkodási kényszer, a világgazdasági trendek és a változó igények függvényében. A szigetek mezőgazdaságát a 16. századig alapvetően a helyi piacok ellátása jellemzi, csak a többlet kerül exportra, ettől kezdve a hagyományos, és a szigetlakók ellátását biztosító termelés mellett megjelennek az első „hullámok”. A lehetőségek azonban nem korlátlanok, a növekvő népesség egyre több mezőgazdasági művelésre alkalmas területet foglal el, és a váltások esetén is az új termékekre való átállás általában csak más termékek rovására történhet meg. A szigetek viszonylag enyhe éghajlata miatt a legtöbb primőrúru előbb érkezik be, mint a kontinensen vagy Angliában, és a rendszeres hajójáratok megindulása után viszonylag könnyen lehet eljuttatni a célpiacokra. A piaci verseny azonban erős, egyrészt a szomszédos francia területeken is hasonló növényeket termesztnek, másrészt szinte ugyanezek a „próbálkozások” figyelhetők meg több, az angol partokon elhelyezkedő sziget termelési struktúrájában is. Egy idő után a legtöbb haszonnövény esetén a termelés visszaszorul, hosszabb távon nem lesz versenyképes, annak ellenére, hogy a lo-

²⁰ Uo. 203. p.

gisztika és marketing tevékenységek szisztematikus koordinálására több próbálkozás figyelhető meg.

A szigetek természeti szépségei, enyhe éghajlata, különleges értékei és érdekességei a kontinens és a szigetek között rendszeressé váló hajójáratok beindításával az idegenforgalom rohamos térhódítását eredményezték a 19. század közepétől. A Csatorna-szigeteken szinte minden kor „hagyott” valamit, a kőkori szentélyektől, dolmenektől, menhírektől kezdve a középkori templomokig, várkastélyokig, a különféle korokból származó katonai erődítményektől kezdve a hangulatos kikötőig, ódon világítótornyokig szinte minden megtalálható, jelentős kínálati elemeket biztosítva az idelátogató turistáknak. További kedvező feltételként jelenik meg a hagyományos küldőterületek közelsége, valamint a „nyelvi problémák” hiánya is, meg kell azonban jegyezni, hogy hasonlóan a korábbi átállásokhoz, itt is csak más területek hanyatlása után indulhat be az új iparág, természetesen a többi gazdasági tevékenység rovására és a kedvező feltételek ellenére ezen a területen is komoly a piaci verseny.

A II. világháború azonban megakasztja a töretlen fejlődést: a német csapatok Normandia megszállása után 1940. június végén a németek elfoglalták a szigeteket. A megszállás alatt 37000 német katona állomásozik a Csatorna-szigeteken. A németek hatalmas erődítési munkálatokat végeznek, bunkereket, ágyútornyokat, géppuskafészeket és erődök tömegét építik fel, arra számítva, hogy a szövetségesek itt is támadni fognak. A német megszállás alatt a szigetek irányítása többé-kevésbé saját hatáskörben maradt, német felügyelettel és erősen központosított irányítással. A korábbi meghatározó angol kapcsolatok megszűntek, a keletkező úr a megmaradt francia kereskedelmi kapcsolatokból került kielégítésre, de nem csupán a maradék helyi lakosság, hanem az itt állomásozó német csapatok ellátását is meg kellett oldani. Egyes javak (olaj, vetőmag, stb.) hiánya már ekkor megmutatkozott. A két sziget eltérő adottságainak és a meglévő termelési struktúrájának köszönhetően a kvázi önellátás tekintetében Jerseynek sokkal kedvezőbb lehetőségei voltak, Guernsey-n a virágtermesztést felszámolva próbáltak további termőterületeket nyerni. Amit nem sikerült előállítani, Franciaországból pótolták, egészen addig, amíg a szövetséges partraszállás után el nem szigetelődtek, melynek eredményeképpen a megszállók és a szigetek lakossága, utánpótlás hiányában a háború végére majdnem éhen halt. A háborús évek mindenképpen tanulságosnak tekinthetők, hiszen megmutatkozik (természetesen nem csupán sziget-specifikusan, hiszen hasonló folyamatok figyelhetők meg számtalan kontinentális ország tekintetében is), hogy mi történik akkor, ha egy erősen importfüggő terület fenntarthatóságát, működését biztosító korábbi külső kereskedelmi kapcsolatok egyszer csak megszűnnek.

Gazdasági felfutás a II. világháborútól napjainkig

Az 1950-es éveket megelőző időszakban a pénzügyi tevékenységek abszolút nem tekinthetők dominánsnak a Csatorna-szigetek gazdasági életében, ugyanakkor a sok esetben több évszázados törvények, valamint az Egyesült Királyság és a szigetek gazdasági-politikai viszonyrendszerét szabályozó rendelkezések jó néhány kedvező elemet biztosítanak az új diverzifikációs lehetőségnek. E kedvező feltételek Hampton²¹ nyomán az alábbi pontokban foglalhatók össze:

- A brit kormány, a '60-as évektől kezdve közvetetten a Bank of Englandon keresztül lehetővé tette az europiacok létrehozását és a különféle offshore központok fejlődését – elsősorban a korábban említett sajátos viszonyrendszerben lévő szigeteknek.
- A közvetlen, magánszemélyekre és üzleti vállalkozásokra vonatkozó adófizetési kötelezettség hagyományosan 20 % mindkét sziget esetében (nem azért határozták így meg, hogy adóparadicsommá váljanak).
- A szigetekeken nincs tőkenyereség-adó, forgalmi adó és vagyónátruházási adó.
- az itt alapított vállalatokra a helyi szabályozások, és nem az egyesült-kiárláságbeli törvények vonatkoznak, ami kedvezőbb feltételeket kínál a befektetőknek.
- Ingatlan-ügyletek lehetősége: az akkori, 1961-ig érvényben lévő brit törvényi szabályozás értelmében a brit állampolgárok külföldi ingatlanjai nem voltak adókötelesek, és a Csatorna-szigetek „külföldnek” számítottak.
- Biztonság és politikai stabilitás.
- Kellemes éghajlat.
- Könnyű elérhetőség, megközelíthetőség.
- Londoni pénzügyi központ közelsége, ugyanaz az időzóna, angolul beszélő, viszonylag jól képzett munkaerő (a karibi versenytársakhoz képest mindenképpen).

A gazdaság elmozdulása legkorábban Jersey esetében történik meg, majd néhány éves fáziskéséssel követi Guernsey is. Jersey és Guernsey sikere természetesen a harmadik hasonló jogi státuszú koronagyarmatot, a Man-szigetet sem hagyja érintetlenül, a '60-as évek végén ott is megkezdődik az átállásra való felkészülés. A három, alapvetően hasonló adottságokkal és kínálati elemekkel rendelkező koronagyarmat között egyre intenzívebb verseny, majd egyfajta „piacfelosztás” következik be: Jersey elsősorban a vezető banki szereplőkre, a nemzetközi privát banki tevékenységekre és az alapkezelésre koncentrál, Guernsey esetében a biztosítótársaságok és a kevésbé tőkeerős bankok jelentik a fő piacot, a Man-szigeten pedig a privát banki műveleteken kívül lehetőség van a hajóregisztrációs ügyletekre és a szabad légikikötő használatára is.

A Csatorna-szigetek a '80-as évekre komoly, nemzetközi jelentőségű ún. funkcionális offshore központokká váltak, ahol teljes körű pénzügyi szolgáltatások igénybevételére és tevékenységek folytatására nyílik lehetőség, megkülönböztetve a szigeteket az ún. feltételes, illetve kevert pénzügyi központoktól, ahol

²¹ Hampton, M. P. (1998), 80-102. p.

a pénzügyi szereplők és tranzakciók jelentős része fiktív, a pénzügyi szektor hozzájárulása a GDP-hez alacsony és a szektor nem jelenik meg nagy foglalkoztatóként.²² A pénzügyi szolgáltatások felfutásával hagyományos gazdasági tevékenységek közül a Csatorna-szigeteken a mezőgazdaság erőteljes hanyatlásnak indul, a turizmus viszont mindkét sziget esetében még hosszú ideig jelentős marad. A pénzügyi szektor fejlődésével párhuzamosan az információs technológiával összefüggő iparágak jelentős terjedése is megfigyelhető a szigeteken, különösen Guernsey esetében.

A szigetek a pénzügyi központ-jelleg és az Egyesült Királysághoz fűződő sajátos viszonyrendszer további fenntartásában érdekeltek, ami nem csupán arról szól, hogy az itt befektetni szándékozókát kellőképpen „elbűvöljék”, hanem egyrészt komoly versenykihívást jelent (egyéb pénzügyi központok, más, az Egyesült Királysággal föderaliztikus kapcsolatban álló szigetek, külső sziget-szereplők), illetve folyamatos egyeztetést igényel az angol, amerikai és uniós szervekkel, valamint be kell tartani a nemzetközi „játékszabályokat” is (Privy Council, Home Office, United States Federal Reserve, EU, OECD, stb.). Bizonyos területeken azonban (oktatás, egészségügy, rendőrség, tűzoltóság, vámhatóságok, bevándorlási hatóságok működtetése és a fizetőeszközök közötti átváltathatóság fenntartása, stb.) a magas fokú autonómia ellenére is szükség van az Egyesült Királyság közreműködésére, amely jól szemlélteti a sajátos kölcsönös viszonyrendszer fenntartásának szükségességét.

Napjaink gazdasági kihívásai

A Csatorna-szigetek gazdasági teljesítménye, amelyet napjainkban leginkább a pénzügyi szektor túlsúlya jellemez, nemzetközi viszonylatban és összehasonlításban is kifejezetten jónak mondható, az egy főre jutó GDP 2005-ban Guernsey esetében 44.600 dollár, Jersey-n pedig 57.000 dollár volt.¹ Az egyes szektorokat tekintve mindkét szigetnél egyértelmű a pénzügyi szektor túlsúlya, a hagyományos iparágak, a mezőgazdaság és a turizmus viszont már sokat veszített korábbi jelentőségéből. A szigetek „államháztartása” mindkét esetben komoly egyensúlytalanságoktól mentes, és Guernsey és Jersey esetében is lényeges elemként jelenik meg a stratégiai céltartalékképzés, az esetleges anomáliák és egyensúlytalanságok leküzdésére. A kiskereskedelmi árindex-változással mért infláció mindkét sziget esetében hosszú idő óta magasabb, mint az Egyesült Királyságban, de lényeges aránykülönbségek nincsenek, a szigeteken jelentkező infláció együtt mozog az Egyesült Királyság rátájával.² További gazdasági mutatókat tekintve a szigeteket a foglalkoztatás magas aránya, és egészen elhanyagolható szintű munkanélküliségi ráta jellemzi.

²² Hampton, M. P. (1998), 82. p.

¹ CIA Factbook (2007), 2005-re vonatkozó adatok

² States of Guernsey. Latest Retail Prices Index Figures, <http://www.gov.gg/ccm/policy-and-hr/facts-and-figures/latest-retail-prices-figures2.en>

A Csatorna-szigetek jelenlegi gazdasági helyzete azonban nem kihívásoktól mentes. Guernsey esetében például 2005 novemberében egy független szakértői csoport jött létre, hogy a sziget társasági adóval kapcsolatos politikáját, illetve megváltoztatásának a sziget gazdasági pozíciójára gyakorolt hatását megvizsgálja. A jelentés³ készítésének alapvető célja az volt, hogy feltérképezze a 0-10 % közötti adókulcsú társasági adó bevezetésének a sziget gazdaságára gyakorolt hatásait. A korábban a szigeten nem alkalmazott társasági adó bevezetésének kérdése azért került napirendre, mert az Európai Unió, üzleti adóztatási magatartást szabályozó kódex (Code of Conduct on Business Taxation)⁴ ajánlásai alapvetően kedvezőtlen kategóriába sorolják a szigetet (Jersey esetében is ugyanez a helyzet), azért tekintve károsnak, ártalmasnak az egyes gyakorlatokat, mert elsősorban nem a helyi gazdaság igényeit szolgálják, hanem kifejezetten a nem rezidens cégeknek teremtenek igen kedvező feltételeket. A tisztességtelen adóverseny elkerülésével kapcsolatos uniós és nemzetközi elvárásoknak való nem megfelelés a későbbiekben komoly piacvesztéseket és versenyképességsromlást eredményezhet a Csatorna-szigeteken, ugyanakkor az adózási rendszer módosulása nem feltétlenül vezet komoly piacvesztéshez, mert ha azok a feltételek, amelyek szintén jelentősen befolyásolják a gazdasági szereplők piaci döntéseit, továbbra is megmaradnak – mint az egyszerű, átlátható rendszer, megfelelően képzett munkaerő, versenyképes személyzeti költségek, kedvező bérleti lehetőségek és díjak, jó szállítási kapcsolatok, elérhetőség, megközelíthetőség, jó üzleti hírnév, megbízhatóság, a stabil politikai környezet, a vonzó lehetőségeket biztosító jogi és szabályozási keretek –, a korábbi versenyképesség továbbra is fenntartható.

E célok eléréséhez elengedhetetlen a kedvező imázs folyamatos fenntartása, ahol kitüntetett szerep jut a nemzetközi közvéleménynek. Ha ugyanis a „jól látható”, vezető pénzügyi központként funkcionáló szigetgazdaságok külső megítélése nem megfelelő, akkor a kedvezőtlen kép hamar általánossá válhat, és komoly gazdasági következményeket generálhat, még akkor is, ha nyilvánvaló, hogy ezen tevékenységek jelentős része nem a szigetekről indul ki, ők csupán a helyet és a keretfeltételeket biztosítják az érintetteknek.⁵ Lényeges tehát figyelni a külvilág eseményeit, naprakész információkkal kell rendelkezni a szigeteket érintő kérdésekről, tervezett változásokról, felmerülő jogos, vagy kevésbé jogos kritikákról. Nem véletlen, hogy a szigetek által megbízott ügyvédi irodák rendszeresen követik az eseményeket, legyen szó akár Londonról, akár Brüsszlről, és az ezredforduló után megjelenik annak az igénye is, hogy a hasonló cipőben járó szigetek között legyen némi kapcsolattartás és koordináció: ezzel kapcsolatban érdemes kiemelni az Offshore Group of Banking Supervisors nevű szervezetet, amely több offshore szigetet magába foglalva tesz kísérletet az egyeztetésre és kapcsolattartásra bizonyos kérdésekben.⁶ Előremutató, hogy az elmúlt idő-

³ Radcliffe, R. – John Roper, J. (2006)

⁴ Primaloro Group (1999), 145-147 p.

⁵ Le Rendu, L. (2004), 80. p.

⁶ Bővebben: <http://www.ogbs.net/home.htm>, 2008. 08. 01.

szakban egyre több állammal kerül megkötésre az adózási információk cseréjéről szóló megállapodás is.

A szigetekkel szemben megfogalmazott kritikák egy része természetesen nem teljesen alaptalan, hiszen időről időre előtérbe kerülnek olyan tevékenységek, amelyek koránt sem erősítik a szigetek pozícióit: ilyen például a pénzmosásban történő szerepvállalás mértéke, a nemzetközi terrorizmus finanszírozásának kérdése (különösen 2001. szeptember 11. után!), vagy éppen a drogcsempészetben betöltött szerep. További érdekes kérdéseket vet fel a Guernsey-hez tartozó, a kormányzóságon belül komoly autonómiával rendelkező Sark és Alderney szigetén folytatott üzleti tevékenységek köre is. Alderney esetében az online szerencsejáték ipar indult hatalmas fejlődésnek az 1990-es évek közepétől kezdve. Az említett sziget alapvetően a nemzetközi játékszabályokat betartva tevékenykedik, a helyzet azonban különösen kritikusnak tekinthető a parányi Sark szigetén, amely egyfajta „feudális maradványként” jelenleg is a sziget hűbérurának fennhatósága alatt áll, fittyet hányva bármiféle külső szabályozási és demokratizálási kísérletre. Ez önmagában még talán nem lenne olyan jelentős probléma, de a sziget, „haladva a korrall”, az 1990-es évektől szintén megkezdte saját üzleti tevékenységét, melynek eredményeképpen a lakosság egy jelentős része, élükön a sziget hűbérurával igazgatói székek tömegét tudhatja magáénak, anélkül, hogy az érintetteknek érdemi tudomása lenne az adott vállalatok tevékenységéről vagy éppen tényleges tulajdonosaikról (Sark Lark-nak hívott jelenleg). 2000-ben például az 575 Sark-i lakos összesen 15.000 igazgatói pozícióval rendelkezett, olyan vállalatokban, amelyek tényleges tevékenységet a szigeten nem folytattak, és elsősorban a pénzmosás, és az igazi tulajdonosok eltitkolása miatt kötöttek ki Sark szigetén. E tevékenységek kontrollja mindenképpen az elkövetkező évek kiemelt feladatának tekinthető.

A web-alapú gazdaság egyfajta új diverzifikációs lehetőségként jelenik meg a Csatorna-szigetek esetében, az új gazdasági irány térhódításához szükséges feltételek alapvetően adottak, és a jövőben a pénzügyi központ jelleg esetleges hanyatlásával lényeges és reális elmozdulási lehetőségként valósulhat meg az “e-paradicsom” jelleg. Az esetleges elmozduláshoz szükséges jelenlegi előnyök egyébként hasonló jellegűek a korábbi időszakok előnyeikhez, és leginkább a szigetek sajátos „in and out” helyzetét használják ki, csak éppen a termékek változnak, amit jól szemléltet a következő példa. Az Európai Unió adószabályai között létező, alacsony értékű termékekre vonatkozó adókönyvités (Low Value Consignment Relief – LVCR) értelmében a 18 fontnál alacsonyabb értékű, az Unióon kívülről származó importtermékek mentesülnek a forgalmi adó alól.⁷ Az Európai Unióon kívüli Csatorna-szigeteken keresztül történő termékértékesítés ezért jelentős kedvezményeket és versenyelőnyt generálhat, amennyiben a forgalmazott termékek jelentős része 18 fontnál kisebb értékű (pl. CD-ktől, DVD-

⁷ E-commerce firms head for tax haven Channel Islands. OUT-LAW News, 26/10/2006, <http://www.out-law.com/page-7425>

ktől kezdve a különféle kiegészítőkn, alkatrészeken keresztül a golffelszerelésekig stb.) E kereskedelem jelentős része interneten keresztül történő *e-kereskedelem* – tipikus példája az elsősorban CD-ket és DVD-ket forgalmazó Play.-com Jersey-n. A szigetek az Egyesült Királyságtól, illetve a kontinenstől való távolsága a kifejezetten jó elérhetőségi és megközelíthetőségi feltételek miatt komoly szállítási költségeket sem jelent. Az üzlet teljesen legális, a fennálló kereteken belül, és az Európai Unió „tudomásával” zajlik, de nem várható a szabályozás megváltoztatása a közeljövőben.

Összegzés

A Csatorna-szigetek gazdaságtörténete folyamatos kihívások és alapvetően sikeres adaptációk sorozata. A szigetek vonzó geostratégiai pozíciója és az 1204 óta fennálló sajátos autonómiája kedvezett a sok esetben szintén sajátos kereskedelmi tevékenységek kibontakozásának. E kapcsolatrendszerben azonban a szigetek nem alárendelt szerepkörben, hanem kvázi egyenrangú félként próbálták kihozni az adott gazdasági-politikai szituációból a lehető legjobbat, ami hosszú távon vizsgálva a két kormányzóságot, összességében sikeresnek bizonyult. E folyamatok különösen a 16. századtól indulnak be látványosan, amikor a növekvő népesség ellátásából fakadó problémák és az adott kor gazdasági szükségleteinek megfeleltethető, rendelkezésre álló erőforrások kimerülése miatt egyre nagyobb diverzifikációs kényszer tapasztalható. A változó külső gazdasági kihívások és a piaci verseny időről időre újabb és újabb gazdasági tevékenységeket generálnak a szigetekeken, biztosítva a vizsgált sziget-gazdaságok jólétét és gazdasági, társadalmi fenntarthatóságát, melyet az Angliával fennálló sajátos viszonyrendszer fenntartásával, de ugyanakkor számottevő külső segítség nélkül sikerül elérni. A korábban vázolt folyamatok logikája napjainkban sem változik meg számottevően: a sajátos autonómia és politikai státusz fenntartása továbbra is kiemelt fontossággal bír, mint ahogy az új kihívásokhoz történő folyamatos alkalmazkodási kényszer sem változik és továbbra is az új diverzifikációs lehetőségek irányába történő elmozdulás, a lehetőség szerinti sikeres adaptáció és a versenyképesség megőrzése a kulcsa a vizsgált sziget-gazdaságok hosszú távú fenntarthatóságának.

Az új diverzifikációs elmozdulás jelei már most is jól látszanak: Guernsey és Jersey is megindult az e-paradicsomi állapotok felé, és az elkövetkező években is minden bizonnyal fokozott hangsúllyal fog jelentkezni a web-alapú gazdaság további térnyerése a vizsgált két szigetgazdaság esetében. A Csatorna-szigetek, illetve a Csatorna-szigetekhez hasonló pénzügyi központok számára mindenképpen komoly kihívásként jelentkezik a jelenlegi világgazdasági válság, melynek eredményeképpen a korábban sok esetben csak minimális kontrollal működő globális pénzügyi folyamatok szabályozása, korlátozása történhet meg az egyes folyamatok jobb átláthatóságának, nyomonkövethetőségének és az egyes érintettek elszámoltathatóságának érdekében.

Felhasznált irodalom

1. A People of the Sea. The Maritime History of the Channel Islands. Edited by A. G. Jamieson, Methuen, New York, 1986
2. Baldacchino, G. (2005): The contribution of social capital to economic growth: Lessons from island jurisdictions, *The Round Table* 94 (2005) (378), pp. 35–50.
3. Baldacchino, G. (2006): Innovative Development Strategies from Non-Sovereign Island Jurisdictions? A Global Review of Economic Policy and Governance practices *World Development* Vol. 34, No. 5, pp. 852–867.
4. Baldacchino, G. (2006): Managing the hinterland beyond: Two, ideal-type strategies of economic development for small island territories, *Asia Pacific Viewpoint* 47 (2006) (1), pp. 45–60.
5. Bertram, G. – Poirine, B. (2007): Island Political Economy. In: *World of Islands. An Island Studies Reader* edited by Godfrey Baldacchino, Institute of Island Studies, University of Prince Edward Island, Canada 325-377. p.
6. Calder, N. (1986): *The English Channel*. Viking Penguin Inc. New York
7. Johnston, P. (1994): *A Short History of Guernsey*. 4th Edition. Guernsey Press Co.
8. Le Rendu, L. (2004): *Jersey: Independent Dependency? The Survival Strategies of a Microstate*. ELSP, Bradford on Avon
9. *Lessons From the Political Economy of Small Islands. The Resourcefulness of Jurisdiction*. Edited by Godfrey Baldacchino and David Milne. Institute of Island Studies, University of Prince Edward Island, Macmillan Press Ltd. London, 2000, 22-26. p.
10. Mark P. Hampton: *Mapping the Minefield: Theories of Island Offshore Finance Centres with Reference to Jersey*. In: *Banking and Finance in Islands and Small States*. Edited by Michael Bowe, Lino Briguglio and James W. Dean. *Island Studies Series*, Printer, London, 1998, 80-102. p.
11. *The Channel Islands. A New Study*. Edited by Victor Coysh. David & Charles, North Pomfret, Vermont 1977, 65. p.

Internetes források

1. States of Guernsey. Latest Retail Prices Index Figures, <http://www.gov.gg/ccm/policy-and-hr/facts-and-figures/latest-retail-prices-figures2.en>
2. Primaloro Group (1999): *Code of Conduct on Business Taxation*
3. Radcliffe, R. – John Roper, J. (2006): The economic case for a 0%/10% corporate tax rate structure in Guernsey. The economic impact of Guernsey's Tax Strategy. Paper One. <http://www.gov.gg/ccm/general/online-reports/2006-reports/> 2007. 08. 11.
4. Guernsey Domestic Corporate Taxation, <http://www.lowtax.net/lowtax/html/jgydctx.html>, 2006. 08. 11.
5. E-commerce firms head for tax haven Channel Islands. *OUT-LAW News*, 26/10/2006, <http://www.out-law.com/page-7425>
6. Offshore Group of Banking Supervisors <http://www.ogbs.net/home.htm>, 2008. 08. 01.

AZ EGYIPTOMI KÜLPOLITIKA FORMÁLÓDÁSA AZ ÖTVENES ÉVEK ELSŐ FELÉBEN ÉS A SZUEZI VÁLSÁG

Bevezetés

A második világháború a három kontinens találkozási pontjánál fekvő, stratégiaileg fontos közel-keleti régió hatalmi viszonyaiban jelentős változásokat eredményezett. Az európai kolonialista hatalmak közül Olaszország, mely a földrajzi értelemben vett Közel-Kelettel határos részeken rendelkezett gyarmati területekkel, elvesztette Líbiát, s Olasz-Szomáliát.⁸ A libanoni és szíriai mandátum-területeinek függetlenné válásával Franciaország befolyása is jelentősen csökkent. A pénzügyi helyzet diktálta kényszer és politikai megfontolások alapján Nagy-Britannia szintén kénytelen volt a térségbeli szerepvállalását átértékelni. A munkáspárti kormány elhatározta, hogy lemond a mandátumjogairól Transzjordániában és Palesztinában, ugyanakkor ragaszkodott a térség legnagyobb katonai támaszpontjának, a szuezi bázisnak a fenntartásához. Az Arab Liga 1945 márciusában történt létrehozása szintén egy új korszak beköszöntét szimbolizálta: a kairói székhelyű tömörüléshez 1956-ig tíz állam csatlakozott.

A regionális politikai status quo arcukat nagyban befolyásolta, hogy a kialakulóban lévő bipoláris nemzetközi rend két vezető hatalmának, az USA-nak és a Szovjetunióknak az ellentétei a régióban meglehetősen korán jelentkeztek.⁹ A háború után az Egyesült Államok lett a világ legerősebb hatalma, s ez eleve jelentős előnyt biztosított a számára. Ráadásul nyugati szövetségeseitől eltérően nem rendelkezett gyarmati múlttal a térségben, így törekvéseit a helyi politika is nagyobb bizalommal fogadta.¹⁰

⁸ Olasz-Szomália 1941-től brit katonai igazgatás alá került. 1949-től az ENSZ vette át a terület ellenőrzését, de Szomália függetlenségének elnyeréséig ismét olasz közigazgatási rendszert vezették be.

⁹ A korábbi szövetségeselek első komolyabb pengeváltására az iráni válság kapcsán került sor. Az 1941 augusztusában brit, s szovjet megszállás alá került országból a teheráni konferencia határozata értelmében a külföldi erőket a háború befejezése után hat hónappal ki kellett volna vonni. Moszkva azonban – igaz később hatálytalanított – olajkoncesszió kicsikarása után volt hajlandó csapatai távozását elrendelni. Végül is a szovjet, és a kötélhúzás miatt a brit erők is az előírt határidő után két hónappal, 1946 májusában távoztak. Washington az iráni konfliktus idején támogatta brit szövetségeseit, eközben annak rovására is igyekezett a háború alatt megszerzett iráni pozícióit erősíteni.

¹⁰ Noha amerikai diplomaták, misszionáriusok, üzletemberek már a 19. században megjelentek a közel-keleti régióban, a kapcsolatok krónikájában az első jelentősebb fordulóponttal 1928-ban találkozhatunk. A nyitott kapuk elve alapján Washingtonnak ekkor sikerült kikényszerítenie, hogy az egykori török birodalom területén az érdekelt amerikai olajipari cégek az európai riválisokhoz hasonló mértékű kutatási és kitermelési jogokat kapjanak. Az ún. vörös vonal egyezmény a későbbiekben jelentős lökést adott az amerikai vállalatok további térnyeréséhez. A kapcsolatépítés korai idő-

A regionális politikába szóló belépőjegyet Amerika ténylegesen a Görögországgal kapcsolatos brit kötelezettségek átvállalásával, illetve a feltartóztatási politikát megalapozó 1947. márciusi Truman doktrínával váltotta meg. A külpolitikai törekvések megvalósítása során jelentkező számítási hibák azonban az USA iránti bizalmi tőkét is csökkentették. Az amerikai döntéshozók úgy vélték, hogy megfelelő emberek kiválasztásával, washingtoni segédlettel itt is liberális demokráciákat lehet meggyökereztetni. A történelmi tradíciót, a sajátos politikai kultúrát kevésbé figyelembe vevő felfogás hibáira többek közt a negyvenes évek végén lezajló szíriai puccsok hívták fel a figyelmet.¹¹ A Fehér Ház ennél sikerebben érvényesítette elképzeléseit a korábbi antifasiszta koalíció tagjai első összetűzésének helyszínén, Iránban. Az Angol-Iráni Olajtársaságot államosító Moszadek-kormány 1953 nyarán amerikai segédlettel történő megbuktatása a Washington irányába elkötelezett sah megerősítését, a nacionalisták meggyengítését, a Moszkva által támogatott Tudeh Párt föld alá szorítását eredményezte. A térség másik kulcsfontosságú államában, Egyiptomban, a Gamal Abdel Nasszer (1918-1970) vezette 1952. júliusi katonai hatalomátvétel előkészítésében is aktív szerepet vállaltak.¹² A Szabad Tisztek Mozgalmának győzelmét sikerként köny-

szakában főképp az államiság kezdeti fázisában lévő szaúdi monarchia, s Irán állt Amerika érdeklődésének előterében.

¹¹ Az amerikai diplomácia először magát Sukri el-Kuvatli (1891-1967) szíriai elnököt próbálta sikertelenül rávenni arra, hogy kezdjék el a rendszer demokratizálását. A vesztes palesztinai háború, s a nagyfokú korrupció nyomán növekvő elégedetlenséget látván Washingtonban a szovjetek által burkoltan támogatott felkeléstől tartottak. Amerikai részről ezért támogatták a hadsereg kurd származású vezérkari főnökének, Huszni al-Zaím (1897-1949) ezredesnek 1949. március 30-án végrehajtott hatalomátvételét. Ez volt az első sikeres katonai hatalomátvétel az arab világban. Az amerikaiak úgy gondolták, hogy Zaím megteremti a parlamentáris kormányzásra való áttérés feltételeit, s tárgyal Izraellel. A Legfelső Katonai Tanács (LKT) elnökeként államfői teendőket is ellátó Zaímnak azonban sok vonatkozásban más elgondolásai voltak, de ezek kivitelezésére nem volt ideje: a Szíriai Szocialista Nemzeti Pártot támogató tisztek felelősnek tartván őt a csoportosulás vezetőjének haláláért, Sami al-Hinnavi (1898-1950) ezredes vezetésével augusztus 14-én a hatalmát megdöntötték, őt és miniszterelnökét kivégezték. A drúzok támogatását élvező Hinnavi az LKT új vezetőjeként az államfői tisztséget egy veterán szíriai politikusnak, Hasem al-Atasszinak (1875-1960) engedte át. Mindketten szorgalmazták az Irakkal való uniót, ez azonban ellentétben állt a rendszer erős emberének, a kurd származású Adib ibn Haszán Sisakli (1909-1964) ezredes, valamint a mögötte álló damaszkuszi, hamai hatalmi csoport érdekeivel, s december 19-én Hinnavit eltávolították. A britekkel és a hasemitákkal szemben álló, inkább Kairó és Rijad, s részben Párizs támogatásában bízó Sisakli 1951. november 29-én egy újabb puccsot hajtott végre, a hatalmat teljesen saját kezébe vette, s 1953. július 10-én formálisan elnökké választatta magát. De 1954. február 25-én egy újabb katonai hatalomátvétel nyomán őt is eltávolították, s visszaállították a parlamentáris kormányzást az országban.

¹² Gamal Abdel Nasszer egy postamester fiaként 1918 januárjában született Alexandriában. Elemi iskolai tanulmányainak befejezése után a Kairó melletti Heluánban kezdte el a középiskolai tanulmányait. Családi körülményeinek alakulása többször is iskolaváltoztatásra készítette. Kairói nagybátyja otthonába kerülve 1933-ban a híres középiskola, az Al-Nahda diákja lett, melynek növendékei közül a korábbi évtizedekben sokan bekapcsolódtak a nacionalista mozgalomba, a belpolitikai küzdelmekbe. Politikai nézeteit tekintve eleinte a vezető nacionalista párttal, a Vafd Párttal szimpatizált, de a csoportosulás élén álló Musztafa en-Nahász (1879-1965), s környezetének elvtelen politikálása hamar kiábrándítja. Egyre többször vett részt demonstrációk szervezésében, s a harmincas évek derekán csatlakozott egy radikális nacionalista szerveződéshez, a Fiala Egyiptom Mozgalomhoz. Ennek köszönhető, hogy 1937-ben felvették a Katonai Akadémiára, melyet hadnagyi rangban 1938 nyarán fejezett be. Szolgált Szudánban, majd Egyiptomba visszatérve a Katonai Akadémia oktatója lett. Ideológiailag ez idő tájt a Muzulmán Testvérek is hatást gyakoroltak rá, azonban nem mondható el,

velhették el, mivel ez a regionális biztonságpolitikai elképzeléseik szempontjából igencsak ígéretesnek látszott.¹³

Az Egyesült Államoktól eltérően a Szovjetunió a régióban jóval lehatároltabb lehetőségekkel rendelkezett. Főképp a baloldali csoportokhoz köthető térségbeli befolyását a fokozott diplomáciai, politikai aktivitással próbálta szélesíteni.¹⁴ Ennek során Törökországtól megkísérelt határkiigazítást, támaszpont-létesítési lehetőséget, a líbiai területek egy része felett gyámsági jogokat szerezni, e törekvések azonban nem vezettek eredményre. Az arab országok közül a negyvenes évek második felében Szíriával, Libanonnal, majd Egyiptommal akart sokrétűbb, a fegyverszállítást is magában foglaló kapcsolatrendszert kialakítani. Moszkva a brit-amerikai, illetve a brit-egyiptomi ellentéteket megpróbálta a maga javára kamatoztatni. Természetesen az ideológiai válaszfalak, a kommunista csoportokkal szembeni ellenséges magatartás, a kapcsolatok gyors fejlesztését nagyban befolyásolta. A közel-keleti térség II. világháború utáni történetének első nagyobb vízvonalasítója, a palesztinai konfliktus kapcsán Moszkva Washingtonhoz hasonlóan támogatta az ENSZ Közgyűlés 181. számú határozatát, mely felosztotta a korábbi brit mandátumterületet.¹⁵ Az 1948. május 14-én létrejött Izrael Államot ugyan az Egyesült Államok ismerte el elsőként, de a Szovjetunió a fegyverszállításra is kiterjedő tevékeny támogatást biztosított a zsidó állam számára az első arab-izraeli háború időszakában. Mindez azonban nem vezetett egy hosszabb távú kapcsolatrendszer megalapozásához.

hogy nézeteikkel teljesen azonosulni tudott volna. Nasszer 1947 tavaszán felvették a Vezérkari Akadémiára, ennek elvégzése után őrnaggyá léptették elő. Önként jelentkezett a palesztinai hadszínterre, s különösen a Falludzsa körüli ütközetekben szerzett érdemeket. A hadsereg állapotáról, az el-látás körüli korrupcióról szerzett élmények a harcokban megsebesült katonatisztre rendkívül kiáb-rándítólag hatottak, s nagy szerepet játszottak a társadalmi változások iránti tenni akarása megerősítésében. Visszatérve Egyiptomba, először a Hadtáptiszti Iskola oktatója, majd 1951 novemberétől immár alezredesként a Vezérkari Akadémia tanárává nevezték ki.

¹³ Az SZTM megalakítását Nasszer és tisztársai a második világháború idején határozták el, a komolyabb szervezkedés azonban az 1948-as palesztin háború után indul meg. A következő év őszén létrejött az operatív irányító központ. A csatlakozó tiszteket 5 fős sejtekbe osztották, az így kialakított hálózat a hadsereg nagy részére, sőt a katonai elhárításra is kiterjedt. Az egyes haderőnemeknél lévő sejteket reszortfeladatok szerint csoportosították. A pontos szervezeti felépítést csak Nasszer és helyettese, Abdul Hakim Amer (1919-1967) ismerte. Az SZTM presztízsét nagyban növelte, hogy ügyüknek az idősebb katonatisztek közül sikerült megnyerni a palesztinai háború hőséneket, Mohamed Nagíb (1901-1970) tábornoknak a támogatását.

¹⁴ A Szovjetuniónak 1945 előtt a Hidzsázi – Nedzsi Királysággal (1926) (1932-től Szaúd Arábia), Észak-Jemennel (1929), s Egyiptommal(1943) létesültek diplomáciai kapcsolatai.

¹⁵ Az ENSZ Közgyűlés 1947. november 29-i született felosztási határozata a palesztinai mandátumterület 56 százalékát egy létrejövő zsidó, 44 százalékát pedig egy arab államnak ítélte. Ez utóbbi a nemzetközi ellenőrzés alatt maradt zónát is magában foglalta. Igaz a határozat arról is rendelkezett, hogy a zsidó állam területén egy jelentős számú arab, míg a másik oldalon elvileg jóval kisebb számú zsidó populáció maradhatott volna. A két állami megoldást arab részről ekkor elutasították, a kijelölt határokat cionista oldalról is ideigleneseknek tekintették. Az Izrael Állam kikiáltása után ki-robbant háború a meg sem alakult arab állam területének felosztásához vezetett. A történelmi forduló-pont a helyi palesztin társadalmat teljesen szétzilálta: közel 800 ezer arab menekült el a lakhelyéről, a másik oldalon a megtorló lépések eredményeként több százezer zsidó kényszerült távozásra főként Izraelbe a térségbeli arab államokból. A konfliktus a három monoteista vallás találkozási pontját a nemzetközi élet állandósuló feszültségforrásává tette.

A térség jövőjére árnyékot vető arab-izraeli konfliktus ellenőrzés alatt tartása céljából az USA, Nagy-Britannia és Franciaország 1950 májusában bejelentette, hogy korlátozzák az érintett államoknak történő fegyvereladásokat. Arab stratégiai értékelés szerint a három hatalom a paritást tekintve Izraelnek kedvezőbb helyzetet akart állandósítani. A rendelkezések betartásának ellenőrzésében a Szuezi Csatorna Társaság is részt vett.

Az egyiptomi fordulat, a külpolitikai kontinuitás főbb területei

A közel-keleti régió politikai folyamatait befolyásoló regionális változások sorában az arab-izraeli konfliktus mellett a másik jelentős fejlemény az 1952-es egyiptomi forradalom volt. A kairói hatalomváltás után a térség és a nagyhatalmak fővárosaiban élénk érdeklődéssel kísérték, hogy a monarchikus államformát a köztársasággal felváltó, a többpártrendszerrel betöltő, a korrupciónak hadat üzenő, a földreformot és más modernizációs lépéseket végrehajtó rendszer a külkapcsolatok terén milyen politikát követ. A témával foglalkozó publikációkban gyakorta találkozunk olyan leegyszerűsítésekkel, hogy a katonai rezsim külpolitikai törekvései is merőben újak voltak a korábbi korszakhoz képest. Az igazság ezzel szemben az, hogy a legfőbb döntéshozó szervvé vált Forradalmi Parancsnoki Tanács (FPT), s az új kormány külpolitikai prioritásainál többnyire a kontinuitás érvényesült.

A forradalom céljairól a hatalomátvétel után nyilvánosságra hozott 6 alapelv első helyen említette az 1882 óta tartó brit katonai jelenlét felszámolását.¹⁶ Egyiptom formálisan az 1936-os angol-egyiptomi egyezményben nyerte vissza a függetlenségét. De ezt a brit nagykövetség előjogai, a csatorna-övezetben állomásozó brit erők beárnyékolták. A háborút követő években az egyiptomi kormányok véget akartak vetni a katonai jelenlétnek, de az erről szóló tárgyalások zátonyra futottak. Kairó 1947 augusztusában a vitát az ENSZ BT elé vitte, de a testület végül nem foglalt állást a kérdésben. Az egyre élesedő konfliktus hatására az akkor hivatalban lévő Vafd kormány 1951 októberében egyoldalúan felmondta az 1936-os egyezményt. Noha a hatalomra jutó Szabad Tisztek sem zárták ki a fegyveres harc lehetőségét, ebben a vonatkozásban a fő céljuk az volt, hogy a brit erők kivonásáról egyezményt írjanak alá Londonnal, s ehhez megpróbáljanak nemzetközi támogatást szerezni.

A másik fontos prioritás, ahol jól látható volt a kontinuitás, a szudáni kérdés volt. Afrika legnagyobb állama 1899 óta angol-egyiptomi kondominium volt, de a terület felett irányadó befolyással a londoni kormány rendelkezett. A kialakult gyakorlat ütközött az egyiptomi nacionalizmus érdekeivel, mely a Ní-

¹⁶ A többi célkitűzés magában foglalta a feudális maradványokkal átszótt földbirtokrendszer és a monopóliumok eltörlését, a korrupció felszámolását, a társadalmi igazságosság megteremtését, erős nemzeti hadsereg és demokratikus rendszer kiépítését. (Gazdik Gyula: Nasszer ideológiai-politikai arculatának formálódása és a Szabad Tisztek Mozgalmának szervezkedése (1935-1952). In: A fejlődő országok múltja és jelene II. TITI Budapest, 1984. p. 163.)

lus-völgy egységének megteremtésére törekedett. Az 1936-os egyezmény nem változtatta meg a hatalmi viszonyokat Szudánban. Kairó 1951-es egyoldalú lépése azt is jelentette, hogy Egyiptom nem ismeri el a fennálló status quot a szomszédos országban. Miután bejelentette az egyezmény eltörlését, az akkor hivatalban lévő miniszterelnök, Musztafa en-Nahász Egyiptom uralkodóját a két ország királyának nyilvánította. A hatalom átvétele után az új döntést hozó centrum, a Mohamed Nagíb tábornok – aki mellesleg félig szudáni származású volt - által vezetett FPT a szudáni kérdésnek úgyszintén nagy jelentőséget tulajdonított. Nasszer a „Forradalom filozófiája” című, 1953-ban kiadott munkájában, az „afrikai kört” – ami ekkor burkoltan egyet jelentett Szudánnal - a második helyen említette az egyiptomi külpolitikai prioritások sorában. A Szabad Tisztek által is dédelgetett egyesítési tervek azonban végül is lekerültek a napirendről, mivel az 1954-es szudáni népszavazás ezt a lehetőséget elutasította, s három éves átmeneti periódus után, 1956 januárjában Afrika legnagyobb állama elnyerte a függetlenségét.

A kontinuitás harmadik eleme a semleges külpolitikai irányvonal volt. Ennek a formálódása az 1940-es évek második felében kezdődött, amikor Egyiptom megpróbálta kiszélesíteni addigi külkapcsolatait. A figyelemre méltó lépések közt lehet említeni, hogy a királyi kormány a Szovjetunióval 1950 elején nagykövetségi szintre emelte a diplomáciai kapcsolatokat. A koreai háború kirobbanása után az ENSZ Biztonsági Tanácsában az egyiptomi képviselő tartózkodott a szavazástól, amikor az Észak-Korea elleni kollektív fellépést indítványozó amerikai javaslatról döntöttek. Ebben az időben a szovjet fegyverek vásárlása is komoly mérlegelés tárgyát képezte, mivel a nyugati hatalmak elutasították, hogy fegyvereket adjanak el az országnak. A Nahász-kormány 1951-ben nem támogatta a regionális védelmi tömörülés, a Közel-keleti Védelmi Parancsnokság tervének megvalósítását.¹⁷ A katonai hatalomátvétel után a Szabad Tisztek se akar-

¹⁷ Az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Franciaország és Törökország 1951 októberében felszólították Egyiptomot arra, hogy alapítóként vegyen részt a Közel-keleti Védelmi Parancsnokság felállításában. Az alapítók közé már korábban meghívták Dél-Afrikát, Ausztráliát, s Új-Zélandot. A kairói kormánynak megígérték, hogy csatlakozás esetén a brit kormány átértékeli az 1936-os egyezményt, formálisan Egyiptomnak átengedi a szuezi bázist, de ezzel ténylegesen az új szervezet rendelkezne. Kialátásba helyezték a brit erők kivonását a csatornaövezetből, kivéve azokat, melyek a katonai szervezet kötelékében maradtak volna. A Közel-keleti Főparancsnokság főhadiszállását egyiptomi területen akarták felállítani. A négy kezdeményező hatalom 1951. novemberi nyilatkozata hangsúlyozta, hogy „a Közel-Kelet védelme létfontosságú a szabad világ számára”, a fő cél a csatlakozó államok támogatása abban, hogy be tudják tölteni szerepüket a térség védelmében. A NATO-val szorosan együttműködő szervezet fő feladata békében a tervezés lett volna, konfliktus esetén a főparancsnok dönthetett a rendelkezésére álló, s a térségben lévő erők fölhasználásáról. A szovjet térnyerés megakadályozását, a térség katonai ellenőrzését célzó terv kezdettől nem sok jóval kecsegtetett. Bizonyos szempontból a tüzet a vízzel próbálta egyesíteni: a térségben gyarmati múlttal, illetve még gyarmatokkal rendelkező államokat, a velük konfrontáló nacionalista politikai erőket, az arab országokat és Izraelt egy táborba akarta tömöríteni. Az elképzelés, melyet más arab államok se támogattak, sőt Izrael is fagyosan reagált rá, végül is megbukott. Moszkva is élesen reagált a tervre, amelyben komoly veszélyt látott birodalma biztonságára nézve. (Khalil, M.: *The Arab States and the Arab League. A Documentary Record*, Vol. II. International Affairs, Khayats, Beirut 1962. pp. 314-317.)

tak olyan szerveződésekhez csatlakozni, mely nyugati vagy szovjet befolyás alatt állt.

A negyedik prioritás, ahol a kontinuitás elemei érvényesültek, az arab-izraeli konfliktus volt. A királyi kormány élesen támadta a Palesztinába irányuló zsidó bevándorlást, s az ENSZ Közgyűlés 181. számú határozatát. Több más arab országhoz hasonlóan Egyiptom is részt vett az Izrael elleni 1948-as háborúban. A katonai fiaskónak súlyos hatása volt az ország belpolitikai életére. Az 1949-es fegyverszüneti megállapodás értelmében, a korábbi mandátum-területből a Gázai-övezet egyiptomi fennhatóság alá került. Az Arab Liga 1950 áprilisában megtiltotta a tagállamainak, hogy békeszerződést kössenek a zsidó állammal, s kötelezte őket, hogy gazdaságilag bojkottálják Izraelt. Egyiptom az Izraelbe tartó hajók útját az Akabai-öböl bejáratánál már gyakorlatilag 1949-től megakadályozta, két évvel később ezt a Szuezi-csatornára is kiterjesztették. A magatartás megváltozására számító izraeli kormányzat először üdvözölte az egyiptomi katonai hatalomátvételt, de rövidesen felismerték, hogy noha a Szabad Tisztek óvatosabbak, gyakorlatilag nem változtatnak az előző kormányok ellenséges magatartásán.

Az egyiptomi külpolitika új elemei

A külpolitikai prioritásokban bekövetkező változások elsősorban a nagyhatalmakhoz fűződő viszonyt érintették. Az új kairói rezsim igyekezett kiaknázni az Egyesült Államokkal a hatalomátvétel előkészítése során kialakult kooperációban rejlő lehetőségeket. A gazdaság és a hadsereg modernizálásához nyújtandó támogatás mellett, Washingtontól jelentős segítséget reméltek grandiózus tervük, az asszuáni vízi erőmű felépítéséhez. Az USA-val való szorosabb együttműködés, a kommunisták, illetve baloldali szakszervezeti vezetők üldözése a Szovjetunióval való kapcsolatok átmeneti visszaeséséhez vezetett. Moszkva és az egyiptomi kommunisták élesen támadták a katonai rezsim vezetőit, még az ország modern kori történetében nagy jelentőséggel bíró 1952 őszi földreformról is eléggé elmarasztalóan vélekedtek.¹⁸ A szovjet vezetés eleinte nem nagyon vette észre, hogy Kairó nem törekszik stratégiai partnerségre az Egyesült Államokkal. Pedig egyfajta jelzés is lehetett, hogy az egyiptomi vezetők, igaz ekkor még a színpalak mögött, egyre gyakrabban bírálták Washington regionális törekvéseit. Sőt a fordulat után néhány hónappal közvetítőkön, így a magyar diplomácián keresztül informális kapcsolatot létesítettek a Kínai Népköztársaság megbízottáival.¹⁹ Ez eléggé kockázatos lépés volt, mivel a „kommunista Kínával” való bármilyen együttműködés vörös posztó volt az Egyesült Államok szemében. Kairó alternatíva keresését nagyban stimulálta, hogy Washington egyáltalán nem sie-

¹⁸ Az 1952 szeptemberében kibocsátott földtörvény 200 feddánban (84 ha) szabta meg az egy birtokos tulajdonában tartható birtok felső határát, de az első két gyerek után még további 100 feddánt (42 ha) engedélyezett. Az agrárstruktúra módosítása mellett sor került a bérleti viszonyok és a mezőgazdasági munkások munkabérének rendezésére.

¹⁹ Egyiptomi-kínai kereskedelmi kapcsolatok Magyarországon keresztül. MOL, XIX-J-1-j, Egyiptom, 1945-1964. 17. dob., 002012/52. sz.

tett az Egyiptom által kért támogatásokról szóló tárgyalások elkezdésével. Előbb egyértelmű bizonyosságot szerettek volna kapni arról, hogy regionális stratégiai terveikben a legnépesebb arab államra hosszabb távon is építhetnek.

A Közel-keleti Védelmi Parancsnokság tervének kútba esése után, ezúttal az 1953 januárjában hivatalba lépő Eisenhower adminisztráció próbálta Kairó támogatását egy újabb védelmi paktumhoz megszerezni. Az ezt felvető új amerikai külügyminiszter, John F. Dulles azonban 1953 májusában üres kézzel távozott az egyiptomi fővárosból. Nasszer, aki az ország irányítását ténylegesen a kezében tartotta, eléggé világosan a tudtára adta, hogy országa számára nem a szovjet fenyegetés, hanem a csatornaövezetben lévő brit csoportosítás jelenti a fő biztonsági kihívást.²⁰ Amerikai részről szerették volna, ha Kairó változtat a zsidó állammal szembeni ellenséges magatartásán. Noha az új egyiptomi kormányzat óvatosabb volt Izrael irányába, mint elődei, az Arab Liga 1950. áprilisi határozatait továbbra is érvényesnek tekintette. Amerika 1954-ben meglehetősen sovány, mindössze 10 millió dollár értékű gazdasági támogatást nyújtott Egyiptomnak. Kairó haragját Washington a szuezi katonai bázis kiürítéséről szóló brit-egyiptomi tárgyalások sikeres befejezésének előmozdításával próbálta tompítani. Persze ebben a gesztusban nagyobb szerepet játszott az a megfontolás, hogy a keletkező űrt még inkább az Egyesült Államok tölthetné be, nem is szólva arról, hogy ezzel a regionális védelmi tervvel kapcsolatos amerikai elképzelés elutasításának legfőbb nasszeri érve elesne.

Az egyiptomi kormányzat számára jelentős siker volt, hogy hosszú tárgyalások után Nagy-Britanniával 1954 októberében sikerült aláírni a támaszpont 20 hónap alatt történő kiürítéséről szóló egyezményt. Az öröm azonban mégsem volt teljes, mivel a megállapodás lehetővé tette a brit csapatok visszatérését, ha a térség népeit „veszély fenyegetné”. Nem sokkal ezután azonban az USA, a nyugati hatalmak és Egyiptom érdekellentéteiből egy törésvonal keletkezett. A védelmi tömörülés létrehozására irányuló nyugati nyomás ellentétes volt az egyiptomi nacionalizmus érdekeivel, mely potenciálisan vezető szerepre törekedett az arab világban. Ez sem volt előzmény nélküli, hiszen már Mohamed Ali (1805-1848) pasa, a modern Egyiptom létrehozója, az 1830-as években kísérletet tett az Ottomán Birodalomnak egy arab dominanciájú hatalmi entitássá való átalakítására. Az arab egység gondolata az első világháború után Egyiptomban is nagyobb teret nyert. Nasszer, aki fiatal korában találkozott ezekkel a nézetekkel, a Forradalom filozófiája című írásában az egyiptomi külpolitika hosszú távú prioritásai közt az arab kört első helyen említette.²¹

A nyugati törekvéseket Egyiptom a szocialista és a semleges országokkal való kapcsolatok erősítésével próbálta ellensúlyozni. A kapcsolatok kiszélesíté-

²⁰ Nasszer 1953 tavaszán formálisan a második ember volt az FPT-ben, pozíciója erősödését jelezte, hogy májusban miniszterelnök-helyettség és belügyminiszterré nevezték ki, ezzel a közigazgatás irányítása is a kezébe került.

²¹ Nasser, G. A.: *Egypt's Liberation. (The Philosophy of the Revolution)*. Public Affairs Press. Washington D.C. 1955. p. 88.

sét nagyban elősegítette, hogy Sztálin halála után Moszkva változtatott a fejlődő, így az arab térség nacionalista mozgalmaihoz fűződő viszonyán, s egy széles körű, imperialista ellenes nemzeti egységfront létrehozásának propagálása kerül előtérbe. A korábbi években éles kritikával illetett nacionalista vezetők, köztük az 1954 őszén országában már teljhatalommal rendelkező Nasszer is, a szovjet hatalmi érdek módosulásával más megítélés alá kerültek. Egyiptom és a Nyugat közti kapcsolatok romlása jó alkalom volt arra, hogy Moszkva kiterjessze befolyását ebben a stratégiailag fontos térségben, megvalósítván egy régi, már a cári időszakban dédelgetett álmot a Földközi-tenger keleti medencéjében való stabil jelenlétet. A keleti tömb államaival nemcsak a gazdasági kapcsolatok javultak, hanem az esetleges fegyvervásárlásról még 1953 végén elkezdődött titkos tárgyalások 1954 folyamán mind sűrűbbé váltak

A britekkel kötött megállapodás után Kairó jelezte Moszkvának, hogy Nasszer részt fog venni az indonéziai Bandungba tervezett afro-ázsiai konferencián. Egyiptom decemberben egyértelművé tette, hogy a NATO-tag Törökországgal nem kíván szerződést kötni, ezzel az Amerika által inspirált védelmi paktum terve előtt újra becsapta az ajtót. Amire Egyiptom nem volt hajlandó, azt arab riválisa, Irak felvállalta: a Nyugat-barát ország miniszterelnöke, Nuri Szaid 1955 januárjában Kairóban közölte, hogy rövidesen aláírják Ankarával a biztonsági egyezményt. Nem sokkal később, február 24-én a két ország képviselői az iraki fővárosban kézjegyükkel látták el a megállapodást, mely Bagdadi Paktum néven vonult be a régió történetébe. Az egyezményhez rövidesen Nagy-Britannia, Pakisztán és Irán is csatlakozott, a tömörülést az Egyesült Államok kívülről támogatta. De Washington várakozásaival szemben Irakon kívül más arab országok nem léptek be a szerveződésbe. A szovjet külügyminisztérium elítélte az új katonai tömb létrehozását, egyúttal támogatásáról biztosította az érintett térségbeli államokat. A korábban már elhatározott szándékának megfelelően, a nyugati hatalmak rosszallása ellenére, Nasszer 1955 áprilisában részt vett a bandungi konferencián. A békés egymás mellett élés 10 alapelvét elfogadó esemény Nasszer semleges orientációját nagyban megerősítette.²²

Ebben a periódusban a törésvonal Kairó, a nyugati hatalmak és helyi szövetségeseik közt egyre inkább szélesedett a térségben. Az ekkor ismertté vált egyiptomi stratégiai elemzések hangsúlyozták, hogy a Bagdadi Paktum az arab nacionalizmust, s az arab egységet veszélyezteti. A Nyugattal való szorosabb kapcsolatokat csak Egyiptom arab világban játszott vezető szerepének elismerése, s a térségbeli államok elmaradottságának csökkentéséhez nyújtott fokozott támogatás mellett tudták elképzelni. Az amerikai tervektől eltérően a közel-keleti térség biztonságát nem a Törökországot és esetleg Izraelt is magában foglaló védelmi szervezet, hanem egy északi, egy balkáni, s egy de facto kairói irányítás

²² Ezen elvek közt szerelt többek között a kis- és nagynemzetek egyenjogúsága, tartózkodás az agressziótól vagy az attól való fenyegetéstől, a viszályok békés rendezése, a kölcsönös érdekek, és együttműködés előmozdítása, valamennyi nemzet szuverenitásának és területi sérthetetlenségének a tiszteletben tartása. Tóthné Nagy Magdolna: Belgrádtól Delhiig. Kossuth, 1984. p. 17.

alatt álló arab védelmi tömörülés együttműködése révén kívánták megoldani.²³ Az USA számára fontos volt Egyiptom, de Washington az érdekeit egy diverzifikáltabb térségbeli kapcsolatrendszer kialakítása révén próbálta érvényesíteni. A fő szempont a nagy rivális térnyerésének meggátlása volt. Moszkva a térségbeli befolyásának kiterjesztése érdekében hajlandó volt –legalább is átmenetileg – Kairó vezető szerepét az arab világban elismerni, s Nasszer modernizációs igényeit sok vonatkozásban teljesíteni. Még a Bagdadi Paktum megkötésének időszakában Egyiptom kisebb volumenű fegyvervásárlásról állapodott meg Csehszlovákiával. Nem sokkal ezután fedáján akciókra válaszként Izrael komoly katonai csapást mért Gázában, mely jelentős egyiptomi veszteségekkel járt. Ezt követően Nasszer elhatározta, hogy egy nagyobb volumenű katonai egyezményt köt a keleti tömb államaival. Júliusban Egyiptom közel 150 millió dollár értékű fegyver szállításáról állapodott meg a Szovjetunióval, s más kelet-európai beszállítókkal. Az erről szóló egyezményt szeptember 20-án Csehszlovákiával írták alá Varsóban, melyet Nasszer egy héttel később jelentett be.²⁴ Ez nagy horderejű döntés volt, mellyel Egyiptom átlépett a nyugati hatalmak által 1950-ben kialakított status quo, s a fegyverkezés új szakasza nyílt meg a térségben. Az egyiptomi döntés az amerikai-brit stratégiai érdekeket érzékenyen érintette. Ellenlépésként megkezdődtek Irakba a fegyverszállítások, s az Egyesült Államok nem emelt kifogást az ellen, hogy Franciaország fegyvereket adjon el Izraelnek. Ugyanakkor az USA és Nagy-Britannia több lépést is tett az arab-izraeli feszültség enyhítése, illetve az egyiptomi külpolitikai stratégia megváltoztatása érdekében. Az amerikai elnök által felkért szakértő, Eric Johnston 1955 augusztusában a Jordán folyót és vízgyűjtő területét érintő regionális vízmegosztási tervet terjesztett elő, de ez a politikai klíma romlása miatt végül is az érintett országok részéről nem került komoly mérlegelésre. Anthony Eden brit miniszterelnök az arab-izraeli konfliktussal foglalkozó, a londoni Guildhallban november 9-én elhangzó beszédében élesen támadta Moszkvát a térségbe irányuló fegyverszállítások miatt, s az arab-izraeli konfliktus rendezésének legfőbb előfeltételét a határokról szóló kompromisszumos megállapodásban látta, melyet az USA és más nagyhatalmak garantálnának. Ugyancsak hangsúlyozta a menekültek fokozott megsegítésének fontosságát.²⁵ Miután hírek érkeztek arról, hogy a Szovjetunió támogatást ajánlott az asszuáni projekt megvalósításához, – évekig tartó huzavona után – az USA, Nagy-Britannia és a Világbank a vízi erőmű felépítéséhez de-

²³ A közép-keleti védelmi stratégia kérdése, s Egyiptom álláspontja ezzel kapcsolatban. MOL, XIX-J-1-j, Egyiptom, 1945-1964. 9. dob., 005897/55. sz.

²⁴ Az egyezmény révén Egyiptom több, mint 120 MiG15-ös repülőgépet, 30-60 IL-28-as bombázót, gyakorló és szállító gépeket, 200 közepes és nehéz harckocsit, tüzérségi fegyvereket kapott. Emellett rombolók, aknaszedők, s három tengeralattjáró is volt a szállítási listán. Ginat, R.: *The Soviet Union and Egypt, 1945-1955*. Routledge; 1994. pp. 212-215.

²⁵ Eden szerint az arabok az 1947. novemberi felosztási döntéssel kezdődő ENSZ határozatokat fogadják el kiindulópontként, s hajlanának ennek alapján párbeszédet kezdeményezni Izraellel. A zsidó állam az 1949-es fegyverszüneti vonalaktól indul ki. A miniszterelnök úgy vélte: a két kiindulópont közt lehet megoldást találni. (Hurevitz, J.C.: *Diplomacy in the Near and Middle East*. A Documentary Record II. Princeton, 1956. pp. 413-415.)

cemberben szintén támogatást ígértek.²⁶ Eisenhower és Eden 1956. januári washingtoni megbeszélésük során megerősítették, hogy támogatják az asszuáni terv megvalósítását, s egyetértettek abban, hogyha Nasszer részéről politikai együttműködési készség jelentkezik, azt nyugati részről viszonzni kell. A Fehér Házban lezajlott találkozón jóváhagyott stratégia ekkor még lehetőséget látott arra, hogy az egyiptomi politika irányát a projekt támogatásán keresztül befolyásolják. Washington 1956 januárjában különleges jogokkal felruházott elnöki megbízottat küldött a térségbe a közel-keleti béke ügyének előmozdítására. Robert Anderson két hónapos Kairó és Tel-Aviv közti ingadiplomáciája azonban kudarcra végződött. A helyzetet még inkább elmérgesítette, hogy március 1-jén, Selwyn Lloyd angol külügyminiszter kairói látogatásával egy időben Huszein jordániai király (1952-1999) váratlanul menesztette Glubb pasát (Sir John Bagot), aki negyedszázada állt az Arab Légión élén. A Bagdadi Paktumba való belépés elutasítása mellett rövid időn belül ez volt a fiatal hásimita uralkodó második barátságtalan gesztusa, melyben Eden Nasszer kezét látta. Az Anderson misszió zátonyra futása és a Glubb ügy után London és Washington egyetértettek abban, hogy a Kairóval szembeni politikát meg kell változtatni, a megoldás módjait illetően azonban eltérések voltak. Az eseményekből Eden azt a következtetést vonta le, hogy Nasszer a szovjet politika eszköze, célja a nyugati befolyás teljes aláírása, ezért a Nílus-parti ország éléről mielőbb el kell távolítani. Az amerikai elnök által március 28-án jóváhagyott „policy paper”, az Omega terv, ennél óvatosabb volt. Ez hangsúlyozta, hogy Nasszer számára világossá kell tenni, hogy nem lehet egyszerre szoroson együttműködni a Szovjetunióval, s élvezni a legnagyobb kereskedelmi kedvezményből adódó előnyöket. Az Omega terv előírta, hogy továbbra is tagadják meg a fegyvereladásokat, halogassák az olaj és gabonaszállításokat, késleltessék az asszuáni projektről való tárgyalások befejezését, Szaúd-Arábiát próbálják meg Egyiptomtól eltávolítani, s segítsék elő, hogy a szaúdi uralkodó Nasszerrel szemben az arab világ egyik meghatározó vezetője legyen. Mindazonáltal amerikai részről nem akarták az egyiptomi vezető előtt végleg bezárni az ajtót, tartottak attól, hogy ezzel teljesen Moszkva karjaiba lökik.

Ezt követően a térségben rendkívül felgyorsultak az események. Egyiptom áprilisban formális katonai egyezményt írt alá Dzsiddában Szaúd-Arábiával és Jemennel, majd pedig május 16-án bejelentették a diplomáciai kapcsolatok felvételét a Kínai Népköztársasággal. Noha Peking és Kairó együttműködése nyílt titok volt, a lépés részben válasz volt arra, hogy az asszuáni projekt finanszírozásáról szóló megállapodás megkötését nyugati részről hónapok óta halogatták. Dulles külügyminiszter május közepén közölte az egyiptomi nagykövettel, hogy megfelelőképp előkészített megállapodás hiányában más célra csoport-

²⁶ Az asszuáni létesítményt 12 év alatt akarták felépíteni, a költségeket 1,3 milliárd dollárra becsülték, ebből 900 millió dollárt, helyi fizetőeszközben Egyiptomnak kellett biztosítania, a Világbank 200, az USA és Nagy-Britannia pedig az első stádiumban 56, illetve 14 millió dollárt, a később fázisokra további 130 millió dollárt ígértek. Goldschmidt, Jr. A. – Johnston, R.: Historical Dictionary of Egypt, American University, Cairo 2004. p. 62.

tosították át a folyó pénzügyi évben a projekt kezdeti munkálatainak támogatására szánt összeget. De célzott rá, hogy a politikai kapcsolatok javulása esetén a következő pénzügyi év előirányzatainak a tárgyalásánál a Kongresszus támogatását könnyebb lenne elnyerni.²⁷ Május végén amerikai illetékesek közölték a nagykövettel, hogy a kapcsolatok javulásának előfeltétele, hogy Egyiptom maradéktalanul teljesítse a pénzügyi előfeltételeket, hivatalosan is jelentse ki, hogy nem lesz több fegyverüzlet a Szovjetunióval, s segítse elő az arab-izraeli kiegyezést.²⁸ Nasszernek alig maradt kétsége afelől, hogy nyugati részről végül is elállnak a projekt támogatásától. Annak demonstrálására, hogy céljaitól semmilyen nyomásgyakorlással nem lehet eltéríteni, a csatornaövezetből június közepén befejeződött brit evakuáció utáni látványos ünnepségek jó alkalmat kínáltak. A több napon át tartó ünnepségen, melyen számos külföldi vendég, köztük Dmitrij Sepilov szovjet külügyminiszter is részt vett, Nasszer hangsúlyozta, hogy a brit erők távozása nemcsak Egyiptom, hanem az egész arab világ ünnepe. Látványos katonai demonstrációval is igyekezett alátámasztani az ünnepségen többször is elhangzó kijelentését, hogy Egyiptomnak a térség megvédéséhez megvan az ereje, s semmi szükség nincs arra, hogy a brit erők e célból visszatérjenek. A Sepilovval való tárgyalásokról kiadott közlemény aláhúzta: a semleges külpolitikát követő egyiptomi kormány fontosnak tartja, hogy kapcsolatai bővüljenek a szocialista országokkal.²⁹ Nasszer karizmáját tovább erősítette, hogy az ünnepséget követő népszavazáson az ország elnökévé választották.

Nasszer sejtése már néhány héttel elnökké választása után beigazolódott. Július 19-én Dulles külügyminiszter magához kérte Ahmed Huszein egyiptomi nagykövetet, s eléggé megalázó körülmények között átadott jegyzékben hivatalosan közölte az adminisztráció nyilatkozatát arról, hogy az Egyesült Államok visszavonja az asszuáni vízi erőmű felépítésének támogatására korábban tett ajánlatát. A jegyzék az indokok közt megemlítette, hogy Egyiptom a Nílus vízfelhasználási jogait a többi érintett állammal nem tisztázta, s kétségek merültek fel afelől, hogy Kairó tudja-e biztosítani a munkálatokhoz szükséges összegeket.³⁰ Az amerikai külügyminiszter kifejtette, hogy az építkezéshez szükséges hatalmas összeg előteremtése az egyiptomi népnek súlyos megpróbáltatást fog jelenteni. Majd ironikusan azt is hozzátette, hogy az erőmű felépítésének dicsőségét meghagyják Moszkvának.³¹

A szuezi válság

²⁷ Bowie, R.R.: Eisenhower, Dulles, and the Suez Crisis. In: Louis, WM. R.-Owen, R.(ed.) Suez 1956. Oxford 1989. p. 192.

²⁸ Heikal, M.: The Cairo Documents. New York 1973. pp. 62-63.

²⁹ 1956. június hónapról készített külpolitikai összefoglaló. MOL, XIX-J-1-j, Egyiptom 1945-1964, 5. dob., 0049/5. sz.

³⁰ Lugosi Győző (sz.): Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez. L'Harmattan 2006. p. 324.

³¹ Heikal, M.: im. p 67.

Nasszer Titóval és Nehru indiai miniszterelnökkel Jugoszláviában tárgyalt, amikor az amerikai ajánlat visszavonásáról értesült. Tisztában volt azzal, hogy ez a lépés Nagy-Britannia és a Világbank döntését is meghatározza. Visszatérve Kairóba, Heikal szerint Nasszer július 21-én döntötte el, hogy válaszlépként államosítani fogja Szuezi Csatorna Társaságot.³² Elhatározását biztonsági okokból nem a forradalom negyedik évfordulóján, hanem három nappal később, július 26-án Alexandriában elmondott beszédében jelentette be, s közölte, hogy a hajóforgalom bevételeiből fogják fedezni a vízi erőmű felépítését. Az Izraelt, az imperializmust, a Világbank vezetését elítélő, az arab nacionalizmust dicsőítő beszéd bombaként hatott az egész világon. A lépésnek óriási volt a stratégiai jelentősége, hiszen a Közel-Keleten termelt kőolaj közel felét a csatornán át szállították, az 1955-ben áthaladó 15 ezer hajó háromnegyede valamely NATO tagállamhoz, egyharmada Nagy-Britanniához tartozott.³³ Az államosítás kihatásai hátrányosan érinthették a térségbeli nyugati, főképp a brit tőkeérdekeltségeket. Az államosításról szóló döntés nem volt egy hirtelen elhatározás eredménye, mivel egy ilyen lépést nem lehet néhány nap alatt előkészíteni. A hatalom új birtokosai már a forradalom győzelme után nagy figyelmet fordítottak a Szuezi Csatorna Társaság működésére. 1953-ban létrehozták a Szuezi Csatorna Hivatalt, hogy készüljön fel 1968-ra, a 99 éves koncessziós időszak végére. Nasszer utasította a hadseregvezetést, hogy térképezze fel a társaság műszaki lehetőségeit, s 1955-ben a katonai felderítést megbízta azzal, hogy gyűjtsön információt a társaság profitjáról, külső kapcsolatairól. A különböző elemzések alapján Nasszer 1956 derekán úgy vélte, hogy elvileg lehetséges a társaság államosítása.³⁴

A Nasszer lépése által leginkább érintett állam, Nagy-Britannia, az ellenintézkedések megtervezésekor főképp Franciaországra számíthatott. Párizs nemcsak a társaságban lévő érdekeltségeinek a veszélyeztetettsége miatt került a britekkel egy táborba, hanem azért is, mivel úgy gondolta, hogy a szuezi ügy jó alkalom arra, hogy az algériai felkelők fő támogatóját, az egyiptomi rendszert megdöntsék, s ezzel Franciaország tengerentúli megyéjében stabilizálhatják a helyzetet.³⁵ Volt még egy tényező, mely a két ország együttműködését erősítette: a londoni és párizsi vezetők számára a meghatározó politikai élmény a második világháború volt, ennek alapján úgy vélték, hogy az engedmények müncheni politikáját nem lehet még egyszer megismételni. London bosszúságára azonban az amerikai megközelítés különbözött a nyugat-európai szövetségeseiktől. Az egyiptomi kérdés kezelésében a brit és amerikai álláspontban már márciusban felszínre kerültek különbségek a válságmenedzselés során még markánsabbá váltak. Washington egyetértett a pénzügyi szankciós lépésekkel, de az Eden által

³² Heikal, M.: im. 68.

³³ Gazdik Gyula: A Közel- és a Közép-Kelet. In: Diószegi István, Harsányi Iván, Németh István /sz./: 20. századi egyetemes történet, III. kötet, 1945-1995. Korona Kiadó, 1997. p. 307.

³⁴ Alterman, J.B.: American aid to Egypt in the 1950s: from hope to hostility. *Middle East Journal*, 1998/1. pp. 67-69.

³⁵ Az Algériai Nemzeti Felszabadítási Front 1954-ben kezdte el fegyveres harcát a francia erők ellen. Algéria végül is 1962 márciusában nyerte el a függetlenségét.

kezdetől favorizált katonai megoldást nem támogatta. Számukra elsődleges szempont volt a csatornán való áthaladás biztonságának garantálása. Eisenhower attól tartott, hogy az erőszakos fellépés veszélybe sodorja a nyugati világ olajellátását, s „Dakartól a Fülöp-szigetekig” szembesülni kell a negatív konzekvenciákkal. Nem is szólva arról, hogy a csatorna-övezetben jelentős erőt kellene állomásoztatni, amely ki lenne téve terrortámadások veszélyének. Az amerikai vezetők úgy vélték, hogy Nasszert békés úton kell rákényszeríteni arra, hogy egyezzen bele a csatorna nemzetközi igazgatás alá helyezésébe. Ha ezek az eszközök eredménytelenek lesznek, akkor kell az erő alkalmazását megfontolni, s ekkor egy ilyen lépést valószínűleg a nemzetközi közvélemény is elfogadja. Washingtonnak sikerült partnereivel elfogadtatnia, hogy hívják össze a csatornát használó országok képviselőinek tanácskozását. Az augusztus 16-án Londonban megnyílt fórum munkájában végül is 22 állam vett részt, Egyiptom nem ismerte el a nemzetközi értekezlet kompetenciáját, s ezért nem küldte el képviselőjét a tanácskozásra. A Szezi-csatorna nemzetközi ellenőrzés alá helyezéséről szóló javaslatot 18 ország támogatta, s R. Menzies ausztrál miniszterelnök vezetésével delegációt küldtek Kairóba, hogy Nasszerrel elfogadtassák a javaslatokat. De az egyiptomi vezető nem volt hajlandó érdemben tárgyalni a Londonban kimunkált elképzelésről. Ebben az időben még egyértelműbbé vált, hogy a nyugati szövetségesek közt nincs egység, s az Egyesült Államok más irányban keresi a megoldást. Ezt nemcsak az amerikai választási kampány, hanem átgondolt politikai számítás is motiválta. Nem akarták felvállalni az erőszakos megoldás kockázatait, s nem kívántak osztozni a két klasszikus gyarmatosító hatalomnak az arab világban várható további tekintélyvesztésében. Tartottak attól is, hogy egy konfrontatív álláspont támogatása Moszkvával is kiszámíthatatlan konfliktust eredményezhet. Amerikai diplomaták körében nyugtalanságot keltettek azok a kósza hírek, melyek arról szóltak, hogy fegyveres konfliktus esetén szovjet és kínai önkéntesek sietnek az egyiptomiak segítségére. Amíg Dulles számára a nemzetközi ellenőrzés maximális, Eden számára minimális követelés volt.³⁶ Még a Menzies delegáció Kairóban tárgyalt, amikor Dulles ideiglenes megoldásként előterjesztette a Szezi-csatorna Használóinak Társulása (SCUA) felállításáról szóló tervet, mely a vízi úton való áthaladás technikai-pénzügyi teendőit koordinálta volna, amíg tárgyalásokon végleg nem rendezik a szezi kérdést. Az amerikai diplomácia úgy vélte, hogy a terv lehetőséget ad a Nasszerrel való kooperációra, de ha ő erre nem hajlandó, akkor is időt lehet nyerni, s az adminisztrációnak az elnökválasztás után nagyobb lesz a mozgástere az ellenlépések megtervezésében. Noha az elképzelést Nasszer már előzetesen elvetette, a csatornát használó országok szeptember 19-én kezdődő második londoni konferenciáján résztvevők nagy része támogatta. A SCUA felállítására október 1-jén Londonban került sor, de érdemleges szerepet a további eseményekben nem játszott. A figyelem az ENSZ felé fordult: szeptember 23-án ugyanis a brit és a francia kormány a szezi válság ügyében kérte az ENSZ BT összehívását. A két ország által be-

³⁶ Guhin, M.A.: John Foster Dulles: A statesman and his times. Columbia University Press, 1972. p. 289.

nyújtott határozat-tervezet az első londoni konferencián elfogadott javaslaton alapult. A testület október 5-14. közt tartott plenáris ülésein, s az egyiptomi, brit és a francia külügyminiszter tárgyalásain felmerült egy kompromisszumnak a lehetősége, de a katonai opció Eden részéről ekkor történt felvállalása mindezt zátonyra futtatta.

A brit-francia katonai tervezők által kidolgozott Muskétás-tervet a két kormány még augusztus 11-én elfogadta. Ez szeptember 15.-re írta elő az Egyiptom elleni támadás megkezdését, de ennek technikai-politikai előfeltételeit erre az időre nem sikerült biztosítani. Brit részről hajlottak volna a terv lassú elaltatására, de Párizs erőteljes nyomást gyakorolt Londonra, hogy sürgősen cselekedjenek, mivel a szovjet haditechnika hadrendbe állításának befejezése a későbbiekben már nagyon megnehezíti a katonai megoldás végrehajtását. A francia kormány képviselői augusztus-szeptember folyamán számos alkalommal tárgyaltak Izraellel egy katonai konfliktusban történő együttműködésről, a francia fegyverszállításokról. A zsidó állam vezetői aggodalommal szemlélték az Egyiptomba történő szovjet katonai szállítások, s a szuezi brit bázis kiürítése nyomán kialakult helyzetet. Ez Kairót nagyban megerősíthette, s a korábban Izrael számára kedvezőbb katonai paritást felborulással fenyegette. A július 26.-i fordulat a stratégiai környezetet még bonyolultabbá tette. Tel-Aviv tehát érdekelt volt az egyiptomi rendszer megdöntésében, illetve katonai meggyengítésében. Francia javaslatra Izrael vállalta, hogy Egyiptom elleni támadása szolgál majd ürügyként a francia-brit hadigépezet Egyiptom elleni támadásához. Október 14-én Chequersben, a brit miniszterelnök vidéki rezidenciájában Albert Gazier megbízott francia külügyminiszter, s Maurice Challe vezérkari főnök-helyettes ismertette az elgondolást, amely felkeltette Eden érdeklődését. Két nap múlva Párizsban, a Matignon Palotában a brit és a francia miniszterelnök, valamint a két külügyminiszter titokban folytatták a tárgyalásokat. Eden beleegyezett a háború izraeli részvétel mellett történő megindításába, s ezt a következő napon írásban is megerősítette. A három ország képviselőinek a részletekről szóló egyeztető tárgyalására Sèvres-ben, Párizs elővárosának egyik előkelő villájában, október 22-24. közt került sor. Még a hadműveletek konkrét részleteinek napirendre kerülése előtt Ben Gurion izraeli miniszterelnök úgy érezvén, hogy 1948 után érkezett az a pillanat, amikor gyakorlati lépéseket lehet tenni a zsidó állam további területi igényeinek biztosítása érdekében, Guy Mollet-val folytatott megbeszélésén felvette a Közel-Kelet politikai átrajzolásának lehetőségét. Többek közt Dél-Libanon, Ciszjordánia és az Akabai-öböl térsége szerepelt a kívánságlistán. Boszúságára azonban a francia miniszterelnök irreálisnak ítélte a közel-keleti határok átrajzolásával kapcsolatos elképzeléseket. A tanácskozás résztvevői az Egyiptom ellen indítandó háborúhoz kedvezőnek ítélték a külső körülményeket. Lelkesítette őket a varsói, budapesti események híre, úgy vélték, hogy a lengyel és magyar válság nem teszi lehetővé Moszkva számára, hogy a készülő vállalkozásukat veszélyeztesse. Számítottak arra is, hogy a katonai fellépést helytelenítő Amerikát a kampány utolsó napjaiban főképp az elnökválasztás foglalkoztatja. A tanácskozás utolsó napján, október 24-én a villa konyhájában szövegezett, tás-

kairógépbe diktált, helyesírási hibáktól sem mentes protokoll szerint, – melyből csak Ben-Gurion példánya maradt meg, – az izraeli erőknek október 29-én kellett megkezdeniük az akciójukat, s színlelt diplomáciai „bevezető” után, a következő lépésben, 31-én következett az egyiptomi erők elleni brit-francia légi akció.³⁷

A küszöbön álló háború előkészületei nem kerültek el a nagyhatalmak figyelmét. Az amerikai felderítés észlelte az izraeli, brit-francia katonai előkészületeket, a szovjet hírszerzés pedig egyes történészek vélekedése szerint – igaz ez egyértelmű forrásokkal egyelőre még nem alátámasztható - a hadműveletek megkezdésének idejéről pontos információkkal rendelkezett. Persze ha így van, nagy kérdés, hogy mikor kerültek az információ birtokába, s ha időben tudomásukra jutott, miért nem osztották meg azt a kairói vezetéssel. A háború forgatókönyvét pontosan ismerő francia forrásokból a küszöbön álló eseményekről a párizsi egyiptomi katonai attasé is tájékoztatást kapott. Tharvat Okasha ezredes futárját azonban Nasszer csak október 29-én délben, órákkal a háború megkezdése előtt fogadta, s még ekkor sem hitte el, hogy Nagy-Britannia és Franciaország részese lesz a háborús kalandnak. Még korábban úgy vélte, hogy a nyugati katonai fellépésnek az államosítást követő héten 80, augusztusban 40, októberben pedig 20 százalékos lesz a valószínűsége, s ezt követően teljesen lekerül a napirendről.³⁸ Ebben alaposan tévedett, s a politikai sakkjátszmák közepette még az egyiptomi főparancsnokság szeptemberben készített összegzését, mely mérlegelte egy brit-francia támadás következményeit, sem vette elég komolyan.

Az előzetes forgatókönyvnek megfelelően az izraeli erők október 29-én, helyi idő szerint délután ötkor behatoltak a Sínai-félszigetre, s egyetlen nap alatt közel 100 kilométert nyomultak előre. A támadás az egyiptomiakat láthatóan váratlanul érte, a frontvonalon a zűrzavar, a bomlás jelei mutatkoztak. Október 31-én este 18:30-kor pedig az angol-francia légierő bombázni kezdte az egyiptomi célpontokat. Moszkvában eközben ülésezett az SZKP KB Elnöksége, s a testület az előző napi állásfoglalását megváltoztatva úgy döntött, hogy kivonulás helyett katonailag vet véget a magyarországi forradalomnak. Azóta is izgalmas kérdés, hogy a szuezi kaland milyen mértékben játszott szerepet a beavatkozásról szóló elhatározásban. Az itteni hadi helyzet alakulása, mely felvetette az egyiptomi rendszer összeomlásának lehetőségét, kétségtelenül a döntés egyik fontos összetevője volt. Az elnökségi ülésen Nyikita Sz. Hruscsov, a párt első titkára úgy nyilatkozott, hogy az egyiptomi pozíciók elvesztését, s egy magyarországi kivonulást Nyugaton a Szovjetunió gyengeségével azonosítanak: vagyis Moszkvának birodalmi érdekei védelme érdekében mindenképp erőt kell demonstrálnia.³⁹ A birodalom helyzetének megszilárdítása prioritást élvezett a stra-

³⁷ Shlaim, A.: The Protocol of Sèvres: anatomy of a war plot. International Affairs, 1997/3. p. 530.

³⁸ Hewedy, A.: Nasser and the Crisis of 1956. In: Louis, WM., Roger .- Owen, Roger. (sz.), im. pp. 168-169.

³⁹ Rainer M. János: A Szovjetunió. In: Békés Csaba (sz.): Evolúció és revolúció, 1956-os Intézet - Gondolat Kiadó, 2007. p. 51.

tégiailag amúgy nagyon fontos egyiptomi pozíciókhoz képest.⁴⁰ Moszkva a kairói rendszert elsősorban az ellene irányuló agressziót elítélő retorika, a diplomácia adta politikai mozgástér révén próbálta támogatni. A Szovjetunió nem volt abban a helyzetben, hogy katonailag közvetlenül beavatkozzon az eseményekbe. Ezt a november elsején Moszkvában sorra került találkozó szovjet részről egyértelműen közölték Sukri el-Kuvatli szíriai köztársasági elnökkel.⁴¹ A szorult helyzetben lévő moszkvai vezetés számára kedvező volt, hogy az amerikai külpolitika ezekben a kritikus napokban elsősorban a számára fontosabb közel-keleti régióra koncentrált, itt sokkal nagyobb lehetőségekkel rendelkezett a folyamatok befolyásolására. Az Egyesült Államok ugyan szolidáris volt a magyar forradalommal, de a közvetlen beavatkozás, a második világháború utáni status quo megváltoztatása, noha bizonyos módosító indítványok megfogalmazódtak, nem volt komoly mérlegelés tárgya.⁴² Nem is szólva arról, hogy a lehetőségei a kelet-európai régióban jóval lehatároltabbak voltak.

Noha az Egyiptom ellen tervezett támadásról számos információ futott be az amerikai fővárosba, az érdekeltek tudván, hogy Washington ellenzi a válság erőszakos megoldását, kártyáikat nem fedték fel az adminisztráció előtt. A háború kirobbanása, London és Párizs szerepének egyértelművé válása után, az elnök több üzenetben is figyelmeztette Edent, hogy a három hatalom akciója ellenkezik az ENSZ alapokmányával, elidegenítheti a fejlődő országokat, lehetőséget adhat a Szovjetunióknak a további térnyerésre, s ellenőrizhetetlen folyamatokat indíthat el a térségben. Azt is hangsúlyozta, hogy még a katonai siker esetén is a csatorna működtetése egy ellenséges országban jelentős biztonsági kockázatokkal jár. Eisenhower úgy vélte, hogy Egyiptomnak joga volt a Szuezi Csatorna

⁴⁰ Anatolij Dobrynin a Szovjetunió washingtoni nagykövete egy diplomáciai találkozó során kifejtette, hogy a Szovjetunió először ki akart vonulni Magyarországról, de amikor olyan fejlemények következtek be, melyek létfontosságú érdekeit veszélyeztették Magyarországon és Kelet-Európában, kénytelen volt lépéseket tenni az érdekei védelmében. (Campbell, J. C.: The Soviet Union, the United States, and the Twin Crisis of Hungary and Suez. In: Louis, WM. R. – Owen, R. (sz.): im. p. 243.

⁴¹ A találkozón a szovjet tárgyaló delegáció egyik tagja Zsukov hadügyminiszter próbálta a katonai vállalkozás lehetetlenségéről a szíriai elnököt meggyőzni, érvei azonban Kuvatlit nem győzték meg. (Heikal, Mohamed: im. p. 112.)

⁴² Washington a magyar felkelés felkészületlenül érte, a szovjet blokk országaiban az amerikai stratégia egy fokozatos átalakulási folyamattal számolt. Az ideális számukra először egy nemzeti kommunista rendszer kialakulása lett volna, melyről úgy vélték, hogy a szovjetek könnyebben elfogadnák, mint egy antikommunista rendszerváltó rezsimet. Az amerikai vezetők elismeréssel adóztak a forradalmárok hősiességének, és elítélték a szovjet katonai beavatkozást. A belső viták során az elnök, s több tanácsadó Moszkva biztonsági igényeinek garantálása mellett, Magyarország finnlandizálását, Ausztriához hasonló státuszba kerülését sem tartotta elképzelhetetlennek. Irányadóvá azonban Dulles október 27-i beszéde vált, melyben a külügyminiszter egyértelművé tette, hogy az USA nem törekszik a „csatlós” államok elszakítására, nem tekinti őket potenciális katonai szövetségesnek. Hajlandók nekik gazdasági támogatást nyújtani, de ezt nem kötik politikai előfeltételhez. A Nagy Imre kormány november 1-jei bejelentése a Varsói Szerződésből való kilépésről, a semlegességről, az ENSZ főtítkárához intézett üzenetéről, a négy nagyhatalom garantálóként való felkéréséről, az amerikai adminisztrációt zavarba hozta. Békés Csaba szerint a francia és a brit kormánya hajlott a kérés elfogadására, Washington azonban nem, mivel tartottak a szovjetek kiszámíthatatlan reakciójától. (Békés Csaba: Egyesült Államok. In: Békés Csaba (sz): im. pp. 232-238.)

Társaság államosítására, s a vele szembeni fegyveres fellépés jogtalan, amíg azt az 1888-as konvenció előírásainak megfelelően működteti.⁴³ A három nyugati hatalom október 28-án még együttesen kezdeményezte a magyarországi helyzet megvizsgálását. De az izraeli támadást követő napon Washington már önálló határozat-tervezetet terjesztett az ENSZ BT elé, mely felszólította Izraelt csapatainak azonnali visszavonására, a tagállamokat pedig arra, hogy a térségben tartózkodjanak az erőszaktól, illetve az erőszakkal való fenyegetőzéstől. Továbbá ne adjanak Izraelnek gazdasági, katonai, pénzügyi támogatást addig, amíg az nem teljesíti a BT határozatát. A tervezetet, valamint egy hasonló szovjet javaslatot Párizs és London megvétózta. Eisenhower október 31-én rádió és televízió beszédben foglalkozott a kelet-európai és a közel-keleti helyzettel. Amellett, hogy a válság kialakulásában Egyiptom felelősségét is hangsúlyozta, a három hatalom támadását alapvetően elhibáztottnak, az ENSZ alapokmányával ellentétesnek tartotta.⁴⁴

A sikertelen BT ülés után összehívták az ENSZ Közgyűlés rendkívüli ülészakát, ahol a benyújtott amerikai tervezet alapján november 2-án megszületett a Közgyűlés 997-es számú határozata. Ez felszólította a szemben álló feleket az azonnali tűzszünetre, illetve az 1949-es fegyverszüneti vonalak mögé való visszavonulásra. A világszervezet legfőbb fóruma egyben felkérte a tagállamokat arra, hogy ne szállítsanak hadianyagot a térségbe. A határozat a nyugati hatalmak közti egyre mélyülő ellentéteket is tükrözte. Amerika a Közgyűlésen keresztül próbálta elérni az Izrael és Egyiptom közti eredeti status quo helyreállítását, a francia-angol bombatámadások leállítását. Egyes vélekedések szerint ezzel már előre elítéltette a készülő brit-francia szárazföldi akciót.⁴⁵ Egy nappal később a párizsi és londoni kormány nyilatkozatot adott ki, melyben megismételték azt a korábbi véleményüket, hogy szükséges rendfenntartó erőket a két fél közé telepíteni.⁴⁶ Az ENSZ határozatok ellenére a hadi események tovább folytatódtak. Az eredeti elképzelésektől eltérően a brit-francia légideszánt egységeket már november 5-én ledobták a csatornaövezetbe, vagyis alig néhány órával azután, hogy az izraeli erők befejezték a Sínai-félsziget elfoglalását. Nasszer megkezdte az előkészületeket arra, hogy gerilla hadviselésre térjen át, amennyiben hadserege teljes vereséget szenvedne. Két nap után azonban az előrenyomuló inváziós erőket nem az egyiptomi tüzérségi, hanem a nagy erejű nemzetközi diplomáciai ösztűz megállította. November 7-én az ENSZ Közgyűlés elfogadta az 1002-számú határozatát, mely mindhárom támadó országot felszólította

⁴³ Bowie, R.R.: im. pp. 209-210.

⁴⁴ Address by President Eisenhower on Eastern Europe and the Middle East. October 31, 1956 (Khalil, M.: im. pp. 802-804.

⁴⁵ Lefebvre, D.: A szuezi ügy. Osiris 1999. p. 111.

⁴⁶ A Sèvres-i titkos protokoll már úgy rendelkezett, hogy az izraeli támadást követő napon a londoni és párizsi kormány egyidejűleg felszólítja a két felet az ellenségeskedés leállítására, a csatornától 10-10 mérföldre történő visszavonulásra. Egyiptomnak el kell fogadnia, hogy a hajózás szabadságának biztosítására a vízi út körüli válság rendezéséig átmenetileg francia és brit csapatokat telepítenek az övezetbe. Kairói elutasítás esetén az október 31-én hajnalban brit-francia erők az eredeti terv szerint támadást intéztek volna az egyiptomi csapatok ellen. (Shlaim, A.: im. p.530)

a csapatok azonnali kivonására. A három hatalom támadását a tagállamok többsége élesen elítélte. A Szovjetunió pedig az Izraelnek küldött éles hangú figyelmeztetés mellett november 5-én közvetve termonukleáris csapással fenyegette meg Nagy-Britanniát és Franciaországot, ha nem állítják le a katonai akciót. Moszkva a kemény hangú üzenetével erősíteni akarta szerepét a Közel-Keleten, s el akarta terelni a figyelmet a szovjet erők november 4-én kezdődött magyarországi katonai műveletheiről.

A szuezi konfliktus záró felvonása a vártnál hosszabb ideig tartott: a brit-francia csapatokat decemberben kivonták az övezetből, az izraeli erők az egyre erősödő diplomáciai nyomás ellenére csak 1957 márciusára hagyták el a Sínai-félszigetet. A Tirán-szoros bejáratánál lévő Sarm-es Sejkbe, a Gázai övezetbe, és az egyiptomi-izraeli fegyverszüneti vonal több más pontjára ENSZ erőket telepítettek. Kairó a Tirán - szoros mellett az 1888-as konvenció szellemében, a hajózás szabadságát minden állam számára a Szuezi-csatornán is garantálta.

A szuezi konfliktus fordulópont volt a térség modern kori történetében. Egyiptom, mely közel volt a katonai vereséghez, morális győztesként került ki a háborúból. Nasszer az arab világ hőségévé vált, s elkezdhette pánarab elképzeléseinek megvalósítását. A háború a brit gyarmatbirodalom szimbolikus végét jelentette, s hozzájárult a francia negyedik köztársaság bukásához. A konfliktus után a Szovjetunió és az USA folytatták versenyfutásukat újabb stratégiai pozíciók megszerzéséért a régióban, de ez már a Közel-Kelet jelenkori történetének egy másik fejezete.

DOKTORANDUSZOK FÓRUMA

MIKULÁS SÁNDOR

ÚTON A NEMZETKÖZI BIZTONSÁG FELÉ

A II. világháborút követően vált szükségessé egy szabályozott nemzetközi együttműködés megteremtése. Ennek kiépítése érdekében szükségessé vált a stabilitás valamilyen szintű biztosítása, a nemzetközi kapcsolatokból a szervezetlenség kiiktatása. A nemzetek stabilitása lett az első számú feladat és a nemzetek biztonságának „összegéből” a globális biztonság. Az USA és Nagy-Britannia kezdeményezésére a három szövetséges nagyhatalom megállapodott egy nemzetközi szervezet, az ENSZ létrehozásában, mely elindította a nemzetközi biztonsághoz vezető utat.

Az ENSZ alapokmánya

1944. augusztusban, Washingtonban ült össze az Egyesült Nemzetek Szervezetét előkészítő tanácskozás, amelynek során az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, a Szovjetunió, és Kína képviselői kidolgozták az ENSZ Alapokmányát. Megállapodtak, hogy az ENSZ legfelsőbb fóruma a tagállamok közgyűlése, valamint létrehozták a Biztonsági Tanácsot (BT). Állandó tag az öt nagyhatalom (USA, Franciaország, Kína, Nagy-Britannia, Szovjetunió), amelyeknek vétőjoguk van, azaz a BT csak az 5 nagyhatalom igenlő szavazatával hozhat határozatot.[1]

Mindezek után az 1945. április 25. és június 26. között, San Francisco-ban megrendezett Egyesült Nemzetek konferencián öntötték végleges formába az ENSZ Alapokmányát. A konferencián ötven ország közel 300 képviselője vett részt, ahol az amerikai, szovjet, brit és kínai delegáció, vezető szerepet töltött be, nyomásukra nem történt érdemi változás a Dumbarton Oaks-ban elfogadott javaslatokhoz képest.[2]

Az Alapokmányt 1945. június 26-án 50 ország írta alá San Franciscóban. Az Alapokmány többoldalú nemzetközi szerződés, amely tartalmazza a nemzetközi jog legfontosabb általános alapelveit, ezek közé tartozik például az államok szuverén egyenlősége, az erőszak alkalmazásának tilalma, a nemzetközi viták békés rendezése stb. Az Alapokmány különleges helyet foglal el a nemzetközi szerződések között, mivel a 103. cikk szerint tényleges prioritást élvez más szerződésekhez képest, de a Nemzetközi Bíróság Alapszabályai is az Alapokmány szerves részét képezik.

A dokumentum 19 fejezetre és 111 cikkre tagolódik. Rendelkezik az ENSZ céljairól, alapelveiről és működéséről, az ENSZ fő szerveiről, a konfliktusok békés rendezéséről, a béke veszélyeztetése, megtörése vagy támadó cselekmény esetén alkalmazandó intézkedésekről, valamint módosításának lehetőségeiről.[3] Az ENSZ hivatalosan 1945. október 24-én jött létre – amikor az Alapokmány Kína, Franciaország, a Szovjetunió, Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és a többi aláíró többségének ratifikációját követően hatályba lépett. Fő célja a világbéke és nemzetközi biztonság megtartása, mellékcéljai barátságos kapcsolatok kialakítása, az alapszabályzat továbbfejlesztése és a nemzetközi együttműködés.

Az Alapokmány lényegében három alapvető feladatot lát el:

- d) meghatározza az ENSZ szervezeti felépítését, valamint a különböző ENSZ szervek egymás közötti viszonyát;
- e) rögzíti azokat az általánosan elfogadott elveket és szabályokat, amelyek a világszervezet tevékenységi jogi keretét, alapjait adják;
- f) magatartási normákat fogalmaz meg az államok egymás közötti érintkezése számára.[4]

Mind a három alapfunkcióban, így az ENSZ szervezeti felépítésében és működésének elvi alapjaiban jelen van a nemzetek igénye egy általános, egyetemes demokrácia mintakép létrehozására és működtetésére, és jelen van egy világhatalmi, politikai berendezést mutató realitás is. E kettősség teszi ellentmondásossá a szervezet munkáját, és egyben kérdőjelezi meg eredményességét. Ugyanakkor ez a kettősség az, ami lehetővé teszi az ENSZ létét, tevékenységét.

Az Alapokmány egyfajta keret-megállapodás, amely lehetőséget biztosít a további együttműködésre, azaz lehetőséget teremt az egyetemes béke fenntartására. Foglalkozik azokkal az intézkedésekkel, eljárásokkal, amelyeket a BT fogantatosíthat a béke veszélyeztetése, és a béke megszegése esetében. Ha az intézkedések nem vezetnek eredményre, akkor a BT rendelkezhet fegyveres erő használatairól. Úgy gondolom, hogy az Alapokmány leglényegesebb eleme az erő alkalmazásának a törvényen kívül helyezése és annak megfogalmazása, hogy az ENSZ alapvető célja a nemzetközi béke és biztonság fenntartása. Az erő alkalmazására két esetet említ. Egyik az önvédelem egyedi vagy regionális alapon, a másik pedig magának a szervezetnek a kollektív fegyveres fellépése a béke megsértőjével szemben.

Az Alapokmány tartalmazza azokat a kitételeket, amelyek szükségesek a kollektív biztonság érvényesítéséhez, tartalmazza azokat a rendelkezéseket, amelyek lehetővé teszik a béke fenntartását. A VI. és VII. fejezete meglehetősen széles eszköztárat ad a konfliktusok megelőzésére, a konfliktusok rendezésére, lehetőséget biztosítva mind katonai, mind nem katonai eszközök alkalmazására. Habár, véleményem szerint az alapító nagyhatalmak elsősorban a katonai eszközök szerepét tekintették kulcsfontosságúnak, akár úgy, mint elrettentő erő, vagy úgy, mint katonai erejének bevetése az agresszor ellen.

Csak a kilencvenes években, éppen az átfogó konfliktusrendezés igénye kapcsán vált világossá, hogy az Alapokmány egy egész sor eszköz alkalmazását tenné lehetővé a konfliktus megelőzésétől a hosszú távú, tartós rendezésig.[4]

Megítélésem szerint az Alapokmány eredményének tekinthetjük, hogy a nemzetközi kapcsolatokban az államok magatartását meghatározó egyik legfontosabb tényező a biztonságra való törekvés, az egyetemes béke fenntartása lett.

A Helsinki Záróokmány

A II. világháború után hosszúra és válságossá alakult a hidegháború. Európa, az USA és Kanada is úgy érezte, hogy enyhíteni kell a feszültséget, csökkenteni a felhalmozott fegyverzetet, közelebb hozni egymáshoz az országokat, különben megkérdőjeleződik a béke és a haladás. Hosszas egyeztetéseket követően 1975-ben Helsinkiben átfogó konferenciát rendeztek, melyet az európai semleges és el nem kötelezett államok is támogattak, és meghívták a kontinens valamennyi államát, továbbá az USA-t és Kanadát. A konferencián az európai biztonság több vetületét tárgyalták meg úgy, hogy az egyes témákhoz kapcsolódó javaslatokat a résztvevő államok képviselői egy-egy elhelyezett hatalmas kosárba dobták. Így született meg a „Helsinki-kosár” intézménye. A három fő „kosár” és témái:

1. az európai biztonság katonai kérdései, biztonság- és bizalom erősítés;
2. gazdasági, tudományos és kulturális együttműködés;
3. együttműködés az emberi jogok fejlesztése terén.[5]

A konferencián elfogadott dokumentum, a *Helsinki Záróokmány*, amely nem egy nemzetközi szerződés, hanem egy politikai nyilatkozat, de a benne lefektetett elvek ma is meghatározóak a nemzetközi jogban. A Záróokmány az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) 35 országa által 1975. augusztus 1-jén aláírt dokumentum.

Az első „kosár” kérdéseire koncentráltak leginkább, amelyekre egyértelmű alapelveket is meg tudtak fogalmazni, míg a harmadikban a fogalmak sem tisztázódtak minden esetben, például a kisebbségi ügyekben.[6] Az első „kosár” tartalmazta a résztvevő tagállamok egymás közti kapcsolatait, illetve a tagállamok és állampolgárai közötti viszonyt szabályozó alapelveket:

1. Szuverén egyenlőség, a szuverenitásban foglalt jogok tiszteletben tartása.
2. Tartózkodás az erőszaktól vagy az erőszakkal való fenyegetéstől.
3. A határok sérthetlensége.
4. Az államok területi integritása.
5. A viták békés rendezése.
6. A belügyekbe való be nem avatkozás.

7. Az emberi jogok és az alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása, beleértve a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és a meggyőződés szabadságát.
8. A népek egyenjogúsága és önrendelkezési joga.
9. Az államok közötti együttműködés.
10. A nemzetközi jogi kötelezettségek jóhiszemű teljesítése.[7]

A Helsinki Záróokmány aláírásával a Szovjetunió elismerte az USA Európában vállalt politikai szerepét, viszonzásul a Nyugat, a határok sérthetlenségének alapelve alapján elismerte Európa kettészakadását, azaz a Kelet-Európa fölött érvényesülő szovjet hegemoniát. Továbbá írásbeli kifejezést nyert, hogy a népeknek joguk van saját politikai rendszerük önálló megválasztására. Végül, és ez a záróokmány egyik érdemi eredménye, a Szovjetunió kénytelen volt garanciát vállalni az emberi és alapvető szabadságjogok betartására. Mivel ennek a követelménynek berendezkedése, politikai filozófiája miatt képtelen volt eleget tenni, a Nyugat állandó alapot kapott arra, hogy a szovjet vezetést a helsinki egyezmény megszegésével vádolja, és ezzel folyamatos politikai nyomás alatt tartsa. Moszkva ezzel szemben kénytelen volt a záróokmány azon alapelveire hivatkozni, amely a belügyekbe történő be nem avatkozásra vonatkozott.[8]

Boutros Ghali: Békeprogram

A BT 1992. január 31-ei ülésén felkérte Boutros Ghalit, az ENSZ hatodik főtitkárát, hogy készítsen elemzést és tegyen ajánlásokat, milyen módszerekkel lehet az Alapokmány keretén és intézkedésein belül növelni, valamint hatékonyabbá tenni az ENSZ preventív diplomáciai, a béketeremtési és a békefenntartás terén meglévő képességeit. Ennek hatására készült el Ghali békeprogramja. [9] A főtitkár ajánlásában többek között elemezte a fejlődő világ összefüggéseit, az ENSZ pénzügyi nehézségeit és a lehetséges kiutat. Illetve foglalkozott a személyi állomány biztonságát érintő kérdésekkel is. Az ajánlás gerincét az a vizsgálat és értelmezés alkotja, amelyekkel az ENSZ Alapokmányban foglaltak hatékonyabban valósíthatók meg a nemzetközi béke érdekében.

A jelentés az ENSZ Alapokmányára épülve azokon az elképzeléseken alapul, amelyeket kormányok, regionális szervezetek, intézetek és egyének küldtek részére. Ghali azokkal a módszerekkel foglalkozik, amelyek segítségével javítható a világszervezet békemegvalósító és békemegőrző képessége. Programja 10 fő kérdéskörre, azon belül részkérdésekre tagolódik. Nézzük ezeket összefoglaló módon, a lényegre szorítkozva.

I. Változó összefüggés

Ghali szerint a béke eszméjét könnyű megérteni, azonban a nemzetközi biztonság fogalma összetettebb. Miközben a vezető nagyhatalmak tárgyalásokat kezdtek a fegyverzetcsökkentési megállapodásokról, változatlanul fenyeget a tömegpusztító fegyverek proliferációja, és a világ számos részén folytatódik a ha-

gyománys fegyverek felhalmozása. A technikai haladás jelentősen megváltoztatja a természetet és a várható élettartamot. A kommunikációs forradalom közelebb hozza egymáshoz az államokat az igazságtalanság elleni törekvésben és a nagyobb szolidaritásban. A fejlődés azonban a stabilitás újfajta kockázatát eredményezi: környezeti károkat, a családi és közösségi élet széttöresztését, nagyobb beavatkozást az egyének életébe és jogaiba.

Nem szabad megengedni, hogy egyes problémák mellett továbbra is elmenjünk, mint az ellenőrizetlen népesség növekedés, a növekvő adóssághatárak, a kereskedelmi korlátok, a kábítószer-fogyasztás, a gazdagok és szegények közötti egyenlőtlenség növekedése. A szegénység, a betegség, az éhínség, az elnyomás és a reménytelenség növekszik, többek között menekült hullámokat, áttelepítéseket, és migrációt eredményezve. A konfliktusoknak ezek a forrásai és következményei szüntelen figyelmet és legmagasabb szintű prioritást igényelnek az ENSZ erőfeszítései során. Az aszály és a betegség legalább olyan mértékben tizedeli az emberiséget, mint a háború és a fegyverek. Ezért Ghali úgy gondolja, hogy a világszervezetnek békét, stabilitást és biztonságot építő erőfeszítéseinek át kell fogniuk a katonai fenyegetésen túli tevékenységeket is. Azonban a fegyveres konfliktusok ma ugyan úgy, mint a történelem során mindig, félelmet és rettegést keltenek, követelve az azonnali beavatkozást, a megakadályozását, feltartóztatását és a pusztítás beszüntetését.

Az ENSZ 1945-ben történt létrehozása óta több mint 100 nagy konfliktus volt a világon, mely közel 20 millió halottat követelt. Az ENSZ a nagyhatalmak vétői miatt számos esetben tehetetlen volt. A BT-ban leadott 279 vétó jól kifejezi a hidegháborús korszak megosztottságát.

Ghali szerint az ENSZ céljai az alábbiak lehetnek:

- A lehetséges legkorábbi szakaszban fel kell ismerni azokat a helyzeteket, amelyek konfliktusokhoz vezethetnek, és diplomácia segítségével meg kell próbálni a veszély forrásait még azelőtt megszüntetni, mielőtt erőszakhoz vezethetnének;
- Amennyiben a konfliktus mégis kirobban, foglalkozni szükséges a békete-remtéssel, amelynek célja a konfliktushoz vezető problémák megoldása;
- A békefenntartás során, amikor a harc megszűnt, dolgozni kell a béke megőrzéséért, és segítséget kell nyújtani a béketeremtők által elért megállapodások végrehajtásához;
- Készen kell állni a békeépítés segítésére, annak különböző bonyolult össze-függéseinek tisztázására; polgárháború és viszály által elpusztított intézmények és infrastruktúra újjáépítésére, a háborúban résztvevő országok közötti korábbi békés kötelek létrehozására;
- Meg kell szüntetni a konfliktus okait: a gazdasági egyenlőtlenséget, a szociális igazságtalanságot és a politikai elnyomást.[9]

A világszervezetnek ez a szélesebb értelemben vett küldetése megköveteli az egyes államok, a regionális és nem-kormányzati szervezetek, valamennyi

ENSZ szervezet koncentrált figyelmét és erőfeszítéseit, úgy, ahogy azt az Alapokmány megköveteli. Az Alapokmány értelmében a tagállamok összessége a BT-ra ruházta a fő felelősséget a nemzetközi béke és biztonság fenntartásáért. Ghali gondolata szerint ezt a felelősséget meg kell osztania a Közgyűléssel és a világszervezet valamennyi működő rész-szervezetével. Hiszen mindegyikük speciális és nélkülözhetetlen szerepet játszik az emberiség biztonsága nagy közös céljának elérésében.

A II. fejezetben – *Definíciók* – kifejti mit ért a preventív diplomácia, a békefenntartás és megítélése szerint ezekhez szorosan kapcsolódó békeépítés fogalmán. Majd azokat részletesen ki is fejti a következő három fejezetben:

III. Preventív diplomácia

A diplomáciának a legszükségesebb és leghatékonyabb alkalmazása, mely tompítja a feszültségeket, mielőtt azok konfliktushoz vezetnek. Ennek eléréséhez öt lehetőséget ajánl, melyek kombinált alkalmazását tartja eredményesnek. *Bizalomépítő intézkedések*: Nélkülözhetetlen ahhoz, hogy csökkentjen az államok közötti konfliktus valószínűsége. Ghali programjában nevesít ezek közül néhányat, de nagyon helyesen nyitva hagyja a kérdést, és felkér minden regionális szervezetet, hogy fontolja meg milyen további bizalomerősítő intézkedéseket lehetne alkalmazni. *Ténymegállapítás*: A megelőző lépéseket a tények megfelelő időbeni és pontos ismeretére szükséges alapozni. *Korai előrejelzés*: Az utóbbi években az ENSZ kifejlesztette a környezeti fenyegetésekkel, a nukleáris balesetek kockázatával, a természeti katasztrófákkal, a népesség tömeges mozgásával és a betegségek elterjedésével kapcsolatos korai előrejelző rendszerek hálózatát. Ghali szerint azonban szükség van arra, hogy ezeket a megoldásokat olyan módon is erősítsék, hogy az ezekből a forrásokból származó információkat vessék össze a politikai jelzésekkel, abból a célból, hogy felbecsüljék, vajon fennáll-e a béke veszélyeztetése, továbbá elemezzék, hogy az ENSZ-nek milyen intézkedéseket kellene tennie a helyzet normalizálására. Magyarán több oldalról kívánja vizsgálni a lehetséges veszélyhelyzeteket. *Megelőző felvonulás*: A válságterületeken folyó ENSZ műveletek általában a konfliktus megtörténte után indulnak meg. Ghali elérkezettnek látta az időt, hogy az ENSZ olyan esetekre is felkészüljön, amelyek megelőző felvonulást igényelnek. A továbbiakban részletesen kifejti, hogy milyen esetekre és módszerekre gondol. Taglalja, hogy a megelőző felvonulás milyen módon segíthet az erőszak korlátozásában vagy ellenőrzésében, a biztonság fenntartásához. *Demilitarizált övezetek*: Véleménye szerint a demilitarizált övezeteket, mint a megelőző felvonulás egyik formáját nem a konfliktus befejezésekor kellene alkalmazni, hanem még azt megelőzően. Elképzelése szerint ezek az övezetek szimbolizálhatnák a nemzetközi közösség konfliktust megelőző gondolkodását.

IV. Béketeremtés

A konfliktus megakadályozását és a béke fenntartását kereső feladatok egyike az a kötelezettség, hogy az ENSZ békés eszközökkel próbálja a szembenálló feleket megállapodásra juttatni. Ehhez az Alapokmány VI. fejezete a konfliktus megoldására szolgáló eszközök egész tárházát sorolja fel. Az ENSZ széleskörű tapasztalatokkal rendelkezik e békés eszközök alkalmazásában, azonban számos esetben az érintett felek politikai akaratának hiánya miatt azok megoldatlanok maradtak. Később felhívja a figyelmet arra, hogy növelni kell a világ-szervezet képességét a békés megoldások elérésére. Sürgeti, hogy a BT teljes mértékben alkalmazza az Alapokmány rendelkezéseit, amelyek értelmében megfelelő eljárásokat és módszereket javasolhat a vitás kérdések megoldására.

Ghali a béketeremtés hatékony eszközeiként említi:

Világbíróság: megítélése szerint az intézmény a viták békés megoldásának kihasználatlan forrása. Meg kell teremteni a bíróság iránti nagyobb bizalmat, mely jelentős hozzájárulás lehetne az ENSZ béketeremtő tevékenységéhez. Szerepének megerősítését javasolja.

Enyhítő segítség: kimondja, jelenleg az ENSZ-ben nincs megfelelő mechanizmus, amelyen keresztül a BT, a Közgyűlés, vagy a főtitkár képes lenne mozgósítani azokat az erőforrásokat, amelyek szükségesek a tényleges befolyáshoz és az ENSZ kollektív erőfeszítéseikhez egy konfliktus békés megoldása érdekében. Ezért meg kell vizsgálni, fel kell tárni azokat a módszereket, amelyek segítségével a hivatalok közötti kapcsolat jobban hozzájárulhat a viták békés megoldásához.

Szankciók és különleges gazdasági problémák: javasolja, hogy a BT az ENSZ pénzügyi intézeteinek és más szervezeteinek segítségével hozzon létre olyan intézkedési tervet, amelynek a felhasználásával, a gazdasági problémákkal szembesülő államokat mentesítenék a nehézségektől.

Katonai erő alkalmazása: az Alapokmány 42. cikkelye lehetővé teszi, amennyiben a békés eszközök sikertelenek, azonban a BT – Ghali békeprogramjának elkészültéig – nem alkalmazta. Ghali úgy gondolja, hogy a lehetőség nélkülözhetetlenül szükséges az ENSZ hitelességének fenntartásához. Mindez megköveteli, hogy a tagállamok vállalják, hogy fegyveres erőket, segélyeket és felszereléseket bocsátanak rendszeresen a BT rendelkezésére.

Béke-biztosító egységek: javasolja a BT-nek a béke-biztosító egységek meghatározott körülmények közötti felhasználását, előre megállapított speciális hatáskörrel. Alapos felkészítést követően az egységek hívásra elérhetőek lennének és sokkal komolyabb fegyverzettel rendelkeznének, mint a békefenntartó erők.

V. Békefenntartás

A növekvő követelmények hatására a világméretű védelmi kiadások az 1980-as évek végére elérték az évi 1 billió dollárt, vagyis a 2 millió dollárt per-

cenként. Ghali meggyőződése, hogy a békefenntartás költségeinek akkori mértéke és jövőbeni megjósolhatatlansága reális probléma jó néhány tagállam számára. Ezért erőteljesen támogatta pár tagállam javaslatát, hogy a békefenntartáshoz való hozzájárulásuk inkább a védelmi költségvetésből kerüljön finanszírozásra, mint a külügyi költségvetésből.

A békefenntartás sikerének alapvető követelményei a világos és a gyakorlatban megvalósítható mandátum, a felek közötti együttműködés a végrehajtásában, a BT folyamatos támogatása, a tagállamok készsége, hogy hozzájáruljanak az igényelt katonai, rendőri és civil állomány felállításához, beleértve a szakértőket is, hatékony ENSZ irányítás, és megfelelő pénzügyi és logisztikai támogatás.

A személyi állományra vonatkozóan kimondja, hogy a békefenntartó műveletekben a logisztikai és rendőri egységek felajánlása problémát jelent. Javasolja a polgári, rendőri és katonai békefenntartó személyzet kiképzését felülvizsgálni és korszerűsíteni.

VI. Konfliktust követő békeépítés

Amíg a preventív diplomácia feladata a válság elkerülése, addig a konfliktust követő békeépítése a válság ismételt kialakulásának a megakadályozása. Habár, megítélésem szerint Ghali a megelőző felvonulásra és a preventív diplomáciára kívánt nagyobb hangsúlyt fektetni.

VII. Együttműködés a regionális megállapodásokkal és szervezetekkel

A regionális megállapodások és szervezetek számtalan esetben olyan lehetőséggel rendelkeznek, amit ki kellene használni azoknak a feladatoknak a szolgálatában, amelyeket Ghali jelentése tartalmaz: a preventív diplomácia, a békefenntartás, a béketeremtés és a konfliktust követő békeépítés. Azonban továbbra is alapvető feltétel annak elismerése, hogy a fő felelősség változatlanul a BT-é.

VIII. A személyi állomány biztonsága

A halálos áldozatok számának növekedése miatt javasolja, hogy a BT az ENSZ hitelességének fenntartása érdekében fontolja meg, milyen lépéseket kíván tenni azokkal szemben, akik az ENSZ személyi állományát feleslegesen veszélyes helyzetbe hozzák. Még a felvonulás megtörténte előtt a BT-nek előzetesen fenn kellene tartania a kollektív intézkedések megfontolásának a lehetőségét.

Ghali végre gondol a saját állomány biztonságára is, azaz az ENSZ állomány bevetése előtt megfelelő mérlegelés és döntés előkészítés szükséges. Ellenkező esetben retorziók bevezetését tartja fontosnak azokkal szemben, akik az ENSZ állományt veszélybe sodorják.

IX. Finanszírozás

A világszervezetre ruházott feladatok és a számára biztosított pénzügyi eszközök nem állnak összhangban. Az ENSZ hosszú távú működése és egy kialakult válságra történő azonnali reagálás is bizonytalan. A szervezet pénzügyi helyzetére minden vonatkozásban megoldást kell találni. Ghali különböző javaslatokat fogalmazott meg az állami hozzájárulások behajtására, a meglévő források megfelelő elosztására, a pénzáramlásra stb.

X. Békeprogram

Létfontosságú, hogy az ENSZ szervezeteinek mindegyike az Alapokmányban kifejtett módon használja adottságait, szélesebb értelemben a béke sem valósítható meg egyedül az ENSZ szervezetei vagy a kormányok által. Be kell vonni a nem-kormányzati szervezeteket, az akadémiai intézeteket, a parlamenti képviselőket, üzleti és szakmai közösségeket, a sajtót és a közvéleményt egyaránt. Ez növelni fogja a világszervezet azon képességét, hogy tükrözze a széles értelemben vett választóinak a gondjait és érdekeit. Azok, akik jobban benne vannak a munkában, jobban el tudják fogadtatni az ENSZ kezdeményezéseit, és munkájának mélyebb megértésén dolgoznak. Meggyőződése, hogy a reform állandó folyamat, és a tökéletesítés nem ismerhet korlátokat.

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy Ghali békeprogramjában számos konstruktív javaslattal állt elő. Ötleteket és elképzeléseket vetett fel arról, hogy az ENSZ miként szolgálhatná legjobban a változás békés mederbe terelését. Programjában a hidegháború utáni konfliktusokhoz igazította az ENSZ békefenntartó tevékenységét. Az új körülményeket figyelembe véve új problémákra hívta fel a tagországok figyelmét, amelyekre új megoldásokat kell keresni. Szükség volt valamilyenféle kategorizálásra a békefenntartás, mint gyűjtőfogalmon belül. Így született meg az ENSZ beavatkozó tevékenységének több alcsoportja, amely fogalmakkal Ghali dokumentumában találkozunk először. Ezek a következők: béketeremtés, békekikényszerítés, békefenntartás, békeépítés.

Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet

A Helsink-i Záróokmányban foglalt együttműködési területeken elért eredményeket folyamatosan felülvizsgálták, és rendszeresen utóértekezleteket szerveztek. Az 1990 végén Párizsban megrendezett utóértekezleten megkezdődött az EBEÉ intézményesülése. Ezt elősegítette a kommunizmus összeomlása, melynek hatására drámaian megváltozott Európa biztonsága, ezzel együtt az EBEÉ is. A demokrácia, a béke és biztonság új szakasza kezdődött el Európában. Jugoszlávia és a Szovjetunió szétesése destabilizálta a helyzetet, azonban ahhoz, hogy e problémák megoldásával megbirkózzon a szervezet, felgyorsította és kiterjesztette az intézményesülést.

A szervezetté válás folyamata az 1994. decemberi budapesti csúcstalálkozón fejeződött be, amikor is a szervezet nevét Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezetre (EBESZ) változtatták. Hivatalosan 1995. január 1. óta műkö-

dik, mely egyedülálló helyet foglal el a nemzetközi szervezetek között, legfőképp biztonsági intézményei miatt. Ez nagyszámú tagságából, más szervezetekkel való együttműködéséből, a biztonságot széles értelemben vett megközelítéséből, a konfliktus-megelőző eszközökből, a nyílt párbeszédéből és a konszenzusépítés hagyományaiból ered.[10] A nemzetközi szervezetek között különös helyet foglal el. Ahhoz, hogy nemzetközi szervezetnek nevezzük, szabály szerint államközi nemzetközi szerződésnek kellene ratifikálnia. Az EBESZ viszont a Helsinki Záróokmány alapjain nyugszik, ami pedig, ahogy már említettük nem nemzetközi szerződés. Létrehozásakor az alapítók kifejezetten olyan szervezetet kívántak létrehozni, mely nemzetközi jogalanyisággal és jogi személyiséggel, önálló szervezeti felépítéssel és önálló költségvetéssel rendelkezik. Így, mint speciális nemzetközi szervezet jött létre.[5]

Az EBESZ jogai:

- részes államok közös értékeinek megszilárdítása és a jogon alapuló demokratikus polgári társadalmak építése;
- biztonsági hiányosságok leküzdése és az új politikai-, gazdasági- vagy szociális megosztottság elkerülése;
- helyi konfliktusok megelőzése, a stabilitás helyreállítása és a háborús övezetekben a béke megteremtése.

Az EBESZ az ENSZ Alapokmány 52. cikke alapján klasszikus békefenntartó és megfigyelő műveleteket és missziókat hajt végre számos kelet-európai országban, elsősorban a Független Államok Közössége területén. Együttműködik a NATO-val és az ENSZ-szel, holott műveletei elsősorban az emberi jogok tiszteletben tartására irányulnak. Elsődleges eszköze a korai figyelmeztetésnek, a konfliktus-megelőzésnek, a konfliktuskezelésnek és a konfliktus utáni helyreállításnak. Eszközeinek és intézkedéseinek igen széles a tárháza: preventív diplomácia, katonai ellenőrzés, bizalom és biztonságfejlesztő-építő rendszabályok, választások megfigyelése, gazdasági és környezetvédelmi biztonság. Az EBESZ akciókban résztvevő államok döntéseiket konszenzusos alapon hozzák meg, minden államnak egyenlő jogai vannak. Ez az, ami megkülönbözteti minden más európai szervezettől és intézménytől.

A szervezetnek 55 tagállama van, ami alapján mondhatjuk, hogy a legnagyobb regionális biztonsági szervezet napjainkban. Hatásköre Európán kívül kiterjed a Kaukázusra, Közép-Ázsiára, Észak-Amerikára, de együttműködik mediterrán és ázsiai országokkal egyaránt.

Befejezés

A két szembenálló nagyhatalom és az általuk vezetett hidegháborús koalíciók eltűnése nem jelentette a konfliktusok megszűnését is. Az új természetű és új típusú kihívások és veszélyek hatékony kezelésében kiemelt jelentőséget kell kapni a nemzetközi együttműködésnek, az összehangolt cselekvésnek, az ered-

ményes multilateralizmusnak.⁴⁷ Az új biztonsági környezetben a konfliktuskezelés helyett a konfliktus megelőzés veszi át a kulcsszerepet.

A XX. század utolsó évei előtt több mint háromszáz éven keresztül az állami biztonság megvalósítása volt az általános. Az államok fel voltak hatalmazva, sőt elvárás volt velük szemben, hogy védjék területi integritásukat a külső fenyegetések ellen, s ennek érdekében megengedettek voltak bizonyos intézkedések, azonban a biztonság fogalma megállt az államhatároknál.

A nemzetközi biztonság koncepciójában és gyakorlatában megértették, hogy a biztonság területén az államok kölcsönösen függnek egymástól, csak együttműködve képesek fenntartani a közös biztonságot. Ezt felismerve alkották meg az említett biztonságpolitikai dokumentumokat, valamint hozták létre az EBESZ-t, valamint a legátfogóbb globális nemzetközi biztonsági intézményt, az ENSZ-t.

Korunk válságai arra figyelmeztetnek, hogy egy állam, egy szervezet önmagában nem képes megoldani egy térség, vagy egy kontinens társadalmi, gazdasági biztonsági problémáit. Stabilitást csak az egymást erősítő intézmények hatékony rendszere eredményezhet, melyben minden tagországnak meg kell találnia szerepét, feladatát.

Rengeteg munka kellett ahhoz, hogy ilyen előrelépések és eredmények születtek a nemzetközi biztonság vonatkozásában. Azonban következtetésül levonhatjuk, hogy még több erőfeszítés, még nagyobb összefogás kell, hiszen még ma is dörögnek fegyverek a világon, például Izrael, Irak, Csecsenföld, Afganisztán, Srí Lanka, Angola, Sierra Leone, Burundi, Ruanda, Szomália, Szudán, Kongó, Namíbia, Kongói Demokratikus Köztársaság, Kolumbia stb. területén.

Felhasznált irodalom:

- [1] The Dumbarton Oaks Conversations, 1944.
http://www.doaks.org/about/the_dumbarton_oaks_conversations.html (Letöltve: 2010. 02. 27.)
- [2] Szalai János: ENSZ - Egyesült Nemzetek Szervezete.
<http://www.szalaijanos.eoldal.hu/cikkek/erdekessegek/ensz---egyesult-nemzetek-szervezete> (Letöltve: 2010. 02. 27.)
- [3] Az ENSZ Alapokmánya, 1945. 07. 26.
<http://www.grotius.hu/publ/displ.asp?id=HBJFWJ> (Letöltve: 2010. 02. 27.)
- [4] Tisovszky János: Az ENSZ és a békefenntartás, Kiadta: Magyar ENSZ Társaság 1997.
- [5] Dr. Szemesi Sándor: Egyes nemzetközi szervezetek levelezős segédanyag http://jog.unideb.hu/tanszekek/nemzetkozi/tse/tse_nki_egyes_nki_szervezetek-07-08-2.doc (Letöltve: 2010. április 15.)
- [6] Halászi Aladár: Helsinki, 1975., 2009. szeptember 16.
<http://kronika.tempobit.hu/index.php/kultura/394-2009-szeptember-17/1837-helsinki-1975-> (Letöltve: 2010. 03. 09.)

⁴⁷ Olyan nemzetközi intézményszerű, szervezett együttműködési forma, amely az együttműködő országok kapcsolatait általánosan elfogadott elvek és szabályok alapján hangolja össze. A közös ügyek intézését közösen fenntartott intézményekre bízák.

- [7] Helsinki Záróokmány http://hu.wikipedia.org/wiki/Helsinki_Z%C3%A1r%C3%B3okm%C3%A1ny (Letöltve: 2010. 03. 10)
- [8] Bohri László: Bizalmatlanság és biztonság. <http://www.tankonyvtar.hu/historia-1997-0910/historia-1997-0910> (Letöltve: 2010. 03. 15)
- [9] Boutros Boutros-Ghali: Békeprogram, Preventív diplomácia, béketeremtés és békefenntartás. A főtitkár jelentése a Biztonsági Tanács 1992. január 31-ei csúcstalálkozóján elfogadott nyilatkozatnak megfelelően, Kiadta: Magyar ENSZ Társaság, 1992.
- [10.] Szabó Attila: Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) – Európai Biztonsági Együttműködési Szervezet. Győri Paragrafus/2000. október <http://rs1.szif.hu/eltegyor/paragrafus/az%20ujsag/oktober/osce.htm> (Letöltve: 2010. március 31.)

GYŐRY-BARCSA ANDREA

A BRIT VÉDELEMPOLITIKA ALAKULÁSA

„Ha a fölényes erejű Egyesült Államok védelmez bennünket, nekünk fölösleges hidrogénbombát gyártanunk és a célba juttatására bombázóflottát építenünk. Bízunk ezt óceánon túli barátainkra. A mi hozzájárulásunk az legyen, hogy bírálunk minden okatlan politikát, amibe belesodródhatnak, vagy amibe belevethetik magukat. Ezt csináljuk mi, teljes szívvel és lelkiismeretességgel.”¹

Az Egyesült Királyság védelempolitikáját mindig is nagymértékben befolyásolta külpolitikai kapcsolatai, illetve a világpolitikában betöltött szerepe. Az elmúlt évtizedek során (a teljes birodalmi elszigeteltségből kilépő) a transzatlanti kapcsolatok erősítésétől, az európai szálak újraszövéséig, különféle brit politikával találkozhattunk. A blairi Amerika-barát külpolitikától – a szintén Munkáspárti, Gordon Brown látszólagos Európai Unió felé való nyitásáig többféle változat jellemezte az utóbbi brit külpolitikát. 2010. május 6-án azonban kezdetét veszik a brit választások és e sorok írásakor még nem lehet tudni, milyen eredménnyel zárulnak azok. Mivel az eddigi brit miniszterelnökök többsége személyesen is különlegesen jó viszonyt ápolt az amerikai elnökökkel, nem mellékes tehát, ki lesz az a személy, aki ezt a pozíciót betölti.

Ez a tanulmány igyekszik az eddigi brit védelmi törekvéseket elemezni, a lehetséges jövőbeni irányvonalra egy lehetőséget felvázolni. Megtalálja e (újra) helyét a kontinensen a brit oroszán, vagy szakítva a kontinenssel, az Európai Unióval és azt fenntartó kötelekekkel, külön utat jár, esetleg „Európa szíve” az amerikai sas szárnyai alatt csak „egy lesz a sokból”.

¹ Sir Winston Churchill: „Sohase csüggedjünk” 1955. március 1-jén az Alsóházban elhangzott beszédéből. Winston S. Churchill: Sose engedjétek! Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006. p.417

A brit védelem kialakítása

A sikeres brit kül- és biztonságpolitika alappilléret a NATO képezte és képezi napjainkban is. Nagy-Britannia védelmi politikája a NATO erején alapul, egy olyan védelmi szövetségen, amely minden egyes tagállamának olyan biztonságot nyújt, melyre önállóan nem volna képes. Az erős brit-NATO kapcsolat azt is eredményezte, hogy sikerrel járt a britek azon igyekezete, hogy az Egyesült Államokat bevonja Nyugat-Európa védelmébe. Az egykori világbirodalom örökösei számára a NATO teremtette meg annak lehetőségét, hogy újra irányíthatóság, befolyásolhassák az európai eseményeket. Még az ötvenes években is tettek néhány kísérletet, hogy visszazerezzék egykori nagyhatalmi státuszukat, melynek bizonyítéka volt az önálló atomtűz, és a hidrogénbomba előállítására tett kísérletek.

A sikertelen szuezi kaland² után azonban kénytelen volt szembesülnie a valósággal. Az egykori Brit Birodalom már nem volt régi önmaga: a világ színpadáról leszorította két új szereplő, az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió. Nagy-Britannia nem volt többé nagyhatalom, a középhatalmak közé süllyedt. A britek figyelme így újra Nyugat-Európa felé fordult, itt igyekeztek komolyabb szerephez jutni, tovább mélyítve gazdasági, politikai és katonai kapcsolataikat. A szigetország európai kapcsolatainak előtérbe helyezése a hetvenes évek elején egyre inkább a brit kormányzati tevékenység központi eleme lett. A gazdasági válság azonban a brit globális katonai jelenlét végét eredményezte. Nagy-Britannia a *kivonulás* „*Szueztől keletre*” jelmondatnak megfelelően kivonta csapatait külföldi támaszpontjainak zöméről, és ezzel együtt radikálisan csökkentette fegyveres erőinek létszámát is. Egymás után volt kénytelen feladni egykori állásait, minden megmaradt erejét az Európai Gazdasági Közösségbe való felvételének szentelte. A '80-as évekre azonban helyzete ismét megváltozott. A brit (katona) politika szerepvállalási igénye 1982-ben nagyszerű lehetőséget kapott a Falklandi háborúban. Nagy-Britannia ismét képes volt bebizonyítani, érdekei védelmében a katonai erő alkalmazásától sem riad vissza, – akár honi területétől több ezer tengeri mérföldre is – képes egy háború sikeres megvívására.

A '90-es évek brit politikájának alapját – az ország területi sérthetlenségének és biztonságának fenntartása mellett, – a NATO szövetségi rendszeréhez való tartozás és a tagállamok védelméhez való hatékony hozzájárulás képezte. Ennek érdekében, illetve biztosítására, magasan képzett és jól felszerelt, teljes egészében hivatásos hadsereget tartott (és tart fenn). Ennek legütőképesebb részét – az NSZK által követelt „*előretolt védelem*” elvének aktív támogatása biztosítékául – Németországban állomásoztatja. Önálló atomtűzereje fenntartását és folyamatos korszerűsítését fontos „*elrettető*” elemnek, egyben a háború elkezdhetősége nélkülözhetetlen biztosítékának tekintette és tekinti.

² 1956-ban a brit hatalom tekintélyes vereséget szenvedett. A régióban általa teremtett hegemonia pedig hanyatlásnak indult.

A XX. század második felében tovább folytatódott és nagyjából be is fejeződött az a folyamat, amelynek eredményeként Nagy-Britannia korábbi nagyhatalmi státusza megszűnt és európai regionális hatalommá vált. Ez a hatalom azonban nem egy szokványos hatalom. Sir Winston Churchill ugyanis megfogalmazott egy – a brit világhatalom fenntartására irányuló – elméletet, mely szerint Nagy-Britannia II. világháború utáni álláspontját egy ún. „három kör”³ jellemzi. Bár az elmélet tévesnek bizonyult, megalapozta a brit különállást, az európai kontinenstől, megteremtette a speciális brit státuszt.

Két tényező azonban továbbra is arra készíti a brit kormányokat, hogy a globális problémákkal is foglalkozzanak. Az egyik tényező az ENSZ Biztonsági Tanácsában viselt állandó tagság, a másik a nukleáris hatalmi státusz. Nem mellékes az a tény sem, hogy Nagy-Britanniának vannak még tengerentúli birtokai,⁴ amelyek biztonságáért felelősséget kell vállalnia.

Napjainkban a brit kormány a gyakori és kiszámíthatatlan változásokban látja a legfőbb veszélyeket és fenyegetéseket. Ezek közé sorolják a terrorizmust, az etnikai konfliktusokat és a tömegpusztító fegyverek proliferációját. A nemzetközi terrorizmus elleni harcban az USA legfőbb és legaktívabb szövetségese kíván lenni, és szorosan együttműködik a NATO-val. Részben ezért, a britek egyre nagyobb szerepet vállalnak az afrikai kontinens problémáinak megoldásában is.⁵

A brit védelmi döntéshozatal⁶

A brit védelmi döntéshozatalban központi szerepet játszik az 1964-ben alapított *Védelmi Minisztérium*. Az 1985-ben bekövetkezett fejlesztés során létrehozta egy védelempolitikai tervező részleget egy négycsillagos tábornok irányításával, aki egyben a *Vezérkari főnök* helyettese. Ezzel egy időben a haderőnek vezérkarainál megszűntették a védelempolitikai tervezést, és a feladatukat a végrehajtásra szűkítették. Az így kialakított munkamegosztás szerint a Minisztérium civil struktúrájában a hosszú távú pénzügyi tervezést, a források elosztását és a költségvetés végrehajtásának ellenőrzését az ún. Irányítási és Költségvetési Hivatal hatáskörébe utalták. Ezt a hivatalt a tudományos főtanácsadó és a beszerzéseket koordináló hivatalvezető részlegével együtt az állandó *államtitkár-helyettesnek* rendelték alá.

Az 1985-ben elindított átalakítások következtében a brit Védelmi Minisztériumban világosan elkülönül egymástól a civil és a katonai szféra. Az *állandó államtitkár-helyettes* irányításával működő civil struktúra hatáskörébe tartoznak a pénzügyek, a források és programok összhangjának megteremtése, a személy-

³ Nagy-Britannia három nagy befolyási kör metszéspontjában helyezkedik el: az USA, Európa, és a Brit Nemzetközösség metszéspontjában.

⁴ Falkland-szigetek

⁵ Besenyő János: *Logistic Experiences: The Case of Darfur -Promoting Peace and Security in Africa – Finnish Department of Strategic and Defence Studies (2006 – Series2 No 35), 41-59. oldal*

⁶ <http://www.mod.uk/DefenceInternet/AboutDefence/>

zeti politika, a logisztika, a tudományos kutatás, a beszerzés, a költségvetés és irányítás problémái.

A Védelmi Minisztérium katonai részlegének vezetése a *Vezérkari Főnök*. Feladatkörébe a hosszú távú védelempolitika, a nukleáris stratégia, a katonai programok, a hadműveleti koncepciók, az új fegyverrendszerekkel szemben támasztott követelmények, a parancsnoki információs rendszerek, illetve a gyakorlatok és hadműveletek elvi kidolgozása tartozik.

A Vezérkari Főnök a fegyveres erők első számú katonai vezetője. A fegyveres erők polgári ellenőrzését figyelembe véve a Vezérkari Főnök a Védelmi Miniszter közvetlen alárendeltségébe tartozik, és katonai kérdésekben annak közvetlen tanácsadója. Ezt a beosztást rotációs alapon (általában kétéves váltással) a haditengerészet, a légierő és a szárazföldi csapatok egy-egy magas beosztású tábormoka tölti be. A rotáció miatt nincsenek könnyű helyzetben, hiszen részleghajlás nélkül kell megfogalmaznia az ajánlásait a költségvetési pénzek haderőnemek közötti elosztásáról.

A Vezérkar Főnökének végrehajtó szerve az *Egyesített Vezérkar*, amely a Védelmi Minisztérium 1985-ös átszervezése óta összefogja és koordinálja a haderőnemi vezérkarok⁷ munkáját. Élükön a Haderőnemi Vezérkari főnökök állnak, akik felügyelik hatáskörüket, és teljes felelősséggel tartoznak csapataikért.

A vezérkari főnökök megbízatása általában két évre szól. Magas beosztásuk ellenére döntési jogkörük korlátozott, mivel a szárazföldi csapatokat érintő minden lényegi kérdésben a 10-12 főből álló *Haderőnemi Védelmi Tanács* (kisebbségi ügyekben annak 6 tagú Végrehajtó Bizottsága) jogosult dönteni. Elnöke a Védelmi Miniszter, tagja a Védelmi Miniszter Összhaderőnemi Védelmi Tanácsába is delegált helyettesei, valamint a szárazföldi csapatok Vezérkari Főnöke és az egyes szakterületekért is közvetlenül felelős munkatársai.

A Haderőnemi Tanács feladatai széleskörűek: az általános feladatok mellett a kormány katonapolitikájának megfelelően kialakítja, szükség esetén módosítja a szárazföldi csapatok struktúráját, dönt a haderőnem számára biztosított éves költségvetés elosztásáról és felhasználásáról és a Védelmi Miniszter, illetve a kormány számára javaslatokat, ajánlásokat dolgoz ki.

A Védelmi Minisztérium fontos feladata a védelempolitikai döntések előkészítése során, hogy kapcsolatot tartson a többi érintett minisztériummal, különösen a Külügyminisztériummal, hiszen a nemzetközi helyzet változásai, illetve az arra reagáló külpolitika jelenti a kiindulópontot a későbbi védelmi tervezéshez. A Védelmi Minisztérium évente jelentést készít⁸ a parlament számára. A jelentésben foglaltakat a *Védelmi Bizottság* megvitatja és véleményezi, a javaslatokat megküldi a miniszternek, aki elkészíti a jelentés végleges változatát.

⁷ Haditengerészet, légierő és szárazföldi csapatok

⁸ The White Book

A brit fegyveres erők felszerelése szempontjából fontos partner a *Kereskedelmi és Ipari Minisztérium*. Az ún. nem katonai veszélyhelyzetek elhárításában a legfontosabb partnere a Belügyminisztérium, a szükséges költségvetési keretek biztosításában pedig elengedhetetlen az állandó kapcsolattartás a Pénzügyminisztériummal.

A brit védelmi tervezésben további jelentőséggel bír, a Parlament *Védelmi és a Költségvetési Bizottsága*. Ellentétben az amerikai szokásokkal, a brit Parlament kisebb mértékben avatkozik be a védelmi programok részleteibe. Ez szükségszerűen adódik abból a tényből, hogy a politikai rendszer sajátosságainak következtében a hatalmon lévő kormány mindig többséggel rendelkezik a Parlamentben, és ezért bírja a többség támogatását a védelmi költségvetés vitája során. A brit védelmi döntéshozatalban az utóbbi időkben nagy hangsúlyt kapott a rendelkezésre álló költségvetési pénzek lehető leghatékonyabb felhasználása. Ennek szellemében törekednek a lehetőség szerinti legjobb eszközök beszerzésére a lehető legjobb árakon, a prioritások meghatározására és a legfontosabb feladatok elvégzésére. A költségvetési pénzek elköltése azonban igen szigorú belső és külső kontroll alatt áll. A kormány komoly erőforrásokat investál a hazai védelmi ipar fejlesztésére, valamint a hadiipari termékek exportjának támogatására.

A brit struktúrában ezért a védelmi döntéshozatalban jobban érvényesülhet a kormány és azon belül a Védelmi Minisztérium dominanciája. A fentiek következtében a brit rendszerben kiemelkedően fontos a *Védelmi Miniszter* személye. A fegyveres erők katonapolitikai irányítását a miniszterelnök és a kormány, konkrétabban a kabinet védelmi és külügyi bizottsága a Védelmi Minisztérium útján gyakorolja. A Védelmi Minisztérium élén civil politikus áll. Ez már a XIX. század végétől így van, hiszen az Admirális első lordja már ekkor is civil politikus volt – közülük az egyik legismertebb Winston Churchill volt.

A védelmi miniszter fő feladata a fegyveres erők érdekeinek képviselése a kormányban és a civil kontroll irányítása a hadseregben. Ezért a védelmi miniszter állandó tagja a fent említett Védelmi és Költségvetési Bizottságnak. Az elmúlt évtizedek tapasztalatai azt mutatják, hogy határozott, jól felkészült, jó szervezési képességekkel rendelkező védelmi miniszterek lényeges változtatásokat voltak képesek megvalósítani a védelmi rendszerben.

„A különleges kapcsolat”

Az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság viszonya hosszú múltra tekint vissza.⁹ A kapcsolatot kezdetben egymás kijátszása és háttérbe szorítása jellemezte. A két világháborúban azonban az angolszász érdekek már azonosak voltak, – Németország legyőzése –, majd a háborút követően mindketten magu-

⁹ Első ízben Winston Churchill használata ezt a kifejezést a II. Világháborúban a szövetséges erők együttműködése idején. Az Egyesült Államok és az Egyesült Királyság közötti különleges kapcsolat a 2001. szeptember 11-i terrortámadást követően nyilvánult meg a legmarkánsabban.

¹⁰ Észak-Amerika hosszú ideig brit fennhatóság alatt állt.

kének érezték a hatalmi pozíció betöltésének jogkörét is. Hamarosan a felek azonban rájöttek, hogy szükségük van egy erős és megbízható szövetségesre, melyet végül egymásban találtak meg. A két ország közti különleges kapcsolat meglétét manapság egyre többen megkérdőjelezzik, míg maguk az érintett felek továbbra is kiállnak mellette. Tony Blair¹¹ kormányzásának egy évtizede alatt – annak ellenére, hogy a Munkáspárt hagyományosan Amerika-ellenes – csaknem minden lényegi kérdésben azonos állásponton volt, mint az amerikai elnök.

A több mint fél évszázados angol-amerikai kapcsolat a világban meghatározó, domináns szerepet tölt be. Ez a viszony az alapja a terrorizmus elleni harcnak, illetve – és ha nem is szándékosan –, ez segítette elő a hagyományosan rossz francia-német viszony nagymértékű javulását. Napjainkban Nagy-Britannia az egyik (esetenként az egyetlen) olyan nemzet a világban, amelyikben az Egyesült Államok megbízható szövetségest lát,¹² hiszen a korábbi években már kiderült, hogy sem az ENSZ BT, sem Franciaország, de még korábban feltétlen hívének tekintett Németország sem támogatja minden körülmények között. Ugyanis egyre gyakrabban mondanak neki nemet.

A 2002-2003-as iraki válságra adott német reakció rácsafolt a korábbi jó kapcsolatokra, hiszen egyértelmű vita alakult ki az amerikai és német oldal között Irak kérdésében, noha ez a konfliktus helyzet nem volt egyértelmű a tagállamok számára sem. Az Irak elleni hadműveletbe ugyanis a NATO közvetlenül nem kapcsolódott be, a Szövetség nem vállalta magára a katonai potenciálban való részvételt, csupán az Egyesült Államok és Törökország kérte, hogy Törökország biztonsága érdekében tegyék meg a szükséges lépéseket. Ezt azonban Franciaország, Németország és Belgium megtagadták.¹³

Míg Blair miniszterelnök elődei folyamatosan választás előtt álltak, az USA vagy az Európai gyökerek kapjanak prioritást, addig a munkáspárti kormányfő nem mérlegelte a kérdést. Mindkét kapcsolatot az ország érdekeinek megfelelő mértékben és irányba építette,¹⁴ még akkor is, amikor túlzott Amerika barát politikája miatt támadták ellenfelei. Tony Blair miniszterelnök külpolitikájáról gyakran mondták: a churchilli három kör elméletét kívánja újra éleszteni az újkor viszonyaihoz igazítva.

¹¹ A brit közéletben a mindenkori miniszterelnök az első ember, az ő politikai irányultsága tulajdonképpen meghatározza az ország külpolitikáját. Így fordulhat (ott) az elő, hogy annak ellenére, hogy a brit Munkáspárton belül létezik egy erős Amerika-ellenes vonal, Blair miniszterelnök mégis olyan intenzív kapcsolatot ápolt a washingtoni politikával, hogy ez a miniszterelnöki székébe is került.

¹² E sorok írásakor legalább is mindenképpen.

¹³ Peter Schmidt: A NATO jövője az iraki válság jegyében – viták, funkciók és forgatókönyvek, I.m.: Az új világrend az iraki háború után. ... i.m. p.15

¹⁴ Blair miniszterelnök például különleges jogokat vívott ki magának a közös valutához való viszonyulás kérdésében. A brit miniszterelnök is szívesen bevezette volna országát az euro-zónába, de az akkori pénzügyminiszter Gordon Brown oly mértékben „irtózott” az eurótól, hogy egy olyan feltétel rendszert dolgozott ki, mely a távoli és ismeretlen jövőbe tolt ki annak bevezetését.

Tony Blair George W. Bush amerikai elnökkel ápolt személyes jó kapcsolatából¹⁵ adódó legnagyobb előny Nagy-Britannia számára mégis az a biztonsági kötelék és a titkosszolgálati együttműködés, melynek köszönhetően sikerült például megghiúsítani az al-Kaida 2006. szeptember 11-ére tervezett, nagyszabású támadását brit célpontok ellen. Ennek ellenére az atlanti együttműködés, nem minden társadalmi réteg számára egyformán népszerű, illetve nem minden politikai párt számára szavazatot hozó politika, annak ellenére, hogy alapvetően brit érdekeket (is) képvisel. A britek ugyanis egyetértenek abban, hogy amennyiben egy terrortámadás, illetve maga a terrorizmus célpontja az Egyesült Államok, valamint az őt támogató, vele közös katonai műveletekben részt vevő országok, akkor igenis van mitől félniük. Bár a nemzetközi közvélemény nem így vélekedett a 2004. március 11-i madridi, majd a 2005. július 7-i londoni terrortámadás a brit nézeteket erősítette meg.

A különleges kapcsolat ugyanis még mindig elősegíti a brit befolyást a nemzetközi politikában. Ebből következően, ha a kapcsolat megromlana, az jelentős mértékben sértené a brit stratégiai érdekeket. Akár az Európai Unión belüli nemzeti szuverenitás elvesztéséhez is vezethet. Ami természetesen az USA és az Egyesült Királyság közötti szoros pénzügyi, kereskedelmi és befektetői kapcsolatok gyengülését eredményezheti.¹⁶

Nagy-Britanniában az alkotmány és a hagyományok kollektív felelősséget várnak el a kabinet tagjaitól. Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy bár egyes kormánytagok ugyan lemondtak posztjukról¹⁷ Tony Blair iraki és iráni politikája elleni tiltakozásul, addig Gordon Brown a kormányban maradt. Ebből az a következtetést is levonatható, hogy tulajdonképpen egyetértett a Blair féle elkötelezett Amerika-barát politikával. Vajon ez nagyfokú nézetazonosság is, csak egy amolyan *gentlemen's agreement* volt, mint 1994-ben? Akkor ugyanis – bizonyos angol körök szerint – Blair és Brown megegyeztek abban, hogy Brown nem indult a párt elnökválasztásán,¹⁸ cserébe Tony Blair, amennyiben miniszterelnök lesz, egy bizonyos idő után lemond tisztségéről Gordon Brown javára.¹⁹

Gordon Brown miniszterelnök Amerika-politikájáról kezdetben nem sokat lehetett tudni, hiszen a Blair kormányzatban betöltött pénzügyministersége idején nem nyilvánított hivatalos véleményt. Csak következtetéseket lehetett levonni, egészen addig, míg teljes mellszélességgel ki nem állt a brit Trident nukleáris fegyverrendszer modernizálása mellett. Az amerikai és brit haditengerészet által tengeralattjárókra rendszeresített rakétákat érintő döntés viszont egyértelmű irányt mutatott. Az Egyesült Államok továbbra is különleges hozzáférést biztosít a legfejlettebb amerikai technológiához, illetve hírszerzési adatokhoz az Egyesült Királyság számára. Azaz a brit biztonságpolitika az elkövetkező évek-

¹⁵ Margaret Thatcher brit miniszterelnök is Ronald Reagan amerikai elnök személyes jó barátja volt

¹⁶ Vége az atlanti szövetségnek? <http://www.koz-gazdasag.hu/images/stories/2per3/28-kozenkow.pdf>

¹⁷ Jack Straw, és Claire Short

¹⁸ John Smith pártvezető hirtelen halálát követően

¹⁹ Magyarics Tamás: A brit külpolitika a Brown-kormány alatt. Magyar Külügyi Intézet, T-2008/4.

ben (is) az Egyesült Államokkal szorosán kíván együttműködni. Hiába azonban, a kabinet tagjainak kollektív felelőssége a döntéseket illetően, Brown miniszterelnök, illetve kormánya számára néhány kormánytisztviselő okozott néhány kellemetlen pillanatot a nyílt Amerika-ellenes kijelentésével. De külügyminisztere, David Miliband eloszlatta a gyülekező viharfelhőket és (ismét) kinyilatkozott: „a brit nemzeti érdeket legjobban az Egyesült Államokkal fenntartott erős kapcsolat szolgálja”. Minden maradt tehát a régiben. Brown miniszterelnök azonban mégis hagyott egy kiskaput, ez pedig Afganisztán. Mivel a brit közvélemény nem szívesen támogatja az afganisztáni szerepvállalást, ez dönthet a sas és az oroszán további együttműködésről. Ha NATO kudarcot vall Afganisztánban, ezáltal a szervezet létjogosultsága is megkérdőjeleződik, csökken az amerikai szerepvállalás is Európában, hiszen Amerika számára a NATO teremti meg az indokot a „jelenlétre”. Ekkor viszont meginoghat a brit biztonságpolitika egyik biztosítója, az amerikai jelenlét európai erőltetése.²⁰

Nagy-Britannia a vonakodó európai ország

Nagy-Britannia évszázadokon keresztül őrizte az európai egyensúlyt, anélkül, hogy ő maga a mérleg serpenyőjének akár a közelébe is került volna. Az óceán, illetve csatorna nyújtotta biztos elszigeteltségében a brit oroszán felügyelte a mérleg nyelvét. Nagy-Britannia meglehetősen különleges viszonyt ápol az Európai Unióval. Nincs még egy olyan tagország, mely ilyen látványosan, már-már hangsúlyozza különállását, amely ennyire „fölötte áll” mindenkinek. Nagy-Britannia sajátos helyzete, a világban betöltött történelmi szerepének gyakori változása, szigetország jellege, gyakran teremtett olyan konfliktushelyzetet, amelynek a jövőbeni előfordulás valószínűsége sem elhanyagolható. A brit politikának túlzás nélkül egyik központi eleme Nagy-Britannia és Európa, az Európai Közösség, az Európai Unió közötti érdekviszonyok, ellentétek és konfliktusok. Ezek kihatnak a brit társadalom csaknem egészére, befolyásolják a gazdaságot, a pártok közötti viszonyokat, a brit hagyományokat és identitást, az értékek és a politika viszonyát, hangsúlyozva a brit szuverenitást.²¹ Nem zárható ki az EU-val való konfrontációja lehetősége sem, hiszen ugyan a Konzervatív párt Európai Unió ellenes tagjai kisebbségben vannak, de az euroszkepticizmus a párt egyik fő jellemvonása. Vagyis a konfliktusok számára Britannia igencsak „kedvező” talajjal rendelkezik.

Bár tagja az Uniónak,²² mégis azok intézményeiben, a közös politikában igen kis számban, illetve csekély mértékben vesz részt, hűvös távolságtartás jellemzi viszonyukat. Nagy-Britanniát nem zavarja, hogy az európai elkötelezettsége befolyásolná az egyéb (nem a kontinens érdekeivel összefüggő) régiókkal való kapcsolattartást, a brit érdekek mindenképp előtérbe kerülnek. Pedig kezdetben az USA is támogatta az európai integrációs terveket, azt remélve,

²⁰ U.o.

²¹ Havas Péter: A brit pártok szerepe a politikai konfliktusok kezelésében. Politikatudományi Szemle 2003. 3. szám, p. 125

²² Bár igen későn, 1973-ban csatlakozott.

hogyan az Unió tagjaként a britek biztosítják azt a csatornát az Egyesült Államok számára, amelyen keresztül az egyre erősödő francia-német együttműködést féken tarthatja. Az USA további szándékai között volt ezen a módon ez európai berkeken belül kerülni.

Még napjainkban is Churchillt idézik – ha az Egyesült Királyság és az EU viszonya szóba kerül, – miszerint ha a szigetország lakóinak választania kéne a kontinens és a transzatlanti kapcsolatok között – „*Ha választanom kell Európa vagy a nyílt tenger között mindig a tengert fogom választani*”. Az Európai Gazdasági Közösséghez történő 1973-as csatlakozás során is inkább a szabad piac lehetősége és a gazdasági érdekek játszottak szerepet, mint inkább a politikai-intézményi unió létrehozása iránti politikai akarat.

Míg Tony Blair az Egyesült Királyságot „kulcsfontosságú hatalomnak” tartotta, addig utódja, egyben párttársa, már szerényebben határozta meg országa jelentőségét. A Brown-kormány új – a blairi felfogással ellentétben – külpolitikai irányait David Miliband külügyminiszter 2007. július 9-én tette közzé, amikor a – korábban meghatározott – tíz brit stratégiai célt háromra szűkítette le. Ezek pedig az Európai Unió, a globális felmelegedés és a gyenge államok okozta problémák, azaz a szélsőséges kezelés volt. Azzal, hogy az Európai Unió bekerült a brit érdeklődés középpontjába, némi meglepetést keltett, ugyanis a munkáspárti politikusok, így Gordon Brown sem tartoztak korábban az EU-hívők közé.²³

Ez a szemléletmód váltás azért is szembevető, mert míg Tony Blair miniszterelnök alapvetően bilaterális alapon határozta meg az Egyesült Királyság és az EU viszonyát, addig Miliband külügyminiszter már azt hangsúlyozta: az Egyesült Királyság elkötelezett tagja az EU-nak. A külügyminiszter ezzel a kijelentésével a brit külpolitika évszázadokon keresztül érdek orientált politikájával szakítva az értékek jelentőségét hangsúlyozta. Amennyiben az Egyesült Királyság, így a Nyugat is, sikerrel akarja felvenni a harcot a terrorizmussal, akkor „az eszmék csatáját” kell elsősorban megnyernie.²⁴ Természetesen a már működő amerikai –brit kapcsolatok jelentőségét sem mulasztotta el hangsúlyozni: „az Egyesült Államok a legfontosabb kétoldalú kapcsolatunk ... mert közösek az értékeink ... és a politikai realitások miatt is.”²⁵

Tony Blair külpolitikához képest a változás a „szövetségi” és a „multilaterális” keretek a leglátványosabb. Az *amerikai gyógy mód*, azaz a demokrácia a világ instabil régióban való terjesztése ugyan megmaradt, és a terápia eszközök között a fegyveres erőt is szerepelte, de a jövőben kizárólag akkor, amennyiben az multilaterális keretekben kerül sor. A brit–amerikai kétoldalú kapcsolatban, valamint a Nagy-Britannia az ENSZ-hez és az EU-hoz fűződő viszonyában azonban már a közös értékekre helyezte a hangsúlyt, úgy hogy eközben nem

²³ Magyarics Tamás: A brit külpolitika a Brown-kormány alatt. Magyar Külügyi Intézet, T-2008/4.

²⁴ www.chathamhouse.org.uk/files/10188_190707miliband.pdf, p.1

²⁵ www.chathamhouse.org.uk/files/10188_190707miliband.pdf, p.7

zárta ki annak lehetőségét, hogy stratégiai, illetve taktikai kérdésekben ellentétes álláspontot képviseljenek.

„Miért vagyunk Afganisztánban?”²⁶

Az Egyesült Királyság azért foglalkozik Afganisztánnal, mert az a terrorizmus forrása, így veszélyezteti Nagy-Britanniát, illetve a világ nagy részét²⁷. A talibok mennyországot biztosítottak az al-Kaidának Afganisztánban, lehetővé téve a terrortámadások tervezését és végrehajtását.

Az ENSZ felhatalmazást adott egy nemzetközi katonai beavatkozásra, a NATO irányításával, mert a terrorizmus olyan fenyegetést jelent, melyet együtt kell kezelni. Több mint 60 állam, az ISAF-ba küldött csapatai segítségével – beleértve nem NATO tagokat is – azon dolgozik az afgán kormánnyal, hogy megteremtsék a stabilitást az országban. Ilyen nagymértékű támogatást egyetlen ország sem kapott még a szövetségtől, annak a fennállása során. Jelenleg az ISAF katonák száma kb. 90 ezer, ebből 9500-t biztosít az Egyesült Királyság, ezzel a második legnagyobb létszámú kontingenssel rendelkezik.

A brit csapatok jelentős és ösztönző hozzájárulása a nemzetközi törekvésekhez biztonságot nyújt az afgán emberek számára. Képzések alkalmával, illetve partnerkapcsolatban dolgozunk az afgán katonai rendőrséggel, hogy mielőbb át tudják venni a rájuk váró feladatokat. Afgán erők Kabul egy részét már biztosítják, és a bevetések többségében az IASF mellett dolgoznak. Idővel át fogják venni az ország teljes biztonsági védelmét, amikor megalakul a stabil kormányzás és jogrendszer.

Ahogy a koalíciós erők eltávolították a talibánokat a hatalomból, azok az al-Kaidával együtt a hegyekbe költöztek, a pakisztáni határvidékére. A kormány afganisztáni és pakisztáni stratégiáját mindkét ország esetében az integrált megközelítés jellemezi, melyek a határ mindkét oldalán megnyilvánuló együttes akciókban valósultak meg.

A brit szerepvállalás Afganisztánban hatalmas kihívás és a Egyesült Királyság kormányának egyik legfontosabb külpolitikai kihívása. Ebből következően 2010. január 28-án Londonban egy nemzetközi konferenciát hívtak össze, hogy felsorakoztassa a szükséges katonai és civil forrásokat az afganisztáni politikai stratégia mögé.

Afganisztán komoly fejtörést okoz mind amerikai, mind brit oldalon. A kormányfők találkozási alkalmával – a személyes jó kapcsolat ellenére – mintha elbeszelnének egymás mellett. Washington Irakot, London pedig Afganisztán preferálja. Nagy-Britannia, pedig minden lojalitása ellenére akkor kezdi meg csapatkivonásait a térségből, amikor Amerika a brit katonák iraki szerepvállalá-

²⁶ <http://www.fco.gov.uk/en/global-issues/conflict-prevention/afghanistan/uk-effort-in-afghanistan/>

²⁷ Nem mellékesen pedig Irakkal ellentétben itt ENSZ felhatalmazással – és NATO biztosította fő erőkkel vesznek részt. A brit kormány abban bíz, hogy az iraki háborúval ellentétben ezt a háborút – és így a terrorizmus elleni harcot is – megnyerhetik.

sát szeretné növelni. Igaz ezzel egy időben csapatokat küld Afganisztánba. Most is mint korábban, Milliband külügyminiszter nyugtatta meg a kedélyeket. Az Egyesült Királyság csak akkor vonul ki teljesen és végleg Irakból, amikor az iraki biztonsági erők készek átvenni a brit csapatok feladatait.

Mit hoz a jövő?

Bár a *churchilli három kör* elméletét cáfolják, azért az Egyesült Államok és Nagy-Britannia köre mégis metszi egymást és a metszetben ott találhatóak: az emberi jogok és a nemzeti szuverenitás védelme, a haderő bevetése a nemzetközi biztonság fenntartása érdekében, illetve a szabad kereskedelem elősegítése. Amerikai katonák ezrei harcolnak együtt brit társaikkal Irakban és Afganisztánban az al-Kaida elleni világméretű háborúban. Az afgán probléma maga után vonja a pakisztáni kérdést is, hiszen az Afganisztánnal szomszédos – szintén taliban érdekeltséggel bíró – ország sorsa függ a misszió sikerétől. Az angolszász *körök* számolnak a két-három éven belül nukleáris hatalomként fellépő Iránnal, mely probléma kezelése is csak atlanti összefogással valósítható meg. Egyelőre azonban az ENSZ BT és a gazdasági szankció eszközeivel operálnak.

A napokon belüli lezajló brit választások jelenlegi előrejelzései szerint - a XX. század húszas évei óta színen levő - Munkáspárt, és Konzervatív párt kénytelen számolni – a gazdasági válságban megcsömörlött választópolgárok által támogatott kisebb pártok, – a Liberális Demokraták, a Brit Nemzeti Párt (BNP) és a Egyesült Királyság Függetlenségi Pártja (UKIP) megerősödésével. Ez utóbbit gyakran vádolják euroskepticizmussal, bár magát polgári nacionalista pártként jellemzi és elhatárolódik a szélső jobb irányultságot képviselő BNP-től, az unió ellenesség közös jellemzőjük. A közvélemény kutatók szerint e kis pártok esélye csekély, szavazóik vélhetően a Konzervatív Pártra adja majd le a voksát. A Liberális Demokraták atomfegyver ellenes (Trident rakéták) programja is megnyerhet magának szavazókat, egy olyan országban, ahol teljes mértékben elutasítják az iraki jelenlétet.

Bárki is alakít kormányt Nagy-Britanniában, időre lesz szüksége, hogy a Királynő hajójának kormányát más irányba fordítsa. Túl sok szál köti a Királyságot – minden látszólagos igyekezete ellenére – mind az Egyesült Államokhoz, mind Európához. Tony Blair Európa szíveként tekintett országára, ami Amerikában európai ritmusban, itt Európában pedig túl amerikai tempóban végzi a dolgát. Az Nagy-Britannia tagja mind a NATO-nak, mind az Európai Uniónak, bele kell(ene) törődnie végre, a Brit Birodalom ma már történelmi emlék. De bárki is költözik a Downing Street 10. alá, jusson eszébe, hogy a kevésbé *kellemes* körülmények ellenére is milyen jó együttműködésre képesek a britek, amerikaiak, és európaiak, és még sok más nemzet, akik az ISAF kötelékében harcolnak Afganisztánban. A személyes jó kapcsolat az amerikai elnökkel, pedig csak kialakul valahogy az évek során.

A legfontosabb az, hogy ahogyan Churchill annak idején megfogalmazta:

„Teljesítenünk kell tehát vállalásainkat, a NATO-erőkhöz való hozzájárulásunkat Európában, béke idején. (...) Tekintélyes méretű hagyományos erővel kell rendelkezniünk, hogy teljesíthessük világszintű kötelességünket a törekeny békének és a szélsőségesen vad temperamentumnak ezekben a napjaiban.”

Felhasznált irodalom:

1. Besenyő János: Logistic Experiences: The Case of Darfur -Promoting Peace and Security in Africa – Finnish Department of Strategic and Defence Studies (2006 – Series2 No 35), 41-59. oldal
2. Magyarics Tamás: A brit külpolitika a Brown-kormány alatt. Magyar Külügyi Intézet, T-2008/4.
3. Peter Schmidt: A NATO jövője az iraki válság jegyében – viták, funkciók és forgatókönyvek, I.m.: Az új világrend az iraki háború után
4. Havas Péter: A brit pártok szerepe a politikai konfliktusok kezelésében. Politikatudományi Szemle 2003. 3. szám
5. Winston S. Churchill: Sose engedjete! Európa Könyvkiadó, Budapest, 2006.
6. <http://www.mod.uk>
7. www.chathamhouse.org.uk/files/10188_190707miliband.pdf,
8. <http://www.fco.gov.uk/en/global-issues/conflict-prevention/afghanistan/uk-effort-in-afghanistan/>

BESENYŐ JÁNOS

ETNIKAI ÉS VALLÁSI KONFLIKTUSOKKAL TERHELT TÖBBNEMZETISÉGŰ CSÁD

A tavalyi év végén a Honvédelmi Minisztérium, a Külügyminisztérium és az Igazságügyi és Rendészeti Minisztérium szervezésében egy Afrika konferenciát tartottak a Honvédelmi Minisztérium Balaton utcai objektumában. A konferencián több színvonalas előadást tartottak a saját és meghívott előadók, amelyek során többször is felmerült a Magyar Köztársaság lehetséges jövőbeni szerepvállalása a fekete kontinensen. A konferencián felszólaló külügyi szakember szerint nem az a kérdés, hogy megyünk-e Afrikába, hanem mikor és hová. Az akkori és a jelenlegi információk szerint négy ország jöhet szóba, mint műveleti terület: Csád, Szudán, Kongói Demokratikus Köztársaság és Szomália (Az EU NAVFOR SOMALIA műveletben jelenleg is szolgál egy magyar tiszthelyettes, illetve kiképzőket tervezünk küldeni az EU által indítandó kiképző misszióba is).

Jelen cikkemben a csádi körülményekről, pontosabban az ország lakosságáról, nemzetiségeiről, etnikai és vallási helyzetéről szeretnék információt megosztani az olvasókkal.

Csád mai problémái olyan történelmi tradíciókból és folyamatokból erednek, amelyek több mint 1000 éve formálódnak. Az országot benépesítő népesség több eltérő, de mégis egymással rokonságban lévő csoportokból áll, amelyek története az elszakadásokat, keveredéseket és a belső migráció következményeit egyaránt felöleli. Általában azonban elmondható, hogy a legtöbb népcsoport - az ország jelenlegi határai alapján- a keleti és északi területekről származik.²⁸

A mai Csád nagyobb, a Szaharát átszelő kereskedelmi utak mentén fekszik, így földrajzi fekvése a történelem során az ország fejlődését jelentősen befolyásolta. Eleinte a déli területeken élő csoportokon rajtaütésekkel megszerzett áru és a rabszolgasorba hajtott foglyok alkották a kereskedésbe bevont áruk csoportját. Ahogy azonban a törzsi vezetők hatalma lassan megtört, az ország középső részén több királyság és császárság követte egymást, melyek közül a legfontosabb a Kanem-Borno, a Bagirmi és Wadai volt. Ezen kicsiny birodalmak

hatalmát elsősorban a már említett portyák és az alávett törzsektől kikövetelt adó tartotta fenn, azonban maguk is ki voltak téve az ellenséges népek támadásainak.²⁹

Ezen kívül a különböző királyságok és császárságok sorsa mindig erősen függött a belső szét húzástól, a külső támadásoktól, és ezek a tényezők az 1970-es '80-as években még mindig hatással voltak a napi politikára.

Forrás: http://www.nationsonline.org/maps/chad_map.jpg

²⁸ Mario Joaquim Azevedo: Roots of Violence: A History of War in Chad, 8. o.

²⁹ Roland Oliver, Roland Anthony Oliver, Anthony Atmore: Africa since 1800, 12. o.

Borno és Bagirmi királyságokban elkerülhetetlen volt a végrehajtott hatalom szétesése, amikor a XIX. század végén megérkeztek a franciák. Ugyanakkor a Wadai királyság uralkodói viszont ellenálltak a francia terjeszkedésnek. Bagirmi és Borno vezetői a franciákat nem annyira hódítónak, inkább a túl-súlyba kerülő Wadai királyság ellensúlyozásának eszközének látták.³⁰ A franciák 1924-re meghódították az ország középső részét, majd pedig szép lassan a déli területeket is uralmuk alá vonták. Az északi törzseket azonban nem tudták „pacifikálni”, és ennek következményei még az 1980-as években is érezhetőek voltak.³¹

1905 után a középső és északi területeket a Francia Egyenlítői-Afrika föderáció részeként kezelték. Ennek ellenére, mivel a francia érdekek az említett államalakulat más részein voltak jelentősek, a francia jelenlét kevésbé befolyásolta a helyi lakosok életét.³² Adminisztrációjuk leginkább a városokra terjedt ki, és az egyébként kötelező agrárprogramok is inkább csak az ország mai területének déli részét érintették. A helyi lakosság nem vett részt a hivatali munkában, és az ehhez szükséges tanulmányok elvégzésére az 1950-es évekig nem is volt lehetőség.

A II. világháború után megjelentek a „nyugati” demokrácia első intézményei, és elindult a pártpolitika kialakulása is. A politikai csoportosulások alakulása részben a francia belpolitika, részben a hagyományos etnikai megosztottság mentén zajlott. Mindennapos volt a rövid életű koalíciók megalakulása, majd pedig az azokat követő pártszakadás. Amikor Csád 1960-ra függetlenné vált, a politikai élet meghatározó szereplői azokról a déli területekről származtak, amelyek leginkább ki voltak téve a francia hivatalnokrendszer ellenőrzésének. Ezen déli politikusokat Francois Tombalbaye elnök vezette, aki csak ímmel-ámmal tett kísérletet a régió egységének megteremtésére, és általában elnyomta ellenzékét. Elnöki hivatalának 5 éve alatt Tombalbaye keménykezű politikája az északi és keleti területek lakosságának nagy részét elidegenítette a kormányzattól, ennek következményeképpen több felkelés is kirobbant ezeken a területeken.³³ Az északi lázadó csoportok legjelentősebbike az 1966-ban alakult Nemzeti Felszabadítási Front (FROLINAT) volt, amely egyfajta gyűjtőszerveként működött.³⁴ Az évek alatt a FROLINAT is tucatnyi szakadáson és átalakuláson ment keresztül. Ennek ellenére az 1970-es évek lázongásai és Tombalbaye politikai botlásai meghozták a kormány bukását, az elnököt pedig 1975-ben a Félix Malloum által vezetett puccs során meggyilkolták.

Az új kormánynak azonban nem volt képes az ország egységét megteremteni, és így 1979-ben az egyik északi lázadó vezér, Hissein Habré, elűzte Malloumot. Az 1980-as években aztán átalakult a hatalomért folytatott harc, az eddigi klasszikus észak-dél szembenállást az északi hadurak közötti rivalizálás váltotta

³⁰ J. Millard Burr, Robert O. Collins: Darfur: The Long Road to Disaster, 16-19. o.

³¹ Taru Bahl, M.H. Syed: Encyclopaedia of Muslim world, Vol. 6, 3-4. o.

³² David Levinson: Ethnic groups worldwide: a ready reference handbook, 119. o.

³³ Martha Kneib: Chad, 26-27. o.

³⁴ Dick Hodder, Sarah J. Lloyd, Keith Stanley McLachlan: Land-locked States of Africa and Asia, 34-37. o.

fel. A folyamatosan belháborúkkal küzdő ország mind véresebb konfliktusaiba belekeveredett Líbia, Franciaország, az USA és több afrikai ország is. 1988-ra ugyan valamelyest stabilizálódott a helyzet, de a különböző népcsoportokon belüli és közötti ellentétek és a regionális konfliktusok továbbra is veszélyeztetik Csád nemzeti egységét.³⁵

Az össznépesség száma 10,3 millió lakos (2009),³⁶ az átlagos népsűrűség kevesebb, mint 7 fő/km.² Ez a mutató jelentős eltéréseket mutat északról délre haladva: 0,2 fő/km²-től egészen 9 fő/km²-ig. A vidéki lakosság a teljes népesség háromnegyedét jelenti. A városi élet jól elkülöníthetően a fővárosra koncentrálódik, ahol a népesség nagy része kereskedelemmel foglalkozik. A további nagy városok Sarh, Moundou, Abéché és Doba, amik a legkevésbé városiasodottak, de gyorsan nőnek, és növekvő gazdasági szerepükkel a fővároshoz kapcsolódnak. A népességnövekedési mutató becsült értéke 2001-ben 3,29 %.³⁷ A népesség fiatal, egy becslés szerint 47,3 %-a 15 év alatti. 42, 35 születés jut 1000 emberre, a halálozási arány 16.69. A várható életkor 47, 2 év.

A lakosság 45 %-a aktív munkavállaló, jöllehet 60 százalékuk a szegénységi küszöb alatt él. A 2002-es emberi fejlődési index (angolul: Human Development Index, rövidítése: HDI) kimutatásai szerint Csád a 166. helyet foglalja el a 177 országot összesítő listán.³⁸ Az ivásra alkalmas víz a városi lakosság 40 %-hoz jut el. A vidéki zónákban ez a mutató 32 %-ra csökken. Az egészségügyi ellátás feltételei rendkívül hiányosak mind a városokban, mind azokon kívül. Az egészségügyi infrastruktúra állapota nem kielégítő és nagyon rossz minőségű. A HIV pozitív és AIDS betegek aránya a felnőtt lakosság körében 2004-ben meghaladta a 3,5 %-ot.

2003 óta 230000 szudáni menekült érkezett kelet Csádba a háború sújtotta Darfurból. A polgárháború miatt kitelepített 172000 csádival együtt ez egyre növekvő problémát generált a terület közösségei között.³⁹

A többnejűség elfogadott, a nők 39 %-a ilyen kapcsolatban él. Ezt a törvény megengedi, így a többnejűség automatikusan legalizálttá válik, hacsak a házastárs nem jelzi, hogy ez nem elfogadható. Bár a nők elleni erőszak tiltott, a házastársi erőszak mindennapi. A női nemi szervek csonkítása tilos, de a gyakorlat széles körű és mélyen gyökerezik a tradíciókban; a csádi nők 45 %-a átmegy ezen a procedúrán, főként az arab, hadjarai és ouddaians területeken. Alacsonyabb százalékkértéket jelentettek Sara (38 %) és Toubou (2 %) területén. A nők – egyenlő bánásmód híján – hátrányt szenvednek a tanulásban, felkészítésekben, ezáltal válik nehezebbé elhelyezkedésük néhány „formális” közéleti munkában. Bár a tulajdonjogi és az örökösödési törvények francia alapon nyug-

³⁵ <http://www.unhcr.org/refworld/docid/46384ed12.html> (letölt. ideje: 2009.12.18)

³⁶ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/CD.html> (letöltés ideje: 2009. 12.18)

³⁷ Taru Bahl, M.H. Syed: Encyclopaedia of Muslim world, Vol. 6, 7. o.

³⁸ African Development Bank: African Economic Outlooks, 2006. 194. o.

³⁹ Besenyő János: Válság Darfurban – Szakmai Szemle, 2008. 3. szám, 35-48. o.

szanak, a tradíciókat figyelembe véve örökösödési kérdésekben szinte mindig a férfiak javára döntenek.

Csádban több mint 200 féle etnikai csoport található, ami különböző szociális struktúrákat hoz létre.⁴⁰ A gyarmati adminisztráció és a független kormányok megpróbálták ráerőltetni az emberekre valamiféle nemzeti társadalmi rendet, de a legtöbb csádinak a családon kívül a helyi vagy vallási hovatartozás maradt a legfontosabb befolyásolója. Ebből kitűnik, hogy az emberek földrajzilag, élőhelyük alapján sorolhatók be. Délen a letelepedett emberek élnek, mint pl. a sarák, a nemzet legmeghatározóbb etnikai csoportja, akiknél még mindig a család a meghatározó. A letelepedett száheliek a nomádokkal egymás mellett élnek, ahogy pl. az arabokkal is, akik a nemzet második legnagyobb etnikai csoportját alkotják. Az északi részt szinte csak a nomádok lakják, leginkább toubouk.

A csádiak hivatalos nyelve a francia és az arab, de több mint 100 nyelv és dialektus található meg az országban. Az arab vándorkereskedők és a letelepedett kereskedők által használt a csádi arab nyelv a „lingua franca” lett.

Nyelv és etnikai csoportok

A csádi emberek több mint 100 különféle nyelvet beszélnek, és igen sok etnikai csoportba sorolják be magukat.⁴¹ Itt fontos megjegyezni, hogy a nyelv és az etnikum nem ugyanaz. Sőt, egyik elem sem köthető egyetlen fizikális típushoz. Az általánosan elfogadott kép, miszerint Afrikát különálló etnikumok (törzsek) népesítik be, akik külön élnek egymástól, őrzik a nyelvüket, és hagyományból csupán egymással kötnek házasságot, csak egy sztereotípiát, amely megakadályozza az afrikai társadalom dinamikusságának a megértését. Csádban az európai hódítás és a franciák által bevezetett adminisztráció felerősítette az etnikai megosztottságot, mivel a határokat az etnikai vonalakra húzták meg. Az európaiak továbbá olyan vezetőket neveztek ki, akik nem voltak legitim vezetői a csoportjaiknak. Általánosságban a francia kedvenc déliek (sarák) az északiak (főként arabok) fölött, a letelepedettek pedig a nomádok fölött uralkodtak. Ez, sajnos, tovább folytatódott a függetlenséget követően, és a belső konfliktusoknak fontos eleme lett.⁴²

Bár a közös nyelv használata azt mutatja, hogy a nyelv beszélői együtt éltek és közös múltjuk van, az emberek változtatnak a nyelveken. Ez különösen jellemző Csádra, ahol a nyitott területek, a kevés csapadék, az ismétlődő aszályok és éhség, az alacsony népsűrűség felerősítette a fizikai és nyelvi mobilitást. Rabszolgaszerző portyák a nem muszlimok között, belső rabszolga-kereskedelem, és a foglyok északra történő eladása a IX-XX. század között, mind-mind hatással voltak a nyelvi változásokra.⁴³

⁴⁰ David Levinson: *Ethnic groups worldwide: a ready reference handbook*, 118. o.

⁴¹ Taru Bahl, M.H. Syed: *Encyclopaedia of Muslim world*, Vol. 6, 21. o.

⁴² Martha Kneib: *Chad*, 26. o.

⁴³ Mario Joaquim Azevedo: *Roots of Violence: A History of War in Chad*, 135. o.

Az antropológusok a faji dolgokat nem csak genetikai alapokon vizsgálják. Vizsgálják a nyelvet, az etnikai alapot, beleértve a megosztott örökséget, vizsgálják a gazdaságot; amikor ugyanazon etnikai csoport megosztja a lakóterületét és részben alkalmazkodik, azzal, hogy átveszi a közös tevékenységeket és kapcsolatba lép más egyénekkal és csoportokkal. A faji dolgoknak van egy kulturális része is, ami a közös világnézeten (hit, vallás) alapul. Mint ahogy nyelv, a faj sem megváltoztathatatlan.

Nem csak szociális aspektusból vizsgálva változik az etnikai összetétel, hanem biológiai (genetikai) szempontból is. Annak ellenére, hogy a legtöbb csoport erőlteti az egymás közötti (rokon) házasságot, az emberek gyakran elítélik a közeli hozzátartozók közötti partnerkeresést, sőt van, ahol tiltják is, amivel a népcsoport, törzs „vérfrissülését” segítik elő.

A csádi kormányok gondosan kerülték az etnikumok hivatalos elismerését. A függetlenség után rövid tanulmányokon kívül igen kevés adat állt rendelkezésre, hogy a csádi társadalmat ilyen szempontból vizsgálják. Ennek ellenére azonban az etnikai hovatartozás a csádi mindennapoknak fontos pontja marad.⁴⁴ Az országban élők nyelvi szempontból 10 fő csoportba oszthatók, amelyek mindegyike vagy a nilo-saharan, az afro-asiatic vagy a congo-kordofanian nyelvcsalád valamelyikéhez kapcsolódik.

A nilo-saharai nyelvek

A nyelvi hasonlóságok nem minden esetben jelentenek hasonlóságot az élet más területein is. Például a nilo-saharai nyelvet beszélők számos életstílust képviselnek. A nomádok a Szaharában, a letelepedett, félig letelepedett emberek Száhelben, és a letelepedett népesség a szudáni zónában egyaránt beszélik ezt a nyelvet.⁴⁵

Közép-szaharai nyelvek

A közép-szaharai nyelvet beszélők eloszlását és számát tekintve valószínűleg drámaian megváltozott a helyzet a függetlenség óta. A csádi polgárháború és a csádi-líbiai konfliktus megtépázta az életet az ország északi részén. Továbbá a két északi származású vezető (Goukouni Ouddei és Hissein Habre) megerősödése, akik az északiakat a fővárosba történő áttelepülésre inspirálták, ezzel is gyorsítva integrációjukat a régió népei közé.⁴⁶

A teda és daza rokonnyelvek a közép-szaharai csoportban. A teda a Tibesti hegyekben található tubu törzs tagjai beszélik és még néhányan Niger északi-keleti területein és Líbia délnyugati oázisaiban.⁴⁷ A daza nyelvet beszélők főként

⁴⁴ <http://ecommons.txstate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1052&context=honorprog> (letöltés ideje: 2010. 01.04)

⁴⁵ Bernd Heine, Derek Nurse: African languages: an introduction, 43. o.

⁴⁶ Mario Joaquim Azevedo: Roots of Violence: A History of War in Chad, 135. o. illetve Jean-Paul Azam: Conflict and Growth in Africa: The Sahel, 128. o.

⁴⁷ David J. Phillips: Peoples on the move: introducing the nomads of the world, 178. o.

Borkou alprefekturátusban és Kanem prefekturátusban, a Tibesti-hegyek és a Csád- tó között élnek.⁴⁸

Bár közös nyelvi múltjuk van, a tubu és daza törzsbeliek nem úgy tekintenek magukra, mint közös csoporthoz tartozók. Ráadásul mindegyik tovább osztható több kisebb-nagyobb csoportra, ezek pedig bizonyos területekhez köthetőek.⁴⁹

A teda nyelvet beszélők legnagyobb csoportját a már említett tubu törzsbeliek adják. A daza nyelvet beszélők több mint egy tucat csoportba sorolják magukat, ezek közül a legnagyobb a Bahr el Ghazalban található kreda, majd a kenami daza törzsek. A kisebbek pedig a charfadat, a djaga, a kecherda, a doza, az annakaza, a kokorda, a kamadja, a noarma, az ounia, a gaeda és az erdiha.⁵⁰

A teda nyelvet beszélő törzsek kb. egyharmada nomád. A maradék, a daza nyelvet beszélő törzsekkel együtt félnomád, legelőről-legelőre vándorolnak évente 8-9 hónapon át, de az esős évszakban visszatérnek állandó falvaikba.⁵¹ Általánosságban a teda törzsek tevéket tartanak és a távoli északon élnek, ahol oázisról-oázisra járnak. A daza törzsek is főként tevéket tartanak, de foglalkoznak ló, birka és kecsketenyésztéssel is.⁵² Utazásaik során a messzi délre is eljutottak, ahol néhányan marhákat szereztek (amelyek egyébként nem képesek megélni az északi régió meleg és a durva körülményei között). A néhány marhatulajdonos pásztorokra bízva délen hagyja az állatait, amíg ők északra vándorolnak, bár van, aki délen marad, és a maradék állatait rokonokra, pásztorokra bízva terelteti fel északra.

A kanembu a Lac prefekturátus és a déli Kanem prefekturátus legfőbb nyelve.⁵³ Bár a kanuri nyelv, ami szintén Kanembuból származik, volt a fő nyelv a Borno birodalomban, de ma már csak nagyon kevesen beszélik, azok is főként a városokban.⁵⁴ Azonban még mindig ez a leginkább használt nyelv Délkelet-Nigerben, Északkelet-Nigériában és Dél-Kamerunban.

Az 1980-as évek elején a népesség legnagyobb része a kanembu nyelvet beszélte Lac prefekturátusban, de néhány kanembu élt Chari-Bagurmi prefekturátusban is. A kanembuk, mint az egykori Kanem-Borno Birodalom legnagyobb etnikai csoportja, amely területébe egyszerre tartozott bele északkelet Nigéria és dél Líbia, megőrizte kötődését a csádi határokon túl is. Például közeli, családi és üzleti kapcsolatok kötik őket össze az északkelet nigériai kanuri törzs tagjaival.⁵⁵

⁴⁸ Catherine Baroin: Tubu: the Teda and the Daza, 9-10. o.

⁴⁹ Mario Joaquim Azevedo: Roots of Violence: A History of War in Chad, 12. o. illetve James Stuart Olson: The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary, 550-551. o.

⁵⁰ Muhammad Zuhdī Yakan: Almanac of African peoples & nations, 656-657. o.

⁵¹ <http://www.joshuaproject.net/peopctry.php> (letöltés ideje: 2010.02. 10)

⁵² Peter K. Austin: One thousand languages: living, endangered, and lost, 85. o.

⁵³ Taru Bahl, M.H. Syed: Encyclopaedia of Muslim world, Vol. 6, 23. o.

⁵⁴ Peter K. Austin: One thousand languages: living, endangered, and lost, 75. o. illetve Bernd Heine, Derek Nurse: African languages: an introduction, 286. o.

⁵⁵ James Stuart Olson: The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary, 271-272. o.

A baele nyelvet (akit hibásan bideyatnak is hívnak) főként az ennedi Bideyat alprefekturátus és a biltinei Zaghawa prefekturátus területén használják.⁵⁶ A közös nyelvhasználat ellenére a zaghawa és a bideyat törzsek különböző életstílust képviselnek. A zaghawák egy része a Dadjo család által irányított szultánatusban él, és mint félig letelepedett nomádok, főként a helyi üzleti életben jellekednek.⁵⁷ A többi Zaghwa, bár elsődlegesen délen élnek, nomád. A Bideyatok szintén nomádok.⁵⁸

Az ouddad'an nyelvek

Az ouddad'an nyelvek eredete homályba vész, de a beszélt tradíciókra alapozott értelmezés szerint bizonyos jelek keleti eredetre utalnak. A nyelv beszélői vélhetőleg nyugatra vándoroltak, a keletről érkező arabok elől menekülve. Ebbe a nyelvcsaládba tartozik a tama, dadjo és mimi nyelv, amelyeket főként Nyugat-Szudánban és Közép-Csádban (Biltine, Ouddad' és Guéra prfekturátusokban) beszélnek.

A tama nyelvet Biltine és az északi Ouaddad' prefekturátusokban beszélik, ideértve még a tamát, mararit (Abou Charib), sungort, kibetet, mourrot és a dagelt törzsek tagjait is. A tama törzs tagjai, akik a keleti Biltine prefekturátusban élnek, a szudáni határ közelében, a nyelvcsalád legnagyobb csoportja. Habár a száraz Száheli területen élnek, a vetésforgó alkalmazása lehetővé tette állandó települések létrejöttét. A tamák néhány ezer fős közösségben (egyfajta kantonban) élnek a Dadjo szultáni család vezetése alatt.⁵⁹

A marari (Abou Charib) törzsbeliek inkább délen és nyugaton élnek, leginkább Tamaban, Ouddad' prefekturátusban. Bár tama nyelvet beszélnek, hagyományaik tunjuri származásra utalnak, akik régebben a Wadai szultánátust irányították (Ez azért érdekes, mert a tunjurok inkább nomádok voltak, míg a marari törzs tagjai letelepedett, földművelő életmódot folytatnak).⁶⁰ Tamától nyugatra és Mararitól északnyugatra egy másik letelepedett populációt találunk, a sungorokat.

A sungorok jemeni ősoktól származtatják magukat. Habár tamául beszélnek, a társadalmuk és szokásaik mabara törzsbeliekére hasonlítanak.⁶¹

A dadjo nyelvnek van keleti és nyugati dialektusa is. A Wadai Szultánus ideje alatt, a XV. században szakadt ketté a népcsoport. Ekkor hódították meg a tunjurok Wadait és a dadjok egy része nyugatra menekült.⁶² A keleti dadjok nap-

⁵⁶ Muhammad Zuhdī Yakan: *Almanac of African peoples & nations*, 242. o.

⁵⁷ Peter K. Austin: *One thousand languages: living, endangered, and lost*, 75. o.

⁵⁸ James Stuart Olson: *The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary*, 91-92. o. illetve David J. Phillips: *Peoples on the move: introducing the nomads of the world*, 183. o.

⁵⁹ Muhammad Zuhdī Yakan: *Almanac of African peoples & nations*, 649. o. illetve James Stuart Olson: *The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary*, 544-545. o.

⁶⁰ James Stuart Olson: *The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary*, 372. o.

⁶¹ Muhammad Zuhdī Yakan: *Almanac of African peoples & nations*, 44. o. illetve David Levinson: *Ethnic groups worldwide: a ready reference handbook*, 118. o.

⁶² James Stuart Olson: *The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary*, 136. o.

jainkig megmaradtak Ouaddad' prefekturátusban, és a tunjurok győzelme után új szultanátust alapítottak Goz Béd'da székhellyel. Leszármazottaik alapvetően földművesek. A nyugati dadjók a hajera törzs tagjai között élnek Guéra prefekturátusban. Ismerve közös múltjukat, a keleti és nyugati csoport között megengedett a házasság.⁶³

A mimi a legkevésbé beszélt ouddad'an nyelv. A mimi beszélői az alföldeken élnek, és arabot használnak a szomszédjaikkal történő kommunikációban.⁶⁴ A hegyekben élő mimi beszélők pedig általánosságban zaghawa nyelven beszélnek más felföldi lakókkal.⁶⁵

A mabang nyelvek

A mabang nyelveket beszélők főként a felföldekre koncentrálnak Ouaddad' prefekturátusban, de beszélnek még továbbá Biltine és Salamat prefekturátusokban is.⁶⁶ A maba a legfontosabb nyelv a csoportban. A maba nyelvet beszélők félig letelepedett farmerek, akik kombinálják a köles termesztését az esős évszakban, állattartással az év szárazabb szakaszaiban.⁶⁷ A legutóbbi pár évtizedben sok maba vándorolt Szudánba munkát vállalni. Ez az etnikai csoport a Wadai szultánság területén élt, és még a XVII. században is központi szerepet játszottak az államban.⁶⁸ A wadai szultánok rendszeresen maba nőt vettek el első feleségnek, és a bíróság első embere is mindig maba volt.

A masalit, egy másik nagy mabang nyelv, a szudáni határ mentén élő emberek által beszélt nyelv. Kiegészül egy nagyobb masalit népcsoporttal, akik távolabb, Szudánban élnek. A csádi masalitok földművesek. A masalit nyelvet beszélők főleg nyugaton élnek, és két csoportra oszlanak, az egyik kelet Bathaban található, Ouaddad' prefekturátus közelében, a másik pedig Guéra prefekturátus északi részén.⁶⁹ A masalit közösség egyik csoportja, a masalat eltért a fő csoporttól. A két nyelv ugyanis olyannyira eltérő, hogy a nyelvészek a masalatot külön alcsoportba sorolják. Egyúttal a masalat fizikálisan és kulturálisan jobban hasonlít a dadjora, mint a saját keleti rokonaira.⁷⁰

A runga nyelvet Salamat prefektúra nagy részén és a Közép-Afrikai Köztársaság egy részén beszélik. A rungát beszélők nagy része földműves, kölest, cirkot, mogyorót és gyapotot termelnek.⁷¹ A XIX. században a rungákat maga a szultán irányította a fővárosból a Salamat régióban. A rungák alapították Dar al

⁶³ Muhammad Zuhdī Yakan: Almanac of African peoples & nations, 272. o.

⁶⁴ David J. Phillips: Peoples on the move: introducing the nomads of the world, 182. o.

⁶⁵ James Stuart Olson: The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary, 132. o., illetve Bernd Heine, Derek Nurse: African languages: an introduction, 147. o.

⁶⁶ <http://www.joshuaproject.net/peopetry.php> (letöltés ideje: 2010.02.10)

⁶⁷ Muhammad Zuhdī Yakan: Almanac of African peoples & nations, 491. o.

⁶⁸ James Stuart Olson: The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary, 354. o.

⁶⁹ Taru Bahl, M.H. Syed: Encyclopaedia of Muslim world, Vol. 6, 25. o.

⁷⁰ Muhammad Zuhdī Yakan: Almanac of African peoples & nations, 514. o. illetve James Stuart Olson: The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary, 375. o.

⁷¹ Muhammad Zuhdī Yakan: Almanac of African peoples & nations, 608. o.

Kutit is, a legfontosabb gyarmatosítás előtti államot a Közép-Afrikai Köztársaság északi részén.⁷² Az rabszolga kereskedelem kiszélesedésében szerepet játszó szudáni hadúr, Rabih Fadlallah, 1889-ben megtizedelte a rungákat Csádban, és az 1990-es évek végére a számuk még mindig csak alig 35000 volt.⁷³

A további mabang nyelveket már csak az olyan kisebb csoportok beszélik, mint pl. a marfa, a karanga és a kashméré, akik a felföldön élnek.

A sara-bongo-bagirmi nyelvek

A nilo-sahara nyelvek chari-nile alcsaládjába tartozik; a sara-bongo-bagirmi nyelvek a Csád-tótól a Fehér-Nílusig délnyugat Szudánban szóródtak szét. Sajnos, ha térképesítjük közép-szaharai nyelveket, akkor inkább foltokban, mint összefüggő területeken találhatók.

Akik a kouka,⁷⁴ bilala⁷⁵ és medogo⁷⁶ nyelveket a Fitri-tó környékén beszélik, a Batha prefekturátus délnyugati részén, ők a legészakibb képviselői ennek az alcsoportnak. Ezeket a nyelveket kölcsönösen értik, a törzsek tagjai pedig egyetlen közös etnikai csoportból származtatják magukat, még a gyarmatosítás előtti időkből, Yao szultánátusból (az államot Bulala alapította, aki a XV. században olyan hatalmas birodalmat kormányzott, ami Kanemig nyugati részéig ért). A kouka, bilala és a medogo törzsek tagjai összeházasodhatnak, és megosztják a szervezés nehézségeit is, gazdálkodnak és állatokat tenyésztenek, ezeket néha rábízzák arab szomszédjaikra. Annyira hasonlóak a lisihez, hogy néha együtt emlegetik őket.

A barma (vagy bagirmi) törzsbeliek Chari-Baguirmi prefekturátusban egy másik, még a gyarmatosítás előtti időkből származó népcsoport.⁷⁷ Manapság a bagirmi törzs tagjai Massenyara városában (N'Djamenától délkeletre) és környékén élnek. A bagirmiek magukat vagy a Barmi-folyótól vagy a Barmi földtől származtatják. A Barmi földön köles, cirok, bab, szezám, mogyoró és gyapot nő. A Barmi-folyó pedig kiváló halászati lehetőségeket kínál az itt élők számára. A barma nyelvbe igen sok arab szó épült be, mivel évszázadok óta jó kapcsolatot ápolnak a környező arab törzsekkel, és a XVI. századtól felvették az iszlámot is.⁷⁸

A kenga törzs, amelynek a tagjai Hajerai városában, Guéra prefekturátusban élnek, közeli kapcsolatban van barmával. Bár a nyelv beszélői fontos szerepet játszottak a Bagirmi birodalom létrehozásában, manapság már jobban hasonlítanak felföldi szomszédjaikra, mint távolabbi nyelvrokonaikhoz.⁷⁹

⁷² Uo. 196. o.

⁷³ James Stuart Olson: The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary, 499. o.

⁷⁴ Muhammad Zuhdi Yakan: Almanac of African peoples & nations, 444. o.

⁷⁵ Uo. 242. o.

⁷⁶ Uo. 527. o.

⁷⁷ James Stuart Olson: The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary, 75-76. o.

⁷⁸ Muhammad Zuhdi Yakan: Almanac of African peoples & nations, 196. o.

⁷⁹ Uo. 410. o.

Az ország déli területein beszélt sara nyelv a leginkább elterjedt nyelv, amit Logone Occidental prefekturátustól egészen a keleti Moyen-Chari prefekturátusig beszélnek.⁸⁰ A nyelvészek a sara nyelveket 5 alcsoportba sorolják. Úgy tűnik, hogy a sara törzs tagjai Csádba valahonnan északkeletről jutottak el.⁸¹ A sarák maguk mögött hagyták korábbi élőhelyüket, ahogy a Chari folyótól délre található, vadászat szempontjából alkalmasabb területekre és könnyebben megművelhető földekre vándoroltak. Ez valószínűleg régen történt, mert a sarák és a törzs északon maradt tagjai kölcsönösen nem értik egymás nyelvét. Sőt, a sara szájhagyományok egy rövid sara vándorlást megörökítettek délen is, ami arra enged következtetni, hogy az északról történő kivonulás nagyon régen történt meg.⁸²

*A boua*⁸³

A boua nyelvet beszélők a Chari folyó középső részén található, Moyen-Chari prefekturátus és Guéra prefekturátus területén. Akárcsak a sara nyelv, ez is 5 alcsoportra osztható: a rendes boua, neillim, tounia, koke és fanian vagy mana. Alig pár ezren beszélik ezt a nyelvet. Néhány évszázaddal ezelőtt a boua alcsoportok talán Guéra prefekturátus északi végén éltek. A rabszolga-kereskedelem okozta nyomás, és az iszlám erőszakos terjeszkedése miatt feltehetően néhány boua törzsbéli délre vándorolt.⁸⁴ Bár a bouákat gyakran zaklatták a szomszédos Bagirmi birodalom rabszolga-kereskedői, ettől függetlenül ők is rabszolgákra vadásztak neillim törzsbéli szomszédjaiknál. A neillimek pedig hozzájuk hasonlóan megtámadták a tőlük délkeletre lévő touniaiakat, akik a Sarh városában élő a kabak (sara alcsoport) törzs szállásterületére menekültek át.

Az afro-ázsiai nyelvek

Két fő afro-ázsiai nyelv képviselteti magát Csádban. A csádi nyelveket Nigeria nyugati határától egészen Ouaddad' prefekturátusig beszélik, míg az arab nyelvet szinte a Száhel egész területén.⁸⁵

A csádi nyelvek

Az csádi nyelveket beszélő törzsek lakóhelye főként a Szahara déli részétől, illetve Nyugat-Nigériától egészen Kelet-Csádig terjed, ami miatt több antropológus is úgy gondolja, hogy az ősi csádi nyelvet olyanok beszélték, akik a Pa-

⁸⁰ http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/cea_0008-0055_1980_num_20_80_2328 (letöltés ideje: 2010. 01. 04)

⁸¹ James Stuart Olson: The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary, 510-511. o. illetve J. Millard Burr, Robert O. Collins: Darfur: The Long Road to Disaster, 12. o.

⁸² Muhammad Zuhdi Yakan: Almanac of African peoples & nations, 617-619. o.

⁸³ James Stuart Olson: The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary, 110. o.

⁸⁴ Taru Bahl, M.H. Syed: Encyclopaedia of Muslim world, Vol. 6, 26. o.

⁸⁵ Peter K. Austin: One thousand languages: living, endangered, and lost, 222. o.

leo-csádi-tenger déli partjainál éltek. A csádi nyelvek közös (hasonló) szavai a vízzel, a deltával, a Chari és Logone folyókkal és ártereikkel kapcsolatosak, mivel az itt élők életében a víz gazdaságilag is meghatározó szerepet tölt be. Csádon belül a csádi nyelveknek 2 nagyobb körzete található meg. Az első a Csád-tótól délre kezdődik, és a Chari és Logone folyók mentén egészen a Mayo-Kebbi prefekturátusig tart. Az itt használt nyelvek 5 csoportba sorolhatók.

Buduma, illetve a kouri nyelvet két olyan, a Csád-tó mentén élő törzs tagjai beszélik, akik néhány szociális különbség ellenére házasodnak egymással. A buduma törzsbeliak azt hiszik magukról, hogy ők az eredeti Csád-tavi bennszülöttek, és a tó északi szigetein, partján élnek. A múltban a buduma törzs tagjai főként halászatból éltek, manapság azonban gazdasági tevékenységük szerteágazóbb lett, beleértve a gazdálkodást és pásztorkodást is.⁸⁶ A Csád és Nigéria közötti határ menti kereskedelemben a buduma törzs tagjainak legfontosabb árucikke a saját maguk által tenyésztett marha volt. A Csád-tó sokáig védte a budumákat, ezáltal segítve őket önálló identitásuk létrehozásában. A tó környéki évszázados iszlám jelenlét ellenére saját vallásukat egészen a XX. század elejéig fenntartották.⁸⁷

A kourik, akik ugyanazon nyelvet beszélik, a Csád-tó déli szigetein, partján élnek. A kourik úgy gondolják, hogy ők jemeni muzulmán vándorok leszármazottai, és kanembu törzs rokonai, akiknek a középkori birodalma a területen segítette az iszlám terjedését.⁸⁸ A kouri törzs gazdasági tevékenysége a buduma törzséhez hasonló, illetve a belvíz hiánya arra készítette őket, hogy a fálvak körül, kis parcellákban műveljék a földeket. Bár az állataikkal a szigetekre kényeszerülnek szárazság idején, az esős évszakban általában kanembu szomszédjait bizzák meg legeltetésükkel.⁸⁹

Kotoko nyelvet a Chari alsó szakaszán és Logone folyó mentén beszélik, a kotoko törzs tagjai a legendás Sao leszármazottjainak vallják magukat.⁹⁰ Apró államokra felosztott, megerősített városaikban a kotoko törzsbeliak a földvalós birtokosainak tekintik magukat. Mivel jelenlétük a területen meglehetősen régi, ezt a más régióban élő többi népcsoport is elismeri. Például a szomszédos arabok, akik adót fizetnek a földhasználatért és a pásztorkodás jogáért.⁹¹ A kotoko törzs a vízi szállítás és halászat ügyében is monopolhelyzetben van. A Logone és Chari folyók vízfelügyeleti/használati jogát felosztották a városok között. Minden városban található egy a „víz főnöke” néven ismert varázsló, akik a vízi szellemekkel kommunikálnak, illetve megnyitják a halászati idényt. A törzshöz nem tartozóknak fizetniük kell a halászati jogokért. A kotoko törzsbeliak a saját földjükön létszámban alulmaradnak az arab pásztorokkal szemben.⁹²

⁸⁶ James Stuart Olson: *The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary*, 113-114. o.

⁸⁷ Muhammad Zuhdi Yakan: *Almanac of African peoples & nations*, 253. o.

⁸⁸ Uo. 445. o.

⁸⁹ James Stuart Olson: *The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary*, 303. o.

⁹⁰ Muhammad Zuhdi Yakan: *Almanac of African peoples & nations*, 443. o.

⁹¹ James Stuart Olson: *The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary*, 301. o.

⁹² Augustin Holl: *Ethnoarchaeology of Shuwa-Arab settlements*, 39-44. o.

Az 1960-as évek végén alig 7000 kotoko élt Csádban, de háromszor ennyi élt Kamerunban, a Logone folyó mentén. A csádi polgárháborúk (főként a N'Djaménában folyó harcok 1979-80-ban) felgyorsította a kotoko törzs tagjainak kivándorlását az országból.

A massa (masana) nyelveket beszélők, beleértve a massa, moussey, marba és dari törzsek tagjait is, a Chari-Baguirmi és Mayo-Kebbi prefekturátusok déli részére találhatóak.⁹³ A massák főként a Közép-Chari árterületein gazdálkodnak, pásztorkodnak és halásznak. Az elmúlt időszakokban igen sokat szenvedtek muszlim szomszédjaik fosztogatásaitól, ám mind a borno, mind a bagimri birodalom és a kameruni fulani törzsek támadásait túléltek. A törzs létszáma az 1970-es évek végén megközelítőleg 120000 volt, a legnagyobb csoportjuk a moussey népcsoport, akik a Mayo-Kebbi prefekturátusbeli Gounou Gayan városában és annak környékén élnek.⁹⁴

A csádi nyelvek második nagy csoportjába tartoznak a nancere (nanjere), lele, babalia és guidar törzsi nyelvek, amiket elsősorban Tandjilé prefekturátusban beszélnek más olyan kisebb nyelvekkel együtt, mint pl. a gabri (gabere), tumak, somrai (sabine), ndam (dam) és a miltu. Ez a csoport átmenetet képez a massa és sara nyelvek között. Ezeket a nyelveket igen kevesen beszélik, mivel vagy beolvadtak a környező nagyobb törzsekbe, vagy elvándoroltak az országból.

A csádi nyelveken belül még két nagyobb csoport létezik. Az első a hadjeray nyelvet beszélőké, a Guéra prefekturátus hegyei közt élnek.⁹⁵ Ennek a törzsnek a tagjai a szomszédos, centralizált államok katonái és rabszolga kereskedői elől menekültek a hegyekbe. Annak ellenére, hogy élnek itt „nem csádi” nyelveket beszélők is (pl a sara-bongo-bagumiri csoportba tartozó kenga), a legtöbb hadjeray beszéli a kisebb csádi törzsi nyelveket is, mint pl. a djongor, dangaleat, bidio, mogum, sokoro (tunjur), barein és a saba. A hadjeray csoportok vallási kérdésekben megosztottak; vannak közöttük keresztények, muszlimok vagy afrikai vallásokat (például a margai kultusz hívei) követők, ugyanakkor önálló identitást építettek fel, és nem támogatják a csoportok közötti házasságot.⁹⁶ Tradícióik alapján „szenvedélyesen függetlenek”. A hadjerayiak voltak az elsők, akik az 1960-as években támogatást nyújtottak a csádi kormány elleni felkelőknek.

A második csoport a Ouaddad' prefekturátusban élő, moubi nyelvet beszélőké. A moubi (mubi) törzs tagjai letelepedett emberek, akik a massalit törzs területeitől délre élnek. Kölest, cirkot, szezámot, babot, gyapotot és mogyorót termesztenek. Mostanában marhapásztorkodásba is belekezdtek, átvéve a missiri arab pásztorok szokásait, akik gyakran hajtják át csordáikat a törzs földjein, és

⁹³ Muhammad Zuhdi Yakan: Almanac of African peoples & nations, 514. o, illetve Bernd Heine, Derek Nurse: African languages: an introduction, 78. o.

⁹⁴ James Stuart Olson: The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary, 376. o.

⁹⁵ James Stuart Olson: The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary, 217. o.

⁹⁶ Uo. 138. o.

akikkel széleskörű kereskedelmi kapcsolatokat ápolnak. Akárcsak a hadjerayiak, a moubik sem ismerték el a csádi kormányokat, hanem igyekeznek évszázados „függetlenségüket” megőrizni.⁹⁷

Az arab nyelvek

Csádban az arabnak körülbelül 30 különböző dialektusa van.⁹⁸ Az arabok 3 nagy „törzsbe” sorolják magukat: juhayna,⁹⁹ hassuna,¹⁰⁰ awlad sulayman.¹⁰¹ Ebben a vonatkozásban a törzs fogalma azt jelenti, hogy a csoport ugyanattól az őstől származtatja magát. A juhayna, amely Szudánból érkezett a XIV. században, talán a legfontosabb törzs.¹⁰² A hassuna törzs tagjai a Kanem prefekturátus területén élnek, és Líbiából vándoroltak oda. Az awlad sulayman törzs is Líbiából érkezett, de lényegesen később, mint a többiek, valamikor a XIX. század folyamán. Az arabok többsége pásztor, illetve földművelő.¹⁰³

Az arab pásztorok életstílusa széles skálán mozog. Mivel a tevék, marhák, kecskék és birkák igényei különbözők, ezek az állattartás módjában és kivitelezésében is megjelennek. Az arabok többsége a pásztorkodás mellett a helyi kereskedelemről, illetve a környező országok közötti csempészetből származó haszonnal egészíti ki a megélhetését.¹⁰⁴ N'Djamenában és más városokban, mint pl. Sarh és Moundou, egészen az 1970-es évekig az arabul beszélők uralták a helyi kereskedelmet, a déli területeken kiobbant muzulmánellenes támadások során azonban sokan Közép- vagy Észak-Csádba költöztek.

A dialektusok sokasága és az arab nyelvű népesség szétszóródása ellenére ennek a nyelvnek mindig is nagy befolyása volt Csádra. Száhelben az arab pásztorok és feleségeik gyakran felkeresik a helyi piacokat, hogy elcseréljék állataikat, vaját és tejet mezőgazdasági termékekre, ruhára, illetve kézműves termékekre. A vándorló arab kereskedők és a városokban már letelepedett kereskedők fontos szerepet játszottak a helyi és a regionális gazdaságban. Ennek eredményeként a csádi arab (vagy turku) egyfajta „lingua franca-”vá, azaz üzleti nyelvvé vált. Az arab azért is fontos, mert ez az iszlám és annak szent könyvének, a Koránnak a nyelve. Csádban a nem arab származású muzulmánok között is a Korán tanításai segítették a nyelv terjedését és megszilárdítását.¹⁰⁵ Nem minden arabul beszélő arab származású. A helyiek (akár szabad emberként akár rabszolgaként) arab csoportokba történő asszimilációja befolyással volt a dialektusokra és az arab szokásokra Csádban.¹⁰⁶ Például a yalna és a bandala törzsek eredetileg az ouddad'i hajeri nyelvcsaládhoz tartoztak, mára pedig szinte már csak arabul

⁹⁷ Muhammad Zuhdī Yakan: Almanac of African peoples & nations, 540. o.

⁹⁸ David Levinson: Ethnic groups worldwide: a ready reference handbook, 118. o.

⁹⁹ James Stuart Olson: The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary, 257. o.

¹⁰⁰ Uo. 221. o.

¹⁰¹ Uo. 46. o.

¹⁰² Augustin Holl: Ethnoarchaeology of Shuwa-Arab settlements, 11 és 15. o.

¹⁰³ <http://www.joshuaproject.net/peopctry.php> (letöltés ideje: 2010.02.08)

¹⁰⁴ Augustin Holl: Ethnoarchaeology of Shuwa-Arab settlements, 389. o.

¹⁰⁵ Taru Bahl, M.H. Syed: Encyclopaedia of Muslim world, Vol. 6, 29. o.

¹⁰⁶ David Levinson: Ethnic groups worldwide: a ready reference handbook, 118. o.

beszélnek (valószínűleg rabszolgaként vették át mestereik arab nyelvét). A run-gák között, akik nem voltak rabszolgák, az arab szintűgy széles körben elterjedt.

A congo-cordofani nyelvek

Mundang-toupouri-mboum

A congo-kordofani család a niger-congo alcsaládjába tartozik, a moundang-toupouri-mboum csoportjai beszélik a populáció különféle területein Mayo-Kebbi és Logone Oriental prefekturátusokban. Ezeket a nyelveket 7 csoportba oszthatjuk: mundang, toupouri, mboum/laka, kera, mongbani, kim és mesme (zime). A mundang, tuburi (tupuri) és mboum/laka beszélői messze a legnépesebb képviselői a csoportnak. Annak ellenére, hogy ez a 3 egyetlen csoporthoz tartozik, elég különböző társadalmi berendezkedést, életvitelt és hiedelemvilágot képviselnek.

A mundang nyelvet a becslések szerint 289000 ember beszéli a Mayo-Kebbi prefekturátusban, de számos mundang él még Kamerunban is. A mundangok kölest termelnek saját fogyasztásra, gyapotot pedig eladásra. Marhákat is tenyésztenek, amiket házasságkötéskor fizetőeszközként, illetve áldozatok bemutatására vagy kereskedelmi eszközként használnak.¹⁰⁷ A bororo pásztorok ugyanazon területen élnek, és gyakran vigyáznak a mundangok állataira.

Tágabb értelmezésben a mundangok még mindig ahhoz a királysághoz tartoznak, ami két évszázada jött létre. Bár a francia gyarmatosítók és később a független csádi kormány is megpróbálta a király hatalmát (gon lere) megszüntetni, a népcsoport tagjai továbbra is őt tekintik a hatalom képviselőjének és nem a mindenkori kormányzat embereit.¹⁰⁸ A törzs életében meghatározó rendszert jelentenek a családok/klánok. Ezeket a szokásokat bizonyos területekhez, tabukhoz, totemállatokhoz és házassági szabályokhoz lehet kapcsolni. A kláni kormány, amely megelőzte a királyságot, kevésbé centralizált.¹⁰⁹ Bizonyos szempontból a kétféle intézmény működése során egymást is ellenőrzi. Például a klán megengedi a királynak a férfvá avatási ceremónia megszervezését, így a mundangok identitása növekszik (hisz a király részt vett a ceremónián, és ez emelte annak fényét), ugyanakkor a klánokban működő „vének testülete” tanácsokat adhat a királynak, aki azokat nem hagyhatja figyelmen kívül.

A XIX. században a mundangokat folyamatosan támadták a nyugatról érkező muzulmán fulani törzsek. Bár leigázni a mudangokat sosem voltak képesek, azok a közeli kapcsolat eredményeként átvették a fulani politikai szervezet egyes elemeit és a ruházatukat.

A mboum/laka nyelvet beszélők Logone Oriental prefekturátus déli részén élnek.¹¹⁰ Az 1980-as években kb. 100000 mboum/laka élt Csádban. Egy na-

¹⁰⁷ James Stuart Olson: *The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary*, 410. o.

¹⁰⁸ <http://www.gap.ugent.be/africafocus/pdf/93-9-12-Schilder2.pdf> (letöltés ideje: 2010. 01. 04)

¹⁰⁹ Taru Bahl, M.H. Syed: *Encyclopaedia of Muslim world*, Vol. 6, 30. o.

¹¹⁰ Muhammad Zuhdī Yakan: *Almanac of African peoples & nations*, 469, illetve 522. o.

gyobb csoport a határ túloldalán, Kamerunban és a Közép-Afrikai Köztársaság területén élt. A törzs tagjai többnyire letelepedett földművesek, akik az évszakok változásának megfelelően nem vándoroltak, mint a szomszédaik jelentős része, hanem állandó településeket hoztak létre.¹¹¹

A tuburi (tupuri) nyelv és emberek Mayo-Kebbi prefekturátusban találhatóak, Fianga városa körül. Majdnem minden földjüket megművelik, és a terméshez hozamot trágyázással javítják (évente kétszer is aratnak). Az esős évszakban a tuburiak cirkot termelnek, és bereberét, ami egy, a száraz évszakban termő kölesféle.¹¹² A marhatenyésztés és a halászat további élelmiszerforrást jelent nekik. A becslések szerint 163 000-an vannak, és Csád legnagyobb népsűrűségű területén élnek. Néhány kantonban eléri a 12 fő/km²-es átlagot. A túlnépesedés azonban elősegítette a vándorlást, így a törzs tagjainak egy része N'Djaménába, illetve Nigeriába költözött át.

A fulani (fulbe)

A fulanit (amit franciául peulnek hívnak) beszélők már nincsenek túl sokan Csádban. Ez a nyelv a congo-kordofani nyelvcsalád nyugat-atlanti alcsaládjának részeként elsőnek a Szenegál folyó völgyében tűnt fel Nyugat-Afrikában. A népesség növekedése, az időjárás változása egyfajta népvándorlást indított el a Száhelen át. A fulanik (adamawa és bagirmi törzsek) egy része felvette az iszlámot, és fontos szereplője lett a vallás terjesztésének és a muzulmán államok felemelkedésének Nyugat-Csádban.¹¹³ Néhányan feladták a nomád életet és letelepedtek a falvakban vagy városokban. Más fulanik hívek maradtak az iszlám előtti hitükhöz és nomád életstílusukhoz. A fulanit beszélők csak az elmúlt két évszázadban kerültek Csádba. A jelenlegi becsült létszámuk 270 000 fő körüli, Kanem, dél Batha és Chari-Baguirmi prefekturátusok északi területén élnek, ahol leginkább marhákkal és birkával foglalkoznak. Sok fulani buzgó muzulmán és Korán tanító.¹¹⁴

Habár ők is a fulani etnikumhoz tartoznak és hasonló a nyelvük is, a Nyugat-Csád területén élő nomád mbororo törzs tagjai visszautasítanak minden kapcsolatot a fulanikkal. Száraz évszakban a mbororo pásztorok az állataikat a Mayo-Kebbi prefekturátus északi részén található kutak és vízgyűjtők között terelgetik, az esős időszak beálltakor pedig Kanem prefekturátus területére, a Csád- tó északi részére költöznek velük.¹¹⁵

Banda-ngbaka

Ez a nyelv szintén a congo-kordofan nyelvcsalád niger-congo alcsaládjához tartozik, helyileg a Guéra, Salamat és Moyen-Chari preferátusok területén

¹¹¹ James Stuart Olson: The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary, 320. o.

¹¹² Uo. 571. o.

¹¹³ Muhammad Zuhdi Yakan: Almanac of African peoples & nations, 196. o.

¹¹⁴ James Stuart Olson: The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary, 571. o.

¹¹⁵ http://www.mboscuda.org/index.php?option=com_content&view=article&id=53&Itemid=74 (letöltés ideje: 2010.02.10)

található. Alcsoportjaiba tartozik a sango,¹¹⁶ bolgo,¹¹⁷ goula és goula iro.¹¹⁸ Bár nem első nyelvként beszélik, azért még mindig fontos szerepet játszik Csádban, mivel ez volt a kereskedelem nyelve a gyarmatosítások idején. Annak ellenére, hogy a banda-ngbaka nyelvet beszélő törzsek tagjainak többsége messze északon, a Közép-Afrikai Köztársaságban él, kisebb csoportjaik csádi jelenléte azt sugallja, hogy a nyelv beszélői korábban nagyobb létszámmal voltak jelen a területen.¹¹⁹ Bolgo nyelvet a hajeri és goula nyelvekkel együtt az Iro és Mamoun tavak környékén beszélnek. Azok a csoportok, akik ezeket a nyelveket beszélik, igen sok mindenben különböznek egymástól. Bár a goula törzs tagjai is a banda-ngbaka nyelvet beszélik, a kultúrájuk inkább a sarához hasonlít.

Társadalmi struktúra

Ez a sok nyelv, amit Csádban használnak, jól tükrözi az ország társadalmi megosztását is. A gyarmati adminisztráció és a független kormányok ugyan megpróbálták a lakosokra egyfajta „nemzeti” társadalmi sémát ráhúzni, de a legtöbb csádi számára a helyi vagy regionális társadalom maradt a leginkább meghatározó, persze, csak közvetlenül a család után.

A tubuk és dazák között találhatunk mindössze pár száz főt számláló klánokat.¹²⁰ Másik példa a királyságok, szultánságok léte, amiket főként a Ouddad’ prefekturátus és a Mayo-Kebbi prefekturátusban élő mundang törzsek között találunk meg. A királyságok több tízezer embert fognak össze. Bár ezek a társadalmi csoportok a gyarmatosítást követően csak korlátozott jogi elismerést kaptak, továbbra is az őket elismerő társadalmi rétegek fontos intézményei. A csádi társadalmi megosztás az emberek fizikai környezetben fellelhető helye alapján is változik. A „terület-tudatosság” ellenére még az igencsak vándor életmódot folytató népek között is, mint pl. a tubu és daza, a határ az önálló klán és a földje között kevésbé érzékelhető, mint a sűrűn lakott, letelepedett falvak és azok földjei között.¹²¹

A sokoldalú társadalmi rétegződés a kapcsolatok változatosságát alakítja ki a csoportokon belül, emberek és területeik között. Annak ellenére, hogy egy tubu vagy daza tisztában van kláni identitásával, gyakran él egyedül más klánok tagjai között. A félnomád száheli arabok között az emberek azonosítása közelebb áll egy lakóhely szerinti közösséghez (kashimbet), amit egy idős vagy esetenként több idős ember illetve feleségeik és leszármazottjaik alkotnak. A kashimbet nem teszi lehetővé a mobilitást, éppen ezért az emberek a legtöbb időt a hozzátartozóikkal töltik. Ez a három dolog (a család/csoport mérete, a környezeti kapcsolat és a csoporttagok közötti társadalmi kapcsolatok) határozza meg a társadalmak berendezkedését, működését. Ennek megfelelően Csádban három

¹¹⁶ James Stuart Olson: *The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary*, 509. o.

¹¹⁷ Uo. 106. o.

¹¹⁸ Uo. 209. o.

¹¹⁹ Uo. 66. o.

¹²⁰ Muhammad Zuhdī Yakan: *Almanac of African peoples & nations*, 656-657. o.

¹²¹ David J. Phillips: *Peoples on the move: introducing the nomads of the world*, 180. o.

fontosabb társadalmat különböztethetünk meg: a nomád életmódot folytatókét, a félig letelepedettekét és a letelepedve pásztorkodással, földműveléssel foglalkozókat.¹²²

A továbbiakban ezeket a csoportokat mutatnám be: tubu és daza nomádja-it a Szaharából, a félig letelepedett arab pásztorokat a száheli zónából és a sara farmereket a szudáni (déli) régióból.

Tubu és daza nomádok

A tubu és daza központok a szétszórt oázisokban találhatóak, ahol a pásztorkodással foglalkozó nomádok haszonállatokat tartanak (ez a vagyonuk és létfenntartásuk alapja), és datolyát, gabonát termelnek.¹²³ Néhány helyen a tubu és daza (vagy még inkább a nekik dolgozó haddad törzs tagjai) sót és szódát bányásznak. A sót, mint alapanyagot gyógyászati célokra és haszonállat tartásnál használják, illetve kereskednek vele.¹²⁴

A tubu család szülőkből, gyerekekből és még egy, esetleg kettő más hozzátartozóból áll. Bár a háztartás feje az apa vagy a férj, mégis a feleséggel történő megbeszélés nélkül ritkán hoz döntéseket. Amikor az apa hiányzik, a feleség gyakran teljesen átveszi az irányítást, költözteti a családi sátrakat, legelőt vált és marhákat ad-vesz (még akkor is, ha esetleg más rokon férfi is van a családban). Bár a tubuknak több nejük is lehet, ezt csak kevesen engedhetik meg maguknak.¹²⁵ A terelések hónapjaiban a családok nagyobb táborokba gyűlnek össze, a „tábori tagság” igen képlékeny, gyakran változik, és a nomádok szinte sosem élnek ugyanazokban a táborokban, mint az előző időszakokban.¹²⁶

A család után a tubuknál a klán a legstabilabb intézmény. Az egyedülállót a klánjuk alapján azonosítják. Minden klánnak van egy híres alapítója, neve, szimbóluma és ehhez kapcsolódó tabuja. A klán közössége élvezzi a művelhető földek, források, legelők, sokszor akár valamelyik távoli oázis egy-egy pálmafája együttes használatának előnyeit. Kívülállók ezeket nem használhatják a klán engedélye nélkül. A társadalmi kapcsolataik a kölcsönösségen, vendégszereteten és támogatáson alapulnak. A klánon belül tilos a lopás és a gyilkosság, és az ellopott állatokat minden esetben vissza kell adni.¹²⁷

Ennek ellenére a tubu és daza társadalom legfontosabb elemei maguk az egyének. Jean Chappelle, a csádi társadalom ismert kutatója, jegyezte meg, hogy „ez a társadalom nem az egyéneket formálja, hanem a társadalmat formálják és építik az egyének.” A tubu társadalmi struktúra 3 szintje teszi ezt lehetővé. Az első a lakóhely. Az egyedülállók általában a régióban szétszóródva élnek, következőképpen könnyebben találnak maguknak szállást a vendégszerető klánoknál

¹²² Taru Bahl, M.H. Syed: Encyclopaedia of Muslim world, Vol. 6, 30-31. o.

¹²³ Mario Joaquim Azevedo: Roots of Violence: A History of War in Chad, 12. o.

¹²⁴ Catherine Baroin: Tubu: the Teda and the Daza, 15-16. o.

¹²⁵ U.o. 36-37. o.

¹²⁶ Muhammad Zuhdi Yakan: Almanac of African peoples & nations, 656-657. o.

¹²⁷ Catherine Baroin: Tubu: the Teda and the Daza, 46-48. o.

vagy valamelyik nomád táborban. A második a kapcsolatok ápolása az „anya-klánnal”. Bár az „anya-klán” nem foglal el a központi helyet a potenciális klánban, mégis egy új formát mutat a kötődésben.¹²⁸

A harmadik a házasság. Bár a hozzátartozók és a családtagok befolyásolják a párválasztást, de az egyéni érdek fontosságát is elismerik. Sőt, amennyiben a házasság két klán tagja között történik, abba más klánok tagjai nem szólhatnak bele.

A föld, az állatok és források birtoklásának számos formája ismert. Egy adott, valamelyik klán tulajdonában lévő földterületen a föld, a fák (általában datolyapálmák) és a közeli kutak különböző tulajdonokban lehetnek. A klán tagjai általában elismerik a családok „saját” jogait bizonyos földterületekre, és a tulajdonjogukat messzemenőig tiszteletben tartják. A családoknak lehet még „elsőbbségi hozzáférése” bizonyos kutakhoz, illetve jogot formálhatnak a klán vagy egy más család által betakarított takarmány egy részére, ha azt az ő kútjukból öntözték.

A klánon és a családi kapcsolaton belül is léteznek egyéni tulajdonjogok, amelyeket ugyancsak kötelesek a család és a klán tagjai is tiszteletben tartani.¹²⁹ A tubu törvény eljárásai a helyreállításon, kártalanításon és bosszúálláson alapulnak. A konfliktusokat sokfajta módon oldják meg. A gyilkossági ügyet például a tettes és az áldozat családja közvetlenül rendezi le. A tubu becsület azt kíváná, hogy valaki az áldozat családjából a tettet vagy annak egy családtagját próbálja megölni, de az ilyen jellegű próbálkozások általában tárgyalással érnek véget. A kibékülést a „a vér árának” megfizetése követi, amelyet rendszerint tévékben fizetnek meg.¹³⁰ A dazák és a tubuk ugyan muzulmánok, de az animizmusból is örökítettek át bizonyos elemeket a mindennapi vallási szokásaikba (tabuként kezelt állatok stb.).¹³¹

A tubu törzsön belül 4 kisebb alcsoport van, közülük a legnagyobb a tibesti teda, akik a tedaga nyelvet használják, és megközelítőleg 51000 fős népeséggel rendelkeznek. A daza törzsön belül pedig több mint egy tucat alcsoport található; a legnagyobb a bahr el ghazali kreda törzs. A francia gyarmatosítás idején (és a függetlenség óta is) a csádi adminisztráció bizonyos jogokkal ruházta fel ezeket a regionális csoportokat, így annak ellenére, hogy sosem alakult ki egy „egységes” törzsi rendszer, a mindenkori központi hatalom a választott vezetőkön keresztül viszonylag könnyen ellenőrizhette ezeket a nomádokat.¹³²

Egyedül a tibesti tubuknál alakult ki valamiféle más intézményrendszer. A XVI. század vége óta a tomagara klán spirituális vezetői (derde) gyakorolnak hatalmat a hegytömb és az ott élők felett.¹³³ Őket a törzs szavazásra jogosult tag-

¹²⁸ Taru Bahl, M.H. Syed: Encyclopaedia of Muslim world, Vol. 6, 32. o.

¹²⁹ Catherine Baroin: Tubu: the Teda and the Daza, 32-36. o.

¹³⁰ Martha Kneib: Chad, 61. o.

¹³¹ David J. Phillips: Peoples on the move: introducing the nomads of the world, 181. o.

¹³² Mario Joaquim Azevedo: Roots of Violence: A History of War in Chad, 3. o.

¹³³ Catherine Baroin: Tubu: the Teda and the Daza, 48. o.

jai választják pontos szabályok szerint. A derde inkább bírói hatalmat gyakorol, mint végrehajtó erőt; döntőbíró a konfliktusokban és szankciókat határozhat meg bizonyos kompenzációs esetekben (például a már korábban említett vérdíj esetén).

A folyamatos polgárháborús helyzet miatt az elmúlt időszakokban a derde igen fontos szerepet kapott. Amikor a csádi kormány direkt felügyeletet próbált gyakorolni a Tibesti-hegyekben élők felett, és oda katonai csapatokat, állami tisztségviselőket küldött, rövidesen háborús helyzet alakult ki a helyiek és a kormányzati erők között (1965). Az akkori derde, Oueddei Kichidemi, száműzetésbe menekült Líbiába, és az Al bayda iszlám egyetem diákjainak támogatását élvezve a csádi kormány elleni lázadás szimbóluma lett.¹³⁴ Ez megerősítette a derde pozícióját a tubu törzsekben belül. 1967 után a derde ugyanis rávette a tubuk nagy részét arra, hogy csatlakozzanak a Csádi Nemzeti Liberális Fronthoz (Front de Liberation Nationale Du Tchad - FROLINAT).¹³⁵ Morális tekintélye így hamarosan katonává vált, nem sokkal azután pedig a fia, Goukouni Oueddei, egyike lett a FROLINAT katonai vezetőinek. Goukouni ezután meghatározó szerepet játszott az ún. „N'Djamena háborúban” 1979 és 1980 között, és majd pedig megszerezte az államelnöki pozíciót is. Később 1982-ben azonban egy másik északi, a danza törzshöz tartozó Annakazai Hissein Habré vette át a helyét. A törzs megközelítőleg 200000 főből áll.¹³⁶

Az arabok

A csádi arabok félig letelepedett (vagy félnomád) népek, akik a tevéiket, lovaikat, marháikat, kecskéiket és birkáikat terelgetik a Száhel síkságain. Egyedül az extrém északon, illetve N'Djamena környékén folytatnak ténylegesen letelepedett életmódot. Az esős évszakban szabadon vándorolnak a területen. Vándorlásuk során elhagyják a messzi északot a tubu törzsek szálláshelyei irányába, elkerülve a Ouaddad' és a Guéra prefekturátus hegyeit a 10 fok északi szélességi körtől délre haladnak a szárazság idején. A száraz évszakban pedig főként azokon a földeket művelik, amelyeket a letelepedett szomszédjaik nem használnak.

Az arabok nem voltak államalapítók Csádban, ezt a szerepet inkább a maba nép játszotta Wadaiban, a barma Bagirmiben és kanembuk pedig Kanem-Bornoban. Az arabok ugyan nagy befolyással bírtak mind a három birodalomban, akár hódítással (Wadai esetében), akár pedig kereskedelmi kapcsolatokkal és az uralkodók iszlámra térítésével (Bagirmi és Kanem-Borno esetében).¹³⁷

Akárcsak máshol, a nomádok és félnomádok által használt harcmodor (tevék és lovak alkalmazása, portyázó harcmodor stb.) itt is kivívta a letelepedett államok félelemmel vegyes tiszteletét.¹³⁸ Pl. a kanemi awlad sulayman törzs kis

¹³⁴ Taru Bahl, M.H. Syed: Encyclopaedia of Muslim world, Vol. 6, 33. o.

¹³⁵ Mario Joaquim Azevedo: Roots of Violence: A History of War in Chad, 93. o.

¹³⁶ James Stuart Olson: The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary, 141. o.

¹³⁷ Mario Joaquim Azevedo: Roots of Violence: A History of War in Chad, 4-7. o.

¹³⁸ Augustin Holl: Ethnoarchaeology of Shuwa-Arab settlements, 12-16. o.

létszáma ellenére jelentős dicsőségre és zsákmányra tett szert azért, hogy a XIX. század második felében a gyengülő Kanem-Borno birodalommal szemben lépett fel, szövetkezve az egyre növekvő agresszivitású Wadaival. Egy évtizeddel később ugyanezt a taktikát használták a franciák és a szenusszi rend (egy líbiai eredetű muzulmán vallási rend, amelynek komoly politikai és gazdasági érdekeltségei voltak a Csád-tó medencéjében) között kirobbant harcokban is.¹³⁹

A következő térképen látható az arab törzsek által lakott zóna Csádban:

Forrás: David J. Phillips Peoples on the move introducing the nomads of the world, 179. o.

A csádi arabokat három törzsre oszthatjuk fel: juhaya, hassuna, awlad sulayman. Mindhárom törzs tagjai úgy hiszik, hogy közös őstől származnak. A kisebb társadalmi csoportok között a közös származásbéli hit a közös tevékenységre sarkalló fő ideológiai alap (inkább, mint a közös lakhely vagy vallás). Egyes becslések szerint az arab csoportok létszáma megközelíti a 450000 főt.¹⁴⁰

Ahogy ez tubu törzs tagjaira is igaz, az alapvető arab társadalmi csoport itt is a kashimbet, amely egy kisebb rokoni közösség, amely a férfi vonalon végigvezetve férfiak több generációját foglalja magába feleségeikkel, gyermekeikkel és unokáikkal.¹⁴¹ Ugyanazon kashimbet tagjai viszonylag közel élnek egymáshoz, és nagyjából ugyanazon az útvonalon vándorolnak. Minden kashimbetet egy idősebb, tapasztalt ember, a sejk vezet. A közösségi rétegződés ezen aspektusa a sátrak elhelyezésében (illetve a letelepedett N'Djamena arabok között a házaknál) is látható. A sejk lakóhelye leggyakrabban középen található, és a hozzátartozóinak fonott szalmasátrai vagy vályogkunyhói koncentrikus körökben veszik körül.¹⁴² A területet általában kerítéssel be is kerítik, ez a fallal körülvett táborn (zariba) szimbolizálja. A kashimbeten belül alapvetően erős a lojalitás, az intézményesített kapcsolatokat a közös lakhelyi kötődések és a személyes ismeretség is megerősíti.

¹³⁹ Taru Bahl, M.H. Syed: Encyclopaedia of Muslim world, Vol. 6, 34. o.

¹⁴⁰ David J. Phillips: Peoples on the move: introducing the nomads of the world, 181. o.

¹⁴¹ Uo. 182. o.

¹⁴² Augustin Holl: Ethnoarchaeology of Shuwa-Arab settlements, 47. o.

A rokonsági kötelezettségek a szélesebb csoportoknak ideológiai bázisául is szolgálnak. A „rangidős” sejk által vezetve (aki inkább az első az egyenlők között, mint főnök), a szomszédos kashimbetek sejkjei időről-időre találkoznak, hogy olyan közös ügyekben határozzanak, mint az aktuális vándorlás időpontja. A sejk vagy egy másik választott vezető (lawan) a csoport nevében „külsősössel” is tárgyalhat. Szerződést köthet a földművesekkel, hogy az arabok a száraz évszakot az általuk birtokolt mezőgazdasági területeken töltsék, illetve beszedi az adót az idegenektől, akik a csoport legelőit és kútjait használják. Hasonlóan a tubu nomádokhoz az araboknál is szokásban van a vérbosszú, illetve a vér árának megfizetése (diye).¹⁴³

Sajnos, ami megtalálható a tubu társadalomban, hogy az egyének érdekei (esetleg szerelme) számít a házasságkötésnél, az nem létezik az arabok között, mivel ott az elsődleges cél a rokonsági kötődések megerősítése. Éppen ezért a házasság inkább családi, mint egyéni felelősség. Az idős férfiak veszik fel egymással a kapcsolatot, tárgyalnak a házasság feltételeiről. Így egy „eszményi egységben” erősödik meg a család szociális, morális és anyagi helyzete. Támogatottak a párhuzamos unokatestvéri házasságok (a fiútestvérek gyermekei közötti házasságok). Ez a szokás még inkább megerősíti a csoporton belüli elkötelezettséget, jobban, mint egy „hevenyészett” kapcsolat vagy egy egyéni szövetség, ami gyakran előfordul a tubuk között. Végül pedig a maga házassági ceremónia is közösségi ügy az araboknál. A tubuk között a házasságot egy kitalált történethez kötik, majd a menyasszonyt ellopják a családjától, akik fájdalommal és dühvel reagálnak erre, de nem változtatnak a történeten.¹⁴⁴ Az arabok között ellenben a házasság a szolidaritás kifejezése. A ceremóniát a faqih (a muzulmán vallási vezető) vezeti le, és vidám felvonuláson kísérik a szomszédok, hozzátartozók és barátok a menyasszonyt férje házába. Elfogadott közöttük a többnejűség, sőt a válás is egyre gyakrabban fordul elő (főleg ha nincs gyerek).¹⁴⁵

Létszámuk és befolyásuk ellenére az arabok sosem játszottak igazán meghatározó szerepet a csádi ügyekben. A gyarmatosítási időkben fegyveresen is ellenálltak a franciáknak, akik megpróbálták rájuk kényszeríteni a területi alapú adminisztrációt. A gyarmatosító hatóságok tehetetlensége, amely arra irányult, hogy megváltoztassák szociális és politikai intézményrendszerét, lehetővé tette az araboknak, hogy ellenálljanak a nyugati hatásoknak. A pásztorkodó életmód őket megmentette a kikényszerített földművelés végrehajtásától (a gyarmatosítók szabták meg, hogy a helyiek mit termelhetnek; pl. gyapot), ugyanez szétrombolta a letelepedett szomszédjaik társadalmát.¹⁴⁶

A függetlenség óta az arabok megmaradtak a csádi nemzeti élet peremén. A déli domináns kormány az 1960-as években főként az arabokat gyanúsította a polgárháborúkat kirobbantó erők támogatásával, még akkor is, ha a Száhelben

¹⁴³ Uo., 45. o.

¹⁴⁴ Catherine Baroin: Tubu: the Teda and the Daza, 36-37. o.

¹⁴⁵ David J. Phillips: Peoples on the move: introducing the nomads of the world, 182. o.

¹⁴⁶ Taru Bahl, M.H. Syed: Encyclopaedia of Muslim world, Vol. 6, 35. o.

letelepedett nem-arab származású törzsek tagjai (mint pl. moubi és hajeri a Guéra prefekturátusból) sokkal jelentősebb szerepet játszottak a központi kormánnyal szembeni ellenállásban.

*A sarák*¹⁴⁷

Az egyik legfontosabb dolog a saraknál a család illetve a családfa. Kirkának (qir ka) hívják a keletiek, kinkának (Qin ka) a központban lévők és kelkanak (qel kan) a nyugati alcsoportoknál. A kifejezés arra a férfi ősrre utal, akitől a törzs tagjai származtatják magukat. A kirkában a leszármazottság egy személlyel azonosul. A legális identitást és a földhöz való jogokat a családi, leszármazotti kapcsolat határozza meg. Az anyai ágat sem hagyják figyelmen kívül; az ide tartozó rokonok menedéket és támogatást nyújtanak, amikor az rászorul.

Bár a szociális alapegység a család, a falu mint közösség majdnem ugyanolyan fontos. Általában két formát fogad el a helyi kormány. Ha a falubéliek ugyanahhoz a családhoz tartoznak, a falut a család idősei vezetik, ők hozzák meg a fontosabb döntéseket, döntenek a vallási-kulturális rítusokban (pl. férfitá avatás), és fontos szerepet játszanak a mezőgazdasági tevékenységekben is. Ha a falubéliek több családfához tartoznak, a családok öregei alkalomról-alkalomra találkoznak, és úgy, közösen igyekeznek megoldást találni a felmerült problémákra. Ilyen esetekben az öregek között az számít vezetőnek („első az egyenlők között”), akinek a leszármazottai elsőnek telepedtek le a területen.¹⁴⁸

A gyarmati időszakban a franciák területi alapú adminisztrációt akartak létrehozni a gyarmatosítás előtt már meglévő sara szociális és politikai struktúra fölé.¹⁴⁹ A franciák által kialakított területeket a központi kormány által kinevezett személy irányította, akit egyszerűen csak főnöknek neveztek el. Bár a saraknak már megvolt a tradicionális vezető rétege, a franciák azért jobban szerették a velük együttműködők közül választani a helyi vezetőket.¹⁵⁰ Az új politikai struktúra létrehozása mellett a franciák azt is keresték, hogyan lehetne területileg újrendezni a sara társadalmat is. Erőltették, hogy az emberek új településeket hozzanak létre főként az útvonalak mentén, illetve adják fel a tradicionális földjeiket. A kezdeti, jelentős ellenállás ellenére a gyarmati adminisztrációt sikerült véghezvinni, felállították az új településeket, ahová új vezetőket neveztek ki, ezzel aknázva alá a sara nemzet politikai és szociális struktúráját. A függetlenség óta a csádi kormányok további erőfeszítéseket tettek a központosításra, ennek ellenére a sara intézmények továbbra is jelentős befolyással vannak a törzs tagjainak életére.¹⁵¹

¹⁴⁷ Muhammad Zuhdi Yakan: Almanac of African peoples & nations, 617-619. o.

¹⁴⁸ http://www.persee.fr/web/revues/home/prescript/article/cea_0008-0055_1980_num_20_80_2328 (letöltés ideje: 2010. 01. 04)

¹⁴⁹ David Levinson: Ethnic groups worldwide: a ready reference handbook, 119. o.

¹⁵⁰ Mario Joaquim Azevedo: Roots of Violence: A History of War in Chad, 10-12. o.

¹⁵¹ James Stuart Olson: The peoples of Africa: an ethnohistorical dictionary, 510-511. o.

STRATÉGIAALKOTÓ A HR?

Sokat hallani mostanában ezt a kérdést, és ha a válasz igen, érdemes megvizsgálni milyen módon. Alapvető véleményünk, hogy stratégia nélkül semmilyen tevékenység nem végezhető sikeresen. Ez azt jelenti, hogy anélkül, hogy hosszabb távra át ne gondolnánk mit – és hogyan szeretnénk csinálni, nem lehet eredményes munkát kifejteni. Ennek némileg ellent mond, hogy mások meg azt is állítják „annyira felgyorsult a világ”, nincs értelme (talán nem is lehet) stratégiát készíteni. Ebben van is némi igazság, hiszen az információáramlás – és cse-re oly mértékben gyorsult fel, amely magával vonta a szervezetek átalakulási és működési folyamatainak időtartambeli drasztikus csökkenését. A stabilitás fogalma is alapvetően és jelentősen megváltozott. Ma már nem az állandóság a cél, hanem a folyamatos alkalmazkodás által biztosítani a jövőt, és ez a korábbiakhoz képest lényeges különbség. Új viselkedési formák és értékek jelentek meg a szervezetek életében, melyek keretét az ún. change management (változás menedzsment) adja. Ennek alapelemi: a szervezeti kultúra és az ún. szervezeti klímaváltás. Az előbbi, a szervezet működésére jellemző uralkodó attitűd és magatartásformák változását, az utóbbi, az alkalmazottak motivációjára és magatartására gyakorolt hatás módosulását jelenti.

A HR. (a szakmában ma bevett, human resource rövidítése) a szervezetekben elfoglalt helyének és szerepének változásával egyre inkább közelített (és meggyőződésünk, hogy el is ért) a stratégiai funkcióhoz. Hazánkban az elmúlt húsz év során a mostani HR. lényeges változáson ment keresztül. A korábban jellemző „személyzetis” tevékenységtől jutottunk el a mai korszerű HRM. ig. (human resource management). Mitől lett korszerű? Elsősorban a stratégiai gondolkodás és a rendszerszerű működés által.

A stratégia mibenlétéről, tartalmáról könyvtárnyi irodalom és gondolat született már. Egy valamiben mindegyik megegyezik, nevezetesen, egy adott szervezet életét és működést hosszabb távon alapvetően meghatározó ismérvek összességét tartalmazza. Melyek a stratégiák főbb ismérvei:

- A stratégia alapja az analízis, vagyis egy adott pillanatban a szervezet átvilágítása, illetve a működésre hatással levő külső és belső körülmények meghatározása.
- Legalább középtávú (tehát minimum 3-5 év) célokat határoz meg, vagy egy más megközelítés szerint, definiálja, hogyan kíván a szervezet értéket

előállítani. Van egy olyan értelmezés is, hogy a stratégia egy útmutató, nevezetesen azt rögzíti, honnan –hova akar a szervezet eljutni. (véleményünk szerint a maga helyén mindegyik igaz)

- Megfogalmazásra kerülnek azok az eszközök, amelyek igénybe vételével a kijelölt célok elérhetők.

Feltehetően valaki a kérdést, hogy miként lehetséges stratégiát készíteni akár 5 évre, ha a gyors változások közepette ennek semmi értelme. Erre a válaszuk egyértelműen az, ez nem így van! A stratégia nagyon fontos szerepe:

- definiálja a főbb célokat, tehát irányt mutasson (ezt hívják jövőképnek is)
- meghatározza a szervezet küldetését (idegen szóval misszióját)
- leírja a szervezeten belüli alapértékeket az uralkodó szervezeti kultúra elemeivel együtt
- rögzítésre kerülnek azok az ismérvek, amelyek alapján megállapítható a szervezet sikeressége, és eredményessége (az értékteremtés formái)

Mint látható a felsoroltakat nem befolyásolják a folytonosan változó körülmények, az viszont igaz, hogy a stratégiát készítőik dolga és felelőssége, hogy ötvözzék a stabil elemeket a várhatóan változókkal. Természetesen a stratégiának több szintje létezik. Az alap, a szervezet általános stratégiája, a szervezet egészét meghatározó dokumentum. Ezt kiegészíthetik/egészítik ki az ún. részstratégiák (pl. pénzügyi, és idetartozóan a HR. stratégiák is). Ezek praktikusán a stratégia mellékleteiként is készíthetők. A stratégia alkotás fejlődésében új irányok is megjelentek, mint például az ún. stratégiai térképek készítése (a módszer kidolgozóit Robert S. Kaplan és David P. Norton). Az új módszer „vizuálisan” jeleníti meg a stratégia tartalmát, valamint új összefüggésbe helyezi a stratégiai témaköröket.

Az értékfókuszúság ma már meghatározóvá vált. Ez olyan területekre is igaz, amelyeket korábban nem ilyenek gondoltunk (ilyen a HR. is). A hozzáadott érték növelésében elvárt a HR. területtől is, hogy értéket „állítson” elő, járuljon tehát hozzá a szervezet eredményeihez. Ez az elvárás találkozik azzal a nézettel, hogy az intézmény igazi tőkéje, az abban kumulálódó szellemi értékében jelenik meg (azt is szokták mondani, hogy a könyvszerinti érték és a tőzsdei érték különbözeteként). Ha ezt igaznak vesszük, látható, hogy a HR. stratégiai funkcióba került. Ez azt jelenti, hogy a korábbi inkább adminisztratív jellegű feladatokat felváltotta a stratégiaalkotásban való közreműködés, és olyan tevékenységek, amelyek teljesen újak (egyben stratégiai) számítanak, melyek ezek:

- **Tudás menedzsment** (Knowledge Management) – a tudástőke feltérképezése, rendszerezése, működtetése és fejlesztése a szellemi tőke gyarapításának mai napig fontos eszköze az egyes oktatási és képzési rendszerek működtetése. Az utóbbi években láthatóan stratégiaivá vált ez a kérdés is, nem elhanyagolhatóan a költségek jelentős növekedése miatt. Talán ennek okán is, igen nagy sikert futott be az ún. e-learning távoktatási forma.

- **A munkáltatói márkaépítés** (Employer Branding) – a munkáltató megfelelő piaci pozícionálását jelenti, a munkavállalók legkedvezőbb megítélése szempontjából. Olyan kép kialakítása és üzenet közvetítése a potenciális jelöltek felé, hogy a legnagyobb számban és a legolcsóbban jussunk el a számmunkra fontos piaci szegmensbe. Ennek a munkának fontos részét képezi a munkaerő piac folyamatos elemzése, az uralkodó trendek felismerése és elemzése. Ezt a munkát hívják HR. marketingnek is. Mindenképpen megjegyzendő, hogy az utóbbi években a munkavállalói attitűd teljes átalakuláson megy keresztül (jellemző elemek: tudatosság, karrier- vagy pályáiv tervezése és elvárása a munkáltatótól, esetleg „harc az állásért”)
- **HR. kontrolling** – a személyzeti költséggazdálkodás és tervezés legfontosabb eszköze

Említettük a cikk korábbi részében, hogy jelentős metamorfózison ment át a személyzeti tevékenység, a cikk eddigi részében a funkcióváltást tekintettük át. Most a HR szervezetben elfoglalt helyének módosulását vizsgáljuk meg. A funkcióváltáshoz hasonlóan itt is jelentős újítás következett be. Korábban, a „személyzetis” időkben osztály keretként tagozódott a szervezet valamelyik nagyobb egységébe. Jelentősége ekkor hangsúlyosan az adminisztratív jelleg volt (be- és kiléptetés, szerződések, kartonok és adatok kezelése). A személyzeti költségek növekedése, illetve pénzügyi elvárások szigorodása miatt később, rendszerint a pénzügyi területhez csatolták, és humánerőforrás gazdálkodás elnevezést kapott. Az utóbbi években a külföldi gyakorlatnak megfelelően önálló szervezeti egységként jelent meg a HR., a szervezet első számú vezetőjének közvetlen alárendeltségében. Talán jellemzőnek is mondható a legendás Lee Iacocca (a Crysler elnöke volt) mondása, mely szerint idejének 70 %-át a személyzeti kérdések teszik ki. Érdekes a változás Mr. Fordhoz képest, aki az embereit az autóját alkotó alkatrészeknek tekintette.

Az IT. technológia fejlődésével alapvető változás ment végbe a HR. területen is. A döntés előkészítésben kiemelt szerepet kapott a HR. hiszen az integrált adatbázisok létrejöttével mélyreható elemzéseket és „reportokat” lehet készíteni. A pénzügyi tervezés és kontrolling szerves részeként a HR. támogatja a költségek csökkentését és a pénzügyi eszközök racionálisabb felhasználását. A cég immateriális javai közé alapvetően beépült az információs tőke amelynek elemei a következők: a stratégia megvalósításához szükséges információs rendszerek, tudásalkalmazások, és az infrastruktúra. Korábban már említettük, hogy a változások motorja az IT technológia, ennek következtében jöttek létre az ún. MIS rendszerek is (management information system) amelyek a vezetői munkát és döntés előkészítést teszik könnyebbé. Természetesen említhetjük még a jelölti adatbázisok kiépülését és interaktív működési módját (a toborzási és kiválasztási munka támogatásaként) vagy az oktatási rendszerekben megjelenő e-learning eszközöket és megoldásokat.

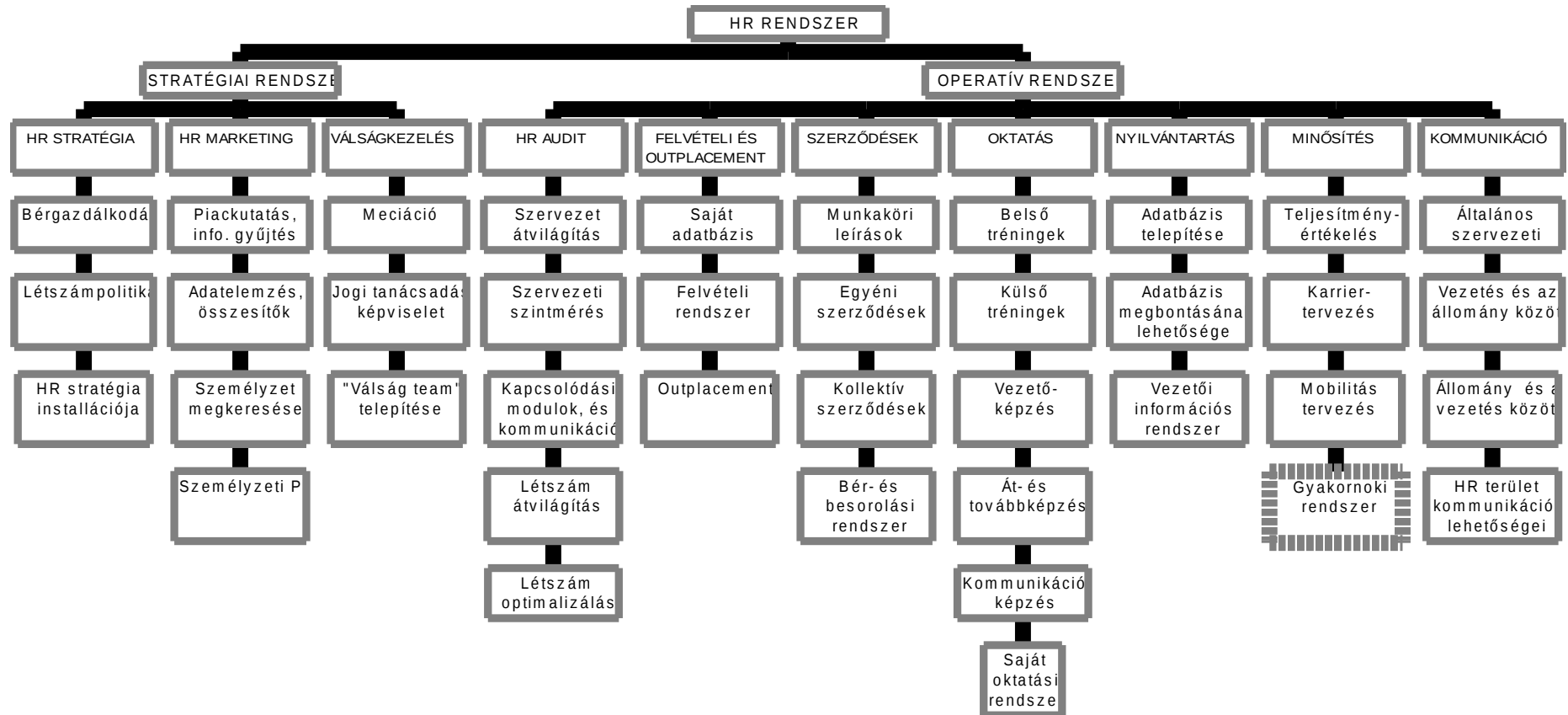
A cikk eddigi részében elemzésre került, hogy mind funkcionalitását, mind a szervezetben elfoglalt helyét illetően a HR. mélyreható változáson ment keresztül. Jelentősége különösen két elemnek van, a stratégiai gondolkodásmódnak és a kommunikációs rendszerek és megoldásai változásának. A ma elvárása a szervezetek felé, vagy azt is mondhatnánk, hogy a sikeres szervezet ismérvei: stratégia központú, teljesítmény orientált, közös tudásbázisa van. A változásmenedzsment „főszereplői” a szervezet vezetői, akikkel szembeni elvárás szintén jelentősen változott. Külföldön jellemzően, de itthon is egyre több helyen jelennek meg a coaching és empowerment vezetési módszerek. Ezeket egyszerűbben megfogalmazva támogató és „felhatalmazó” (pontos fordítás nincs) módszereknek nevezhetjük. Ezek mindenképp a jelenlegihez képest komoly gondolkodásbeli változást kívánnak meg. A mai felgyorsult világban nincs mód a folyamatos inputra, nem beszélve az egyszerűsödő szervezetekről, ahol egyre kevesebb (főleg) a középvezető.

Szeretnénk megjegyezni, hogy a változások bizonyos országokban (pl. USA) odáig mennek, hogy a klasszikus szervezeti forma eltűnik és helyét az ún. virtuális vállalat veszi át. Ebben a formációban már nincs is hagyományos értelemben vett szervezet, hanem ún. online rendszerek. Mindenképpen megjegyzendő, hogy a globalizáció és telekommunikációs technológia fejlődése alapvetően írta át szervezeti modelleket, módosított a foglalkoztatás megszokott formáin. Elég csak arra gondolni, hogy Amerikában dolgozó orvosnak Indiában élő alkalmazottja van. Az alkalmazott elektronikus formában kapja a doktor által ömlesztett anyagot, amelyet szintén ilyen formában szerkesztve, átdolgozva – és strukturálva küld vissza a reggeli rendelés megkezdéséig. A multikulturális szervezeti modell – és működés is nagy változásokon ment át. A szervezetek piaci és pénzügyi érdekből „lelapították a hierarchikus piramist” a felső vezetés és az üzleti vonalak közötti szinteket megszüntették. Ennek célja, hogy az ügyfelet/a megrendelőt minél gyorsabban, minél hatékonyabban elérjék az illetékesek. A vezetők feladata is változott, az új elvárás szerint, támogatni és helyzetbe kell hozni a „fronton” dolgozókat. Információszerzéssel, a feltételek biztosításával, a piaci szereplők mozgósításával támogatják, az ún. business linenokat. Minden az értékteremtésnek, az eredményességnek van alárendelve. Az üzleti frontban dolgozók nagy önállósággal teszik a dolgukat, közvetlen kapcsolatban a megrendelővel/az ügyféllel. Elvárt, hogy messzemenően ismerjék és kielégítsék az ügyfelet, megvalósítva a marketing szakma csúcsának számító tevékenységet, nevezetesen, hogy kialakítsák az ügyfél igényét egy adott szolgáltatás vagy termék vásárlására. A vezetői készségek/képességek fejlesztése is hangsúlyos feladata lett az új HR-nek, ezek közül kiemelkedik, a kommunikáció, motiváció, konfliktus-és válságkezelés, prezentációs technikák. A kommunikáció nagyon fontos ezek közül, hiszen az olyan vezető akit nem értenek, nem tudja magát elfogadtatni és nem is „követik”. A vezetők által ismertetett stratégia, a világos célok és irányok kijelölése, az egyértelműen megfogalmazott elvárások, segítik az elfogadást, növelik a dolgozói lojalitást és elkötelezettséget. Az emberekkel való bá-

násmód új formációja, a HR. stratégiai feladata az ún. outplacement megvalósítása. Tekintettel a folyamatos változásokra elkerülhetetlen a szervezetben dolgozók átszervezése, leépítése esetleg elbocsátása. Az outplacement segít abban, hogy ezek a feladatok humánusan, az emberi tényező figyelembe vételével valósuljanak meg. Nem beszélve arról, hogy indirekt módon, elősegíti a potenciális jelöltek pozitív értékelésének kialakulását (lásd a munkáltatói brandingnél mondotakat).

A személyzeti stratégia struktúrája. A cikk korábbi részeiben foglaltakat követően azt vizsgáljuk meg, hogy mi a struktúrája a személyzeti stratégiának, és az hogyan illeszkedik be a szervezet működési rendszerébe. Mint azt korábban írtuk, a részstratégiák feladata, hogy a szervezet általános stratégiájában meghatározott főbb célokat és irányokat a speciális szakmai eszközökkel támogassák, azok megvalósítását elősegítsék. Ennek megfelelően a HR. stratégia alapvető célja, hogy a működéshez szükséges munkaerőt (de úgy is mondhatjuk a kompetenciát) biztosítsa a szervezet számára. Ez természetesen nagyon esszenciális definíció, ettől a rendszer sokrétűbb és összetettebb feladatsort alkot. (lásd összefoglaló táblánkat).

A személyzeti stratégia struktúrája

Mint az a táblán is látszik két nagy alrendszerre osztható a HR. Struktúra, egyrészt stratégiaiakra, másrészt operatívra. A distinkció lényege, hogy a szervezet működésében megjelenő összes feladat, rendszerbe foglaltan, súlyozottan épüljön fel. Mit jelent ez? A stratégiai alrendszer az adott intézmény teljes egészét fogja át, annak felsővezetői kompetenciája figyelembevételével, valamint a feladat súlyának megfelelően. Másrészt az operatív alrendszer a napi működéshez szükséges feladatsort határozza meg.

A stratégiai alrendszerről

Nyilvánvalóan a legfontosabb eleme, maga a stratégia elkészítése. Legalább középtávra készül, ami 3-5 évet jelent, természetesen illeszkedően az általános stratégiában meghatározott terminushoz. Az ábrán szerepeltettük a stratégia két legfontosabb elemét a létszám –és bérigazgatásra vonatkozó elképzeléseket tartalmazó blokkokat. Ezek összefoglalóan tartalmazzák, hogy mi a szervezet létszámigénye (kvantitatív és kvalitatív szempontból, hangsúlyozottan a szükséges tudás biztosítására). Ezen túlmenően megfogalmazásra kerülnek az alábbiak:

- hogyan kívánja biztosítani a szervezet a szükséges munkaerőt (eszközrendszer meghatározása is idetartozóan)
- a munkaerő felhasználásának módjai: új elemként kerültek ebbe a körbe olyan formációk, melyek a korszerű szervezeti működést támogatják, erre példa az ún. pool rendszerű foglalkoztatás is (ez elsősorban a moduláris szervezeti modellben működik, két része van, belső- és külső)
- az utánpótlásképzés, amely két alapvető része a vezetői – és a dolgozói
- az outplacement.

A bérigazgatás tekintetében alapvető a jövedelmi- és motivációs struktúra meghatározása. Itt kerül megfogalmazásra a béren felüli és szociális juttatások rendszere is.

A HR. marketing tekintetében szeretnénk kiemelni a munkaerő piac alapos elemzésének követelményét, hiszen a szervezetnek úgy kell pozicionálnia magát (és elkészítenie munkáltatói ajánlatát), hogy az megfeleljen a potenciális munkavállalók elvárásainak. Az információ hiánya, az esetleges téves feltevések a munkavállalói preferenciákról, azt eredményezheti, hogy rosszul kialakított képet és üzenetet közvetítünk magunkról, és ennek eredményeként nem érjük el a megcélzott jelölti szegmenst. A rosszul összeállított munkáltatói ajánlat tehát nem lesz vonzó a munkaerő piacon, a versenyhelyzetünk romlik. A munkavállalók toborzása és megtartása érdekében a szervezetnek azon tényezőket kell hangsúlyoznia (és javítania, ha kell) amelyek fontosak a munkavállalóknak. A pozitív „munkáltatói imázs” kialakítása nagyon fontos, hiszen a jelöltek az ilyennel rendelkező munkáltatót szívesen választják a másikhoz képest, és ez tulajdonképpen a költségek csökkentését jelenti. A rossz, vagy „negatív imázsú” szervezetet nem választják, vagy csak komoly anyagi kompenzáció mellett.

Ezen túlmenően fontos azt is tudni, hogy a szervezet jövedelmi – és kompenzációs rendszere milyen helyet foglal el a piacon, hiszen a megalapozott információ birtokában lehet versenyképes és kellően motiváló jövedelmi viszonyokat kialakítani. (piaci felmérések szükségessége)

Az operatív alrendszerről

Bár stratégiai elemnek tűnik a szervezeti struktúra meghatározása, mégis operatív hiszen ma már követelmény, a folyamatos alkalmazkodás ezen a területen is. Korábban beszéltünk arról, hogy a trend az egyszerűbb és átláthatóbb szervezeti formációkat preferálja, sőt kísérleteket látunk a klasszikus szervezeti formák megszüntetésére is (virtuális vállalatok, franchise rendszerek, távfoglalkoztatási módok, online működési modellek). A hazai gyakorlatot figyelembe véve, az új formációk meghonosodásáról még nem igen beszélhetünk. Ettől függetlenül azért igény itthon is, hogy a szervezetek racionális struktúrát alakítsanak ki, mind felépítésükben, mind kapcsolódási és kommunikációs rendszerükben. Ennek megfelelően a kisebb szervezetek a gyakoriak, és jellemzően egyre inkább eltűnően vannak a felső vezetés és a „frontban” dolgozókat összekötő közbenső szintek. Ez egyrészt racionális pénzügyi kérdés, másrészt piaci elvárás is (erről volt szó a cikk korábbi részében). A szervezet felépítésének módja nagyban befolyásolja a kommunikáció minőségét és gyorsaságát. Az ún. szervezeti középszintek ezért is tűnnek el, hiszen szükségtelen lassítják az információs folyamatot. A mai felgyorsult világban pedig az egyik legfontosabb tényező a megfelelő információáramlás biztosítása, mindkét irányban egyaránt. A belső kommunikációs rendszerek hatékony működése nélkül sikeres szervezet elképzelhetetlen. A pontos célok irányok és elvárások ismerete nélkül a dolgozók elkötelezettsége minimális lesz.

Külön kell említeni a szervezetben létező szerződési rendszer hatékony működtetését. Az előbbihez kapcsolódva ebben a körben a legfontosabb a jogok és kötelezettségek pontos és világos megfogalmazása. Ha ez megtörténik, a viták kialakulásának a lehetősége a minimálisra csökkenthető. A többszintű és árnyalt szerződési rendszer működtetése (kollektív egyéni – és speciális szerződések stb.) szintén segít a konfliktusok megelőzésében, de nem elhanyagolhatóan a számonkérés megalapozott megvalósításában is.

A vállalati képzési és oktatási rendszerektől elvárjuk, hogy biztosítsa azt a tudást, ami a feladatok magasszintű végrehajtását támogatja. Az utóbbi évek új iránya a tudásmenedzsment megvalósítása, amely tulajdonképpen az emberi (szellemi) tőke fejlesztésének a programja. Alap eleme, hogy legyen információnk a szükséges képességek és a rendelkezésre álló közötti különbségről. Ennek pótlása kell legyen a fő cél, a megfelelő tudás, képesség tekintetében valamint a szervezet számára fontos értékek közvetítésével. A szellemi tőke jelentőségéről a cikk korábbi részében beszéltünk, itt most azt emelnénk ki, hogy a tudásmenedzsment alapvető kritériuma a tudásnak (az információnak) az átadása. Erre

hívja fel a figyelmet könyvében Karl Erik Sveby, nevezetesen, a szervezet valós tőkéje az a közös tudás amely manifesztálódik a szolgáltatások és termékek színvonalában is. A tudásmenedzsment szinte esszenciálisan tartalmazza a szervezet rendszereinek nagy részét. Polányi szerint, a tudás nem más, mint képesség a változásra. Ennek megfelelően a tudás egyben a szervezet jövőjét, tehát az új értelemben vett stabilitást jelenti.

A XXI. század nagy kihívások elé állította és állítja a HR. rendszereket és szakembereket. A globalizált világ, a „multikultúra”, az információs – és telekommunikációs technológia alapvetően írta/írja át a hagyományos működési és szervezeti modelleket. A gyorsaság ami jellemzővé vált, arra késztet mindenkit, hogy olyan struktúrákat alakítson ki amelyek megfelelnek a folyamatos változási/változtatási igényeknek. Ford még gépezetnek tekintette szervezetét, és az abban levő embereket a szerkezet alkatrészeinek definiálta. Nem volt véletlen, hogy Ford volt a tömegtermelés forradalmasítója a szalagszerű működés alkalmazásával. Ma is jelentős földrajzi, kulturális különbségek vannak tekintetben, hogy alapvetően a „fordihoz” hasonló modell az általános (pl. Kína) vagy éppen a cikkben említett új működési módok az uralkodók.

A ma HR. stratégiáival szemben nyilván követelmény, hogy a fent leírt változó világban megfelelő támogatást tudjon nyújtani a szervezet működéséhez, sőt növekedéséhez esetleg a túléléshez. A címben feltett kérdésre a választ mi magunk egyértelműnek látjuk. A HR. stratégiai partnersége és működése nélkül egyetlen szervezet sem lesz sikeres és eredményes.

Felhasznált irodalom:

1. Robert S. Kaplan – David P. Norton: Stratégiai térképek / Panem 2005. /
2. Karl Erik Sveby : Szervezetek új gazdagsága a menedzselt tudás /KjK.2001./

A MAGYAR KÖZTÁRSASÁG BIZTONSÁGPOLITIKAI ELEMZÉSE A BIZTONSÁG, A MAGYAR BIZTONSÁG, VALAMINT A MAGYAR HONVÉDSÉG SZEMPONTJÁBÓL

A hidegháború befejezésével, a bipoláris világrend széthullásával, egy hagyományos, világméretű fegyveres konfliktus fenyegetettsége csökkent. Ezzel párhuzamosan az 1990-es évektől a globalizáció kiteljesedésével, hazánk NATO tagállammá válásával, az európai integráció elmélyülésével a veszélyeztetettség mértéke és minősége megváltozott. Az új típusú, nemzeti, regionális és globális szinten is jelenlévő kockázati tényezők szükségessé teszik biztonsági stratégiáink újragondolását. Magyarország alaptörvényének, és meghatározó biztonságpolitikai dokumentumainak a biztonság, a magyar biztonság és a Magyar Honvédség szempontjából történő összefoglalásakor a dokumentumok általános bemutatása mellett, ezeket a kérdéseket hangsúlyozottan érintjük.

Bevezetés

Magyarország a II. világháborút követő történelme során a Varsói szerződés tagjaként nem volt felelős önálló biztonsági stratégia kialakításáért; részesei, de nem alkotói voltunk ezek kidolgozásainak. Amióta Magyarország az Észak Atlanti Szerződés Szervezete (NATO) és az Európai Unió (EU) tagjává vált, az euró-atlanti integráció részeként elvárás, hogy – a közösségi elveket, mint ajánlásokat, figyelembe véve – saját stratégiánkkal járuljunk hozzá a közös célok megvalósításához.

A XXI. század talán legfontosabb értéke a biztonság, melynek megőrzése mindannyiunk érdeke. A fenyegető veszélyekre, mint a biztonságunkat érintő „kérdésekre” megfelelő választ csak a rugalmas, életszerű stratégiával rendelkező országok képesek adni. [1]

A biztonság, a magyar nemzet biztonsága és a Magyar Honvédség szempontjából – első lépésként átfogóan tekintve az Alkotmányra és biztonságpolitikai dokumentumainkra – megfigyelhetjük, hogy felépítésük a modern biztonságpolitikai elméletet tükrözi, amely szerint a katonai biztonsági tényezők mellett a jogi-, társadalmi-, gazdasági- és a környezetbiztonság alapkérdései is hangsúlyosan jelennek meg.

Demokrácia csak ott lehet erős, ahol az emberek széles körű biztonsága megvalósul. A Magyar Köztársaság kormánya elkötelezett az alkotmányosság és a jogállam értékeinek és teljes körű biztonságának megvalósítására minden állampolgára számára. [2]

Az Alkotmány és a magyar biztonságpolitikai dokumentumok tanulmányozása és ismerete katonaként, esetlegesen vezető pozíció betöltésekor hasznos ismeretek forrása lehet, mert a biztonsági kihívások, kockázatok időbeni felismerése, kezelése mind az egyén, mind a nemzet szintjén befolyásolhatja Magyarország biztonsági helyzetét.

Az alkotmány elemzése a biztonság, a magyar biztonság és a magyar honvédség szempontjából

Az Alkotmány a Magyar Köztársaság alaptörvénye, „Primus inter pares”, azaz „első az egyenlők között”. A dokumentum alapvető iránymutatást ad, lefedi az elemezni kívánt szempontrendszer teljes spektrumát. Hazánkban kartális (egyszeri aktusként létrehívott), írott és úgynevezett merev Alkotmány van érvényben, melynek módosításhoz az Országgyűlés 2/3-os többségére van szükség.

A 15 fejezetből és 79 paragrafusból álló Alkotmány az állam jogrendjének alapvető jogforrása, tulajdonképpen minden jogszabály belőle ered. Az alkotmány alapvetően a hatalomgyakorlás szabályait, az alapvető állami szerveket és azok jogállását, a közigazgatás rendszerét, valamint az állampolgárok jogait és kötelezettségeit szabályozza. Az alkotmány és az alkotmányos jogszabályok mindenki számára kötelezőek, végrehajtásukról a kormány gondoskodik.

Az államforma és a jogállamiság meghatározását követően az általános rendelkezések 2. § (3) bekezdése a hatalom erőszakos megszerzésének, gyakorlásának tilalmát határozza meg. Ez a törvény az alkotmányos jogállam és a plurális parlamentáris demokrácia biztosítékának is tekinthető. A meghatározás az Alkotmány további rendelkezéseiben is megjelenik, amely a tétel kiemelt alkotmányos jelentőségét mutatja.

Az 5. § a nép szabadságának és hatalmának, az ország függetlenségének, területi épségének, és határainak védelmét fogalmazza meg.

A 6. § kifejezi a békés egymás mellett élés szándékát és kinyilvánítja más államok szuverenitásának tiszteletben tartását. Az Alkotmány egyértelműen elutasítja a háborút, mint a nemzetek közti viták megoldásának eszközt, tartózkodik az erőszakkal való fenyegetéstől, és az erőszak alkalmazásától is. A Magyar Köztársaság együttműködésre törekszik a világ valamennyi népével, és országával, közreműködik az európai egység megteremtésében. (Ez a tézis nemzetbiztonsági dokumentumainkban is visszatükröződik)

A globális világot jellemző különböző intenzitású konfliktusok kialakulása sok esetben rendkívüli jogrend bevezetését is eredményezi. Az Alkotmány ennek három formáját definiálja; értelmezésük, és a témakörhöz kapcsolódó rendelkezések az alaptörvény több fejezetén keresztül nyomon követhetők.

- *rendkívüli állapot* hadiállapot, vagy közvetlen háborús veszély esetén;

- *szükségállapot* az alkotmányos rend, vagy a hatalom kizárólagos megszerzésére irányuló fegyveres cselekmények, továbbá élet-, és vagyonbiztonságot veszélyeztető fegyveresen vagy felfegyverkezve elkövetett erőszakos cselekmények, elemi csapás vagy ipari szerencsétlenség esetén;
- *megelőző védelmi helyzet* külső fegyveres támadás veszélye, vagy szövetségi kötelezettség teljesítése érdekében hirdethető ki.

A magyar Alkotmányban – ellentétben több más alkotmánnyal, amelyek csak a rendkívüli jogrenddel kapcsolatos kormányzati hatásköröket szabályozzák, – ez a klauzula részletesen szabályozott. Ugyanakkor az alaptörvény arra törekedett, hogy rendkívüli jogrend alkalmazásakor is érvényesítse az alkotmányosság elvárható minimumát. A legsúlyosabb helyzetben, rendkívüli állapot idején sem lehet az Alkotmányt felfüggeszteni, illetve az Alkotmánybíróság működése sem korlátozható.

A hadiállapot kinyilvánítása, a rendkívüli és szükségállapot kihirdetése, a Honvédelmi Tanács létrehozása főszabályként az Országgyűlés hatásköre. Akadályoztatása révén e döntéseket a köztársasági elnök hozhatja meg.

A Honvédelmi tanácsot az Alkotmány erejénél fogva rendeletalkotó jogkörrel ruházza fel, egy kézben gyakorolja a köztársasági elnök és a kormány összes hatáskörét, valamint az Országgyűlés által rá átruházott jogokat. Szükségállapot kihirdetésekor az államfő jut különleges hatalomhoz, amely két jogkörben, a fegyveres erők feletti rendelkező jogkörben, és a rendkívüli intézkedések rendeleti úton történő bevezetésében nyilvánul meg.

A 35. § szerint a Kormány többek között védi az alkotmányos (jog)rendet, amely mellett biztosítja a törvények végrehajtását. Irányítja a Magyar Honvédség és a rendvédelmi szervek működését. Vészhelyzet és megelőző védelmi helyzet kihirdetésekor az Országgyűlés felhatalmazása alapján egyes törvények rendelkezéseitől eltérő, azonnal hatályos rendeleteket, és intézkedéseket hozhat. Ide soroltak fent említetteken kívül az ország szuverenitását, területi épségét sértő váratlan események, pl. a légitámadás, vagy az ország légtérének szándékos megsértése.

A Magyar Honvédség és a rendvédelmi szervek alkotmányos szabályozása

A 29. § (2) bekezdése értelmében a köztársasági elnök a Magyar Honvédség főparancsnoka. A főparancsnok a fegyveres erőkön kívül áll, azoknak irányítója és nem vezetője, a Magyar Honvédségen kívül helyezkedik el, így alkotmányjogi funkciónak tekinthető.

A 40/A § szerint A Magyar Honvédség alapvető kötelessége a haza katonai védelme és a nemzetközi szerződésekből eredő kollektív védelmi feladatok ellátása.

A Rendőrség feladata a közbiztonság, a közrend és az államhatár védelme. Ez utóbbival az Alkotmány schengeni térséghez való csatlakozás óta a külső határok a közbiztonság, a nemzetbiztonság és a közegészség fokozottabb védelme érdekében egészítette ki a rendőrség feladatkörét.

A Magyar Honvédség feladatait, a rá vonatkozó szabályokat, továbbá a rendőrséggel, a titkosszolgálati eszközök és módszerek alkalmazásával, valamint a nemzetbiztonsági tevékenységgel összefüggő szabályok elfogadását a jelenlévő képviselők kétharmadának szavazatához köti.

A 40/B § szövege szerint a Magyar Honvédséget az alkotmányos rend megdöntésére, vagy a hatalom kizárólagos megszerzésére irányuló fegyveres cselekedetek, illetve szükségállapot kihirdetésekor lehet bevetni, ha a rendőrség alkalmazása nem elegendő.

A Magyar Honvédség és a külföldi fegyveres erők feletti rendelkezési jog megoszlik a köztársasági elnök, az országgyűlés, a kormány és az illetékes miniszter között. Ez a jogkör rendkívüli állapot idején a Honvédelmi tanácsot, szükségállapotban a köztársasági elnököt illeti meg.

A NATO-hoz való csatlakozás indokolta a 2000. évi XCI. és a 2004. évi CIV. Alkotmánymódosító törvényeket. Szövegük szerint a Magyar Honvédség honi és külföldi alkalmazása mellett differenciálja nemzetközi tevékenységét, így a békefenntartásban való részvételt, a külföldi hadműveleti területeken végzett humanitárius tevékenységet és a Honvédség külföldi állomásozását. A törvények rendelkezési joga kiterjed a külföldi fegyveres erők magyarországi állomásozására, bevethetőségére, valamint az ország területéről kiinduló alkalmazására. Mindezek szintén kétharmados többségű döntéshez kötöttek.

Az Alkotmány XII fejezetének több paragrafusa is közvetlen összefüggésbe hozható a biztonsággal. A hivatkozott rész kinyilvánítja az élethez, az emberi méltósághoz, a szabadsághoz és az egyéni biztonsághoz való jogot, a nemzeti és etnikai kisebbségek és a külföldön tartózkodó állampolgárok a Magyar Köztársaság általi védelmét.

A 70/A § leszögezi a Magyar Köztársaság területén tartózkodó minden személy számára bármely hátrányos megkülönböztetés nélkül biztosítandó alapvető emberi jogokat. A fejezet ugyanakkor nem csak jogokat, de kötelességeket is megfogalmaz, úgy mint a haza védelme, amely a Magyar Köztársaság minden állampolgárának kötelessége.

A konstitúció a jogállamba való békés politikai átmenet elősegítése érdekében jött létre és az ország új Alkotmányának elfogadásáig – kvázi ideiglenes jelleggel – van érvényben. A 60 éves alaptörvény számtalanszor módosításra, egészítésre került, azonban a politikai konszenzus és a Parlament minősített többségének hiánya miatt új törvény megalkotására a mai napig nem került sor.

94/1998 (xii. 29.) Ogy. határozat
a Magyar Köztársaság biztonság és védelempolitikájának
alapelveiről

A NATO tagság elérésével, valamint az Európai Unióhoz való csatlakozási szándék deklarálásával öt év elteltével 1998-ban újra kellett gondolni a Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikáját meghatározó alapelveket. A 17 pontot tartalmazó elvgyűjtemény a biztonságpolitikai dokumentumok hierarchiájának csúcán áll, mely egyben a különböző biztonsági stratégiák kiindulópontját is jelenti.

A Határozat első és talán legfontosabb megállapítása a biztonság átfogó értelmezésére vonatkozik, mely szerint az euró-atlanti térség biztonsága egy és oszthatatlan. Globális világunkban azonban e tekintetben egyfajta súlyponteltolódás érzékelhető. Míg jelentősen csökkent egy világméretű fegyveres konfliktus veszélye, addig a biztonsági kockázatok és a kisebb, helyi szintű konfliktusok száma nagymértékben megnövekedett. Ráadásul a régi mellett új típusú, összetettebb, kevésbé látható és előre jelezhető kockázatok is megjelentek, melyek sokszor egy időben, egymást erősítve fejtik ki hatásukat. A biztonságpolitika célkitűzéseinek megvalósításhoz a dokumentum kulcsfontosságúnak tartja az ország biztonságát veszélyeztető tényezők időben történő felismerését, értékelését, a szükséges intézkedések és döntések azonnali meghozatalát.

A Határozat kimondja: a biztonság- és védelempolitika legfőbb célja az Alkotmányban lefektetett elvek érvényre juttatása, melyet a kül-, a gazdaság- és a védelempolitika útján érvényesít. A XX. század végi magyar külpolitika az euroatlanti integráció mellett a szomszédsági politikát és a határon túli magyar kisebbségek boldogulását állítja figyelve középpontjába. A célkitűzések teljesítéséhez ugyanakkor elengedhetetlen a stabil és fejlett piacgazdaság, a fenntartható növekedés, valamint az ezekhez köthető feltételrendszer teljes körű biztosítása. A dokumentum egyik fő erényeként említhető, hogy az alkotmányt követően először jelenik meg a biztonság az egyén, az egyszerű állampolgár szintjén.

Az alkotmánnyal összhangban, a Határozat a felvázolt célokat a nemzetközi és egyéb jogi normáknak megfelelően, az arra hivatott biztonság és bizalom erősítő szervezetek keretein belül a kölcsönös érdekek figyelembe vételével akarja elérni. A dokumentum leszögezi, hogy Magyarországnak nincs ellenségképe, az esetlegesen felmerülő vitás kérdéseket békés, partneri viszonyt feltételező, diplomáciai úton kívánja rendezni.

Hazánk biztonságát két fő pillérre, egyrészt nemzeti önerejére, állampolgárai áldozatvállalására; másrészt a NATO tagságból adódó kollektív védelemre és a nemzetközi együttműködésre építi. A jogszabály megállapítása szerint jelen helyzetben a NATO továbbra is az európai stabilitás legfontosabb tényezője, és egy olyan szervezet, amely a jövőben is képes garantálni tagjai védelmét. Hatékony nemzetközi szerepvállalást azonban csak az állampolgárok aktív részvételével, vagyis a nemzeti önerővel lehet megvalósítani.

A biztonságpolitika eszközeként a dokumentum kiemeli a fegyveres erő és annak hatékony alkalmazását szolgáló koncepció meglétét. Honvédelmi politikánk „... a szövetség, az együttműködés, a visszatartás és a védelem egységén és egymásra épülésén alapul”.

Végezetül a Határozat leszögezi azonosulását a NATO alapelveivel, amelynek két sarkalatos pontja Magyarország szuverenitásának és területi épségének védelme, illetve a Szövetség kollektív védelméhez való hozzájárulás.

A Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági stratégiája

A Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikájának alapelveiről szóló határozat mintegy zárásként kimondja, hogy „a Magyar Köztársaság Kormánya felelős a Nemzeti Biztonsági Stratégia és a Nemzeti Katonai Stratégia kidolgozásáért, azok szükség szerinti felülvizsgálataért, valamint a belőlük fakadó feladatok végrehajtásáért”.¹

A 2004. május elsejei Európai Uniós csatlakozásunkból és a változó biztonsági környezetből eredő feladatok, illetve a hosszú távú koncepció igénye megalkotásra készítette Magyarország új - 2073/2004. számú kormányhatározatában foglalt - Nemzeti Biztonsági Stratégiáját, amely - összhangban a NATO Stratégiai Koncepcióval és az Európai Biztonsági Stratégiával - két év alatt 11 tárca együttműködésének gyümölcseként öltött végső formát.

A Nemzeti Biztonsági Stratégia megállapításai – részleteiben, de a teljesség igénye nélkül tárgyalva – 5 fejezet köré csoportosulnak:

I. Értékek és érdekek

„A Magyar Köztársaság alapvető értéknek kezeli az olyan hagyományos, szorosan összefüggő és egymást kölcsönösen feltételező értékeket, mint a béke, biztonság, stabilitás, szuverenitás, demokrácia, jogállamiság, a vállalkozás szabadsága, az emberi jogok és alapvető szabadságjogok tiszteletben tartása. A Magyar Köztársaság biztosítja az állampolgárok biztonságát, jólétét és gyarapodását, a magyarság kulturális örökségének és identitásának megőrzését.”² A globalizáció és az integrációval járó kölcsönös függés erősödése révén napjainkra módosult a nemzeti érdekek tartalma és megjelenésük formája. A Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági érdekének tekinti többek között a demokrácia, az emberi- és alapvető szabadságjogok érvényesülését; a béke, a biztonság, a stabilitás, valamint az euro-atlanti integráció elősegítését; a különböző fenyegetések csökkentését, visszaszorítását; a konstruktív együttműködést, annak folyamatos fejlesztését.

¹ 94/1998. (XII.29.) OGY határozat, 17. cikk

² 2073/2004. (IV.15.) Kormányhatározat, 2.o.

II. Biztonsági környezet – fenyegetések, kockázatok, kihívások

A biztonság átfogó értelmezésével együtt bővült a biztonsági kockázatok köre is. Az átrendeződő nemzetközi rendszerben megfigyelhető, hogy a különböző szintű és kiterjedésű külső és belső biztonsági kockázati tényezők közötti határvonal folyamatos elmosódik. A megváltozott környezetben az új kihívásokra a nemzetközi szervezetekben, intézményekben és más struktúrákban folytatott együttműködés kínálja a leghatékonyabb választ.

Magyarországnak alapvetően három fajta kihívással kell számolnia:

- globális (terrorizmus; tömegpusztító fegyverek elterjedése; instabil régiók, működésképtelen államok; illegális migráció; gazdasági instabilitás; az információs társadalom kihívásai; globális természeti, civilizációs és egészségügyi veszélyforrások);
- regionális (Közép-Európa; Délkelet-Európa; a Fák-országok; a mediterrán térség, a Közel-Kelet és Közép-Kelet);
- belső (szervezett bűnözés; feketegazdaság és korrupció; kábítószerterjedése; politikai és vallási szélsőségek; demográfiai kihívások).

III. Célok, feladatok

„Magyarország alapvetően a NATO- és EU-tagság keretei között, szövetségeseivel és partnereivel együttműködve garantálja biztonságát. Az integrációs szervezetekben betöltött tagság kibővíti Magyarország felelősségét, valamint a fenyegetések és kihívások kezelésére szolgáló eszközök és biztonságpolitikai tevékenységek körét. Magyarország nemzeti érdekeiből, globális és regionális környezetéből következnek azok a célok és feladatok, amelyeket az ország rendelkezésére álló eszközökkel kell megvalósítani.”³

A 2002. évi stratégiához viszonyítva új elem a célok és feladatok pontos körülhatárolása, amelyen belül négy nagyobb rendszer különböztethető meg:

- Nemzetközi szervezetekhez kapcsolódó célok és feladatok (NATO; EU; transzatlanti együttműködés; ENSZ; EBESZ; gazdasági diplomácia).
- Kapcsolatok térségünk államaival (kétoldalú és regionális kapcsolatok; határon túli magyarság; Fák-országok). Fontos megjegyezni, hogy a határon túli magyarság helyzete már nem kihívásként, hanem célként jelenik meg ebben a stratégiában.
- Globális fenyegetések és kihívások elleni fellépés.
- Belső kihívások elleni fellépés.

IV. A Nemzeti Biztonsági Stratégia megvalósításának eszközei

„Magyarország hosszú távú célja, hogy gazdasági teljesítményével felzárkózzon a fejlett európai országokhoz. E stratégiai cél megvalósításának eszközei: a gazdaság versenyképességének növelése, a pénzügyi és árstabilitásra való

³ 2073/2004. (IV.15.) Kormányhatározat, 5.o.

törekvés, továbbá a gazdaság és a társadalom kohéziós erőinek kibontakoztatása.”⁴

A felzárkózáshoz és Magyarország biztonságának megőrzéséhez elsődlegesen politikai eszközökre támaszkodik, felhasználva a diplomáciában, illetve a gazdasági és kulturális együttműködésben rejlő lehetőségeket.

A lehetőségek kihasználásán túl a Magyar Honvédségnek rendelkeznie kell rugalmasan alkalmazható – adott esetben expedíciós műveletekre is igénybe vehető -, a szövetséges (NATO és EU) erőkkel együttműködni képes, gyorsan telepíthető és fenntartható erőkkel, amelyek földrajzi korlátozás nélkül alkalmazhatók a válságövezetekben. Ezen képességek kialakítása érdekében fel kell mérni az igénybe vehető emberi és anyagi erőforrásokat, ki kell építeni egy koordinált, áttekinthető, - közjogi és költségvetési oldalról is - rugalmas reagálást biztosító struktúrát. A dokumentum szerint a Magyar Honvédség mellett kiemelt szerepet kell vállalnia a nemzetbiztonsági szolgálatoknak, illetve a rendvédelmi szerveknek.

V. Ágazati stratégiák

„A biztonság átfogó értelmezéséből következik, hogy a Nemzeti Biztonsági Stratégia végrehajtásából adódó feladatok megoszlanak az ágazati politikák között. Az ágazati stratégiák feladata, hogy az Országgyűlés 94/1998. (XII. 29.) a Magyar Köztársaság biztonság- és védelempolitikájának alapelveiről szóló határozatában rögzített kereteken belül, valamint a Magyar Köztársaság Nemzeti Biztonsági Stratégiájában meghatározott értékek, érdekek és célok alapján a szakágazat sajátosságai és területe szerint lebontva dolgozzák ki a Magyar Köztársaság külső és belső biztonsága fenntartásának gyakorlati módozatait.”⁵

A Stratégia a terrorizmus kérdésein túl további tíz területen határozza meg ágazati biztonsági stratégia létrehozását, például a katonai, a nemzetbiztonsági, a rendvédelmi, a migrációs, a gazdasági, a pénzügyi, az informatikai vagy a katasztrófavédelmi területeken.

1009/2009. (i. 30.) kormányhatározat a Magyar Köztársaság nemzeti katonai stratégiájáról

A haderő-átalakítás folyamata 2007. végére lezárult. „A Magyar Honvédség alkalmas lett a XXI. század kihívásából adódó, újszerű, magasabb követelményeket támogató katonai feladatok teljesítésére.”⁶

A magyar haderő újszerű célja az eddigi szinte kizárólagosan katonai céllal szemben, hogy a Nemzeti Biztonsági Stratégia alapján támogassa a Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági érdekeinek érvényesítését. A Nemzeti Katonai

⁴ 2073/2004. (IV.15.) Kormányhatározat, 11.o.

⁵ 2073/2004. (IV.15.) Kormányhatározat, 12.o.

⁶ 1009/2009. (I. 30.) Kormányhatározat, 1.o.

Stratégia megfogalmazza a NATO szervezetébe tagozódó Magyarország haderejének szerepét, alkalmazási elveit, továbbá fejlesztésének fő irányait és prioritásait, illetve az ezeket biztosító erőforrásokat. Hazánk területének védelmét a regionális biztonságtól elválaszthatatlanul kezeli, ezért haderőnknek az ország szuverenitásának biztosítása mellett a szövetségi, európai uniós, ENSZ és egyéb alkalmi koalíciók keretében végrehajtott békeműveleti feladatok ellátására is alkalmas.

Magyarország biztonsági környezetének elemzése szempontjából a Nemzeti Biztonsági Stratégia esetében már részletesen tárgyaltam a főbb kihívásokat, kockázatokat, ezért itt csak a Katonai Stratégia által kiemelt három típust, a globális terrorizmust, a regionális instabilitásból eredő katonai fenyegetéseket és a tömegpusztító fegyverek és hordozóeszközök további elterjedésének veszélyét említem meg.

A dokumentum leszögezi, hogy a biztonság megvalósításának egyik eszközét a védelempolitika jelenti, melynek alapja, hogy egyetlen államot sem tekint ellenségnek, vitás kérdéseit a nemzetközi jog alapján, a diplomácia békés eszközeivel kívánja megoldani. A Magyar Honvédség erőinek alkalmazása a Magyar Köztársaság védelempolitikai eszköztárában a konfliktusok megelőzésének és kezelésének végső eszköze. Az ország katonai védelme továbbra is két alappilléren nyugszik: a nemzeti önerőn és a szövetségi együttműködésen. Védelempolitikánk alakításával és a védelmi képességünk fejlesztésével hozzájárulunk a NATO kollektív védelmi funkciójához, illetve a válságkezelő és válságmegelőző műveletekben való részvételhez. A honvédelem „képes mind a Magyar Köztársaság védelmét, mind a külföldi műveletekben való részvételt a hagyományos és az aszimmetrikus hadviselés viszonyai között egyaránt teljesíteni.”⁷

A Magyar Honvédség rendeltetése a Magyar Köztársaság területének, légtérének védelme, az ország határainak biztosítása, részvétel más NATO tagállam védelmében, illetve nemzetközi válságkezelő katonai műveletekben. A válságkezelés érdekében a Magyar Honvédség béketámogató, és egyéb nemzetközi műveletek végrehajtásához járul hozzá. A Honvédség részt vehet a terrorizmus elleni nemzetközi fellépés érdekében folyó feladatokban is. A Magyar Honvédség a stratégia alapján az előzőek mellett információszerezést, feldolgozást, védelmet, a polgári hatóságok támogatását, légtérelenőrzést, frekvenciagazdálkodást, valamint protokolláris teendőket lát el. [1] A Magyar Honvédség alkalmazásában a hangsúly a területvédelemről az ország határain túli feladatokra tevődik át. A megváltozott feladatrendszernek a világ távoli pontjain is gyorsan bevethető (ún. expedíciós), professzionális, mobil, rugalmas, moduláris, szakosodott elemeket magában foglaló, hatékonyan alkalmazható, túlélőképes, fenntartható, feladatát többnemzeti kötelékben ellátni képes, azok csapataiba integrálódó Honvédség felel meg.

⁷ 1009/2009. (I. 30.) Kormányhatározat, 3.o.

Mindezeket nem a katonai képességek kialakításának teljes spektrumán keresztül, hanem „szakosodott, és résképességek megteremtésével” kívánja elérni, amelyek „megfelelnek Magyarország igényeinek, és lehetőségeinek”. Ezen kívül szükségesnek ítéli gyors reagálású alakulatok létrehozását. A válságok elő-rejelzésében és kezelésében, az információ optimális felhasználásában, és a katonai állomány biztonságának megóvásában kiemelt szerepet tulajdonít a Katonai Felderítő és a Katonai Biztonsági Hivataloknak.

A dokumentum kinyilvánítja, hogy minősített időszakokban lehetőség nyílik hadkötelezettség bevezetésére.

Következtetések

A biztonság átfogó értelmezésével párhuzamosan bővült a kockázatok köre is. Az állami szereplők mellett egyre nagyobb tért nyernek az ún. nem állami résztvevők, amely fogalomkörbe beletartoznak multinacionális vállalatok és a nemzetközi bűnözői, terrorista csoportok egyaránt. Az átrendeződő rendszer sajátossága, hogy a hagyományos és az új, gyakran globális biztonsági kockázatok egyszerre vannak jelen. Jellemző tulajdonságaikként nehezebb láthatóság és előre jelezhetőség, illetve nemzeti, regionális és globális szinten is megjelenő fenyegetettség említhető.[3]

Jelen helyzetben a NATO továbbra is az európai stabilitás legfontosabb tényezője és egy olyan szervezet, amely az előrelátható jövőben képes garantálni tagjai védelmét. Európai Unió csatlakozásunkkal pedig a gazdasági lehetőségeken túl részt vehetünk a közös kül- és biztonságpolitika alakításában.[1]

Az euró-atlanti integráció miatt megváltozott rendszerben az új típusú, globális kihívásokhoz illesztett biztonsági stratégiák egy adott nemzet, állam, szövetségi rendszer vagy csoport politikájának megtervezett, összehangolt, hosszú távra szóló, központilag vezérelt megfogalmazásai és megvalósításának érdekében tett intézkedéseinek összessége, amelyek végrehajtása során optimalizált keretek között tudjuk érdekeinket érvényesíteni. Ezen célok megvalósításához az átalakított, szakosodott, nemzetközi együttműködésre, és gyors reagálásra képes Magyar Honvédség [4] az egyik döntő képességünk.

A nemzetközi rendszer biztonságát a legjobban a jól kormányzott, alkotmányos jogokat tiszteletben tartó demokráciák óvhatják meg. Az értékvédő és egyben érdekorientált kormányzati politika, valamint az ezzel párosuló gazdasági, szociális és társadalmi reformok elterjedése, a jogállamiság és az emberi jogok védelme továbbra is a nemzetközi rendszer erősítésének leghatékonyabb eszközei. [1]

Befejezés

A biztonság szorosan összefügg a szűkebb és a tágabb nemzetközi környezet, valamint a szövetségeseink stabilitásával, amit az euro-atlanti térség fej-

lett, demokratikus, szuverén országainak már említett érték- és érdekközösségén alapuló közös cselekvése szavatolhat és tarthat fenn. Egyetlen állam sem érezheti magát biztonságban anélkül, hogy nem veszi figyelembe a globalizáció folyamatát, valamint régiója, szomszédai és nem utolsó sorban saját belső biztonsági igényeit. Az egyes országokban kialakult válsághelyzetek hatással lehetnek a térség többi államára, sőt számos olyan veszélyforrás létezik, amelynek kezelése – hatás-mechanizmusánál fogva – meghaladja egy-egy ország képességeit.

Maguk a stratégiák is számos nemzetbiztonsági kockázatot és érdeket jelenítenek meg, amelyek óhatatlanul is előbb, vagy utóbb, de ütközni fognak más országok, szervezetek, csoportok stratégiáival, érdekeivel.

A folyamatosan változó és ezért kevésbé kiszámítható környezet alapján megállapítható, hogy „a XXI. században a Magyar Köztársaságnak erős, hatékony fegyveres erőkre, rendvédelmi szervekre és nemzetbiztonsági szolgálatokra van és lesz szüksége.” [5]

A biztonsági stratégiai struktúrában és hierarchiában egymásra épülő, egyúttal egymást feltételező jogszabályok (az Alkotmány, illetve az alaptörvényből az ország biztonság- és védelempolitikai elvein keresztül levezethető nemzeti biztonsági, és nemzeti katonai stratégia), valamint a biztonsági környezet részletesebb megismerését és megértését követően teljesen egyértelművé vált számomra, hogy akár a hagyományos, akár az új típusú fenyegetések megnyugtató kezelésére, az időben történő reagálásra leginkább a kidolgozott, az élethezés a változásokhoz rugalmasan idomuló stratégiával bíró országok, szervezetek képesek. Ugyanakkor az is tisztán látható, hogy bármely biztonságpolitikai dokumentum önmagában nem jelent orvosságot a 3. évezred biztonsági kockázataira és kihívásaira vonatkozóan. A mostanra igen kiélezetté vált versenyben csak akkor tudunk sikereket elérni, ha képesek vagyunk a megfogalmazott elveket a gyakorlatban tudatosan és következetesen alkalmazni és stratégiáinkhoz jelentős szellemi potenciált, értéket tudunk hozzáadni.

Felhasznált irodalom:

- [1] Árpád Zoltán: A Nemzetbiztonsági Stratégia elvi alapjai, kapcsolata az ágazati stratégiákkal, a Katonai Biztonsági Hivatal tevékenységének célja, fő irányai, feltételei, eszköztársa. Diplomamunka ZMNE 2005.
- [2] Dr. Muhoray Árpád, Bartáné Dr. Muhoray Irén: Biztonsági és környezetbiztonsági alapelvek érvényesülése a katasztrófák elleni védekezés rendszerében. elib.kkf.hu/okt_publ/szf_21_04.pdf (letöltve 2009. 11. 18.)
- [3] 2073/2004. Korm. Határozat a Magyar Köztársaság nemzeti biztonsági stratégiájáról
- [4] 1009/2009. Korm. Határozat a Magyar Köztársaság nemzeti katonai stratégiájáról
- [5] Lénárt Ferenc: Biztonság, nemzetbiztonság 54. o.

AZ ÚJ EU MŰVELET HELYSZÍNE: SZOMÁLIA

„A kalózkodás Szomália partjainál a Szomáliában uralkodó politikai, biztonsági és humanitárius helyzet rosszabbodásának a következménye”⁸

Szomália az afrikai kontinens egyik olyan része, amelyet az elmúlt évtizedekben messze elkerült a stabilitás és a béke. Évtizedek óta klánok és hadurak háborúznak Szomáliában, amelynek helyzetét napjainkban is a tomboló erőszak és háború jellemzi. Szomáliának nincs működő központi kormánya. Az elmúlt években Mogadishut a fővárost napi rendszerességgel lőtték az iszlamista lázadók, akik kemény harcot vívtak a kormánycsapatokkal, illetve az etióp hadsereg ott állomásozó egységeivel. Az iszlám harcosok azt követően egymás ellen fordultak, és 2009 januárjában a szomszédos Dzsibutiban megválasztott mérsékelt iszlamista Sharif Ahmed sejk csapatai próbálták meg teret nyerni a radikális iszlám lázadók szemben. Az etiópok kivonulásával és a Nyugat támogatásával elnökké választott sejk sem tudja megoldani a Szomáliai helyzetet. A folyamatos harcok következményeként a szomáliai nép elképesztő nyomorban és elkeseredésben kénytelen élni mindennapjait, avagy arra kényszerül, hogy elhagyja az országot. 1991 óta 350.000-1.000.000 szomáliai halt meg a konfliktus következtében.⁹ Az ország egyike a régió legszegényebb államainak, így nem túl sok alternatívát illetve segítséget tud nyújtani lakosainak, akik tömegesen menekülnek a szomszédos Szaúd-Arábiába, Jemenbe, Zimbabwéba, vagy Kenyába ahonnan sokan Európát célozzák meg. Fokozza a problémát, hogy a biztonsági helyzet miatt számos segélyszervezet beszüntette a munkát az ország területén. Nagy szükség lenne e szervezetekre, segélyekre, hiszen Szomália a humanitárius katasztrófa peremén áll. A járványok, éhínségek mindennaposak e régióban.

E konfliktusos zóna nagy biztonsági jelentős kihívás a nemzetközi szervezetek, a nemzetközi közösség számára. A nagy menekültáradat, a szélsőséges iszlám fundamentalizmus térhódítása, a korrupció, a humanitárius katasztrófa mind nemzetközi biztonságot veszélyeztető tényezők. A kalózkodás is az anarchikus helyzet következménye,¹⁰ Több szakértő szerint a kalózkodás egyedüli megoldása a központi kormányzás nélküli Szomália politikai, biztonsági valamint humanitárius helyzetének jelentős javulása, avagy teljes megoldása lenne.

⁸ Adam Morrow and Khaled Moussa al-Omrani: Solve Somalia Conflict to End Piracy, Inter Press Service <http://us.oneworld.net/article/358796-solve-somalia-conflict-end-piracy-say-experts> (2010.03.30)

⁹ Somalia.-Introduction <http://www.globalsecurity.org/military/world/somalia/intro.htm>

¹⁰ Az ENSZ Biztonsági Tanácsa hétfőn határozatban adott felhatalmazást arra, hogy külföldi hadihajók behatoljanak Szomália felségvizeire a térségben tevékenykedő kalózok elleni harc céljából

Cikkemben a bukott állammá nyilvánított Szomáliai konfliktus okait elemzem, és megoldási lehetőségeket próbálok felvázolni.

Szomália Afrika északkeleti részében, Afrika szarván, a Szomália félszigeten található.¹¹ Területe mintegy 637.600 km². Az ország magában foglalja a korábbi olasz gyarmatot és a brit Szomáliföldet. A déli és keleti partja korábban az olasz közigazgatás alatt állt, az Ádeni-öböl partvonala mentén volt a brit gyarmat. Az északi és keleti határait az Ádeni-öböl és az Indiai-óceán adja. A teljes partvonal 2500 km, amelyből 1.000 km esik az Ádeni-öböllre és 1500 km az Indiai-óceánra. Dzsibutival 58 km hosszú a határszakasza, Etiópiával mintegy 1.600 km a határ. Szomália és Kenya között pedig 682 km hosszú a határ.

Éghajlata, földrajza

Szomália éghajlata földrajzi helyzetének megfelelően az ország déli részén egyenlítői, míg az északi szubtrópusi. Az ország egyenletesen meleg, azonban a nyár folyamán, az északi parton fordul elő legnyomasztóbb hőség. Szomália a Föld egyik legforróbb területe: az évi középhőmérséklete délen 27-28 °C, északon helyenként 30 °C- felett van, a legmelegebb hónap középhőmérséklete 36-42 °C.¹² Elsősorban április-június és október-november átlagosan 500 mm alatti csapadék hullik az ország nagy részén. Gyakori az aszály, csak a Jubba folyó¹³ kissé nedvesebb délnyugati részén van állandó vízhozam. A Shabeelle folyónak Szomália délnyugati részén egy évben körülbelül hét hónapra van elegendő vízmennyisége.¹⁴ Szomália nagy része sivatag vagy félig-sivatag, így a szárazság egész évben veszélyt jelent. Szomáliának mintegy 60 %-a szavanna, erdős vidék, mely a helyi üzemanyag szükségletnek az elsődleges forrása.

A föld mintegy a 13 %-án lehet mezőgazdasági termelést folytatni. A termőföld művelés elsősorban a Szomália déli részén fordul elő. Szomália gazdag halászati területekben és a leghosszabb partvonala van Afrikában.¹⁵ Hegyek csak az északi országrészben találhatóak, míg a teljes déli és keleti szakasza egy keskeny part menti síkságból és a nagy belső fennsíkából áll.¹⁶

¹¹ Country Study: Somalia http://www.globalsecurity.org/military/library/report/call/call_02-8_ch4.htm Somalia Country Profile <http://memory.loc.gov/frd/cs/sotoc.html>

¹² Ország Lexikon A-Z.. Magyar Nagylexikon kiadó. Budapest, 2007.760-761 o.

¹³ Lásd 2. térképet

¹⁴ Somalia Country Profile [http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+so0005\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+so0005))

¹⁵ Probáld Ferenc: Afrika és Közel Kelet földrajza. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 1996.141.o.

¹⁶ Probáld Ferenc im:142 o.

For-

rás:

<http://history.sandiego.edu/gen/maps/1900s/1992somalia1bg.jpg>

Gazdasága, infrastruktúrája

Szomália gazdasága 1991-ig szocialista jellegű, napjainkban a piacorientált szerkezeti kiigazítás fele halad.¹⁷ Azonban a klánok közötti viszályok, a központi kormány hiánya tönkretette az ország gazdaságát. Szomália a világ egyik legszegényebb országa, a 2009-es GDP (vásárlóerő paritáson) 5.731 milliárd \$, a GDP 2.763 milliárd \$, ami egy főre mindössze 600 \$.¹⁸ Szomáliában a központi kormányzat hosszas hiánya, valamint a háború miatt a gazdaság egészen hosszú távú recesszió és a minőségromlás tapasztalható. Gazdaság ágazatait a polgárháború, az aszály, és az állatállomány betegsége tizedelte. Az ágazatok továbbra is töredezték az országban a három fő szembenálló regionális közigazgatás miatt (az átmeneti nemzeti kormány közigazgatása az ország déli részén, Puntföldi északkeleten, valamint Szomáliföld Köztársaság közigazgatása észak-

¹⁷ Somalia A Country Study. Federal Research Division.2004.8. o

¹⁸ entral Intelligence Agency: Somalia <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/so.html> (2010.04.10)

nyugaton). Társadalmának fő gazdasági tevékenysége a szarvasmarha-tenyésztés és az elsődleges forrása az élelmiszernek valamint a deviza bevételeinek. Szomáliának mezőgazdaságát súlytja a Rift-völgyi láz¹⁹ és az aszály. Főbb termények: cirok, kukorica, banán, cukornád, tömjén és mirha.

Az ország ipara a nagyobb településekre koncentrálódik, néhány magán élelmiszer feldolgozó és hajóépítő vállalkozása van. A kevés ipari üzem állami tulajdonban van és főleg a mezőgazdasági termékek feldolgozását végzik. Szomália ásványkincsei nincsenek még feltárva. Kereskedelmileg kitermelhető lelőhelyek arany, ezüst-, volfrám-, mangán, titán, króm, nikkel, de kitermelésük megoldhatatlan. Cementgyár és egy gipsz üzem van Berberában. Szomáliában a kiskereskedelmet is keményen sújtotta a polgárháború, szállítás nagyrészt a nem hivatalos szektorban található. Mogadishu fő piaca, Bakara, széles skáláját kínálja a fogyasztási cikkeknek és fegyvereknek. A külkereskedelmet is súlyos veszteség érte a polgárháború miatt, amely 2000 szeptemberében gyakorlatilag megszűnt.²⁰ A „kormányzat” bevételeinek elsődleges forrása a behozatali vámok, külföldi átutalások, és az informális vámok és adók.

Szomáliának nincs vasútvonala. Útjainak hossza 1990-ben 21.000 km, ebből 2600 km betonozott, 2.900 km murva, 15.500 km pedig földút volt (mely gyakran járhatatlan esős évszakban). Nyolc betonozott polgári repülőtere van és kevesebb, mint húsz kavicsos repülőtere. Mogadishuban nemzetközi repülőtér található, 4.500 méteres kifutópályával. Az országban négy fő kikötő található: mélytengeri létesítmények Berberában, Mogadishuban, és Chisimayuban; hajókikötő Mercában; kisebb kikötő: Maydhuban. Az 1980-as évek második felében kikötői modernizációs program indult az Egyesült Államok támogatásával, mely jelentősen javította a teheráru-kezelési képességeket Chisimayuban, növelte a kikötőhelyeket és mély kikötőket hozott létre Berberában. A közlekedési infrastruktúra nem elégséges, hogy megnyissa az elszigetelt területeket.²¹

Fegyveres ereje csak Puntföldnek és Szomáliföldnek van, anyagi nehézségek miatt az átmeneti kormánynak a Military Balance 2009 szerint csak 2000 fős hadserege van. A milíciáknak ennél jóval több fegyverese van.²²

Társadalom

Szomália népessége a '90-es évek közepén 8,4 millió,²³ de a CIA szerint napjainkban 9.832. 000 a lakosság száma²⁴ Az 1990-es évek elejéig elsősorban a nomád pásztorkodásból és félnomád állattartásból élők adták a népesség mint-

¹⁹ A szarvasmarhák egyfajta betegsége

²⁰ Az állatállomány kiviteli tilalom veszteséget okozott az értékesítésben, valamint súlyosan érintette az export illetékeket, kikötői bevételeket, Szomáliföld és Puntföld gazdaságát

²¹ Somalia A Country Profile .9.o

²² Somalia Military Forces: The Military Balance 2009. The International Institute for Strategic Studies. 2009, 318 o.

²³ Nem tartalmazza az etiópai és kenyai szomáli kisebbségeket

²⁴ The World Factbook. Somalia <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/so.html>

egy három-ötödét, a földművelők mintegy egy-ötödét, a városlakókat pedig mintegy egy-ötödét.²⁵ (túlnyomó többségük Mogadishuban).

A használt nyelvként a szomáliai (írásban hivatalosan is bevezetve 1973. januárban) van túlsúlyban. Hétköznapokban a szomáliai legelterjedtebb; tengerparti szomáliait beszélik a Banaadir partvidéken; Közép-szomáliait beszélt a folyóközi területen. Angolt és olaszt viszonylag kis hányada beszéli (kevesebb, mint 10 %) a városi lakosságnak. Az arab nyelvet vallási szövegekörnyezetben használják. A népességnövekedés 1998-2003 közötti évi átlagban 32 %-os volt, a születéskor várható átlagos élettartam nőknél 49, férfiaknál 46 év, Írástudatlanság 76 %-os. A népesség túlnyomó többsége etnikailag a szomáli. A szomáliak 94 %-a hat nagy klán családnak a tagja. A Darod, a Dir, a Hawiya és az Ishaak klánok mintegy 74 %-át teszik ki a lakosságnak. A Digil és Rahanwein klánok azok, amelyek a további 20 %-ot teszik ki. Az egyes klánokon belül található számos al-klán. (lásd: 1. ábra) Az első négy klán család tagjai általában nomád pásztor tevékenységet folytatnak. Magukat magasabb rendűnek tartják az Digil és Rahanwein klánoknál, akik gazdálkodnak.²⁶

A fő klán családok szétszórva élnek az egész országban, nem koncentrálnak egyetlen régióban. A Darodok lakják Közép Szomáliában az etióp határtól az északkeletig tartó területet, de megtalálhatók Szomália déli részén, közel a kenyai határhoz. A Dir klán északnyugatra található. Az Ishaak klán a Dir és a Darod klán között él északon. A Hawiya többnyire dél-közép Szomáliában található nagy területen a tengerparttól, az etióp határig. A Rahanwein klán az ország a déli-középső részén található közel az etióp határhoz. A Digil klánok kis enklávékban élnek az ország délkeleti részén.

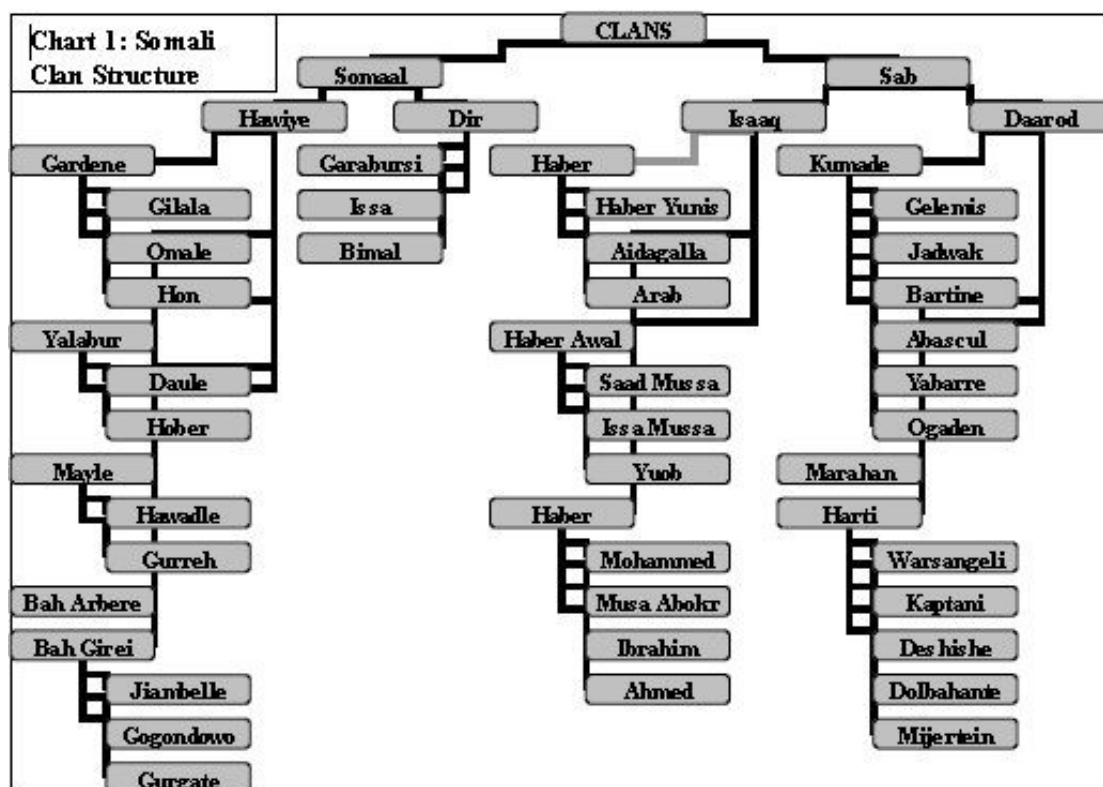
Minden klán család és al-klán fegyveres milíciákat tart fenn és a saját területét úgy tekinti, mint hatalmi bázisát, munkaerőforrást, és menedékhelyet. A klán hovatartozás nagyon fontos ám nem mindenhol egyforma jelentőségű. A klánoknak a politikában Szomáliföldön és Puntföldön csekély közvetlen hatásuk van nem úgy, mint az ország déli részén. A déli, középső és északkeleti része az a terület ahol legtöbb klán konfliktus következik be. Az éhínség is nagyobb mértékű e területeken.

A klánok vezetői hisznek abban, hogy jobb irányítás a regionális területet célzó szabályozás, mint amilyenre szomáliai állam képes.²⁷

²⁵ Somalia Country Profile

²⁶ Björn Miller: The Horn of Africa and the US. "War on Terror" with a Special Focus on Somalia: Senior Researcher, DIIS. Paper for the SIRC Conference on Post-Conflict Peace Building in the Horn of Africa Lund, 2007. 17 o.

²⁷ Somalia A Country Profile. 10 old, Augustine C. Ohanwe: *Post-Cold War Conflicts in Africa: Case Studies of Liberia and Somalia* (PB) Adonis and Abbey Publisher Ltd, 2009, 144-146 .o.

1. ábra Szomáliai klánok, al-klánok²⁸

Vallás

A szomáli társadalmat összeköti az iszlám hit. A lakosság nagy része muszlim vallású (ennek is szunnita ága). A Siad Barre kormány bukását (1991) követően számtalan muszlim mozgalom jelent meg, amelyek ideológiája lefedi a politikai spektrum széles skáláját: al-Islah, al-Tabliq, al-Takfir, al-Ittihad és mások.²⁹

A konfliktus lefolyása

Szomália hivatalosan 1960-ban vált függetlenné, miután a Brit Szomáli-föld Szomáli Köztársaság néven egyesült az olasz gyámság alól felszabaduló Olasz Szomálifölddel. Az ezután kezdődött zavargások bizonytalanná tették a köztársaság belpolitikai helyzetét. Északon klánok tartották kezükben a hatalmat, míg délen a kormány próbálta meg kiépíteni a közigazgatást, ráadásul a hat nagy szomáli etnikum közül csak egy került teljes egészében az ország határain belülre.³⁰ 1964 elejétől Szomália és Etiópia között napirenden voltak a határvillongások, amelyek többször is nyílt összecsapásokba torkoltak, mire a felek fegyverszünetet kötöttek. Feszülté vált Szomália kapcsolata Kenyával is, mivel Kenya északkeleti tartományait is szomáli törzsek lakják.³¹ Ezt követő években

²⁸ Björn Miller.18 o.

²⁹ Federal Research Division: Somalia a Country Study, 22.o.

³⁰ Jelentős számú szomáli él Ogadenben mely Etiópiához tartozik, illetve Kenyában, és Eriteában.

³¹ 1969-től Mohamed Siad Barre puccszerűen átvette a hatalmat, a demokratikus többpártrendszeret beszüntette

még a demokratikusan választott kormány vezette az országot, de 1969-ben katonai puccsal Siad Barre kaparintotta meg a hatalmat és nekifogott ún. „tudományos szocializmus” bevezetéséhez az országban.³²

Az 1970-es évek közepén egyre elfogadottabbá vált a „Nagy-Szomália” megteremtésének nacionalista programja, mely Ogaden etióp tartomány bekebelezését célozta meg. A tartomány tényleges birtoklásáért 1976-ban robbant ki háború, amely 1978 tavaszán Szomália vereségével ért véget. Mindkét fejletlen ország a hidegháború ideje alatt a nagyhatalmak sakktáblája volt. Az Ogadeni háború Afrika keleti részében a bipoláris világ status quo fenntartására való törekvésének egy érdekes példája, hisz itt szövetséges nagyhatalmi csere történt. Mint a legtöbb helyi háborúban a hidegháború alatt, az események itt is jóval túlmutattak két fejletlen ország konfliktusán. A háború előtt az USA által támogatott Etiópiát a háború során a Szovjetunió segítette ki, míg a 1969 óta Szovjetbarát Szomáliától Szovjetunió elfordult agresszor viselkedése miatt és Etiópia stratégiaileg nagyobb fontossága miatt, ezért Siad Barre a Berbera-i kikötő használatáról USA-val kötött szerződést. USA fegyverrel és pénzzel támogatta Szomáliát. USA-nak stratégiaileg fontos volt e kikötő, hisz felügyelhetette az India Oceánon folyó olajszállítást.³³

Újabb konfliktus a szomáliai hadsereg és a Szomáli Nemzeti Mozgalom (SzNM) között zajlott Északnyugat-Szomália ellenőrzése fölött. A kormánycsapatok civileket kezdtek támadni, elsősorban az Izsák klánból. Mintegy 60 ezren haltak meg ekkor, és 800 ezren menekültek Etiópiába a bombázások elől. 1991-ben Szomáliaföld kinyilvánította függetlenségét.³⁴

Szomália belső viszonyai nem javultak és 1991 óta leginkább anarchiáknak nevezhetőek. Az 1980-as évektől megerősödtek azok a regionális klánokon alapuló csoportosulások, melyek Siad Barre diktátor vesztes etiópiai háborújában regionális hatalmuk kiépítésének lehetőségét látták. 1991 előtt következő nagy konfliktus a kormány fellépése volt a klán alapú felszabadító mozgalmak ellen. Ezek közül a legerősebb az Egyesült Szomáli Kongresszus (Havíje-klán), a Szomáli Hazafias Mozgalom (Ogadeni-klán) és a Szomáli Felszabadító Demokratikus Front (Madzsertín-klán). Ebben nem kis része volt annak, hogy a hidegháború utolsó évtizedében nagy mennyiségű fegyver áramlott a térségbe. Sikerült a diktátor hatalmát megdőnteni, de az ellene összefogó hadurak az 1990-es évektől egymás ellen fordultak, és hatalmi játszmáik újabb háborús éveket hoztak az ország lakosságának. Az országban élő több tucat különböző törzs és klán meglátta a lehetőséget a káoszban, és mindannyian saját céljaik elérése érdekében kezdtek lépéseket tenni. A legfontosabb fegyveres csoport két külön frakcióra bomlott szét: a Mahdi Mohamed és a Mohammed Farah Aidid vezette

³² Björn Miller: 17 o.

³³ Fischer Ferenc. A kétpólusú világ. 1945-1989. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 2005.298.o.

³⁴ Lásd bővebben: Augustine C. Ohanwe: Post-Cold War Conflicts in Africa: Case Studies of Liberia and Somalia. 144.-150.o.

csoportokra³⁵. A két nagy, illetve több kisebb mozgalom között kemény harc kezdődött, ez 1992-ben az ENSZ beavatkozásához vezetett.(UNISOM 1, 2)³⁶. Az országban tomboló éhínség arra buzdította az Egyesült Államokat, hogy a humanitárius segélyszervezetek munkáját fegyveres erőkkel segítsék. Ilyen körülmények között az amerikai csapatok gyakran kemény összeütközésekbe kerültek több szomáliai milíciával, elsősorban Aidid gerilláival. 1993 októberében az amerikaiak megpróbálták elfogni Aididet, azonban az akció kudarcba fulladt, 18 amerikai katona és több száz szomáli civil meghalt.³⁷ Ezt követően az amerikai erőket azonnal kivonták, majd 1994-95-ben az ENSZ csapatok is elhagyták Szomáliát, miután a szervezet 151 katonáját lelőtték egy támadás során.

A nemzetközi diplomácia törekvése egy központi kormány megalakítására³⁸ nemcsak az érdekkonfliktusok miatt hiúsult meg. Fontos tényező a stabilitás megteremtésének kudarcában, a törzsi, kláni szerveződéseknek a kiemelkedő szerepe, és az ezek felett álló központi „állam” tradíciójának hiánya.³⁹ Az ország instabilitását mutatja, annak szétesés felé haladást jelzi, hogy autonóm területek jöttek létre, mint Szomáliföld,⁴⁰ Puntföld, Jubaföld, Dél Szomália. Ezen területek élén a polgárháború során tartós befolyást szerzett klánok és hadurak állnak, és napjainkban ezek tekinthetők a politikai hatalom tényleges centrumainak. Ez időben jelentősen megerősödtek az iszlamisták, és az USA aktívan támogatta a hadurakat, hogy azok küzdjenek az iszlamista erők ellen⁴¹. A 2006-os év az országot ismét a nemzetközi érdeklődés középpontjába állította. A helyzet egy egész Kelet-Afrikát destabilizáló konfliktus kezdetéhez kezdett hasonlítani, illetve egy iszlamista állam születésének lehetőségét hordozta magában. Az Iszlám Milícia 2006 októberében dzsihádot hirdetett a többségében keresztény Etiópia ellen. Novemberben összeomlottak béketárgyalások az ENSZ által is elismert északi kormányzat és a déli iszlamista erők között. A nemzetközi közösség attól

³⁵ Tadess Eyassu: Politikai hatalom és nemzeti identitás Afrika Szarván. In. Csizmadia Sándor- Tarósy István: Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés. Publikon Kiadó.Pécs 2009. 141-143. o

³⁶ Lásd bővebben Ken Markus: *Somalia: State Collapse and the threat of terrorism* Oxford University Press, New York, 2004, 8-22.o.

³⁷ Bowden Mark: A Mogadishu-ügy. Budapest. 2000. Athenaeum. könyv valamint a „Black Hawk down” című film jól bemutatja ez eseményt

³⁸ A klánok vezetői végül Egyiptomban találkoztak, s megegyeztek abban, hogy 1998 tavaszán egy ideiglenes kormányt, valamint Nemzetgyűlést hoznak létre. (Időközben ugyanis nemcsak Szomáliföld vált függetlenné, hanem az ország északi részén található és sokkal nagyobb gazdasági háttérrel rendelkező régió, Puntland is, Abdullah Youssouf vezetésével.) Az újraegyesítés ötletét az Arab Liga, Egyiptom, Olaszország, valamint diszkrétan az ENSZ is támogatta, mivel a különböző „helyi közigazgatások” nem tudták ellátni feladataikat.

³⁹ Az állam ugyanis, mint egy, a klánok felett álló egység teljesen idegen a szomáliai kultúrában.(Afrikai Tanulmányok: Szomália- válságoktól sújtottan <http://afrikatanulmanyok.hu/htmls/cikkek.html?articleID=416>)

⁴⁰ De Facto”független állam ezek közül Szomáliföld, amely az északi régen brit gyarmatok területén alakult meg .A nemzetközi közösség azonban nem ismeri el.

⁴¹ USA a terroristák melegágyának tartja Szomáliát és kapcsolatot vélt felfedezni az iszlámcsoportosulások majd később az ICU és al-Kaida között (Somalia: Getting it Wrong Again? Mary Harper <http://hornofafrica.ssrc.org/Harper/>) valamint Shaul Shay: The Red Sea Terror Triangle. Sudan, Somalia, Yemen and Islamic Terror. Transaction Publisher. New Brunswick.(USA) 2007.157-160.o

tartott, hogy ismét kitör egy háború, amelyben Etiópia, és ellensége, Eritrea is részt vesz a különböző klikkeket támogatva. 2006 decemberében Etiópia a szomáliai kormánycsapatok oldalán támadást indított az Iszlám Törvényszékek Uniója (ICU) által vezetett terület és kormányzata ellen. Kiűzte őket Mogadishuból és a fő támaszpontjuknak számító Kismayoból. 2007 januárjában az USA is bekapcsolódott: január 8-i légitámadást hajtott végre. Az etióp–szomáliai háború az iszlamisták vereségével pár nap alatt véget ért, az ideiglenes kormány a klánokra alapozva igyekezett újjászervezni a közigazgatást. Iszlamista felkelők – köztük az al-Shabab csoport, amelyet az Egyesült Államok azzal vádol, hogy kapcsolata van az al-Kaidával – harcoltak a kormány és az etióp erők ellen és 2008 végére visszaszerezték az ellenőrzést Szomália déli részén.⁴² 2009 januárjában Etiópia kivonta csapatait Szomáliából. Nem sokkal azt követően, az al-Shabab milícia átvette az irányítást a korábban az átmeneti kormánynak egyik legfontosabb fellegvárában Baidoában. Szomália parlamentje újra összeült a szomszédos Dzsibutiban 2009. január végén. 149 új tag került a parlamentbe a legnagyobb ellenzéki mozgalomból, a Szövetség az Új Szomáliáért. A parlament az átmeneti szövetségi kormánynak kiterjesztette megbízatását további két évre, és beiktatta a mérsékelt iszlám Sheikh Ahmed Sharif sejket, mint az új elnököt.⁴³ A kormány katonai helyzete tovább gyengült, így 2009 májusában Al-Shabab és egy másik radikális miliciátámadást indított Mogadishu ellen. Ahmad elnök külföldi segítséget kért. A médiából olvashatjuk, hogy Szomáliában, főleg Mogadishuban mindennaposak a radikális iszlám mozgalmak merényletei a politikusokat és civilek ellen.⁴⁴ Meg kell még említenem az AMISOM műveletet (Afrikai Unió Szomália Missziója – African Union Mission to Somalia)⁴⁵ ami egy aktív béketámogató művelet. Az Afrikai Unió ezt a feladatot az ENSZ jóváhagyásával hajtja végre. Az AU/ENSZ mandátum egy 8,000 fős erőt ír elő, de – az ígérek ellenére – eddig ennek csak a fele (két ugandai és két burundi zászlóalj) érkezett meg a műveleti területre. Az Afrikai Unió súlyos forráshiánya következtében a teljes AMISOM-erő finanszírozása erősen kétséges.⁴⁶

Konfliktust kiváltó okok

A szomáliai konfliktus egyedi, de mutat hasonlóságokat más konfliktusokkal a fejlődő világban. A konfliktus kezdete egybeesett a hidegháború a vé-

⁴² Tadess Eyassu. i.m :142.o.

43

Country profile: Somalia http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/country_profiles/1072592.stm#leaders

⁴⁴ Somalia Blames Al-Qaida, Somali Group For Bombing <http://www.cbsnews.com/stories/2009/12/04/ap/africa/main5885312.shtml>

⁴⁵ Az AMISOM egy korábbi - 2005-től tervezett, de végre nem hajtott - AU/ENSZ kezdeményezés (Kormányközi Fejlesztési Hatóság Szomáliai Béketámogató Misszió - Intergovernmental Authority on Development Peace Support Mission in Somalia - IGASOM) szerepét vette át. (Az IGASOM részben az ICU ellenállásán és hadműveleti sikerei, részben az érdekelt afrikai államok politikai manőverei következtében futott zátonyra.

⁴⁶ Hull, Cecilia, Emma Svensson: "African Union Mission in Somalia (AMISOM) - Exemplifying African Union Peacekeeping Challenges," FOI, Totalförsvarets Forskningsinstitut, Stockholm, 2008.

gével. (1945-1990), valamint a fegyveres konfliktusok kiújulásával világszerte, főként a fejlődő világban és különösen a Szaharától délre fekvő afrikai országokban. Egyes az országokban, mint Ruandában, Sierra Leone és Libériában volt némi siker a konfliktusok megoldásában, ezzel szemben Szomália több nyilvános megoldásra irányuló kísérletei kudarcba fulladtak, továbbra is bukott állam, a konfliktus folytatódik az országban, és a vége sem várható.

Szomáliáról írt tanulmányok különböző okokat különítettek, el amelyek előidézték Szomália bukását.⁴⁷ A tradicionalisták szerint a nomád pásztorkodó életmód, a nem centralizált szomáliai politikai struktúra, valamint az intézmények hiánya, nemzeti kormányzat hiánya, a klán származásból kialakult civil szövetségek okai a konfliktusnak és a jelenlegi helyzetnek. A transzformációs teória szerint a változások egy új szociális réteget hoztak létre, mint a kereskedők, értelmiségiek, burzsoázia. Ezeknek más volt az érdekük, mint a régi tradicionális klánokban ami létezett. Tehát e teória képviselői szerint a konfliktus nem a klánok és leszármazottaik miatt, hanem a társadalmi átalakulás miatt következett be. A magán állatállomány, és kereskedelem a régi rendszerben is megvolt, de pásztorkodáson túli hatalom jött létre és decentralizált társadalmi struktúra. A szomáliai gazdaság a globális kapitalista gazdaságba integrálódva, a gyarmatosítás előtti pásztorkodás mód elavulttá válásával létrehozott egy új társadalmi réteget.⁴⁸ Ezen okok mind léteznek és hozzájárulhattak Szomália jelenlegi helyzetéhez, de ezek mind közösen okozhatták a kudarcot. A tradicionális teóriát nem tartom helyesnek, mert túl egyoldalúan ítélkezik, ahogy transzformációs teóriát képviselők is csak szűklátókörűen határozták meg a probléma okát. Helyesebbnek tartom egy másik tanulmány megállapításait, mely szerint 5 tényező vezetett az államkudarchoz.⁴⁹ Ilyen a nacionalizmus és irredentizmus, „klánizmus”, „állami patológikus tényezők” (állami gyengeség, kollapszus, kísérlet a rekonstrukcióra), gazdaság valamint a vallás. Ez tényezők összesen válthatták ki Szomália bukását. Mindezeket figyelembe kell venni, ha megoldási lehetőségeket akarunk felvázolni.

Lehetséges jövő

Egyes szakértő szerint⁵⁰ Etiópia kivonulása volt a kulcstényező a konfliktus megoldásában. Szerintük, ha kivonulnak Szomáliából, akkor az etióp csapatok ellen küzdő iszlám milíciák talán beszüntetnék a mindennapos harcokat. A 2009-es események tükrében láthatjuk, hogy kivonulás eredményeként igenis megtörtént a megegyezés, de ez sem hozott békét Szomáliának, hisz a radikális

⁴⁷ Osman, Abdulahi A.-Souare Issaka K.: *Somalia at the Crossroads: Challenges and Perspectives in Reconstituting a Failed State* Adonis and Abbey Publisher Ltd, 210-215 old. Augustine C. Ohanwe: *Post-Cold War Conflicts in Africa: Case Studies of Liberia and Somalia* (PB) Adonis and Abbey Publisher Ltd, 2009.139-140.o.

⁴⁸ Robert H.Bates. When thing fell apart. State Failure in Late-Century Africa. Cambridge University Press. 2008. 75 -80.o.

⁴⁹ Bjorn Moller. 18-31.o.

⁵⁰ Q&A: Somali conflict <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/4760775.stm>

iszlám csoportok Ahmedben egy árulót látnak, és nem fogadják el legális elnöknek. Más vélemény⁵¹ szerint Szomália egy Afganisztánhoz hasonló iszlám aktivista katlanná fajulhat, magával húzva a kemény harcosokat Zanzibárból, Kenyából és más szomszéd iszlám területről, amely úgy tűnik már el is kezdődött.⁵² Ez véleményem szerint kissé túlzó, és USA félelmét tükrözi vissza, hisz George W. Bush elnök kifejtette, hogy a bizonytalanság – bárhol legyen is a világon – nyugtalanítja az Egyesült Államokat, és arra kell a leginkább figyelni, hogy Szomália ne váljék az al-Kaida menedékhelyévé.⁵³ Véleményem szerint USA nem fogja sokáig jó szemmel nézni a radikalizálódó, iszlám erők által uralta Szomáliát, és akciókat tervezhet az Al-shabab vezetők ellen. A béke (ami nem is létezik), fenntartani kívánó csapatokkal kapcsolatban azt jegyezném meg, hogy az idegenek mindig ellenségnek lesznek tekintve Szomáliában. A jelenben az átmeneti kormány nehezen létezik idegen segítség nélkül, és nincs elfogadva, mint legitim szomáliai hatalom. Az új elnök megválasztásával, aki az ICU vezető tagja volt, az ICU megvalósította a győzelmét. Annak ellenére, hogy megvádolták az ICU-t, hogy egy al-Kaida hajtás, mindenekelőtt egy belföldi szomáliai mozgalom. Eltérően a hadiurak, az ENSZ, az USA, és az ideiglenes kormányok a hosszú sorozatától, az ICU bebizonyította, hogy kevésbé veszélyes életet tud biztosítani a szomáliai embereknek.⁵⁴ A szomáliak azonban tovább radikalizálódnak, és vétkesnek tekintik a kormányt a rendkívüli erőszak és humanitárius krízis miatt. Az a tény hogy a kormány szövetséges Etiópia, és az USA – amely országot a legtöbb szomáli gyűlöli –, nem segít a konfliktus megoldásában.⁵⁵ Magyar kutató Hegedüs Kata szerint mára a „bukott állam” klasszikus példája Szomália, ami korántsem jelenti az intézmények vagy a társadalom teljes hiányát is. A szomáliaiak mára kialakítottak egyfajta együttélést az új helyzettel, és a külvilág törekvése, hogy e helyzet megváltozását kicsikarja és valamiképpen a szomáliai állam újjáépítéséhez lásson, könnyen ellenállást válthat ki bizonyos szereplők részéről, és mindenképpen erőszakkal járhat.⁵⁶

⁵¹ Rashid Abdi, a Somalia analyst at the International Crisis Group

⁵² Situation in Somalia Seems About to Get Worse http://www.nytimes.com/2008/12/07/world/africa/07somalia.html?_r=1&ref=world&pagewanted=print December 7, 2008,

⁵³ Shaul Shay: The Red Sea terror triangle. Sudan, Somalia, Yemen and Islamic Terror. Transaction Publisher. New Brunswick.(USA) 2007.86 old., Tadess Eyassu: im: 143.o.

⁵⁴ Situation in Somalia Seems About to Get Worse. December 7, 2008 http://www.nytimes.com/2008/12/07/world/africa/07somalia.html?_r=1&ref=world&pagewanted=print

⁵⁵ Analysis: Somalia crisis deepened by Ethiopia <http://www.iht.com/bin/printfriendly.php?id=16437676>

⁵⁶ Az államkudarc lényege, hogy az érintett állam nem képes gátat vetni területén a külvilág (szomszédsága és a szélesebb külvilág) számára káros folyamatoknak. (...)” (Marton Péter, 2006). A biztonságpolitikai meghatározás szerint államkudarcról akkor beszélhetünk, ha az állam nemzetközileg elismert vezetése nem gyakorol megfelelő ellenőrzést az állam területe felett. Ebben az esetben, ha a szuverenitásnak egy kooperatív felfogását vesszük alapul, az állam és nemzetközileg elismert vezetése a fő funkcióját tekintve, tehát mint a világterület egy bizonyos, nemzetközileg elismert határok által körülvett hányada felett ellenőrzést gyakorolni hivatott egység vall kudarcot. A következmény ilyenkor az „elrettenthetetlenség” problémája, vagyis az, hogy a nemzetközileg elismert vezetés nem képes elejét venni az általa *de facto* nem ellenőrzött területeken a külvilág számára káros folyamatok végbemenetelének, még akkor sem, ha erre a külvilág az ösztönzés

Az Nemzetközi Krízis csoport szerint⁵⁷ a somáliai válság olyan összetett és olyan súlyos van, hogy a nemzetközi közösség nem tudja mit tegyen. Azonban a tétlenség megbocsáthatatlan lenne, és erősen felelőtlen. A Csoport szerint a nemzetközi közösségnek meg kell erősíteni a békefolyamatot. Az átmeneti szövetségi kormány és a milíciák között közvetlen tárgyalásokat kell létrehozni egy semleges területen, megvitatni feltételeit a tűzszünetnek, biztonságnyújtásról a polgári lakosságnak és a humanitárius folyosók támogatásról.

Értékelés, összegzés

Szomália egy aszályal teli, sivatagos területű ország, amely nem rendelkezik értékes nyersanyaggal (habbár egyes tanulmányok szerint olaj található Szomáliában, de nem történt meg annak feltárása) gazdasága, kereskedelme a rossz viszonyok között gyengén működik. Ipara alig van. Rossz egészségügyi helyzet, túlnépesedés, vízhiány jellemzi az országot. Habbár homogén társadalom, homogén etnikailag és vallásilag Szomália, egyes kutatók szerint Szomália inkább multi etnikusként, többvallásúként viselkedik. Ezt a társadalmi egyenlőtlenségre vetítik vissza. Mindezek tükrében láthatjuk, hogy a somáliai helyzet rendezésére kevés az esély. A nemzetközi közösség segélyszállítmányainak a célhelyre való elérés is nagyon kétséges és ez nemcsak a somáliai kalózkodás eredménye. A hadurak nem igazán törődnek a honfitársaikkal, a segélyszállítmányok saját klánjukba kerül csak szétosztásra. Közben pedig százezren éheznek, vagy esnek a milíciák csatáinak áldozatául. A nagy tömeges elvándorlás, embercsempészek markáiba kerülés még sok ezer áldozatot követel. A hosszú távú hatás hiánya az országban vezetett ahhoz, hogy a somáliai kalózkodás egyre nagyobb veszélyt jelentenek a nemzetközi hajózásra a térségben, és ez arra ösztönözött több nemzetközi szervezetet és országot, hogy létrehozzon kalózkodás elleni műveletet.⁵⁸

vagy az elrettentés különféle eszközei révén próbálná rávenni. Államok és államkudarok a globalizálódó világban. Teleki László Intézet Külpolitikai Tanulmányok Központja. Szerkesztette: Márton Péter. 2006.

Hegedüs Kata: Szomália-véget nem érő háború országa. http://www.kulugyiintezet.hu/regi/TLI_KTK_%C3%81lamok%C3%89s%C3%81lamkudarok.pdf

⁵⁷ "When It Comes to Somalia, Inaction Is Not an Option", Daniela Krosiak and Andrew Stroehlein in *The Globe and Mail* <http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=6157&l=1>

⁵⁸ A nemzetközi közösség országai, szervezetei válaszul a kalózkodásra hajókat küldött e régióba, mint az Egyesült Államok, EU, NATO, valamint Malaysia, India, Kína, Oroszország, de ezek elsősorban saját kereskedelmi hajóikat védik. A nemzetközi haditengerészeti erők pozíciójának megerősítése érdekében 2008. június 2-án az ENSZ BT elfogadta az 1816. számú javaslatot, amely engedélyezi, hogy idegen hadihajók somáli vizekre behatoljanak kalózkodás bármilyen szükséges eszközzel történő megakadályozására. In. Besenyő János, Kis Álmos Péter: Kelet-Afrika tengeri farkasai - A somáliai kalózkodás fénykora, Afrika Tanulmányok, 2009. III. évfolyam 3-4. szám, 51.o

Több tanulmánykülönböző megoldási lehetőségeket vázol fel.⁵⁹ Szerintük az ország régiókra való szakadása talán megoldaná a konfliktusokat, mások a gazdasági egyenlőtlenség felszámolásában, szegénység felszámolásában látják a megoldást. Mások a nemzetközi szervezetek beavatkozásával tudják elképzelni a konfliktus végét. Más tanulmány a hadurak megegyezésében, a szomáliai emberektől való egyes klánok általi bocsánatkérés vezetne a békéhez. Mások nemzeti biztonsági stratégia kidolgozásában, ez megvalósításához, fenntartásához fegyveres szervek létrehozásában látja a konfliktus megállítását. Ezek mindegyikének megvalósulása talán megoldaná a Szomáliai helyzetet, de ezt a szomáliaiaknak kell akarniuk megvalósítani a nemzetközi szervezetek segítségével, de nem azok által. Azonban az sem megoldás, hogy idegen csapatok tartsák fent sokáig a megoldott állapotot. Továbbra is a klánok, hadurak rivalizálása, az átmeneti kormány (TGF) megbukása lehet várható. Ha az ENSZ, EU békefenntartókat is küldene az országba az Afrikai Unió⁶⁰ katonáin kívül, azok biztonsága sem lenne biztosítva. Hisz az idegen sohasem lesz elfogadva a szinte 100%-ban iszlámvallású Szomáliában.⁶¹ Úgy vélem, amíg e problémát a nyugati szemléletű államok akarják kezelni, addig soha nem lesz megoldva a konfliktus kérdése. A nyugati modell mimetizmusa, ráerőltetése, modellként kínálása a fejlődő országok társadalmainak nem vezethet megelőzéshez, megoldáshoz. Azon társadalmak, amelyek nem fejlesztik saját intézményeiket, azok nem tudnak kilábalni az elmaradott, konfliktusos státusból. Közösségi, törzsi alapú társadalmakban a nyugat által transzportált demokratikus modell sohasem fog működőképessé válni. A sokféle okból kialakult konfliktusok okát kellene megoldani és nem csak a fegyverzet kereskedelmét megakadályozni, vagy anyagi segítezővel segíteni. A gazdasági egyenlőtlenségek, túlszaporulat mindig konfliktust kiváltó ok. A szegénység csökkentése, valamint a szülés szabályozása is csökkentené a konfliktusokat. A pénzbeli adományokkal, szankciókkal nem lehet megfékezni e problémákat – azok csak tüneti kezelések – az okot kellene felfedni, valamint kezelni, és nem biztos, hogy mindezt a nyugati államok, nemzetközi pénzügyintézetek és nemzetközi szervezetek beavatkozása által. A gyerekkatonák kérdése, a civil áldozatokat követelő harcok ténye sem elhanyagolható Szomáliában. Ad hoc büntető bíróság, avagy a Nemzetközi Büntetőbíróság felelőségre kellene, hogy vonja a radikális iszlám csapatok vezetőit vagy kormánycsapatok tagjait, vezetőit is, ha azok emberiség elleni vagy háborús bűncselekményeket követnek el. Sok még a teendő mind Szomália mind a nemzetközi közösség számára, hogy e soktényezős konfliktust meg tudja oldani.

⁵⁹ Osman, Abdulahi A.-Souare Issaka K.: *Somalia at the Crossroads*, Somalia: The trouble with Putland. International Crisis Group report, 2008, Bjorn Moller: The horn of Africa and the US „War on Terror” with a Special Focus on Somalia, kék könyv

⁶⁰ Uganda adta eddig a békefenntartókat, de ígért katonákat Nigéria, Ghána, Malawi, és Burundi is.

⁶¹ Etiópia lakosságának több mint fele keresztény-így vallások ütközetként is felfogható az Etiópia ellenesség, a polgárháború

Felhasznált irodalom:

1. **Besenyő János, Kis Álmos Péter:** *Kelet-Afrika tengeri farkasai - A szomáliai kalózok fénykora*, Afrika Tanulmányok, 2009. III. évfolyam 3-4. szám, 51. o.
2. **Augustine C. Ohanwe:** *Post-Cold War Conflicts in Africa: Case Studies of Liberia and Somalia* (PB) Adonis and Abbey Publisher Ltd, 2009.135-150.o.
3. **J. D. Fage W. Tordoff :** *Afrika története*, Osiris Kiadó, Budapest 2004. 438-439.o.
4. **Osman, Abdulahi A.-Souare Issaka K.:** *Somalia at the Crossroads: Challenges and Perspectives in Reconstituting a Failed State* Adonis and Abbey Publisher Ltd, 2007 .81, 107, 120-122, 129-128, 210.o.
5. **Shaul Shay:** *The Red Sea Terror Triangle. Sudan, Somalia, Yemen and Islamic Terror*. Transaction Publisher. New Brunswick.(USA) 2007.86 o.
6. **Robert H.Bates:** *When thing fell apart. State Failure in Late-Century Africa*. Cambridge University Press. 2008.75 -80.o.
7. **Probáld Ferenc:** *Afrika és Közel Kelet földrajza*. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest, 1996.141-142.o.
8. **Csizmadia Sándor-Tarrósy István:** *Afrika ma. Tradíció, átalakulás, fejlődés*. Publikon Kiadó.Pécs 2009. 141-143.o.
9. **Fischer Ferenc.** *A kétpólusú világ. 1945-1989*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 2005. 298.o.
10. **Bowden Mark:** *A Mogadishu-ügy*. Budapest. 2000. Athenaeum.
11. **Hegedűs Kata:** *Tizenhárom év anarchia: Szomália a hidegháború után in.: Külügyi Szemle 2005.tavaszy-nyár, 37-61old.*
12. **Hettyey András:** *Szomália története és a környező országok szerepvállalásain.:* Külügyi Szemle 2008.tél .
13. **Ken Markus:** *Somalia: State Collapse and the threat of terrorism* Oxford University Press, New York, 2004, 8-22. old.
14. *Somalia Military Forces: The Military Balance 2009*. The International Institute for Strategic Studies. 2009. 318 old.
15. *Ország Lexikon A-Z*. Magyar Nagylexikon kiadó. Budapest, 2007. 760-761 old
16. **Bjrrn, Miller:** *The Horn of Africa and the US "War on Terror" with a Special Focus on Somalia* .Senior Researcher, DIIS Paper for the SIRC Conference on Post-Conflict Peace Building in the Horn of Africa Lund, 2007. 17old
17. *Somalia: The trouble with Putland*. International Crisis Goup report elérhető: http://www.crisisgroup.org/library/documents/africa/horn_of_africa/b64_somalia__the_trouble_with_puntland.pdf (letölt dátuma 2009.11.20.:)
18. **Besenyő János:** *Mogadishu ismét az iszlamisták kezén, elérhető:* http://www.hm.gov.hu/hirek/kulfoldi_hirek/mogadishu_ismet (letöltés ideje: 2009.11.20.)
19. **Besenyő János:** *Szomália: lejárt a kalózok ideje?* elérhető: http://www.hm.gov.hu/hirek/kulfoldi_hirek/szomalia_lejart_a_kalozok_idejes: (letöltés ideje 2009.11.20)
20. **Dr. Csuhány Péter:***Szomália-küzdelmek Afrika szarván* elérhető: <http://kitekinto.hu/cikk.php?cikk=581&lap=1&s=i> (letöltés ideje: 2009.11.20.)
21. **Hettyey András :** *Radikális iszlamisták vehetik át a hatalmat Szomáliában* elérhető: http://kitekinto.hu/afrika/2009/02/26/radikalis_iszlamistak_vehetik_at_a_hatalmat (letöltés ideje: 2009.11.20.)
22. **Hettyey András:** *Az elnök gyakorlatilag be van kerítve"Iszlamista kalifátus alakul Afrika szarván?* elérhető: http://kitekinto.hu/afrika/2009/05/16/iszlamista_kalifatus_alakul_afrika_szarvan (letöltés ideje: 2009.11.26.)

23. **Gettleman, Jeffrey:** *Situation in Somalia Seems About to Get Worse* elérhető: http://www.nytimes.com/2008/12/07/world/africa/07somalia.html?_r=1&ref=world&pagewanted=print (letöltés ideje:2009.11.25.)
24. *Somalia: To move beyond the Failed State: International Crisis Group Report 147* elérhető: <http://www.crisisgroup.org/home/index.cfm?id=5836&l=1> (letöltés ideje: 2009.11.25)
25. **Analysis: Somalia crisis deepened by Ethiopia**
<http://www.iht.com/articles/ap/2008/09/24/africa/AF-ANL-Somalia-Analysis.php>
26. **Harper, Mary:** *Somalia: Getting it Wrong Again?* Feb 20, 2007 elérhető: <http://hornofafrica.ssrc.org/Harper/> (letöltés ideje:2009.11.25)
27. **18. Q&A: Somali conflict elérhető:**
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/4760775.stm> (letöltés ideje: 2009.11.25)
28. **Solve Somalia Conflict to End Piracy :say experts Adam Morrow and Khaled Moussa al- Omrani, Inter Press Service, November 28, 2008** elérhető: <http://us.oneworld.net/places/israel/-/article/358796-solve-somalia-conflict-end-piracy-say-experts> (letöltés ideje: 2009.11.25)
29. **Hettyey András:** *Szomália - válságtól sújtottan* elérhető: <http://afrikatanulmanyok.hu/htmls/cikkek.html?articleID=416> (letöltés ideje: 2009.11.25)
30. **Hettyey András:** *Szomália az iszlamisták után* elérhető: <http://afrikatanulmanyok.hu/htmls/tanulmanyok.html?essayID=419> (letöltés ideje: 2009.11.25)
31. *Ismét fellobbantak a harcok Szomáliában* elérhető: http://www.fn.hu/kulfold/20080822/ismet_fellobbantak_harcok_szomaliaban/ (letöltés ideje: 2010. 03.12.) *Szomália kormánya közel áll az összeomláshoz* http://hvg.hu/vilag/20081120_szomalia_ensz_bt_szankcio.aspx (letöltés ideje:2009.11.30):) **ENSZ-szankciók Szomália miatt.** elérhető: http://hvg.hu/vilag/20081116_szomalia_osszeomlik.aspx (letöltés ideje: 2009. 11.30) **Somalia Civil War** elérhető: www.globalsecurity.org/military/word/war/somalia.htm (letölt. ideje: 2009.11.30)
32. **Szomália**
http://www.fn.hu/kulfold/szomalia/20070426/szom_lia/ (letöltés ideje:2009.11.30)
33. **Somalia Country Profile**
[http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field\(DOCID+so0005\)](http://lcweb2.loc.gov/cgi-bin/query/r?frd/cstdy:@field(DOCID+so0005))
34. **Country Study: Somalia**
http://www.globalsecurity.org/military/library/report/call/call_02-8_ch4.htm (letöltés ideje: 2009.11.30)

KÁBÍTÓSZER-BŰNÖZÉS ELLENI FELDERÍTÉS SAJÁTÓSSÁGAI KOSZOVÓBAN

A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság 1992-ben történt felbomlását követően, a délszláv polgárháború nem kerülte el Koszovót, mint volt autonóm tartomány területét sem. A súlyos konfliktusnak, a NATO 1999-es légi hadjárata vetett véget. Az említett időszak alatt, a függetlenségre törekvő tartomány területén a rendvédelmi szervek nem tudták állami kötelezettségéből eredő feladataikat ellátni. A légi hadjárat végére minden, a nemzet-, és a közbiztonság fenntartásáért felelős állami szereplő kivonult, kivonásra került, vagy funkciója megszűnt létezni. Feltehetően csak a KLA (UCK)¹ fegyveres egységei maradtak a válságövezetben. A kialakult vákuum lehetővé tette a kisebbségi jogok súlyos csorbítását, megszűnt a jog-, és a közbiztonság, továbbá lehetőség nyílt a szervezett bűnözői körök számára pozíciójuk megszilárdításra, illegális tevékenységük kiszélesítését, extraprofitjuk gyorsabb felhalmozását. Az ENSZ BT 1244-es számú Határozata² többek között arról döntött, hogy a lakossága védelme érdekében, a közbiztonság újbóli fenntartása céljából, egy 3200 fős végrehajtói mandátummal rendelkező nemzetközi rendőri erő kerüljön telepítésre a hadműveleti területen.

Az ENSZ nemzetközi rendőri erők 1999 és 2008 között látták el tevékenységüket, mely időszak alatt az EBESZ helyi rendőriskolája befejezte az új rendvédelmi szervek állományának kiképzését. Ezt követően került sor a vissza-telepítésre, azonban az ENSZ csak fokozatosan adta át a jogköröket a régi/új állományoknak. 2003-ban alakult meg a végig német rendőri vezetés által irányított Szervezett Bűnözés Elleni Igazgatóság, ahol csak 2005-től lehettek jelen korlátozott hatáskörrel helyi kábítószer-bűnözés elleni nyomozók. Az ENSZ békefenntartó művelet 2008 végén megszűnt, azonban kormányzati kérés alapján az EU folytathatta, a nagyrészt megfigyelői-tanácsadói mandátummal létrejövő technikai missziót. Az EULEX stratégiája, hogy a helyi rendvédelmi szervek önállóan és teljes jogkörrel végezhesék tevékenységüket. Ugyanakkor az 1700 főből álló nemzetközi rendvédelmi szakemberek nagy része megfigyelői-tanácsadói feladatokat lát el. A rendőri megfigyelői-tanácsadói főigazgatóság vezetését Pallagi Imre ezredes látja el. Cél, hogy az EU követelményeknek megfelelő intézményi rendszer kiépítését követően megszilárduljon a helyi rendvédelmi szervek munkája, a jogállamiság tükrében.

¹ KLA=Kosovo Liberation Army. Albánul UCK= Ushtria Clirimtare e Kosoves. Koszovói Felszabadítási Szervezet, terrorista cselekményeket hajtottak végre szerb rendőrök ellen. Később Koszovó függetlenségét és a Nagy Albánia létrehozását tűzték ki célul.

² UN SC 1244 Resolution tette lehetővé az UNMIK (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo) misszióját.

Fontosnak tartottam, hogy a bevezető megvilágítsa az 1992 és 2008 közötti állapotokat, a regionális biztonság tükrében. Ennek egyik különösen fontos vetülete, a szervezett bűnözéssel kapcsolatos biztonság és védelempolitikai kihívások az EU tagországainak védelme érdekében. Az ún. Balkáni-útvonalak (többek között: Albánia, Bulgária, Macedónia, Szerbia és Törökország) továbbra is biztosítják a kábítószer bejuttatását Európa országaiba. Mivel a címben foglaltakat szinte mindenre kiterjedő módon szeretném bemutatni, ezért nem szabad megfélemlíteni azon elemzett információkról sem, mely az ENSZ misszió égisze alatt keletkeztek. Az átadás-átvétel a két szervezet között nem ment zökkenőmentesen, így az kérdéssé tette az adatok továbbadását. A központi kábítószer osztály (továbbiakban: Osztály) működésének közel teljes megismeréséhez, egy optimális tényfeltáró időszak állt rendelkezésre, melynek során majdnem mindenre kiterjedően sikerült átvilágítani a rendszert. Cikkemben leginkább a feldejtés sajátosságaival foglalkozom.

Az Osztály, a Szervezett Bűnözés Elleni Igazgatóság keretein belül működik, azonban egy mellérendelt egység, többek között a határon átnyúló³ kábítószer csempészetben is eljár, amely párhuzamosságot eredményez. Az Osztály közel tucat, jézusi átlagéletkorú, átlagosan nyolc év szolgálati évvel rendelkező, más etnikumot nem tartalmazó állományból áll. Noha mind a hat régió rendelkezik önálló kábítószer bűnözés elleni csoporttal, ez szervezetenként független a központi egységtől⁴. Logisztikai szempontból nem hagy kivétnevet a rendelkezésre álló eszközállomány, míg az alapnyilvántartások szétagoltak. Az állomány nagy része felsőfokú végzettséggel rendelkezik, kiképzés és tanfolyam tekintetében jó az átlag. A nem nagyszámú ügymenet törvényességi felügyeletét helyi és nemzetközi ügyészek látják el. A határidők betartása ezen a ponton nem mindig optimális.

Az Osztálynak, állami hatáskörrel, az ismert biztonsági környezetben, nemzetközi ellenőrzés alatt, aránylag kis földrajzi területen, balkáni útvonal környezetében, a társadalom erős családi modell beágyazottságának keretei között, rokoni belterjesség és annak kiterjedt hálózatában, nem elégséges bérből, gyakori átszervezések okozta hatásokkal, esetleges illegális információvesztéssel, egyelőre bizonytalan karriertudatában kell végrehajtani kötelezettségeiket. Az Osztály a főváros központjában, más központi szervek szomszédságában található. A Koszovói Rendőrség egymást jól ismerő egyen-, és civil ruhás állománya rendszeresen találkozik a rendőrségi központi övezet közvetlen szomszédságában található, fellelhetetlen számú kávézóban. Itt minden szakág képviselője megfordul, erős az összetartás, a bajtársiasság és a függetlenségből eredő új életérzés megléte. Nagy hagyománya és tisztelete van –nemcsak a civil társadalomban-, az itt szabadságharcosként tisztelt és bálványozott néhai Adem Jashari⁵ személyének is, míg mások terroristaként jellemzik konfliktus alatti szerepét.

³ Az átszervezést követően is megmaradt a párhuzamosság.

⁴ 2010. januártól jóváhagyták a régiók centralizációját a Központi Kábítószer Igazgatóság szerkezeti egységébe.

Az Osztályt akár objektíven, akár szubjektíven befolyásolható, környezet bemutatását követően, rátérek azon hagyományos elemek megjelenítésére, amelyek által az alkalmazott bűnügyi felderítői munka sajátosságai megismerhetők. A megnyitásra kerülő ügyek aktái alapjául szolgáló információk szinte kivétel nélkül HUMINT⁶ eredetűek. Ennek megosztási aránya inkább saját, mint külsős. Mielőtt tovább mennék, szót kell ejteni a HUMINT-ról, ami az egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb eleme az IC⁷-nek. A kiválasztási folyamat nem ismert, regisztráció hiányában ezek ellenőrzése sem lehetséges, így ez további kérdéseket is felvet. Az erőforrás mennyiségileg korlátozott, a tartás képessége nem mindenkinél lelhető fel vagy ajánlott. Proaktív törekvés a fejlesztésre még nem körvonalazódik, azonban ajánlott lenne, ha a keresés tevékenységét szélesebb körben is kiterjesztenék. A tartóknál célszerűbb lenne, a csak tisztán ilyen jellegű tevékenység fenntartása. Az információgyűjtés hatékonyságát növelné, ha etnikailag⁸ szélesebb skálán érkezne be az információ. A rezidens fogalma nem ismert.

A bevezetett titkos eszközök és módszerek⁹ alkalmazását követően, elsődleges célként leginkább a bűnelkövetők őrizetbe vétele, kábítószer lefoglalása és további nyílt nyomozati cselekmények lefolytatása a cél. Ezért integrált művelet végrehajtására kerül sor. Az azonnali nyílt nyomozati cselekmények foganatosítása elengedhetetlen annak törvényi fennállása esetén, azonban nem szabad megfelejtkezni az Osztály hatáskörébe utalt, további feladatokról sem. Úgy mint az adott szervezett bűnözői körök feltérképezése; szervezeti hatáskörük és felépítésük láthatóvá tétele; a vezetők és a csoportok tagjainak beazonosítása; a szállítási útvonalak és deponálási helyek feltalálása; az illegális tevékenységi szokások, az alkalmazott módszerek megfigyelése, beleértve a rendvédelmi szervek irányába kifejtett ellenintézkedések azonosítása, tanulmányozása. Ez nem látványos és nem is vezet mindig kézzel fogható eredményre, azonban folyamatosan alkalmazása mellett igen fontos adatokkal látja el a döntéshozókat. A feltérképezés során illegális kapcsolatok és összefonódások¹⁰ is felszínre kerülhetnek, melyek az ismert környezetben megnehezíthetik a felderítőszervek munkáját. Információvesztés és egyéb kötődő bűncselekmény¹¹ bárhol előfordulhat.

⁵ Adem JASHARI, a KLA/UCK egyik alapító tagja volt. Albán nemzeti hős és ikon halálának körülményeit, mind a két fél eltérő módon említi.

⁶ HUMINT=Human Intelligence. Az információ megszerzésének módja inkább emberek interperszonális kapcsolatából eredően, mint technikai alapon. Itt leginkább informátor, forrás, ügynök.

⁷ Intelligence Community= Hírszerző Közösség. Tágabb értelemben vett állami szervezetek, mely magába foglalja többek között azon katonai, civil és rendvédelmi ügynökségeket, akik hírszerzési/bűnügyi információgyűjtési joggal kerültek felruházásra.

⁸ Leginkább koszovói albán, koszovói szerb, és török diaszpóra.

⁹ Az érvényben lévő Büntetőeljárás Kódex határozza meg.

¹⁰ Nem ismert a rendőrség hatáskörén kívüli, belső ellenőrzések eredményessége az igazságszolgáltatás, a parlamenti képviselők, és egyéb hivatásos állományúak vonatkozásában.

¹¹ A Szervezett Bűnözés Elleni Igazgatóság emeleti bűnjelkamrájából, 2009 tavaszán mintegy 50 kg. mennyiségű heroint loptak el. Az épületben más helyi és nemzetközi egységek is elhelyezésre kerültek.

A leggyakrabban alkalmazott titkos információgyűjtő eszközök és módszerek taglalásához. A mobil telefonlehallgatás¹² állami ellenőrzésének tekintében nem mutatható fel egységes kép. Szerbia, a területén meglévő szolgáltatók által használt hatókörét mélyebben besugározza¹³ Koszovó egyes területeire. A szolgáltatás olcsóbb, és ennek ellenőrzése, illetve adatszolgáltatási kötelezettsége csak Szerbiában lehetséges. Míg Koszovó területén jelen lévő egyes szolgáltatók ellenőrzése államilag megoldott, addig más mobil telefontársaságoké nem. A végpontos ellenőrzés mennyiségének csak a feldolgozás szabhat határt. Az elemzett, részletes jelentések megléte nem éri el a kívánatos szintet, amely technokratává és kényelmessé teheti a mindenkori ügygazdát.

Az ügyészi engedélyhez kötött figyelés kapacitásának biztosítása megoldott. Sajáterős állópontos figyelés nem jellemző. Az átadás-átvételnél az utóbbi alkalmazása megbízhatóbb eredményre vezethetne, továbbá aktualizált képanyag állna rendelkezésre a célszemélyekről, illetve ültetvények dokumentálásánál is hasznos lenne. Mivel a lehallgatás nem mindig megoldott, vagy a közlések nem tartalmaznak értékelhető információkat, ezért nagy szerep jut a figyelés során bejövő információknak. Miután bevezetésre kerültek a fent említett erők, eszközök és módszerek, általában komplex művelet lebonyolítására kerül sor, melynek célja a tárgyalásokat követően a már említett nyílt nyomozati cselekmények foganatosítása. Megfigyelhető, hogy általában a célszemélyek nem rendelkeznek a tárgyalások során felajánlott mennyiséggel, amit többszöri próbálkozást követően szerezhetnek be. Tárgyalófél alkalmazása a jelen formában kimondottan aggályos, ez mindenféleképp változtatásra szorul. Amennyiben a célszemély rendkívül óvatos, úgy a felvezető személy jelenlétéhez mindenkor ragaszkodik. Előfordul a célszemélyek által kezdeményezett olyan átadási-átvételi helyek megjelölése, ami nem ellenőrizhető és csapda jelleget ölt. Ezek leginkább kis lélekszámú falvak családi házaikhoz köthető. Bizalmi vásárlás, mutatópénz alkalmazása ismert fogalom.

Bemutattam a titkos információgyűjtő tevékenységével kapcsolatos folyamatokat, azt a szemléletmódot, melyen keresztül jutnak el a nyílt nyomozati cselekmények foganatosításához. A bemutatott történelmi és társadalmi környezet, továbbá a proaktív bűnügyi hírszerzés hiánya, egyelőre nehezíti a sikeresebb felderítés hatékonyságát. Noha az ENSZ égisze alatt az utolsó évek során már gyakorolhatták törvényben előírt bűnüldözői kötelezettségüket, ennek teljes jogú lehetőségét, csak az EULEX tette lehetővé. Ez az időszak adott lehetőséget és indította el az Osztályt azon a pályán, mely csak hosszú távon kamatoztathatja a befektetett nemzeti és nemzetközi erőfeszítéseket.

A titkos információgyűjtő tevékenység erősítésére, szemléletbeli változásra van szükség. A működést nem lehet elkülönülten vizsgálni. Nem csak a szer-

¹² Nem tárgya, továbbá nem ismert, a helyi katonai és civil titkosszolgálatok, illetve a NATO KFOR képességei.

¹³ Különösen a szerbek lakta Észak-Mirovica területén.

vezett bűnözés elleni igazgatóság keretein belül működő egységről van szó. Szükséges lenne egy egységes bűnügyi hírszerzési koncepcióra, rendőrségen belüli, jól szervezett információáramlásra, szorosabb együttműködés fenntartása vám és a határőrség szerveivel, hatékonyabb nemzetközi együttműködés más országok rendvédelmi szerveivel (különösen Szerbia, Albánia, Macedónia, Törökország, Görögország, Bulgária, Németország), jobb koordináció a régiókkal, együttműködő személyek számának emelésére, az egységes lehallgatás feltételeinek biztosítására. Ezen túlmenően, szorosabb együttműködés ajánlott a terrorizmus elleni és a gazdasági nyomozati osztállyal, többek között a narkóterrorizmus összefüggéseinek feltárása érdekében.

Noha jelen pillanatban az Osztály átszervezés alatt áll a régiók centralizációja révén, a felmerült problémák nem szűntek meg. Egyelőre csak az EULEX képes mandátuma, és a bevezetett projektek mentén biztosítani az említett problémák részleges kezelését. Ajánlott az EULEX majdani kivonulását követően is kiemelt figyelemmel kísérni a rendőri titkos információgyűjtő tevékenység hatékonyságát, mivel ennek felépítése és fenntartása hosszú távú, tartós cél.

A KÖZEL-KELET KERESZTÉNY EGYHÁZAI

I. rész

A koptok

Bevezetés

A közel-keleti arab országok többségében az iszlám vallású közösséghez képest kisebbségben ugyan, de nem elhanyagolható létszámban keresztények is élnek. A közelmúlt statisztikai adatai szerint Egyiptomban kb. 15 millió, Szudánban 7 millió, Libanonban 1,5 millió, Irakban és Szíriában egy–egy millió, Perzsiában félmillió, Törökországban kb. 200 000 a keresztények száma.¹⁴

Politikai és vallási oldalról nagyfokú körültekintést igényel a közel-keleti keresztények általános helyzetének vizsgálata, bizonyos értelemben kényes intellektuális misszióknak is tekinthető, de a történeti és jogi szempontokat érvényesítő kutatásnak föltétlenül helye van. A következő cikkben erre teszünk kísérletet.

Globálisan elmondható, hogy napjainkban a Közel-Kelet országaiban eleven muzulmán tendencia tapasztalható, ami arra irányul, hogy a kisebbséget aszimilálja vagy integrálja mind nemzeti, mind etnikai illetve vallási szempontból. Ez az irányultság a térség tradicionális állami berendezkedéséből is adódik. Libanonban például, ahol eddig a keresztények az egyenlő bánásmód alkotmányos garanciáit élvezhették, mára már több ezer a vallási üldözöttek száma. A vallási, politikai, gazdasági és kulturális feszültséget, persze annak nemzetközi összefüggéseivel együtt, jól mutatja, hogy a dél-libanoni keresztény településeket a Hezbollah időközönként megtámadja. Annak ellenére, hogy a kormányzat nagy erőfeszítéseket tesz a vallási ellentétek pacifikálására, azt mondhatjuk, hogy – időközönként – hasonlóan feszült a helyzet Egyiptomban is. A kereszt-

¹⁴ PHARES, Walid, *Middle East Christians: The Captive Nations*, in MALKA HILLEL SHULEWITZ (ed.), *The Forgotten Millions: The Modern Jewish Exodus from Arab Lands*, London 1999, 15-17.

tény települések vagy városnegyedek lakóit az iszlamisták „rutinszerűen” megtámadják, s a kiterjedt pogromoknak vagy „mini háborúknak” számos sérült, sőt halálos áldozata is van.

Amikor a keresztények helyzetével foglalkozunk, mindenképpen érdemes megismerkedni azzal is, hogy ezekben az országokban milyen jogrend vonatkozik rájuk és egyáltalán hogyan érvényesíthetik jogaikat? Elsőként talán fogalmazzuk meg, hogy

Kik is a koptok?

A kopt szó a régi egyiptomi „Ha Ka Ptah” – görögül „Ai Gay Ptos” vagy „Aigüptosz” – szó „félrehallásából” származik. Az arabok a szó eleji „ai” diftongust és a szó végi „osz”-t elhagyva, röviden „kibt”-nek vagy „kopt”-nak ejtették. Jelentése: Ptah isten lelkének a háza; más értelmezés szerint: a koptok háza. Eredetileg a kopt szónak nem volt vallási jelentése, azonban az arab hódítás idején Egyiptom lakosai szinte kivétel nélkül keresztények voltak, így az arabok számára e két kifejezés eggyé olvadt. Ezért napjainkban a kopt egyház kifejezésen az egyiptomi keresztény egyház értendő.

Etnikailag a koptok annak a kevert lakosságnak az egyenes ági leszármazottai, akik az iszlám hódítást megelőzően a kereszténységet felvették.¹⁵

A koptok a muszlim hódítás után az Egyház előírásai miatt csak egymás között házasodhattak, nem keveredhettek, tehát zárt közösséget alkottak.

A kopt egyház megalakulása

A Kopt Ortodox Egyház, Szent Márk apostol – a négy evangélista egyikének – tanításaira épült. Márk líbiai származású prozelita¹⁶ volt. Alexandriában tanult, majd Palesztinában való tartózkodása idején Jézushoz csatlakozott. Az egyiptomi Alexandriába i.u. 48-58 időszakban tért vissza, itt hirdette az evangéliumot, és itt lelt mártírhalált i.u. 68-ban.

Az alexandriai klérusi és teológia iskola

Alexandria az Ókorban arról volt híres, hogy itt található a világ legnagyobb könyvtára és múzeuma. Ez volt egyben az alexandriai iskola székhelye is. Itt fordították le – a hagyomány szerint – az Ószövetséget i.e. 270-ben héber nyelvről görögre (ez az u.n. Septuaginta, vagy LXX fordítás).

Az iskola első keresztény rektora *Pantinos* volt (+190-ben), akit *Szent Kelemen*, majd *Origenész*, – a kor legkiválóbb keresztény apologétáinak egyike –, illetve *Dionésios* követte. Ez utóbbi lett a Szent Márk Apostoli Szék Pátriárkája i. u. 246-264 között. Az intézmény nemcsak teológiai tudományokkal foglalkozott, hanem természettudománnyal, bölcsészettudományokkal és matematikával

¹⁵ Ide tartoznak az Egyiptomban letelepedett és kereszténnyé vált görögök, rómaiak, zsidók, föníciaiak

¹⁶ A zsidóságban és az Ószövetségben a zsidóságba megtért, körülmetélkedett pogány

is. Az iskola legnagyobb katekétái Szent Kelemen és Origenész grandiózus filozófiai és teológiai rendszereket hoztak létre, melyek a keresztény gondolkodásra a mai napig nagy hatással vannak.

A kopt Alexandria a IV. századra a keresztény tanítás központjává vált.

A Kopt Egyház megalakulása óta megszakítás nélkül volt pátriárkája. Jelenleg Őszentsége III. Shenouda pátriárka („kopt pápa”) kormányozza az egyházat, aki a 117.-ik a kopt egyházi vezetők sorában.

A kopt nyelv

A kopt nyelv a démotikus nyelvből alakult ki a II.-III-században, ami az óegyiptomi nyelv fejlődésének az utolsó szakasza. A kopt ábécé a görög betűket használja, kivéve azt a 7 hangzót, mely nem található meg a görög ábécében.

A kopt nyelvnek 5 dialektusa van: a bohairi (alsó-egyiptomi), a száídi (felső-egyiptomi), a fajjumi, az akhmími és a subakhmími. A liturgiában a IX. századig a száídi dialektust, majd ettől kezdve napjainkig a bohairi nyelvjárást használták–használgák. Jelenleg a liturgia nyelve a kopt és az arab nyelv.

A kopt nyelv használata az idők során visszaszorult, és manapság csak az egyházi szertartások alatt és az akadémiai tanulmányokban használják. Ennek oka a koptok szerint elsősorban abban a rendeletben keresendő, melyet a VII. században hoztak, miszerint „aki a kopt nyelvet használja, annak nyelve kivágatassék”.

A szerzetességi mozgalom

Az első, aki a világot maga mögé hagyta, a sivatag mélyére behatolt és a szerzetesség jelenlegi formáját kialakította az *Nagy Szent Antal* volt, aki Közép-Egyiptom, – Beni Szuef tartomány –, Albhansa városából származik. A mozgalom indítója az az evangéliumi idézet volt, ami így hangzik: „Ha tökéletes akarsz lenni, eredj, add el vagyonodat, és oszd szét a szegények között; és kincs lesz a mennyben; és jer és kövess engem”.

Szerzetességi mozgalma a következő alapokra épült:

- a végtelen áhítat
- vágy Isten igéjéről való elmélkedésről
- cölibátus
- uralkodni a test kívánalmain
- a szegénység önként választása
- a világ hívságainak a kiiktatása az életből
- a teljes aláztatosság

A kezdeti Szent Antal-i szerzetesség a későbbiekben a remetei közösségekben való tömörüléssé fejlődött, melyet *Szent Bakhomiusz* tökéletesített.

Elmondható, hogy a szerzetességi mozgalom a jelenlegi politikai helyzetben a Kopt Egyház egyik erős támasza. Az Egyház történelme során többször is bebizonyosodott az a közmondás, hogy „Amikor erős /volt/ a szerzetességi mozgalom, erős /volt/ a kopt egyház is”.

Egyiptomban jelenleg több mint 30 szerzetesi kolostor és több mint 20 apácázárda működik. A szerzetesek és az apácák többsége magas tudományos illetve teológiai végzettséggel rendelkezik. A szerzetesek száma meghaladja a 2000 főt, az apácáké pedig a 600 főt.

Az egyház tagolódása

Az egyház 70 főegyházmegyére, és egyházmegyére tagolódik. A főegyházmegye élén metropolita, az egyházmegye élén pedig püspök áll. Egyiptomban több mint 2000 templom szolgálja a hívőket.

A Kopt Egyház jelenlegi helyzete

Egyiptomban:

- Egyiptom jelenlegi lakosságának száma kb. 80 millió, ebből kopt keresztény 15 millió.

- A jelenlegi Szent Márk Apostoli Egyház Pátriárkája Őszentsége *III. Shenouda* (Senuda) pátriárka, aki a Kopt Egyház megalakulása óta a 117. pápa a kopt egyházi vezetők – megszakítás nélküli – sorában. A pátriárka legfőbb segítője a Szent Zsinat (The Holy Synod), mely az Egyház metropolitáiból, püspökeiből, és apátjaiból áll.

Az emigrációban:

A koptok az üldöztetés miatt nagy számban vándoroltak ki Egyiptomból, és alapítottak közösségeket külföldön. Az emigránsok kérésére *III. Shenouda* pátriárka egy kopt emigránsokat segítő szolgálatot hozott létre, mely az Amerikai Egyesült Államokban működik.

Amerikában 4 egyházmegye működik és több mint 300 kopt pap teljesít itt szolgálatot. Európában 2 egyházmegye funkcionál: egy Franciaországban és egy az Egyesült Királyságban. Mindegyik egyházmegye 6-6 templomot lát el.

Hollandiában 6 kopt templom található. Ausztriában szintén 6 templom áll a hívők szolgálatára, egy püspök és több pap segítségével. Új-Zélandon, Ausztráliában is található kopt templomok. Egyiptomon kívül a többi arab országban is vannak kopt közösségek, kivéve Szaúd-Arábiát, Tunéziát, Algériát és Mauritániát.

Az alexandriai székhelyű Pátriárkatus szolgálja a szudáni és az eritreai hívőket is. Az etiópiai koptoknak külön pátriárkája és egyházi zsinata van.

A vegyes házasságú családok révén – amikor eredetileg a házaspár csak egyik tagja kopt –, sokan belépnek a kopt közösségekbe. Ennek eredményeképpen számos európai országban a „nem egyiptomi koptok” vették át az egyházi szolgálat irányítását (pl. a Marsailas-i és Toulon-i egyházi tartomány püspöke, Őeminenciája Márk püspök tősgyökeres francia származású, a segítője, Őeminenciája Athanaszius Főesperes is francia származású. Az Egyesült Királyságban a kopt egyház vezetője, Őeminenciája Sziráfim püspök 13 segítő pappal együtt angol származású, ezen kívül 2 nem egyiptomi származású főesperes, és sok kisegítő pap szolgál ott).

A Kopt Egyház Magyarországon:

Jelenleg kb. 100 kopt vallású egyiptomi él Magyarországon. A többi országhoz hasonlóan ők is kérték a kopt pátriárkát egy magyarországi egyházi szolgálat kialakításáért. Őszentsége 2000-ben egy szolgáló atyát küldött, aki évente 3 alkalommal ellátta a magyarországi kopt közösséget (Karácsonykor, Húsvétkor és Nagyboldogasszony ünnepén), majd 2004 nyarán kinevezte *Youssef Khalil* atyát állandó szolgálatra. A Magyarországi Katolikus Egyház jóvoltából Őeminenciája Dr. Paskai László, majd utóda, Dr. Erdő Péter Bíboros Prímás engedélyével a Budapest IX. ker. Gát u. 4. szám alatti Szent Péterről elnevezett római katolikus templomot ajánlotta fel misék és szertartások tartására.

Az egyház kopt nyelven és arabul végzi a liturgiáját. Jelenleg – 2009 óta – saját templommal rendelkeznek, mely a XVIII. kerületben található.

A kopt rítus

A koptok magukra az "antikhalkedóni" (vagy miafizita¹⁷) egyház nevet alkalmazzák, ezzel fejezik ki azt, hogy a negyedik khalkedóni zsinatot nem ismerik el. Szerintük ők¹⁸ az egyetemes kereszténység egyetlen legitim örökösei, tehát egyedülként és változtatás nélkül őrizik Jézus és a 12 apostol tanításait.

Valamennyi idetartozó egyház „ortodox egyháznak” is nevezi magát, ezzel fejezve ki, hogy a szakadár khalkedóni ortodox és katolikus egyházakkal szemben ők őrzik az eredeti krisztusi tanítást.¹⁹

A kopt „időszámítás”

Az egyház a kopt kalendáriumot használja, amely a „Mártírok kalendáriumma” (Anno martirum) néven ismert a nyugati világban. A kopt év holdév, mely a *Tút* hóval kezdődik, és a *Szeri* hóval végződik. A tizenharmadik *Nesi* (kis) hó pedig a „beállító” hónap, melynek száma rendes évben 5 nap, szökőévben 6 nap.

¹⁷ Krisztus egyetlen személy, melyben az isteni és az emberi jelleg különállás és keveredés nélkül egyetlen természetben van jelen.

¹⁸ Az antikhalkedóni vagy miafizita egyházak a következők: etióp ortodox, eritreai ortodox, indiai ortodox, kopt ortodox, örmény apostoli ortodox, szír ortodox

¹⁹ Ennek ellenére nem soroljuk őket az [ortodox egyházak](#) közé, mert ortodox jelzővel az első hét zsinatot elismerő egyházakat nevezzük.

Az egyház az óegyiptomiaktól vette át a kalendáriumot és az első évét az i. u. 284-ik évre datálta.²⁰ (Jelenleg az 1726 mártíri évben vagyunk).

A koptokra vonatkozó törvények Egyiptomban (personalis statutumok)

A modern Egyiptom megalapítója, Muhammad Ali (1801-1846) francia tudósok csoportjának segítségével egy kulturális és ipari forradalmat alakított ki hazájában. Nagyon toleráns gondolkozású volt. Enyhíteni próbálta a vallási diszkriminációt, iskolákat építtetett, és a brit megszállás alatt a keresztényeknek lehetőséget adott, hogy tisztviselőként a modern ügyintézésben részt vegyenek. De ezek az állások nem jelentettek sem hatalmat, sem presztízst, mivel olyan pozíciókba soha nem kerülhettek, ahol hatalmuk lett volna a muszlimok felett.²¹ A brit protektorátus Egyiptomnak stabilitást, és gazdasági fejlődést hozott. Új iskolák létesültek, az ipar, a kereskedelem és a mezőgazdaság fejlődésnek indult. A koptok a saját szakterületeiken tökéletesen dolgoztak.

A liberalizáció következtében, bár limitált volt, ami kedvezett az állam szekularizációjának és az állampolgárok egyenlőségének, a *dhimmik* felemelkedése nem történhetett meg megrázkódtatás nélkül, és igencsak sértette a muzulmán érzékenységet. A lehető legrosszabbat tette azzal, hogy eltörölte a diszkriminációs törvényt 1856-ban. Ennek megtorlásaként több ezer keresztényt megszároltak le a szír provinciában 1860-ban.

Az Európaiak által felszabadított keresztények – a pre-iszlám kultúramaradékát, a történelem cinikus paradoxonjaként, automatikusan az imperializmussal társítják. A nehezen megvívott győzelmüket az arab-muzulmánok úgy tekintik, mint egy járulékos megaláztatást a nyugat erejétől rákényszerítve. Ez volt az az ok, amiért elkezdtek küzdeni a nemzeti szabadságért – a nyugat elutasításával –, és visszatértek az iszlámhoz. Ez már előre vetítette a kisebbségek üldöztetését.

Tény, hogy jogilag ez az „anti-koloniális” ütközet nem fogható fel európai értelemben vett nemzeti háborúként. Ez *ğihad* volt a keresztények ellen. Az a *ğihad*, melynek régen szakrális jellege volt, s ami a hit terjesztéséért vezetett „szent háborút” jelentette. Fogalma mindenkor a közösséghez kapcsolódott, de az utóbbi időben egy új értelmezés váltotta fel, mely a hitetlenek elleni háborút az egyének feladatává is tette.

A vallási fanatikusok a keleti keresztényeket a nyugathoz kapcsolták, mely nemcsak hogy felszabadította, hanem védte is őket.

A legrosszabb az, hogy a kisebbségek helyzete egyre kilátástalanabb, életük egyre bonyolultabb lett: a pereskedésekben a muzulmánok és a nem-muzulmánok között a *shari'a* törvény érvényesült. A kisebbségek konzuli segítséget, vagy külföldi állampolgárságot próbáltak kérni. Mindenképpen szerettek volna elmenekülni az őket diszkrimináló iszlám bíróságtól. A politikai helyzet a vallá-

²⁰ E kalendárium első évében lépett trónra *Diocletianus* római császár, aki a keresztényeket üldözte, ezek között millió számban voltak kopt mártírok is.

²¹ MEINARDUS, Otto, F.A., *Christian Egypt Faith and Life*, Cairo 1970

si kisebbségben élőknek nem volt rózsás. Az tény, hogy a brit protektorátus alatt néhány kopt keresztény magas állami beosztásba kerülhetett, amely a liberalizmus látszatát kelthette az erőszakosan xenofób pan-islamizmus ellenére, és amelyik az iszlám felkelés manifesztációja volt a nyugati kulturális és politikai hegemonia ellen.

A nemzeti élet progresszív islamizációját ösztönözte az Al-Azhar rektora Muhammad Abduh, a hírneves Kairói Iszlám Egyetemé, aki 1928-ban kijelentette, hogy az állampolgárság egyben vallás. Ő volt az egyik legkiemelkedőbb képviselője az úgynevezett *salafiyya* mozgalomnak, melynek törekvése az volt, hogy az első nemzedékek helyes életfelfogását kell visszaállítani. A mozgalom meggyőződése volt, hogy nem kell elvetni a nyugati modernitást, hanem vallásos alapok reformja által azokat a mai körülményekhez kell igazítani. Politikai téren megkérdőjelezte a hatalom legitimitását, és csak az univerzális khalifátus törvényességét ismerte el.

Kairó a vallási nacionalizmus fellegvára lett. Ez a nacionalizmus hordozta magával a xenofóbiát, amelyik kifejezésre jutott pl. a nyugati orientalistákkal szemben is.

Makram Ebeid, kopt pénzügyminiszter 1936-ban az alábbiakat mondta: „*Vallás szempontjából keresztény vagyok, ez igaz, de az országom révén muszlim vagyok.*”

Az Al-Azhar rektora megállapította, hogy az egyiptomi politika egyedül az iszlám alapokból kap ihletet, ami magyarul ez azt jelentette, hogy újra bevezetik a *dhimma*-t.

Ezzel egy időben: az Iszlám Testvériség megerősödött, számuk megnőtt és kezükben tartották az ország gazdasági és politikai szektorát is. A mozgalom megkísérelte visszavezetni az országot a lényegében vallási államok közé, melyben az iszlám törvény a mérvadó. Elmarasztalták a demokratikus parlamenti rendszert, melyet egy nyugatról importált korrumpált intézményrendszernek tartottak.

A Testvériség saját nyomdákkal, kórházakkal, iskolákkal, könyves boltokkal, rekreációs központokkal, és saját titkos terrorista szervezetekkel és félkatonai hadsereggel rendelkezett.²²

A II világháború után a Testvériség a legerősebb politikai párt volt Egyiptomban, ez volt talán a csúcspontjuk. De a terrorszervezeteik, fanatizmusuk, véres zavargásaik a terror és a diszkrimináció légkörét árasztották a nem muzulmánok felé. Ez egy idő után kibíratatlan lett a kormány számára is, miután belerántotta Egyiptomot 1948-ban a király hozzájárulásával – egy háborúba Izrael ellen. A vereség után egy terror-rezsim kezdődött az egyiptomi városokban. A kormány már nem tudta kontrollálni őket, csak úgy, hogy statáriumot ve-

²² A Testvériség napjainkban is meghatározó szektor Egyiptomban.

zetett be. Nassernek szüksége volt rájuk, Sadat pedig a Testvériség vezetőjével Hassah El Bannah-val együtt is működött²³.

Azt azonban el kell ismerni, hogy az élet minden területén jelen voltak: szociális, gazdasági, politikai, oktatási és kulturális. Saját bankkal rendelkeztek, üzemekkel, iskolával és hadsereggel.

Az teljesen világos volt, hogy a koptok ebben a kontextusban – mint valószínű kisebbség – nem vehetnek részt a politikai életben. 1953-ban egy rövid ideig Ibrahim Hillal vezetésével megalakítottak egy pártot Kopt Nemzet néven. Két héttel később Nasser feloszlatta a pártot, vezetőit börtönbe csukatta, és működésüket megtiltotta. 1957-ben a koptok tiltakoztak az újjá éledt üldöztetések ellen. Szerettek volna véget vetni a XIII. századi (még a *dhimma* szerint működő) törvényeknek: mint pl. a templomépítés korlátozása. Új törvényeket szerettek volna a keresztények personalis statutuma terén, felszólaltak a közintézményekben történő diszkrimináció megszüntetése ellen, a földek felosztásában, a médiumokban betöltendő pozíciók terén.

Ezeket az új eseményeket csak a *dhimma* összefüggésében kell szemlélni: a templomok lerombolása, üzletek és házak felgyújtása, püspökök és kopt egyháztagok megkövezése abban a hagyományban áll, amiben a koptok évszázadokon üldöztetést szenvedtek el.

Alkotmány Egyiptomban

Egyiptomban az alkotmány és a törvények soha nem ismerték el a keresztény közösségek létezését. Erre csak egy példa a koptok politikai alul-reprezentációja a kormányban. A kopt közösség az egyiptomi populáció egyötödét teszi ki, és ezt a 420 fős parlamentben 6 fővel képviselhetik. A hat kopt tag, akiket elnöki rendelet útján jelölnek, a muzulmán többség által gondosan kiválogatott emberek.

Personalis statutumok helyzete Egyiptomban

Az 1880-as években, amikor a Sharí'a Bíróság törvényjavaslatának első változatát kiadták Egyiptomban, akkor a törvényhozó az „al mawad-dul Shariyya” (*Sharí'a* anyagai) kifejezést használta, hivatkozva a personalis status kérdéseire. Számos fogalmat (pl. a personalis status fogalmát sem) nem ismertek a korai iszlám jogászok, akik a *sharí'a*-t két nagy részre osztották: jelesül az imádat szabályaira és az emberek egymás közti viszonyait rendező törvényekre.

Később az istentiszteleti rituálékat különválasztották a többi, ún. tranzakciós törvényektől, mint pl. házasság, szerződések, vagyoni tranzakciók (pl. eladás, bérbeadás stb.)

²³ Arafat, a későbbi palesztin vezér - aki Kairóban született 1929-ben-, tőlük tanulta meg a bombakészítést.

A *personalis status* első definícióját az Egyiptomi Semmítőszék adta meg a következőképpen:

„ *A personalis status egy személy fizikai vagy családi személyleírásának összegzése, mely alapján megkülönböztethető egy másik személytől, és amely jogi kihatásokkal ruházza fel.*”

A szakkifejezést a XIX. század utolsó negyedében vették át – az egyiptomi törvényes reform időszaka alatt –, hogy kategorizáljanak bizonyos törvényeket – azért, hogy saját vallásuknak megfelelően tudjanak dönteni bizonyos személyes vagy éppen a személyek ingatlan ügyeiben.

Ez a fogalom később az egyiptomi törvényhozás elfogadott része lett.

A legkorábbi hivatalos elismerése a keresztényeknek Konstantin császár idejére tevődik, amikor is 318-ban kihirdetett egy rendeletet, melyben a keresztényeknek megadta a jogot, hogy saját egyházi bíróságaikhoz folyamodhatnak – a kánonjoggal összhangban, mintsem a római jog alapján – személyes vitáik elintézéséhez.

Egyiptom 641-es arab hódítását követően a keresztény bíróságok csak az örökléssel kapcsolatos ügyekben dönthettek. A hanafita muzulmán teológusok a keresztények házassággal kapcsolatos dolgaival nem foglalkoztak, – mint tisztán vallási kérdést – meghagyták a *dhimmi* jogtudománynak, a megtúrt nem muzulmán közösségeknek az iszlámon belül.

Ugyanígy, az 1517-es ottomán hódítás után a *personalis status* törvény vallási aspektusa kapott csak szerepet. Ez újabb egyetemleges megerősítést nyert, amikor 1856-ban Konstantinápoly kibocsátotta az „*al-Khatt al Hamayuni*” (Császári rendeleteket), melyet később becsatoltak a Párizsi Szerződésbe is a krími háború végén. E szerződés 9. pontja konfirmálja a patriarchátusok törvénykezési jogát és elismeri a spirituális vezetést saját alattvalóik felett a *personalis statusok* összes esetében.

Az I. világháború után a *status quo* fennmaradt. Amikor az egyházi bíróságokat 1955-ben eltörölték, a vallási törvényalkotás a nem muzulmán *personalis statusok*ra is vonatkozott. Ezt a hivatalos elismerést 1980-ban erősítették meg, amikor az Egyiptomi Alkotmány 2. pontjának módosítása folyamán – azal a kikötéssel, hogy az iszlám törvényeknek kell a törvényhozás alapvető forrásának lennie, a Nemzetgyűlés Bizottsága nyomatékosította, hogy a *personalis statutum* tekintetében a nem muzulmánok bizonyos ügyekben saját vallási törvényeik alapján bírászkodhatnak.

Azonban a *personalis status* törvény működési területét számos területen korlátozták. Holott ez régen felölelte az összes idevágó témát, mint a házasságkötés, válás, különélés, tartásdíj, öröklés, pénzügyi jogok, gyámság, és gyermekfelügyelet tekintetében; ezt most korlátozták a válásra és a különélésre.

A *personalis status* törvények csak abban az esetben alkalmazhatók, ha a pereskedő felek mindegyike ugyanazon vallási felekezethez tartozik. Ilyenfor-

mán, abban az esetben, ha az egyik házastárs iszlám hitre tér, az iszlám törvény alapján kell eljárni. Ez aláássa a keresztény házasság szentségének elvét, amelyik a legfontosabb jelentőségű a kopt egyházban.

Personalis status bíróságok

A laikusok egyházi ügyekben való részvétele a klérussal az apostolok tanításán alapul:²⁴ „Azért testvérek, szemeljetek ki magatok közül hét jó hírű, Szentlélekkel és bölcsességgel teljes férfit, s bízzuk rájuk ezt a feladatot. Mi meg majd az imádsággal és az ige szolgálatával foglalkozunk”.

A szultán rendelete deklarálta azt, hogy a keresztény közösség ügyintézése, a keresztény hívők érdekei és a nem muzulmánok ügyei ahhoz a testülethez legyenek delegálva, amelyik a megválasztott szerzetesekből alakult. Az idézett decretum szintén megengedte, hogy a személyes peres eljárásokat – úgymint pl. az öröklés esetében – egy keresztény és egy másik nem muzulmán között a patriarchátus, vagy a prelátus és a zsinatok jogkörébe utalja, az érintettek óhaja szerint.

Az első kopt közösségi zsinat 1874 februárjában a *khedive* (egyiptomi alkirály) rendeletére alakult meg, mely engedélyezte, hogy a personalis status ügyeket tárgyalják. Ezt a törvényt 1874-ben és 1927-ben is módosították. A közösségi zsinat döntő pozícióban volt mindaddig, amíg 1955-ben a 462-es számú törvény el nem törölte, és feladatait át nem ruházta a civil bíróságokra. Ez a „megkerülő” kettős törvény nyújtott lehetőséget arra, hogy egy vagy két bíróságon elnöki pozíciót tölthessen be egy-egy patriarcha, vagy mód volt arra is, hogy elnökhelyettesi rangot tölthessenek be ezeken a bíróságokon vagy 5 tagot jelölhettek, akik közül nem kevesebb, mint 4 fő választott volt.

Mindegyik bíróság rendelkezett a válások tekintetében fellebbviteli hatáskörrel; amely előzetesen figyelembe vette a tartományi világi tanács határozatát.

A császári rendelet az összes tartományban feltételeket szabott a tartományi tanács intézményeinek. A personalis status bíróságok ennek megfelelően bírói /és nem adminisztratív/ döntéseket hoztak, de ítéleteiket adminisztratív csatornákon keresztül érvényt szerezve hajtották végre ugyanúgy, mint a civil bíróságokét.

1956 januárjában az összes muzulmán és nem muzulmán personalis status eset a civil bíróságokhoz került, ahol rögtönítélő bíróság, elsőfokú illetve fellebbviteli bíróság is volt. A semmítőszéknek szintén volt egy osztálya a personalis status ügyek részére.

A personalis statutumokkal kapcsolatos ügyek²⁵

²⁴ *Apostolok Cselekedetei* 6, 3-4.

²⁵ PRADER, JOSEF, *Das Personalstatutsrecht der Christlichen Religionsgemeinschaften in der Ländern des Vorderen Orients*, in *Kanon X* (1991) 195–220.

A 1955/462 évi törvény alapján a következő ügyek tartoznak a vallási egyházközösségek personalis statutuma közé: eljegyzés, a házastársak egymás iránti kötelezettségei, a férfi menyasszonyi pénze, a nő hozománya, vagyon (az arab országokban a vagyoni közösség jogi intézménye nem ismert), házasság, válás, a házasságkötés semmissé tétele (érvénytelenítése, az asztaltól és ágytól való megválása, gyerek elhelyezési joga, az apaság megtámadása, a rokonok támogatásának kötelessége, legitim leszármazás, örökbefogadás).

A personalis statutumok alá nem tartozó ügyek, és így módon azt az állami törvényhozáshoz kapcsolódó jogesetek: az egyiptomi civil törvénykönyv rendelkezik a rokonságról és a sógorságról (34-37. cikkely). A lakhatóságról a 40-43-as cikkely, a 44-48-as a személyek jogairól és cselekvési lehetőségeiről rendelkezik. Egységesen rendelkezik a törvény a gyámságról, az ápolásról, a virtuális halálról és a halottá nyilvánításról. Az öröklés viszont az iszlám jog szerint érvényesül (37/ 1943. törvény) A 1944/25-es törvényben bevezetett rendelkezés azt mondja, hogy a nem muzulmán öröksége, ha ebben megállapodtak, a personalis statutum alá lehetett rendelni. Ezt az 1948-as törvénnyel hatálytalanították, mely nem tartalmaz ilyen kitélt.

Kopt családjog²⁶

A kopt családjog forrásait az Ó- és Újszövetség, az apostoli atyák írásai, és azok a határozatok tartalmazzák, melyeket a különféle ökumenikus, regionális és helyi tanácsok által határoztak meg.

Az egyház tekintélye Krisztus szavain nyugszik, melyet apostolainak mondott: „*Bizony mondom néktek: mindaz amit megkötök a földön, meg lesz kötve a mennyben is, és amit föloldotok a földön, föl lesz oldva a mennyben is.*”²⁷

III. Cyril (ibn Loqlaq + 1234) pátriárka ezt a verset a törvény alapjaként kezelte, megalapozva ezzel az egyházat. Megbízott egy kopt tudóst, al-Safi ibn al-Assal-t az egyházi törvények kompendiumának, szövegeinek és kiadásának szerkesztési feladatával.

1896-ban válaszként az egyiptomi Igazságügy Minisztérium vizsgálódásának a szent Márk templom hegumenos-a, Jirjis Philutawus 'Awad Kairóban elkészítette az „*al-Khulasah al Qaruriyyah fi al-Ahwal al-Shakhisiyyah*”-t (A personalis törvények kivonata), amelyet a Közösségi Tanács elfogadott. Amikor 1955-ben a personalis status bíróságot eltörölték, a Közösségi Tanács és a Szent Zsinat elfogadott egy törvény-tervezetet, de ez nem emelkedett törvényerőre.

III. Cyril pátriárka 1962-ben benyújtott az igazságügy miniszternek egy memorandumot, amelyben az egyház nézetét inkorporálta. Ez a házassággal

²⁶ I. GHATTAS, *Personal Status Law*, in *The Coptic Encyclopedia*, AZIS S. ATIYA (ed.), New York – Toronto – Sydney 1991, 1941–1943.

²⁷ *Máté* 18, 18

kapcsolatban fogalmazott meg egy kikötést, mely szerint előírta a közjegyző általi hitelesítését a keresztény házasságkötésnek.

III. Shenouda pátriárka a „*Sharia al-Zawjah al-Wahidah*”-t (A monogámia egyházi törvénye) című művét nemrég adta ki.

A kopt katolikus közösség követte XII. Pius pápa enciklikájának provízióját, amit 1949-ben „A házasság szentsége a keleti egyházakban” címmel adtak ki.

Arra nézve pedig, ami az evangéliumi közösséget illeti, az 1902-ben jóváhagyott personalis status törvényt alkalmazták.

Ezt az egységes törvénytervezetét alkalmazták a personalis statusnak az összes egyiptomi keresztények, az összes közösségi zsinat jóváhagyása után.

De az egyiptomi hatóságok részéről ez a tervezet még mindig „megfontolás” alatt van.

A házasságjog²⁸

Az 1955/ 629-es törvény 3§-a kopt papokat közjegyzői hatalommal ruházta fel abban az esetben, ha a házasulandó felek mindegyike azonos hitű volt és ugyanahhoz a felekezethez tartozott (pl. kopt ortodox).

A házasságot be kellett jelenteni az Általános Közjegyzői Hivatalba. (*lásd I-2 kép*). A kopt törvény 45-48.§-a rendelkezik a házasságról, rögzíti a köteleseket és a házastársi jogokat.

A férjtől megkívánták, hogy gondoskodjon a lakásról, ahol együtt élhet a feleségével (I./45. cikkely). A házastársakat felvilágosítják (házassági tanácsadás), hogy hogyan kell együtt élni szeretetben, hűségben, egymást tisztelve és megbecsülésben. A férjnek kötelessége védelmeznie feleségét, és kedvesen bántani vele, amíg a feleségnek engedelmessé kell férje szexuális kívánságainak. Követnie kell bárhová, ahová a férj költözik (II./45. cikkely), beosztani a pénzt, gondoskodni róla és a gyermekeikről, és rendben tartani a lakást.

A férj köteles a létfenntartást biztosítani, és a feleségét eltartani és felruházni (I./135. cikkely). A férj köteles időt szakítani feleségére, ahogy a házassági szerződésben aláírta. Ha a feleség indokolatlanul elhagyja férje házat, akkor nem férhet hozzá az anyagi javaihoz (141. cikkely).

A házasság törvényes jogokat ruház az utódokra: még ha törvénytelenül született is, ha a szülei összeházasodnak, a házasság által a gyermek legitimitást nyer. Az adoptálás- ellentétben az iszlám ellentétes praxisával- elismert az egyházi törvény által.

²⁸ *Personal statute Judgements for Christian „Kopts, Greek, Orthodox, Catholics, Angelican and Israelis”* Cairo 1996.06.18

A XIX. századi Philutawus 'Awad personalis status kompendiumának megfelelően a házasság két okból bontható fel: házasságtörés, és tényleges vagy virtuális halál.

A virtuális halál alatt egy másik hitre valóátérést értenek, vagy élethosszig tartó száműzetést, életfogytig tartó szabadságvesztést, halálos ítéletet és szándékos fegyvelemsértést.

Az 1938. és 1955. törvény a következő indokokkal engedte meg a válást: házasságtörés, a keresztény vallásról való lemondás, megmagyarázhatatlan 5 éves távollét az egyik házastárs részéről, 7 évnél nem kevesebb börtönbüntetés vagy kényszermunka, a férj impotenciája vagy a feleség elmezavara, és az egyik fél részéről történő bűnügy kísérlete.

Az 1938-as törvény hozzáteszi a javíthatatlan viselkedést az egyik fél részéről, összeférhetetlenséget, 3 év különélést, és a szerzetesi fogadalmat az egyik fél részéről.

III. Macarius pátriárka elítélte a liberális szemléletet a válás ügyében. A Szent Zsinat a későbbiekben megszigorította a válást, és egyedül a házasságtörésre korlátozta azt - az „evangéliumnak megfelelően”. Ezt az állásfoglalást erősítette meg a kopt egyházban VI. Cyril, melyet III. Shenouda pátriárka 5 nappal a hivatalba lépése után, 1971. november 18-án szintén szentesített. Egy hónappal később kiadott egy új rendeletet, amiben megtiltja az olyan nő illetve férfi újraházasodását, aki házasságtörés miatt vált el. Az egyiptomi keresztény közösségek egyesített törvénytervezete (128-130 cikkely) ezt az álláspontot elfogadta.

Összefoglalás

Cikkemben megpróbáltam történelmi kronológia szerint bemutatni az arab-izlám jogrendszerből származó – a kisebbségekre vonatkozó – personalis statutumok kialakulását, és annak végrehajtását. Megpróbáltam beazonosítani jogtechnikai jellegét egy ország szuverén jogrendjének egyházi vonatkozásában.

Egyiptom alkalmas példáját adja a keleti jogtechnikai rendszer kialakulásának: az Azhar képezte ki a múlt század utolsó harmadában a főmufti intézményét (előtte kádi bíráskodás volt érvényben). Lassú fejlődés eredményeképp kialakul a hármas, ún. vegyes bíróság, mely a külföldiek privilegizált helyzetét akarja megszüntetni. Az alkotmányt a Code Napoleon formájára alkotják meg. A jogi képzést – mely 1908-ban indul meg -, sokrétűvé alakítják. Nemcsak bíróságot, hanem jogászokat is képeznek. A török hanafita és malekita joggyakorlatból kialakítják azt a *shari'a* tömegképzést, melyben a personalis statutumok is helyet kapnak. Az Ottomán Birodalomban ez a szó egy terminus technikus volt, melyet az állam a nem muzulmán vallású közösségek számára hozott létre. Ennek alapján az ottomán alattvalókat saját vallási közösségükön – a *millet*-en – belül kormányozták. Vezetőik – a pátriárkák – egyházfők, és politikai vezetők is

voltak. Ez lehetővé tette azt, hogy egyházfegyelmi életüket is autonóm módon szervezhették meg.

Az Ottomán Birodalom jogrendje elismerte a personalis statutumaikat, mely így egy szuverén jogrenden belüli autonóm jogrendként funkcionált.

A personalis statutumok betartásáról napjainkban a CCEO²⁹ 99. kánon 1. és 2. paragrafusa gondoskodik, mely kimondja azt, hogy :

1. § „A pátriarcha gondoskodik arról, hogy a personalis statutumokat mindenki tartsa meg azokon a vidékeken, ahol érvényben vannak.”

2. § „Ha ugyanazon helyen több pátriarcha gyakorolja a personalis statutumokban elismert vagy megadott hatalmat, kívánatos, hogy a nagyobb jelentőségű ügyekben együttes megbeszélése szerint járjanak el.”

Bár néha a fenti törvény végrehajtása a Közel-Kelet országaiban nehézségekbe ütközik, de manapság már számos nyilvános fórum, nemzetközi szervezet létezik, ahol az egyházi vezetők deklarálhatják jogaikat, felhívhatják a figyelmet jogsérelmeikre, ha azt a kormány, vagy az alkotmányban elsődleges vallásként aposztrofált iszlám semmibe veszi.

Felhasznált irodalom:

1. AL-MAWARDI, Abu al-Hassan, *The Ordinances of Government. Great Books of Islamic Civilization*, Garnet Publishing Ltd., Reading, UK. 1996
2. SHENOUDA, III., *شريعة الزوجة الواحدة*, London 1988
Personal Statute Judgments for Christian „Copts, Greek, Catholics, angelicans and Israelis”, Cairo 1996.06.18
3. 'AWAD, Jirjis Philutawus, *لخلاصة القانونية في الأحوال الشخصية*, Cairo 1896
4. BOUTEVILLE, B., *Le droit l'état-nation et le statut des non-musulmans en Égypte et en Syrie*, in *Proche-Orient Chrétien* 47 (1997) 123–139.
5. COOPER, Richard S., *The Assessment and Collection of Kharaj Tax in Medieval Egypt*, in *Journal of the American Oriental Society*, 96/no. 3., Jul. – Sep. 1976, 365–382.
6. FREIG, Ernest Samaan, *Statut personnel et autonomie des Chrétiens an Égypte*, Jerusalem 1974
7. HEDGES, Chris, *Heaviest cross for Egypt's Copts: March of Islam*, in *New York Times*, 27 July 1992, pp. 4.
8. MASRIYA, Y., *A Christian Minority, the Copts in Egypt*, Haga 1976
9. MASSON, J., *Canon du Statut Personnel des Coptes orthodoxes*, in *Orientalia Christiana Periodica* 28 (1962)
10. MAWDUDI, Abul-Ala, *Az iszlám alapelvei*, Budapest 1992
11. MEINARDUS, Otto F.A., *Christian Egypt Faith and Life*, Cairo 1970
12. NASIR, Jamal, *The Islamic Law of Personal Status*, London 2002
13. RAI, Béshara, *Les status personnels et l'expérience libanaise*, in CONSOCIATIO INTERNATIONALIS STUDIO IURIS CANONICI PROMOVENDO – L'UNIVERSITÉ LA SAGESSE, *Système juridique et rapports entre les ordonnancements juridiques. XII Congrès International de Droit Canonique*, 20–25 septembre 2004 Adma (Liban), (megjelenés alatt)
14. V. POGGI, *Millet*, in Edward FARUGGIA (ed.), in *Dizionario Enciclopedico Dell'Oriente Cristiano*, Roma 2000, 494–495.

²⁹ Keleti Kánonjog

TITKOSSZOLGÁLATOK TÖRTÉNETÉBŐL

SZABÓ ERVIN ANTAL

VÁZLATOK AZ OROSZ HÍRSZERZÉS TÖRTÉNETÉBŐL

Az amerikai citadellában*

Amerika a '30-as évek első felében magához tért a súlyos depresszió után. A „New Deal”, melyet Franklin Delano Rooseveltt ajánlott, talpra állította az országot és elősegítette gazdasági erejének megerősödését. Abban az időben sok amerikai hit az izolacionizmusban. Ám voltak olyanok is, akik figyelmesen követték az Európában zajló drámai eseményeket, többek között Hitler hatalomra kerülését Németországban.

A '30-as évek végén, a '40-es évek elején az USA-ban létrehozták a Stratégiai Szolgálatok Igazgatóságát (OSS), a jelenlegi CIA elődjét. Ezt W. Donovan tábornok irányította. Mint ismert Oroszország szakértő, sokat tett Kolcsak admirális amerikai segélyezéséért.

Magában az USA-ban a rendőri apparátus kísérte figyelemmel a rendet és a kémelhárítással együtt éberrel vigyázott a külföldiekre, mindenképp előtt a Németországból, valamint a Szovjetunióból érkezőkre.

Mivel foglalkozott abban az időben a Szovjetunió külső hírszerzése a Nyugati földrészen, amikor alapvető, ám nem olyan nagy erői Európában és a Távolszéken voltak lekötve? Az archív anyagok alapján ítélve a hírszerzés figyelmet fordított az USA-ra, mint potenciális szövetségesre a közös ellenség – a nemzetközi fasizmus – elleni harcban, valamint élenjáró gazdasággal és a legújabb technológiával rendelkező országokra. A hírszerzést érdekelték Washington kormányzó köreinek és az amerikai társadalomnak a Szovjetunióval való kapcsolatok fejlődésének kérdéséhez való viszonyára vonatkozó adatok. Nem kisebb jelentőséget tulajdonítottak az USA-nak a „tengelyhatalmak” országaival való kapcsolatáról szóló adatok megszerzésének.

Az USA bizonyos politikai körei megértéssel viszonyultak a szocialista államnak a világpolitika színpadán történt megjelenéséhez. „A szovjet állam el-

* Forrás: Ocserki isztorii rossziszskoj vnyesnyej razvédki III.kötet. 173-179.o.

ismerését, amellyel 1918-tól semmiféle kapcsolatot nem tartottunk, – jelentette ki Charles Bolen elnöki tanácsadó, – végső soron közvetve vagy részben az USA kormányának Ázsiában Japán agressziója miatti aggodalom motiválta és Hitler hatalomra kerülése Németországban. Rooseveltnél 1933. szeptemberben írt memorandumában Kordell Hell (USA külügyminisztere) különösen kiemelte a japán kérdést, mint olyan tényezőt, amely a Szovjetunió elismerésének javára döntött”.

Ugyanakkor Amerikában voltak olyan erők, melyek igyekeztek fékezni a szovjet-amerikai üzleti kapcsolatokat. F. Rooseveltnél elődje Hoover 1931-ben kijelentette:”Az igazat megvallva, életem célja az, hogy megsemmisítsem a Szovjetuniót”. Véleményét osztották a konzervatív osztályok képviselői – az ún. „izolacionisták” és nem készültek könnyen feladni pozícióikat. Az USA-ban a szovjetellenes érzületet szították Németország speciális szolgálatai is a német emigránsok nagyszámú kolóniáin keresztül.

Az angol titkosszolgálatok, a maguk részéről, igyekeztek diszkreditálni az új Oroszország barátait és elültetni az amerikaiakban a gyanakvást iránta. Az SZVR archívumában őriznek Philby által megszerzett adatokat, melyek szerint az angolok az Államokban lévő ügynökségükön keresztül a Szovjetuniót lejárató és azt potenciális agresszorként bemutató pletykákat terjesztettek. Az angol ügynökök szerint a Szovjetunió és Németország között a háború, a közeli jövőben, meg kell kezdődjön az oroszok által Dél-Lengyelország körzetéből a Németországra mért „megelőző csapás”-sal.

A szovjet hírszerzés intézkedéseket vezetett be a dezinformációk konkrét terjesztőinek felderítésére és a szovjet-amerikai kapcsolatokra való negatív hatásának megakadályozására.

Egyidejűleg a hírszerzés megoldotta az USA legújabb eredményeiről való információszerzést a tudomány, technika és a fegyverzet területein. Ezzel kapcsolatosan a külső hírszerzés az USA-ban információs forrásokat szervezett a tervező irodákban kidolgozott és a csapatok ellátására érkezett új amerikai fegyverzetről.

Az egyik első szovjet illegális az amerikai kontinensen a csak fedőnéven ismert hírszerző –Charlie volt. Neve nem maradt fenn az SZVR archívumában. 1938-ban hazarendelték a Szovjetunióba, áldozatul esett a megtorlásnak, személyi anyagát, minden valószínűség szerint, megsemmisítették. Ám az információs dossziékban sikerült felkutatni tevékenységének nyomait. Csak a tevékenységének első két éve alatt Charlie fontos információkat szerzett a tengerészek-tengeralattjárósok mentőfelszereléséről, adatokat a repülőgépek hajtóműveiről, két harckocsi típus jellemzőiről a bombázók légi célzókészülékeiről, a hidroplánok konstrukcióinak részleteiről, értesítéseket a különböző rendeltetésű dízel-motorkról, a kőolaj feldolgozásról. A hírszerzőnek sikerült megszereznie a 30-as

évek elején Goddard, amerikai tudós jelentését a „A folyékony üzemanyagú rakétahajtómű megalkotásának eredményeiről”. A dokumentumot jelentették Tu-hacsevszkij marsallnak, aki magasra értékelte.

De a külső hírszerzés Amerikára vonatkozó sokoldalú és szisztematikus tevékenysége kb. 1933-1934-ben kezdődött. Washingtonban a szovjet követség és a főkonzulátus New Yorkban váltak a szovjet hírszerzők alapvető fedőszerveivé.

1934-ben Ausztrián és Bulgárián keresztül érkezett az Egyesült Államokba az illegális hírszerzés tapasztalt rezidense Borisz Jakovlevics Bazarov. Rendkívüli személyiség volt, aki jelentős nyomot hagyott a hírszerzés történetében.

Az USA-ba történt kiküldetéséig több éven keresztül sikeresen tevékenykedett a Balkánon, Ausztriában és Németországban. Szabadon bírta a bolgár, szerb-horvát, francia és német nyelveket. Nem rosszul beszélt angolul.

B.J. Bazarov 1893-ban született Belarussziában, tisztként szolgált a cári hadseregben. A külső hírszerzésnél 1921-ben kezdett dolgozni.

Irányítása alatt az USA-ban fiatal illegális hírszerzők tevékenykedtek – I. Ahmerov, N. Borogyin, A. Szamszonov, akik később kiemelkedő szakemberekké váltak.

Bazarov illegális rezidentúrája sikeresen együttműködött a „legálissal”, melyet P.D. Gutczaj irányított: mindkét csoport folytatott közös „feldolgozókat”, együttműködtek az információknak a Központba történt megküldésében, a hírszerzés vezetése által adott feladatok teljesítésében.

Petr Davidovics Gutczaj 1900-ban született Ukrajnában. 20 évesen lépett be a pártba, három év múltán az OGPU-hoz küldték dolgozni. Több mint tíz évet dolgozott a hírszerzés központi apparátusában és 1933-ban nevezték ki az Egyesült Államokba a „legális” rezidentúra rezidensévé.

Feszített munkában és a kapcsolatokkal történő találkozók megszervezéséről, a megszerzett információk értékeléséről és azoknak a hírszerzés csatornáin elküldéséről való állandó gondoskodásban teltek az évek. A hírszerző szakemberek teljes intenzitást követelő élete 1938-ban megszakadt, amikor Bazarovot és Gutczajt csaknem egy időben Moszkvába rendelték. Bíróság elé állították őket „kémkedésért és hazaárulásért” és golyóáltali kivégzésre ítélték. A hírszerzők elleni megalapozatlan vádat csak 1956-ban vetették el.

A két rezidens Moszkvába történt hazarendelése negatívan hatott a rezidentúra tevékenységére: gyorsan át kellett csoportosítani az információforrásokat az operatív tisztek között, az informátorok egy részét pihentetni „jobb időkre”. Bonyolultabb lett a kapcsolattartás a Központtal. I.A.Ahmerov, ennek elle-

nére, sikeresen teljesítette az illegális hírszerző csoport vezetőjének kötelemét. Tehetséges hírszerzőként, erre az időre megszerezte a szükséges tapasztalatokat. Ahmerov tolakodás nélkül, mintegy magától értetődően, alakított ki kapcsolatokot a szükséges személyekkel, maga nyerni őket és nyílt beszédre ösztönözni, a beszélgetésben felismerni az új információkat és ott helyben értékelné azokat. A munkában kezdeményező és alkotó volt, figyelmes és türelmes a kollégáival való kapcsolatban. A rezidentúrán belül határtalan tiszteletnek örvendett.

Ekkorra a rezidentúra több értékes ügynököt szervezett, akik közvetlen kapcsolatban álltak a rendőrség munkatársaival, befolyásos üzleti és kormánykörökkel, ezen belül az elnök környezetével. Ahmerov sokakkal közülük kapcsolatot létesített, rendszeres konspiratív találkozókra kezdett, ellenőrizte azokat, akik gyanússá váltak. Jelentése alapján döntés született az ügynöki hálózat revíziójáról. Egyidejűleg végrehajtásra kerültek perspektivikus beszervezések.

Ahmerov sok ügynöke vallott antifasiszta nézeteket és az együttműködést a szovjet állam iránti szimpátiából vállalták, amelyet úgy tekintettek, mint reális erőt, ami képes megállítani az agressziót. „Rita” és „Valet” források információkat adtak át a rezidentúrának az Egyesült Államok helyzetéről, az országon belüli politikai szituációról és gazdaságának állapotáról, tartották a kapcsolatot Ahmerov és a Washingtonban és New Yorkban lévő „legális” rezidentúrák között. „Erich” a találkozókra külügyminisztériumi dokumentumokkal és rejtjelátvitelrel érkezett, melyek megvilágították Washington viszonyának különböző oldalait a Szovjetunióval, valamint Németországgal, Japánnal és más országokkal. Szintén tőle származtak fontos értesülések a müncheni konferenciáról, Japánnak a szovjet területek megtámadására vonatkozó terveiről, az USA fegyverexportjára vonatkozó adatokról. „Aron” a Védelmi Minisztérium, a titkosrendőrség és az amerikai kémelhárítás tekintetében gyűjtött adatokat. „Nomand” rendszeresen informálta a rezidentúrát a Védelmi Minisztériumon belül ügyek állásáról, a washingtoni kormány katonapolitikájáról stb.

Ahmerov megkülönböztetett figyelmet tanúsított „Ad”-nak. Annyira belebolondult hűségese segítőjébe, hogy a hírszerzés vezetésének felvetette Jelena Ivanovna hírszerzőnővel történő házasságkötésének kérdését, ami az akkori, de a mai viszonyok között is, ritka volt. „Ad” külföldi állampolgár volt. Ám az „engedélyt” még is megkapták. Attól kezdve Jelena Ivanovna örömben és bánatban egyaránt elválaszthatatlan volt férjétől. Ugyanakkor, mint ismeretes, nincsen róza tövis nélkül. A fiatalok éppen hogy megkezdték közös életüket, amikor 1939. közepén megérkezett Beríja utasítása – haladéktalanul utazzon Moszkvába. Beríja a dolgozószobájában fogadta a hírszerzőt és hazaárulással vádolta Ahmerovot, azzal, hogy állítólag visszafordították.

Bár a kémkedés vádját, mint megalapozatlant, elvetették, Ahmerov hosszú ideig gyanú alatt állt és több mint két évig folyamatosan „ellenőrizték”, a hírszerzés tartalék állományába tartották. A hírszerző gazdag lehetőségei nem reali-

zálódtak, amíg meg nem kezdődött a háború. Németország Szovjetunió elleni támadása után Ahmerov újra a „láthatatlan front” első vonalába került.

Ahmerov Moszkvába történt hazarendelése után a hírszerző információk megszerzésének alapvető gondja a tehetséges szovjet hírszerző G.B.Ovakimjan vállán nyugodott.

Gajk Badalovics Ovakimjan 1934-től tartózkodott az Egyesült Államokban az Amtor munkatársának és a New York-i vegyipari egyetem aspiránsának fedésével. Korábban hírszerző tevékenységet folytatott Németországban és képzett munkatársnak bizonyult. Átala a szovjet rezidentúrával való munkába olyan értékes források kerültek bevonásra, akik hosszú időn keresztül adtak át dokumentumanyagokat.

1898-ban született paraszt családban. Nagyon jó iskolai képzésben részesült, elvégezte az MVTU-t (Moszkvai Műszaki Főiskolát) doktori disszertációját kémiai tudományok területén védte meg. Tudott németül, olaszul és angolul.

Az energikus és határozott Ovkimjan sok információforrást szerzett az USA-ban. Céltudatossága és meggyőző képessége mind újabb forrásokat hozott neki. Az Ovakimjan által bevont források dokumentumokkal alátámasztott információkat szerettek a nyersolaj feldolgozás technológiájáról, a kenőolajok és repülőbenzin, a szintetikus kaucsuk, polietilén gyártásáról, a mérgező harcanyagok egyes fajtáiról, a hadiiparban használatos festőanyagokról, a legújabb vegyipari berendezésekről, a rádiótechnika vívmányairól és sok másról.

Ovakimjan jelentette a hírszerzés vezetésének, hogy megteszi a szükséges lépéseket a feladatok teljesítésére, de nincs elegendő munkatársa a megnövekedett méretű hírszerző tevékenység biztosítására.

A Központ méltányolta a rezidens kérését és az USA-ba küldte Szemjonovot és Jersovot, akik mérnöki végzettséggel rendelkeztek. Nagyon alaposan kidolgozott legendával rendelkezvén, jelentkeztek a Massachusettsi Technológiai Főiskolára. Ugyanakkor idő kellett, hogy megismerkedjenek a körülményekkel, megszerezzék a szakmai képességeket, és be tudjanak kapcsolódni a hírszerző munkába. Ezzel egy időben a Központ megkövetelte Ovakimjantól, hogy nem csökkentve a munka eredményességét, csökkentse minimálisra a kapcsolatokkal való találkozást, emelje a konspiráció szintjét a rezidentúra minden területén.

Egyes napokon Ovakimjannak tíz ügynökkel is találkoznia kellett és hazatérve teljesen ki volt merülve. Ez elkerülhetetlenül csökkentette az éberséget.

1941. elején Ovakimjant letartóztatta az amerikai kémelhárítás, amikor dokumentumokat vett át az „Oktana” ügynöktől és börtönbe került. Az ügynök, akivel a rezidens dolgozott megijedt: az egyik ilyen alkalommal, amikor páni féltelmet érzett, elment az FBI-hoz és mindent bevallott.

Ovakimjannak nem volt miben reménykednie, legfeljebb a csodában. És ez bekövetkezett: Németország Szovjetunió elleni támadása után a hírszerzőt szabadon bocsátották a börtönből Roosevelt elnök utasítására és hazatérhetett. A végzett munkáról és a lebukás körülményeiről történt beszámolás után, túlélve a magyarázkodást Béríjával, ami csaknem letartóztatással végződött, Ovakimjan ennek ellenére megmaradt a hírszerzés központi apparátusában, osztályvezető lett, majd a hírszerzés vezetőjének helyettese. 1947-ben a hírszerzés átszervezésekor Ovakimjannak a bürokratikus eljárások eredményeként hosszú ideig nem találtak megfelelő beosztást. Ebben a huzavonában kimerülten és idegesen beadta nyugdíjazási kérelmét. „Menjen csak, – mondta Beríja lenézően. – Nálunk sok ilyen van”. Így végződött egy extraklasszis hírszerző karrierje.

1941 tavaszától az USA-ban a „legális” rezidentúra megbízott vezetői beosztásába V. M. Zarubint nevezték ki. Megfelelő munkatapasztalatokkal rendelkezve Nyugat-Európában és Kínában, Amerikában számára új helyzettel találkozott, melyben szükséges volt nyugodtan eligazodni. Ám neki erre a szükséges idő nem adatott meg. Zarubin nem azonnal igazodott el az amerikai rezidentúra munkájának sajátosságaiban, amely elé a Központ új követelményeket és feladatokat támasztott. Zarubin felesége Jelizaveta Juljeva, a tehetséges hírszerzőnő, segítette férjének a lehető leggyorsabban bekapcsolódni a nagyszámú és sokszínű munkába. A halaszthatatlan döntések igényeltek a kapcsolatok, akikkel Ovakimjan letartóztatásáig dolgozott. A 35 aktív ügynök közül a Központ hozzájárulásával 21 pihentetésre került. Az intézkedés kényszerű és nem kellemes. 14 információforrást Mihail Vasziljevics átadott a fiatal, perspektivikus hírszerzőnek, Szemjonovnak. Nem sok ez egy fiatal munkatársnak? Az FBI szoros figyelés alatt tartotta és tevékenységének blokkolására törekedett. Szemjonovot ez nem bántortalanította el, és amikor szükséges volt, óvatosan és akkurátusan lerázta a figyelőket. Ez csak a legszükségesebb esetekben történt azért, hogy ne provokálják az FBI-t jóval szigorúbb intézkedések meghozatalára.

A rezidentúrához érkezett A.Sz.Fekliszov és A.A. Jackov hírszerzők kezdetben nem tudtak elérni lényeges áttörést annak tevékenységében. Fekliszov elé korlátozott feladatot állítottak – biztosítani a Központ és a rezidentúra közötti rádiókapcsolatot. Jackovnak az USA-ban élő orosz emigráció kérdéseivel kellett foglalkoznia, bár addigra ez a probléma elvesztette aktualitását. Csak a későbbiekben, amikor a szovjet hírszerzés elkezdett foglalkozni az atomfegyver titkai-val, a tapasztalt és okos rezidens L.R.Kvasznyikov irányítása alatt mindkét hírszerző megtalálta a helyét és kiemelkedő eredményeket ért el, bekerülve a szovjet hírszerzés történetébe, mint az „atomkémkedés” résztvevői.

Moszkva adatszolgáltatást kért Zarubintól, van-e lehetősége lobbizni egy Hitler-ellenes koalíció létrehozásáért a Szovjetunió, USA és Nagy-Britannia részvételével, valamint a lendlaes (katonai segély), amit az angoloknak biztosítanak, törvény kiterjesztéséért a Szovjetunióra.

A rezidens, aki nem szokta meg, hogy visszariad a nehézségektől, gyötörődve gondolkodott mit is tegyen, hogy megoldja a feladatot. A legaktívabb operatív munkatársak az FBI erőfeszítéseinek köszönhetően gyakorlatilag kivonásra kerültek a játszmából. A rezidentúra jelentős része pihentetésre került. A befolyásos kapcsolatok nem voltak vagy megközelítésük egyelőre nehézségekbe ütközött. Ennek ellenére Zarubin tájékoztatta a Központot, hogy végrehajtja a kiadott feladatot, bármibe is kerül.

A levegőben világosan érezhető volt a méreteit tekintve soha nem látott háború puszkapor illata...

A bonyolult helyzet ellenére, amelyet úgy külső, mint belső tényezők határoztak meg, a külső hírszerzés az USA-ban érzékelhető eredményeket ért el. Munkatársai fel tudták tárni az amerikai vezetés külpolitikai terveit az Európában közeledő háborúval összefüggésben, előre jelezni kinek az oldalára áll az USA, ha Hitler egy agresszív háború kezdeményezőjévé válik.

A külső hírszerzés USA-ban lévő rezidentúrái jelentősen hozzájárultak tudományos-technikai információk gyűjtésével az ország védelmi képességeinek megerősítéséhez. Csak az 1939-1940-es években, például, Amerikában több mint 450 fontos információs dokumentumot szereztek meg 30 ezer oldal terjedelemben, különböző technikai újítások 955 tervrajzát és 163 mintapéldányát. A legfontosabbak voltak ezek között az információk a szintetikus benzin gyártásának technológiájáról, az ágyúk csövének huzagolására használatos eszterga tervrajzai, új típusú romboló tervrajza és más értékes információk.

Ez volt az Amerika tekintetében dolgozó biztonsági szolgálatok reális hozzájárulása a Szovjetunió felkészüléséhez a fasizmus elleni elkerülhetetlen összecsapáshoz.

HÍREK, ESEMÉNYEK, ADATOK

SZABÓ ERVIN ANTAL

ÖSSZEÁLLÍTÁS A KÜLFÖLDI SAJTÓ NEMZETBIZTONSÁGI KÉRDÉSEKET ÉRINTŐ CIKKEIBŐL

Új stílus az FSZB kémügyeiben: együtt kell működni*

Figyelemre méltóan enyhe ítélet Gennagyij Szipacsev, jekatyerinburgi térképgyűjtő ügyében – négy év börtön – akit titkos térképek átadásával vádoltak, azt mutatja, hogy az FSZB újra változtat taktikáján a „kémkedési” ügyekben.

Az ilyen eljárásokban hozott ítéletek mindig példaértékűek és kevésbé függenek össze azzal a reális kárral, melyet a kém okoz az ország védelmi képességeinek, ez mindenek előtt jelzés, melyet a Kreml küld. Például, ha a tudósok, Igor Szutyjagin és Valentin Danyilov 15 és 14 év börtönt kap ezért – ez egyenes utalás, hogy a tudód közösségnek el kell felejtene a nem szankcionált külföldi kapcsolatokat. A kérdés az, milyen jelzést küld a Kreml Szipacsev ügyében.

Erről az ügyről nem sok minden ismert: azt, mint általában, az FSZB kérésére titkosították, ám mivel Szipacsev együttműködött a vizsgálattal, ezért ügyvédei semmi lényegeset nem közöltek a sajtóval.

Amennyire érthető az ítélet azon részéből, melyet megosztottak az újságírókkal, a 2008-ban letartóztatott Szipacsev „a más szervezet fedésével működő USA Védelmi Minisztérium hírszerző struktúráinak megbízása alapján gyűjtötte, tárolta és külföldre továbbította az Internet-en keresztül az OF Vezérkar térképeit, melyek államtitkot tartalmaztak”. Ezen adatokat tartalmazó térképek, melyek az ítélet szerint, szükségesek voltak a Pentagonnak „a cirkáló rakéták rávezetési rendszerének korrigálására, a célok leküzdése pontosságának növelése érdekében”.

Vagyis, a vád hasonlóan került megfogalmazásra, mint Szutyjagin és Danyilov ügyében – titkos adatok átadása külföldi hírszerzőszervnek. Ugyanakkor, Szipacsevet, ellentétben a két tudóssal, nem kémkedéssel vádolták (20 évig ter-

* Forrás: www.agentura.ru.

jedő szabadságvesztés), hanem mindössze államtitok megsértésével, ami maximum hét év elzárást jelenthet.

Lehetséges, hogy Szipacsev enyhe ítélete – ez a Kreml reakciója a PASE, a starssburgi emberi jogi bíróság és más nemzetközi szervezetek, melyek munkájában Oroszország részt vesz, hangos botrányára és kritikájára. A titkosság, melynek körülményei között az ilyen bírósági eljárások folynak, az ülnökökkel történő machinációk, mint az történt Szutyjagin ügyében, a bírók sokasága, akik cserélődtek az eljárás folyamán, mint a diplomata Mojszejev ügyében, valamint a szokásos eljárásjogi jogsértések, melyeket minden ilyen eljárásban sokszor elkövettek – mindezek a nemzetközi figyelem tárgyává váltak.

Mojszejev, már megnyerte ügyét a strasburgi bíróságon és az orosz hatóságok hibájáért 28, 9 ezer euró kártérítést kapott.

Ezen kívül, ismeretes, hogy Európában különös értetlenséget váltottak ki az elzárások pokoli időtartamai, melyeket a két tudós kapott. Például, a PASE 2007. áprilisban elfogadott határozatában világosan kimondják, hogy az orosz bíróságok által megállapított büntetések, különösen Danyilov és Szutyjagin ügyeiben, túlságosan szigorúak. Ennél példaként Seiler, a brit elhárítás volt munkatársának esetét hozták fel, aki a speciális szolgálat titkait fedte fel a sajtónak. 6 hónap börtönt kapott, de hét hónap múltán szabadult.

Láthatóan, a Kreml valóban belefáradt a kémkedési ügyekbe. Még néhány évvel ezelőtt az FSZB részéről új tendencia jelentkezett – az elhárítás elkezdte mellőzni az UK (Ugalóvnij Kodeksz – Büntető Törvénykönyv) „Kémkedés” és „Államtitoksértés” paragrafusait, felcserélve azokat a gazdasági bűncselekmények vádjával.

Elsőként ezt a taktikát rendkívül plasztikus fémek Kutató Intézetének igazgatóján Oszkár Kajbiseven próbálták ki, aki dél-koreai céggel gömbtartályok szállítására kötött megállapodásért nem kémkedéssel vádolták meg, hanem kettős felhasználású technológia törvényellenes átadásával. 2006-ban feltételelesen 6 évet kapott.

Az FSZB-nél figyelembe vették a kedvező tapasztalatot: a „CNII-MAS-Export” vezérigazgatóját Igor Resetyin akademikust, gazdasági első helyettesét Szergej Tvjordohlebovot és a biztonsági helyettesét Alekszandr Rozsint szintén nem tették kémekké, hanem megvádolták sikkasztással és az exportellenőrzés szabályainak megsértésével, következképpen – kettős rendeltetésű technológiák Kínának történt eladásával és csempészettel. Ugyanakkor a „CNII-MAS-Export” esetében az ítélet szigorúbb lett: a három vádlott 5-től 11 évig terjedő börtönt kapott.

Mint hamarosan kiderült, ez szintén egy jelzés volt az FSZB részéről. Az ítélet után néhány nappal nyilvánosságra hozták az egyik elítélt levelét, ahol a

„Védelem szisztematikus hibái” fejezetben nyíltan leírták: „amennyiben az igazgató párbeszédet folytatott volna a szervekkel, egyáltalán semmi rossz nem történt volna, ellenkezőleg személyes helyzete és a cég helyzete a kozmikus technológiák területén csak erősödött volna. A cég időben megfelelő védőernyőt kaphatott volna, a szó jó értelmében, az FSZB gazdaságbiztonsági szolgálatától”.

Úgy tűnik, hogy az enyhe ítélet Szipacsev ügyében – ez egy újabb jelzés, hogy a szervekkel való együttműködés nem csak szükséges, de hasznos is. Mint azt speciálisan kiemelik, a hazaárulási ügyek gyakorlatában először kötöttek vádalkut az együttműködésre, melynek értelmében Szipacsev teljes mértékben bűnösnek vallotta magát, és aktívan segítette a vizsgálatot. Az ilyen lehetőség nemrégiben jelent meg az orosz gyakorlatban, igaz, feltételezték, hogy a jogalkalmazókkal való üzlet a szervezett bűnözői szervezetek vezetőinek és tagjainak büntetőjogi felelősségre vonásakor kerül alkalmazásra. Ez helyes, amikor érdekeltté kell tenni a vizsgálattal történő együttműködésben a banditát, aki feladja a csoportját a büntetés alóli mentesülésért cserébe.

Igaz, a kémkedési ügyekben az ilyen üzletek nem igazán hatékonyak, mivel az ügynök általában nem csoportban tevékenykedik, és keveset tud a külföldi hírszerzésről (gyakran még azt sem tudja, kinek dolgozik, amennyiben idegen zászló alatt szervezték be).

Alkalmazva ezt a gyakorlatot Szipacsev ügyében, az FSZB szemléltetően bemutatta, hogy a kémkedési ügyekben a beismerés, a gyanúsított aktív együttműködése a vizsgálattal, valamint a hallgatás is, melyet Szipacsev ügyvédei betartottak, kliensük védelmekor, elismerésben részesül majd. Az üzenet, érthető.

Igaz, az üzenet mögött megmaradt, hogy a polgári személy Szipacsev, aki nem férhetett hozzá titkokhoz büntetést kapott, az pedig, aki a gyűjtőt ellátta titkos térképekkel, nem került bíróság elé.

Az orosz és az ukrán titkosszolgálatok megújítják az együttműködést*

Oroszország és Ukrajna titkosszolgálatai a két ország elnökeinek példáját követve, készek rendezni a viszonyukat, ami az előző ukrán vezetés idején érezhetően megromlott. A *Kommerszant* megtudta, hogy az Ukrán Biztonsági Szolgálat (SZBU) és az orosz Szövetségi Biztonsági Szolgálat (FSZB) megállapodott arról, hogy az orosz kémelhárítók visszatérnek a Fekete-tengeri Flottához, ahonnan 2009 végén elzavarták őket. A felek most véglegesítik a dokumentumot, amit a titkosszolgálatok vezetői még ebben a hónapban aláírnak.

A Moszkva és Kijev között hirtelen enyhülésnek indult politikai kapcsolatok arra ösztönözték a két ország titkosszolgálati vezetőit, hogy ők is közeledjenek egymáshoz. Az orosz FSZB-nél és az ukrán SZBU-nál előkészítés alatt áll az a jegyzőkönyv, amely alapján elkészítik a két titkosszolgálat együttműködéséről szóló megállapodást. E dokumentum alapján térhetnek vissza az orosz titkosszolgálat munkatársai a Fekete-tengeri Flottához.

Emlékeztetünk rá, hogy az orosz tengerészek biztonságát védő 19 FSZB-tiszt 2009 decemberében hagyta el Ukrajnát. Ez azt követően történt, hogy Kijev felmondta a 2000-ben aláírt 19. számú megállapodást, amely szabályozta az orosz elhárítás munkatársainak krími tartózkodását.

A megállapodás előkészítését megerősítette mind az orosz, mind az ukrán külügyminisztérium. Részletekkel azonban nem szolgáltak a lapunk által megszólított beszélgetőtársak. „Az orosz fél Viktor Janukovics győzelme után szinte azonnal felvetette a kérdést az ukrán kollégáknak az FSZB Fekete-tengeri munkájának újraindításáról” – mondta egy jól tájékozott ukrán diplomata.

Az orosz titkosszolgálat munkatársai várhatóan egy hónappal a megállapodás aláírása után érkeznek vissza Szevasztopolba. A *Kommerszant* adatai szerint a dokumentumot az orosz és az ukrán titkosszolgálatok vezetői, Alekszandr Bortnyikov és Valentyin Horoskovszkij május 19-20-án írják alá Odesszában. A *Kommerszant* megtudta, hogy az aláírásra váró dokumentum nagyrészt átveszi a korábban felmondott titkosszolgálati együttműködés rendelkezéseit. Az új megállapodás abban tér el a régiótól, hogy a Szevasztopolba küldendő FSZB-tisztek jelölését az ukrán féllel is el kell fogadtatni.

Ugyanakkor a megállapodás nem rögzíti, az orosz titkosszolgálat hány munkatársa tartózkodhat Ukrajna területén. Valószínűsíthető, hogy a korábbiaknak megfelelően, az FSZB-tisztek számát a Fekete-tengeri Flotta létszámától teszik függővé.

* Forrás: *Kommerszant*

A dokumentum azt sem rögzíti, lesz-e az orosz kémelhárítóknak joga operatív tevékenységet végezni Ukrajna területén. Itt kell megjegyeznünk, hogy az orosz törvények szerint jogukban áll ilyen munkát végezni az Oroszországi Föderáció kihelyezett katonai egységeinél. Ugyanakkor az ukrán törvények egyértelműen meghatározzák, hogy milyen egységek végezhetnek ilyen munkát, és nem teszi lehetővé azt mások számára. Az persze nem zárható ki, hogy a kérdést a kihelyezésre kerülő FSZB-tisztek jogállásáról szóló kiegészítő megállapodásban rögzítik majd.

Az előző megállapodást, amely alapján az orosz titkosszolgálat tisztjei Ukrajna területén tartózkodtak, Horoskovszkij SZBU-elnök elődje, Valentyin Nalivajcsenko javaslatára vonták vissza. „A 2000-ben kötött megállapodás, amely lehetővé tette az FSZB-tisztek krími tartózkodását, soha sem felelt meg az ukrán törvényeknek” – fejtette ki Nalivajcsenko lapunk számára. Ezen kívül, azok a feladatok, amelyekkel 2000 és 2009 között az FSZB-tiszteket megbízták, az ukrán titkosszolgálat is el tudja látni. Megállapítottuk, hogy elegendő erő áll rendelkezésünkre ahhoz, hogy magunk is megbirkózzunk ezekkel a feladatokkal – hangsúlyozta Nalivajcsenko. És ami a legfontosabb: az orosz elhárítás barátságosan lépéseket tett országunk területén, például beszervezést hajtott végre, megsértve ezzel az ukrán törvényeket”. A volt SZBU-vezető hangsúlyozta, hogy szerinte sem politikai, sem operatív szempontból nem indokolt az FSZB-tisztek Szevasztopolba való visszatérése.

A két titkosszolgálat barátságának felmelegítését demonstrálja egy másik esemény is: kiengedik azt az FSZB-tisztet, akit kémkedés miatt januárban tartóztattak le az Odesszai területen. Kijev állítása szerint, az SZBU munkatársai akkor olyan orosz titkosszolgálati tisztet tartóztattak le, akik államtitkot képező adatokhoz akartak hozzájutni. Az egyik tisztet az egyik kijevi börtönben tartották. A Kommerszant információi szerint, az ukrain hatalomváltást követően Moszkva és Kijev tárgyalásokat kezdtek a balsikerrel járt hírszerző kiadatásáról. Elképzelhető, hogy a tisztet már átadták Oroszországnak.

CONTENTS

	Page
László Domján Information of the Director General	5
 <i>EVALUATIONS, ANALYSES, STUDIES</i>	
Mihály Récei	
Procedures concerning legal trade of internationally controlled goods and technologies part III. rész	6
Sándor Tibor Szabó	
Milestones of internal- and judicial affairs cooperation in the European Union	22
Péter Fábrián	
The development and present of penal evaluation of terrorism	35
 <i>CURRENT ISSUES</i>	
István Kobolka – János Sallai	
The future of internal- and judicial affairs cooperation the Stockholm Program	46
Gábor Kiss – László Schandl	
Diabetes mellitus and military service	51
 <i>CONSULTATION</i>	
Iván Zádori	
From farming tomatoes to the tax Paradise the economic challenges and potential answers to the Channel-islands	59
Gyula Gazdik	
The formation of Egypt's foreign policy in the '50s and the Suez crisis	72
 <i>FORUM of PhD CANDIDATES</i>	
Sándor Mikulás	
On the way towards international security	90
Andrea Győry-Barcsa	
The formation of British defense policy	101
János Besenyő	
Ethnic and religious conflicts of the multinational Chad	112
László Balajti – Sándor Bathelt	
HR as strategy-maker?.....	135

	Page
Dóra Remetei	
Analysis of security policy documents of the Republic of Hungary from the aspect of the Hungarian security and the Hungarian De- fense Forces	144
Gabriella Deák	
The location of the new EU mission: Somalia	155
László Uri	
Characteristics of anti-drug intelligence at Kosovo	170
Éva Ladányi	
Christian Churches of the Middle-East part I	175
 <i>FROM THE HISTORY OF SECURITY SERVICES</i>	
Ervin Antal Szabó	
<i>Sketches from the history of Russian intelligence</i>	
Inside the American citadel	189
 <i>NEWS, EVENTS, INFORMATION</i>	
Ervin Antal Szabó	
<i>Selection of Foreign Media Articles on National Security Issues</i>	
New style in the espionage cases of FSB: need to cooperate	196
Cooperation of the Russian and Ukranian Intelligence Services ..	199
Contents	201
<i>Our Authors</i>	203

SZERZŐINK

Récsei Mihály ezredes

KBH, ZMNE PhD hallgató

Szabó Sándor Tibor nyá. r. alezredes

Dr. Fábián Péter PTE PhD hallgató

Dr. Kobilka István ezredes, PhD

KBH igazgató

Dr. Habil. Sallai János nyá. hőr. ezredes

Kodolányi János Főiskola

Dr. Kiss Gábor o. hadnagy

HM Állami Egészségügyi Központ Járóbeteg Szakrendelő Intézet

Dr. Schandl László PhD o.ezredes

HM Állami Egészségügyi Központ Járóbeteg Szakrendelő Intézet

Dr. Zádori Iván PhD

PTE FEEK dékánhelyettes

Dr. Gazdik Gyula

ZMNE SVKI tudományos főmunkatárs

Mikulás Sándor alezredes

KBH, ZMNE PhD hallgató

Győri-Barcsa Andrea

ZMNE PhD hallgató

Besenyő János őrnagy

HM KEKK osztályvezető, ZMNE PhD hallgató

Balajti László altábornagy

Alkotmányvédelmi Hivatal főigazgató

Dr. Bathelt Sándor

Alkotmányvédelmi Hivatal humánpolitikai főosztályvezető

Dr. Remetei Dóra o.szds.

ZMNE PhD hallgató

Deák Gabriella
ZMNE PhD hallgató

Uri László r. alezredes
EULEX¹ Koszovói polgári válságkezelő művelet tanácsadója.

Ladányi Éva szakmai főtanácsadó
OKM Szakdiplomáciai Főosztály, PhD hallgató

Szabó Ervin Antal alezredes
KBH osztályvezető-helyettes

¹ EULEX=European Union Rule of Law Mission in Kosovo. Az Európai Unió Jogállamiság Missziója Koszovóban. A misszió brüsszeli irányítással, de az ENSZ BT 1244-es számú határozata értelmében a közigazgatási misszió folytatása.